

Reformáció Öröksége 4

Reformáció Öröksége 4.

Sorozatszerkesztők:

Ablonczy Bálint – Csorba Dávid – Kiss Réka – Lányi Gábor

Reformáció Öröksége 4

Lányi Gábor

Méltatlanul

**Háttérbe szorított dunamelléki református
lelkészek az 1950-es években**

Károli Gáspár Református Egyetem
Egyház és Társadalom Kutatóintézetének Reformáció Öröksége Műhelye
• Károli Gáspár Református Egyetem
Hittudományi Kar Egyháztörténeti Kutatóintézet
Budapest, 2020

Kiadó: ETKI RÖM – KRE HTK Egyháztörténeti Kutatóintézet
Felelős kiadó: Hanula Gergely
Károli Gáspár Református Egyetem
1091 Budapest, Kálvin tér 9.
Telefon: 455-9060; Fax: 455-9062

© Károli Gáspár Református Egyetem Egyház és Társadalom Kutatóintézetének Reformáció
Öröksége Műhelye, 2020

© Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Kar
Egyháztörténeti Kutatóintézet, 2020

© Szerző, 2020

Szaklektorok
Baráth Béla
Korányi András

Nyelvi lektor
Mester Gyula

Idegennyelvi lektor
Gaál Izabella

Grafika
Asztalos József

Technikai szerkesztő
Hermán Zsuzsanna

ISBN 978-615-5961-46-5
ISSN 2676-9824

feleségemnek és lányaimnak

TARTALOM

Előszó	11
Bevezetés	13
I. Történeti háttér	17
I.1. Az „őrségváltás”	19
I.2. Az egyház gyengítése az egyház által	22
I.3. Elkésett rendszerkorrekció	26
I.4. A rehabilitációs listához vezető út	29
II. A rehabilitációs lista	41
II.1. Állami felelősségre vonás – egyházi távolságtartás	43
II.1.1. Komáromy János (sz. 1888) – Lovasberény	43
II.1.2. Kolláth Károly (1910–1999) – Tiszavalk	44
II.1.3. Makár János (1908–1979) – Szokolya és Kisoroszi	44
II.1.4. Jánosi György (1889–1966) – Váralja	45
II.1.5. Koppány Sándor (1910–1967) – Gara-Csátalja	47
II.2. Politikai bűn – egyházi felelősségre vonás	48
II.2.1. Megfélemlítés	49
II.2.2. Konceptiós eljárások	60
II.3. A lista potyautasai	66
II.3.1. Parais Árpád (sz. 1898)– Zsámbék	66
II.3.2. Göbolyös László (1912–1973) – Szada	67
II.3.3. Benedek László (sz. 1905)– Kalocsa	68
II.3.4. Tamás Sándor (sz. 1920)– Protestáns Menza	69
II.4. Meghatározhatatlan esetek	70
II.4.1. Eötvös Ferenc (sz. 1912) – Seregélyes-Szőlőhegy	70
II.4.2. Gáspár Béla (sz. 1892) – Óbuda	72
III. Papp Gábor megfosztása lelkeszi jellegétől, 1953	77
III.1. Bevezetés	77
III.2. Legfőbb érték az ember	78

III.3. Beindul a gépezet	82
III.4. Második felvonás	85
III.5. Az érem másik oldala	89
III.6. Megkésett igazságtétel	94
III.7. Összegzés	96
IV. Morvay István Külső-Üllői úti lelkipásztor fegyelmi ügye, 1955	103
IV.1. Bevezetés	103
IV.2. Morvay István életútja és lelkészi karaktere	104
IV.3. Egy ítélet és ami mögötte van	111
IV.3.1. Egy karaktergyilkosság forgatókönyve	111
IV.3.2. Politikai színezet	114
IV.4. Az 1955-os budapesti esperesválasztás	118
IV.5. A „nehéz ember” folytatja a harcot	124
IV.6. Megtorlás	127
IV.7. Elmaradt rehabilitáció	132
IV.8. Összegzés	135
V. Fekete Sándor kiszorítása a hatalomból, 1956	141
V.1. Bevezetés	141
V.2. Fekete Sándor szolgálatának karaktere	141
V.3. A missziói felügyelőbizottság tevékenysége	151
V.3.1. Az egri ügy, 1954	152
V.3.2. A szigetszentmiklósi ügy, 1955–56	153
V.4. Egy izgalmas lelkészértekezlet	156
V.5. Házkutatás	157
V.6. Váratlan lépés	161
V.7. Visszatérés	166
V.8. Epilógus	170
V.9. Összegzés	172
VI. Konklúzió	177
VI.1. Kategorizálási nehézségek	177
VI.2. A motivációkkomplexitása	179
VI.3. A rehabilitációk forradalom előtti megindulása	180
VI.4. A Nagy Imre-féle rendszerkorrekció hatása	181

VI.5. Az egyházfegyelem bűnbeesése	182
VII. SUMMARY	187
VII.1. Summary of content	187
VII.2. Theses	188
VII.2.1. Difficulties in classification	188
VII.2.2. The complexity of motivations	189
VII.2.3. Rehabilitations started before the outbreak of the '56 Revolution	189
VII.2.4. The relevance of Imre Nagy's system correction in 1953	190
VII.2.5. The Desecration of Church Discipline	190
Rövidítések	191
Függelékek	195
1. Függelék. Összefoglaló táblázat	195
2. Függelék. A Magyarországi Református Egyház Egyetemes Konventjének rehabilitációs rendelete, 1956. október 20.	197
3. Függelék. Pap László listája azokról a lelkészekről, akik feltételezhetően méltatlan hátrátételt szenvedtek	199
4. Függelék. Papp Gábor levele Bereczky Albertnek, 1953. július 18.	205
5. Függelék. Morvay István levele a Külső-Budapesti Református Egyházmegye Közgyűlésének, 1955. július 9.	215
6. Függelék. Kántor Zoltán szerszámlakatos levele Bereczky Alberthez, 1955. december 4.	217
7. Függelék. Fekete Sándor jelentése Bereczky Albertnek a szigetszentmiklósi helyzetről, 1955. november 14.	219
8. Függelék. Bereczky Albert beszéde Fekete Sándor áthelyezéséről a Budapest-Északi Református Egyházmegye lelkészeinek, 1956. június 8.	222
9. Függelék. Fekete Sándor nyilatkozata a Baranyai Református Egyházmegye Bíróságának, 1956. szeptember 25.	231
10. Függelék. A Baranyai Református Egyházmegye Bíróságának tárgyalási jegyzőkönyve, 1956. október 9.	234
11. Függelék. Fekete Sándor levele a Dunamelléki Református Egyházkerület Elnökségéhez, 1958. július 13.	242
Bibliográfia	250

*„mert zsarnokság szól / lázból, harangozásból,
/ a papból, kinek gyónol, / a prédikációból,
/ templom, parlament, kánpad: / megannyi színpad.”*

ILLYÉS GYULA: EGY MONDAT A ZSARNOKSÁGRÓL
(RÉSZLET)

ELŐSZÓ

A szigetszentmiklói anyaegyházközség missziói egyházközséggé való vissza-minősítésének 1956-os anyagaiban ragadta meg a figyelmemet, hogy az erőszakos egyházkormányzati szándék presbiteri ellenzékének vezetőjét egyház-fegyelmi ügyében nem más, mint Kardos János, a korszak több országos szintű koncepciók perének védőügyvédje képviselte. Adódott a kérdésfeltevés, hogy vajon a Rákosi-korszak református egyházán belül is zajlottak-e a világihoz hasonló koncepciók jellegű politikai perek? Ennek megválaszolása kapcsán találtam rá arra a listára, amely csak Dunamelléken huszonhét, „méltatlanul háttérbe szorított” lelkész nevét tartalmazza, aminek mentén eddig kevés figyelmet kapott személyek, ügyek, emberi sorsok bontakoztak ki előttem. Kutatásom ezen nem egyszer tragikus sorsok fölötti főhajtás, megkésett igazságtétel is kíván lenni. De ugyanakkor mindenekelőtt olyan hiánypótló alap kutatás, amely a rendelkezésre álló forrásanyagok alapos vizsgálatával kíván emléket állítani a közelmúlt ezen eddig kevés figyelmet kapott fejezetének.

Ezen a helyen szeretnék köszönetet mondani mindazoknak, akik munkámat segítették. Elsőrendben azoknak a levéltári munkatársaknak, akik gyors rendelkezésre állásukkal és tanácsaikkal segítettek, kiemelten is a Ráday Levéltár munkatársainak, dr. Szatmári Judit levéltárosnak és Nagy Edit levéltár igazgatónak, mellettük pedig Bíró Évának (Kecskemét), Kránitz Zsoltnak (Pápa), dr. Horváth Erzsébetnek és Kánási Szabolcsnak (Budapest).

Szeretném kifejezni köszönetemet tanácsaikért és forrásanyagok rendelkezésre bocsátásáért tanszékvezető asszonyomnak, Földváryné dr. Kiss Rékának, valamint az általa megismert történészeknek, dr. Mirák Katalinnak, dr. Köbel Szilviának, Erdős Kristófnak, Hornyák Máténak, Isó Gergelynek, Szász Lajosnak és Boér Zoltánnak.

Szintén hálás vagyok azon lelkipásztoroknak, akik rendelkezésre bocsátották gyülekezeti irattárukat kutatásomhoz (Kiss Sámson Endre – Bp.-Külső Üllői Út, Temesvári Imre – Bp.-Csepel-Királyerdő, Hantos Jenő – Ócsa, Szalkay László – Szigetszentmiklós-Kossuth Utca). Hálásan köszönöm Nagy Gergely tanszéki demonstrátornak a függelékben közölt források bedigitalizálásában nyújtott segítségét.

2020 novembere

A szerző

BEVEZETÉS

Illyés Gyula „Egy mondat a zsarnokságról” című versének néhány sora így hangzik: „mert zsarnokság szól / lázból, harangozásból, / a papból, kinek gyónol, / a prédikációból, / templom, parlament, kánpad: / megannyi színpad.”¹

A totalitárius államrendszer alapvonása, hogy az állam hatalmát a társadalom és az egyének minden tevékenységére és megnyilvánulására kiterjeszti. A totális állam nemcsak a politikai intézményeket vonja szoros ellenőrzés alá, hanem az emberek életmódját és gondolkodását is. A fenti politológiai definíciónak ad szemléletes lírai kifejeződést Illyés „egy mondata” a zsarnokságról, amelyben az egyházi szférát – templomot, harangot, prédikációt – is úgy írja le, mint ami a totalitárius rendszer alapját képező zsarnokság színterévé – a költő szavaival „színpadává” – válhatott.

Kutatásunk célja, hogy ezen „ördögi színjáték” egy elemét, az 1950-es évek első felében a Dunamelléki Református Egyházkerületben politikai okokból hátrátételt szenvedett lelkészek egy részének ügyeit vizsgálja meg. Könyvünk alapját elsősorban az egyházi – egyházkerületi, egyházmegyei, zsinati, egyházközségi – levéltárakban, másodsorban pedig világi – elsősorban az Állami Egyházügyi Hivatal Magyar Nemzeti Levéltárban és a Budapest Főváros Levéltárában található anyagai, illetve az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában – kutatható források képzik, amelyek több ponton életinterjúkkal, kéziratok vagy már kiadásra került életrajzokkal és emlékiratokkal,² forrásközleményekkel³ is kiegészítésre kerültek.

¹ Illyés Gyula: Egy mondat a zsarnokságról, lásd: <http://mek.oszk.hu/04300/04340/04340.htm#34> (Letöltés: 2018. szeptember 11.)

² Éliás József: „A szolgálat teológiája vagy a kiszolgálás teológiája”. *A magyar protestáns egyházi vezetők „szolgálati, diakóniai teológiájának” a kritikai elemzése*, 1987 (kézirat); Kardos István: Apám. Dr. Kardos János, London, 1989 (kézirat); Adorján József: *Az értől a Dunáig*, dátum nélkül, (kézirat); Pap László: *Tíz év és ami utána következett 1945–1963*, Bern, EPMSZ, 1992.; Ravasz László: *Emlékezéseim*, Budapest, Kálvin Kiadó, 1992.; Szabó Imréné Szabó Éva (szerk.): „Ég de meg nem emésztetik”. *Szabó Imre a Budapesti Re-*

Kutatásunk inspirálója az Egyetemes Konvent 1956. október 20-án kiadott rehabilitációs rendelete, amelyhez később egy listát is csatoltak,⁴ ami a Dunamelléki Református Egyházkerület esetében huszonnét olyan nevet tartalmaz, akik kapcsán felmerült a méltatlan⁵ hátratétele és ezzel kapcsolatosan a rehabilitálás kérdése. Ugyanakkor fontos megjegyeznünk, hogy a lista azokat a lelkészeket sorolja fel, akiknek lelkészi státuszában a Rákosi-korszakban változás állt be, tehát nem állapítja meg feltétlenül a méltatlan hátratétele tényét, inkább csak egy ajánlás kíván lenni ezen ügyek felülvizsgálatára.

Ennek alapján vizsgálatom első része annak megállapítása kellett legyen, hogy kinek az esetében állhatott fenn méltatlan hátratétele, kinél viszont nem? Emellett tudunk több olyan méltatlan hátratételeiről is, amelyek nem kerültek fel a listára. Ezekről említést teszünk, de bővebb kifejtésre nem kerülnek. Olyan nevek is szerepelnek a listán, akiknek ügyei már korábban is nagyobb figyelmet kaptak (pl. Szabó Imre, Dobos Károly, Demján István, Ecsedy Aladár esetei), bővebb tárgyalásukra ebben a műben szintén nem kerül sor, csak a kapcsolódó szakirodalmat jelöljük meg. Ehelyett könyvünk fontos szempontjává vált olyan ügyek, lelkészi sorsok bemutatása, amelyekre eddig vagy kevés, vagy semennyi figyelem nem összpontosult.

Könyvünk három „mélyfúrását” (Papp Gábor, Morvay István, Fekete Sándor) képező esettanulmány kiválasztásához – ezen ügyek bizonyos szem-

formátus Egyházmegye Első Esperese. Naplók 1914–1954, Budapest, Budahegyvidéki Református Egyházközség, 2001.; Kenéz Ferenc: *Aki soha nem kellett*, Budapest, Szent Gellért Kiadó, 2011.; Hosszú Gyula–Kádár Judit (szerk.): *Victor István életinterjú*, Hejce, 2011, http://www.kre.hu/portal/images/életinterjú/victor_istvan_életinterjú.pdf (Letöltés ideje: 2020. február 12.)

³ Kiemelendő: Ladányi Sándor (szerk.): *Adalékok a Magyarországi Református Egyházban az 1956–1957-es esztendőben történetekhez. Dokumentumok a Református Megújulási Mozgalom és az Országos Intézőbizottság tevékenysége valamint a megtorlások történetéből*, Budapest, Kálvin Kiadó, 2006.; Ladányi Sándor–Keresztes Dániel–Hamarkay Ede (szerk.): *[Sic!]. Válogatott kövek a református egyház és az állam kapcsolatának medréből*, Budapest, Exodus, 2006.; Kiss Réka (szerk.): *Kelt mint fent. Iratok a Református Megújulási Mozgalom történetéből (1956–1957)*, Budapest, 2007.; Kánási Szabolcs–Horváth Erzsébet (szerk.): *Megújulás, visszarendeződés: Dokumentumok a Magyarországi Református Egyház Zsinati Levéltárában az 1957–1958-es esztendő történetének kutatásához I–II.*, Budapest, 2008.

⁴ A rendelet és a hozzácsatolt lista az alábbi jelzet alatt található meg: RL A/1b 2048/1956 Református Egyetemes Konvent 1576/1956-I/1. számú határozata, 1956. október 20. Lásd a 2. és 3. függelék.

⁵ A kapcsolódó dokumentumok többsége az akkori szóhasználat szerinti „méltánytalan” kifejezést használja, ehelyett könyvünkben a ma használatos „méltatlan” kifejezést részesítettük előnyben.

pontok szerinti általánossága és ezzel együtt más szempontok szerinti egyedisége mellett – sajnos a fellelhető forrásanyag mennyiségének is hozzá kellett járulnia. A bővebben bemutatott három esettanulmány mellett több olyan ügy is a kutatás fókuszába került, ami bővebb kifejtést érdemelt volna, de sajnos a hozzájuk kapcsolódó forrásanyag hiányai miatt részletesebb rekonstruálásukra ezen a ponton nem tehattünk kísérletet.

Jelen mű első részében bevezető tanulmány keretein belül kapunk átfogó képet arról, hogyan vonta ellenőrzése alá a totalitárius rendszer a református egyházat az 1950-es évek elejéig. Ezután összefoglalóan szólok a vizsgálatom alá vont ügyek közös jellemzőiről, röviden szót ejtve minden egyes ügyről. Könyvünk további részében pedig három részletes esettanulmányt kerül közlésre, amelyek mindegyike a lelkeszi hátratételek egy-egy jellegzetes típusát jeleníti meg.

„...és akkor kérdezem magamtól: a magyar református egyházban sohasem mennek a dolgok másként, mint ilyen száz százalékos egyetértésben a mindenkor uralkodó rezsimmel?”

KARL BARTH LEVELE BERCZKY ALBERTNEK,
1951. SZEPTEMBER 16.

I.

Történeti háttér

I. TÖRTÉNETI HÁTTÉR

I.1. AZ „ŐRSÉGVÁLTÁS”

A második világháború után Magyarországon szovjet segédlettel kiépülő totalitárius rendszer jellegéből adódóan fokozatosan vonta hatalma alá a magyar politikai, társadalmi, és kulturális szféra mellett az egyházi szférát is. Az egyházakkal szemben a kommunista államhatalom különféle megközelítési módokat alkalmazott. A katolikus és az evangélikus egyházzal szemben a kemény kéz taktikáját választották, ami legszemléletesebben a Mindszenty, Grósz, és Ordass koncepciók perekben nyilvánult meg. A református egyház kapcsán az egyház irányítását, közéleti-társadalmi szerepének csökkentését az „őrségváltás,” tehát a Ravasz-féle egyházkormányzatnak az új rendszerhez a legkülönbélebb motivációk által lojális új egyházvezetői réteggel való lecserélésével érték el.

Ravasz László – személyes megjegyzése szerint: „inkább okos volt, mint erős”⁶ – és Rákosi Mátyással folytatott személyes elbeszélgetése után 1948. április 28-án az Egyetemes Konvent, április 30-án a zsinat lelkészi elnöki tisztéről, végül május 11-én a dunamelléki püspöki tisztségéről mondott le.⁷ Mindezek ellenére Bereczky püspökké való megválasztása nem ment egyszerűen. 1948. április 30-án Ravasz magánlevelet írt Bereczkynek, amely-

⁶ Ravasz: *Emlékezéseim*, 344.

⁷ Kiss Réka: Ravasz László püspöki működése, in Kósa László (szerk.): *Reformátusok Budapestén I.*, Budapest, Argumentum, 2006, 574. Kálvin téri lelkészi tisztségében Ravasz 1953. február 8-ig maradhatott meg, akkor azonban onnét is nyugdíjba kényszerült. Ladányi: Vázlatos, 112; az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (a továbbiakban ÁBTL) dokumentumainak tanúsága szerint (ÁBTL 3.1.5. O-9047/1/149.; 157.; 360–362.), Bereczky a kormányzati szándék hiánya, sőt ellenére is végigvitte Ravasz Kálvin térről való eltávolítását, pusztán csak azért, hogy ő lehessen a gyülekezet lelképásztora. Ugyanakkor ez a lépés, még hogyha az államhatalom vacillálásának látogatával találkozott kapóra jött nekik, hiszen Szabó Imre eltávolítása kapcsán előkerült a „Ravasz komplexus”-ra való hivatkozás, amely szerint a püspöki és konventi elnöki tisztségéből való visszavonulása után hiba volt Ravaszt Pesten prédikálni hagyni. Szabó Imréné: „Ég de meg nem emészetik”, 206.

ben őt jelölte meg utódjául.⁸ Hasonlóképpen Karl Barth, neves bázeli teológus is 1948. május 23-i levelében Berezky megválasztása mellett érvelt.⁹ Miután pedig „külső sugallatra”¹⁰ az ellenjelöltek sorra visszaléptek, az egyházkerület 1948. július 16-án 640-ből 340 szavazattal, tehát kevés többséggel, választotta meg püspökének, az ekkorra már egyedüli jelöltként maradt Berezkyt.¹¹ 1949-ben Révész Imre szintén politikai nyomásra történt lemondása után Berezky aktív szerepet vállalt abban, hogy Péter János legyen a Tiszántúli Református Egyházkerület püspöke – Révész helyett pedig Berezky lehetett a zsinat és a konvent lelkészi elnöke.¹²

Az egyházkerület világi tisztviselőinek körében is megtörténtek az állam számára kívánatos személycserék, erős állami szerepvállalással. Lázár Andor, egyházkerületi főgondnokot – aki 1932–1938 között tehát Rákosi Mátyás börtönévei alatt töltötte be az igazságügy-miniszteri tisztséget¹³ – 1948.

⁸ Ravasz szavai szerint: „Mindent felmérve, mindent megfontolva, nemcsak az emberi értelem erőivel, hanem Isten előtti tusakodásban, arra a meggyőződésre jutottam, hogy Neked kell átvennem az én szolgálatomat.” Közli Nagy Endre: A Budapest-Pozsonyi úti „Hálaadás” templomának lelkésze Berezky Albert mint egyházkormányzó, *Confessio*, XV. évf., 1994/4, 112.; Berezky násza és lelki atyja, Victor János, Ravasz jóváhagyásával kiküldte a levelet a Dunamelléki Egyházkerület gyülekezeteinek hozzá Berezky pozitív válaszát is mellékelve: „[...] akármit mér is reám Isten kegyelmes vagy ítéletes akarata, van legalább egy ember az egyházkerületben, – s ki jelenthetne ebben a vonatkozásban többet, mint éppen a Te személyed, – ki a lelkem mélyéig ismer és aki tudja, milyen teljes igyekvéssel akartam elhárítani magamtól ezt a terhet. [...] Döntésre kellett jutnom, s ez a döntés nem lehet más, mint az a nagyon alázatos válasz levedre, hogy ha Isten is úgy mutatja meg akaratát, ahogyan Te helyesnek látod, a nehéz szolgálat elől nem térhetek ki [...]” Közli Nagy: A Budapest-Pozsonyi úti, 113.

⁹ Péter János közvetítő tevékenysége folytán a náci diktatúra ellenes harcban nevének hitelt és tekintélyt szerzett Barth nem tudhatta teljes mértékben felmérni, hogy nagyhatású levelével olyan egyházpolitikai irányváltás mellett emelt szót, amely a diktatórikus rendszerrel való kollaborálás útját fogja választani. Pap: *Tíz év*, 69. Barth szerepének rendszerváltás előtti értékeléséhez lásd: Kónya István: *A „keskeny úton” a „szolgáló egyház” felé*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1988, 147–151.

¹⁰ Kiss Réka: Berezky Albert lelképásztori, püspöki működése, in Kósa László (szerk.): *Reformátusok Budapesten I.*, Budapest, Argumentum, 2006, 611.; Kiss Rolandnak a visszalépésekben betöltött szerepéhez lásd: Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltára (a továbbiakban RL) A/1b 2062/1956 Kiss Roland lemondólevele, 1956. október 31.

¹¹ Püspöki tisztségébe 1948. szeptember 28-án Victor János iktatta be.

¹² Ladányi: *Vázlatos*, 119–120.; a konvent világi elnöke szintén Kiss Roland lett.

¹³ Az ő miniszersége alatt töltötte politikai börtönbüntetését Rákosi Mátyás a szegedi „Csillag”-ban, ahogyan ezt 1948. március 18-án, Szabó József evangélikus püspök beiktatásán Mihályfi Ernő a köztársasági elnöki hivatal vezetője ünnepi köszöntőjében

április 1-én reggel lakásán letartóztatták, az Andrássy út 60.-ban kihallgatták, este elengedték. Másnap átadta Ravasz Lászlónak egyházkerületi főgondnoki tiszteről való lemondólevelét. Helyébe Kardos János¹⁴ budapesti ügyvédre, a solti egyházmegye gondnokára, érkezett az egyházkerületi presbitériumok részéről a legtöbb szavazat. A Bereczky Albert közvetítette állami nyomás azonban visszalépésre készítette Kardost és így Rákosi favoritja, a választáson második legtöbb szavazatot kapott Kiss Roland kerülhetett az egyházkerület főgondnoki székébe¹⁵ – az „őrségváltás” ezzel végbement.¹⁶

Kardos politikai preferenciája nem volt kétséges, több jelentős koncepció perben (pl. Szombathelyi Ferenc volt vezérkari főnök pere, a Magyar Közösség-per, Esterházy Pál a Mindszenty-perben, Túróczy Zoltán evangélikus püspök pere) vállalta a védő feladatát.¹⁷ Pap László szerint Bereczky fő érve Kardos főgondnoki kinevezése ellen az volt, hogy Kardos pont a választási időszakban látta el Ordass Lajos evangélikus püspök védelmét, aki ellen valutaüzerkedés koholt vádjával folyt koncepció eljárás.¹⁸ Visszaemlékezéseiben ezt Kardos is megerősíti, „A főkurátorságról való lemondásomra az alkalmat és a közvetlen okot Ordass Lajos evangélikus

neki nyíltan fel is róta: „Hogyan bízhatna a demokrácia abban az egyházban, amelynek egyik legfőbb világi vezetője igazságügy-miniszterséget viselt abban a rendszerben, amely Rákosi Mátyást, nem egy párt, hanem az egész magyar nemzet egyik legkiválóbb vezetőjét börtönbe zárta? [...] A sürgős őrségváltást joggal követeli az egyháztól a demokrácia [...]” Idézi: Ladányi: Vázlatos, 110–111.

¹⁴ Kardos Jánosról lásd: Kiss Réka: Egy védőügyvéd portréja a XX. századból (Kardos János), *Valóság*, 2006/8, 87–101.

¹⁵ Az eseménysorozat annak bonyolultsága és a források hiányossága miatt csak bizonyos részleteiben rekonstruálható. Ehhez lásd: Majsai Tamás: „... Rákosi telefonon hazarendelt ...”. Kiss Roland lemondólevele, *Egyház és Világ*, I. évf., 1990/10, 5–11.; Ladányi Sándor: Őrségváltás – háttérzenével. Dr. Kardos János megválasztott főgondnok hivatalba lépésének megakadályozása és Kiss Roland főgondnokká tételének körülményei, *Confessio*, 15. évf., 1991/1, 85–105.; Ladányi: Vázlatos..., 115–118.; Kiss: Egy védőügyvéd portréja, 87–101.

¹⁶ 1951-ben a Tiszántúli Református Egyházkerület főgondnoka, Szentpéteri Kun Béla halála után, szintén állami nyomásra Erdei Ferenc földművelésügyi miniszter lett. A tiszán-inneni egyházkerület beolvadt a két szomszédos kerületbe, tisztségei megszűntek. Csak a dunántúli egyházkerületben nem történt a vezetésben személyi változás, Győry Elemér 1943-tól kezdve, a Horthy-, a Szálasi-, a Rákosi-, és a Kádár-rendszerben is szolgált 1961-ben bekövetkező nyugdíjazásáig. Ladányi: Vázlatos, 120.

¹⁷ Kiss: Egy védőügyvéd portréja, 87–101.

¹⁸ Pap: *Tíz év*, 75–78.

püspök bűnpere, illetve az abban vállalt védői szerepem szolgáltatta.”¹⁹ Ez a részlet később fontos elemévé lett a dunamelléki rehabilitációs eljárások megindításának.

I.2. AZ EGYHÁZ GYENGÍTÉSE AZ EGYHÁZ ÁLTAL

Bereczky Albert püspöki, zsinati és konventi elnöki tevékenységének megítélése mindmáig vita tárgya, amihez szintén érdekes adalékokkal szolgálnak könyvünk esettanulmányai. Vitathatatlan azonban, hogy Bereczky püspöki ideje alatt a református egyház fokozatosan kiszorult az oktatás, a szeretetszolgálat, a kultúra szférájából, a közélet fórumairól és máig hatóan a magyar társadalmi élet perifériájára került. Ehhez az alábbi folyamatok vezettek.

Az erős politikai nyomásra a zsinat 1948. június 14-én fogadta el az iskolák államosítására tett állami javaslatot, két napra rá az országgyűlés az 1948. évi XXXIII. törvénycikkben kimondta az egyházi iskolák állami tulajdonba vételét.²⁰

Az iskolaügy rendezése fontos lépés volt az állam és a református egyház viszonyát szabályozó 1948. október 7-i Egyezmény aláírása felé. Az 1948-as Egyezmény a külvilág felé látszólag a „szabad egyház, szabad államban” elvét,²¹ egyházi ügyekben az állami befolyás megszüntetését hirdette meg. A gyakorlatban azonban éppen a meghirdetett elvek ellenkezőjéhez, az egyházi önrendelkezés erodálásához, a pártállami kontrol kiteljesedéséhez és az egyház anyagi kiszolgáltatottságához vezetett.

¹⁹ Kardos János hagyatéka, 256. doboz, Ordass Lajos dossziéja, „A református egyházi életben való szereplésem”, 5.; idézi Isó Gergely: Kardos János ügyvédi szerepe Ordass Lajos evangélikus püspök koncepciójában, in Kiss Réka–Lányi Gábor (szerk.): *Hagyomány, Identitás, Történelem 2018*, Budapest, KRE–I'Harmattan, 2019, 425.

²⁰ Az 1949. június 26-i kormányrendelet (4105/1949) megszüntette a kecskeméti református jogakadémiát. Szeptember 5-én az Elnöki Tanács 1949/5. számú törvényerejű rendelete eltörölte a kötelező vallásoktatást, amivel egy időben egyre intenzívebbé vált az iskolai hitoktatás elsovasztását és teljes megszüntetését célzó agitáció. Részletesebben lásd: Horváth Erzsébet: *A református iskolák államosítása Magyarországon (1945–1948)*, Magyarországi Református Egyház Zsinati Levéltára, Budapest, 2014.; Bereczky még 1948 májusában a konvent részéről vett részt az egyházi iskolák államosítását előkészítő bizottság munkájában: Ladányi Sándor: Bereczky Albert centenáriuma, *Reformáció*, II. évf., 1994/2–3, 32.

²¹ Bereczky Albert: Teológiai gondolkodásunk útjáról, in *Hálaadás – igehirdetések, előadások, cikkek, tanulmányok*, Budapest, Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, 1980, 140–141.

1950 végére befejeződött az egyház missziói és ifjúsági egyesületeinek önkéntesként beállított felszámolása. 1950. december 12-én az Egyetemes Konvent Elnökségi Tanácsa által közzétett, de Bereczky által megfogalmazott a „Testvéri Izenet” és a konvent 1952. február 29-én hozott új Missziói Szabályrendelete csaknem teljesen megszüntette az egyetemes papság tanításán alapuló világi szolgálat évszázados hagyományát a református egyházban, ami által a missziói munka rendkívül korlátozott keretek közé kényszerült. Mindenki számára nyilvánvaló volt, hogy a konventi kiadványokban többször hangoztatott „felügyelet és fegyelem alatt állás,” az elhangzó „tanítás tartalma feletti féltő szeretet és éber felelősség” nem a tanítás teológiai tartalmára, felekezeti tisztaságára vonatkozott, hanem politikai mondanivalójára.²²

Mindeközben sorra szűntek meg a regionális és országos református lapok. Egyedül a hivatalos irány szócsövétül szolgáló „Az Út” című hetilap és a „Református Egyház” havilap maradt meg.

A kollektivizálás által folyamatosan folyt a református egyház vidéki társadalmi bázisát alkotó középbirtokos parasztság ellehetetlenítése is, amelyből a református egyházkormányzat is kivette a részét, például a „mintaprédikációk” előírásával, illetve a lelkészek számára a termelőszövetkezetekbe való belépés agítálásának előírásával.²³ Mivel ők alkották a vidéki gyülekezet presbitériumainak, adakozóinak zömét, a középbirtokos parasztság „kulák”-ként való megbélyegzésével, politikai és gazdasági ellehetetlenítésével a református egyház minden esélye megszűnt az önfenntartásra és immár visszafordíthatatlanul az államsegély lélegeztető gépére lett utalva. 1951. június 17-én jelent meg a belügyminisztérium közleménye a „volt kizsákmányolók” Budapestről való kitelepítéséről, az „új deportáció”²⁴-nak sok budapesti egyháztag, presbiter és lelkész vált kárvallottjává.²⁵

Mindezen lépések következtében az egyházon belül is a világihoz hasonló centralizált, totalitárius, diktatórikus berendezkedés épült ki, bár Bereczky a háború után megfogalmazott javaslataiban – de még első püspöki jelentésében is – egy decentralizált egyház képét, a központi vezetés he-

²² Ladányi: Vázlatos, 127.

²³ Gombos Gyula: Szűk esztendő, in Gombos Gyula (szerk.): *A történelem balján II.*, Budapest, Püski, 1992, 49.

²⁴ Reök Iván evangélikus felügyelő kifejezése, amellyel kapcsolatosan Bereczky óvatosságra intette, mert szerinte nem lehet párhuzamot vonni a zsidóüldözés és a jelenlegi kitelepítések között. ÁBTL 3.1.5. O-9047/232–233., 1951. június 13.

²⁵ Ladányi: Vázlatos, 128.

lyett a gyülekezetek és presbitériumok egyházkormányzatban betöltött szerepének növelését hangoztatta.²⁶

1951-ben a zsinat elfogadta az „1951. évi II. egyházi törvénycikket a lelkészekről és azok alkalmazásáról szóló 1933. évi II. egyházi törvénycikk kiegészítéséről”, amely szerint egyházi bírósági eljárás során a lelkész áthelyezése akkor is elrendelhető, ha a bíróság sem a lelkész, sem a presbitérium vagy az egyházközség hibáját nem állapította meg. Ez lehetővé tette, hogy az egyházkormányzat mindenféle vizsgálat, fegyelmi vagy közigazgatási eljárás lefolytatása és bármilyen indoklás nélkül, pusztán „egyházi közérdekből” bármelyik lelkészt elmozdíthassa a gyülekezetéből. Ez a törvény a javadalmi földek elvétele által amúgy is egyre nehezebb anyagi helyzetben élő lelképásztorok életét még kiszolgáltatottabbá és frusztráltabbá tette és a gyülekezetek szabad lelkészválasztáshoz való jogát is súlyosan csorbította.

Szintén a centralizációt szolgálta az egyházmegyei határoknak a világi közigazgatási megyehatárokhoz való igazítása 1952-ben, amely régi egyházmegyék megszüntetéséhez és újak alapításához vezetett. A világi törvény által előírt módosítások kényelmessé tették az egyházkormányzat számára a hozzá nem lojális esperesek, egyházmegyei vezetőségek lecserélését is. Hasonló felhangokkal történt meg a Tiszáninneri Református Egyházkerületnek a tiszántúliba és a dunamellékibe való beolvasztása is 1952 októberében, amely a megszünt egyházkerület püspökének, Enyedy Andornak, a félreállítását is magával vonta.²⁷ A központosító folyamat része volt az egyházszervezet alsó szintjén a „kislétszámú anyaegyházközségek” összevonása, bokrosítása is.²⁸ Bereczky-féle egyházkormányzat tevékenységének legkritikusabb pontja, hogy nem egyszer a „köteles mérföldön” is túlmenve kereste az államhatalom igényeit, mint amikor 1951 júliusá-

²⁶ „Nem vagyok és nem vagyunk hívei az episcopalizmusnak – még burkolt formájában sem. [...] Engedjük végre a mellünknek szegezni azt a kérdést, amiről Révész Imre atyánkfia évekkal ezelőtt kevés figyelmet keltő módon, pedig bibliai alapelvek szerint szólott: Zsinat-presbiteri rendszerű-e a magyar református egyház?” Bereczky Albert: I. püspöki jelentés, Budapest, Sylvester, 1948. november 25., 6.

²⁷ Ladányi: Vázlatos, 132.

²⁸ Például a szigetszentmiklósi anyaegyházközséget az egyházi törvényeket megsértve közgyűlési határozatok nélkül elnöki jogkörben minősítették vissza missziói egyházközséggé, hogy lelkészének Bereczky régi bizalmasát, Éliás Józsefet nevezhesse ki. Lányi Gábor: „Egyházhatósági terror”. A Szigetszentmiklósi Református Egyházközség missziói egyházközséggé való visszaminősítése 1956-ban, in Kiss Réka–Zila Gábor–Erdős Kristóf (szerk.): *Keskeny úton*, Budapest, Református Közéleti és Kulturális Központ (megjelentetés alatt).

ban anyagi indokokra hivatkozva jóváhagyta sárospataki és pápai teológiai akadémiáknak a budapestibe és a debrecenibe való beolvasztás általi megszüntetését,²⁹ de legfőképpen amikor 1952 nyarán az 1948-as Egyezmény által még meghagyott négy középiskolából hármat felkínált az államnak egyedül a debreceni gimnáziumot hagyva meg egyházi kézben.³⁰

Az egyházszervezet centralizációja a konventi iroda olyan, fiatal és ambiózus tisztségviselőinek klikk-uralmához kedvezett, mint a sajtóügyet kézben tartó Finta István, a belmissziót irányító Fekete Sándor, vagy a külügyet vivő Kádár Imre, akik 1951 végétől azonban már az „új csillag,”³¹ az állami vonal által egyértelműen favorizált³² Péter János körébe tartoztak.³³ Az egyházi közvélemény széles körébe eljutott és visszatetszést keltett a fiatal konventiek világias életmódja, arrogáns magatartása, könnyelmű és hanyag pénzkezelése és az egyházi törvények flexibilis alkalmazása.³⁴

Az 1951-ben alapított Állami Egyházügyi Hivatal felügyeletével, a Bereczky-féle egyházkormányzat szervilis fejet hajtása és felelőtlen nemtörődöm-ségének segítségével lépésről lépésre teljesebbé ki a totalitárius pártállami stratégia, amelyet Ravasz László így jellemezett: „az egyházat gyengíteni az egyház által.”³⁵

²⁹ Ladányi: Vázlatos, 131.

³⁰ A két nagy múltú teológia megszüntetése az 1948-ban még Bereczky megválasztását támogató Karl Barth-ot is tiltakozásra készítette. 1951. szeptember 16-i levelében, amelyet szándéka ellenére is publikáltak Nyugaton, párhuzamot vont a náci Németország Deutsche Christen mozgalma és a Bereczky-vezetés egyházpolitikája között: „és akkor kérdezem magamtól: a magyar református egyházban sohasem mennek a dolgok más-ként, mint ilyen száz százalékos egyetértésben a mindenkor uralkodó rezsimmel?” „Und dann frage mich: Geht es denn im reformierten Ungarn gar nicht anders als jedesmal in so hundertprozentiger Konkordanz mit dem jeweils herrschenden Regime?” A levél nagy pánikot keltett a püspöki hivatalban és a válaszelevelet Bereczky, Péter Jánossal, Victor Jánossal, Kádár Imrével és Finta Istvánnal, de az ÁEH-s Horváth Jánossal egyeztetve, Rákosi jóváhagyásával fogalmazta meg. A levél és a válaszelevél megírásának körülményeihez lásd: ÁBTL 3.1.5. O-9047/261–278; 73–76; 299–313; 314–318; 319; 333–334; 335–337; Bővebben lásd: Majsai Tamás: *Karl Barth és Bereczky Albert levélváltása, 1951*, (kandidátusi disszertáció), Budapest, 1994, MTA Kézirattára D/18296.

³¹ ÁBTL 3.1.5. O-9047/236–250.

³² ÁBTL 3.1.5. O-9047/400–402; 397–399.

³³ Rivalizálásuk szinte komikus részleteit adja elő: ÁBTL O-9047/1/229–230 „Poéta” fn. ügynök jelentése, 1952. október 30. („Poéta” fn. ügynököt Kósa László Kiss Rolanddal azonosította: Kósa László: Az állambiztonsági szervezet hálózata a református egyházban a diktatúra idején, *Théma*, XII. évf., 2010/1–2, 35.)

³⁴ Pap: *Tíz év*, 96; 117–119.

³⁵ Ravasz: *Emlékezéseim*, 372.

I.3. ELKÉSETT RENDSZERKORREKCIÓ

1954-re azonban Bereczky Albert is kénytelen volt elismerni, hogy a párt-állami érdekeket kiszolgáló egyházpolitikája elidegenítette tőle a református lelkészek és gyülekezeti tagok nagy részét, tekintélyi és erkölcsi válságot eredményezett egyházában. Az egyházon belüli kritikus hangokat felerősítette a Nagy Imre miniszterelnöksége alatti (1953. július 4. – 1955. április 18.) önkritikus hangulat. Többen szerették volna, ha az egyházkormányzat is hasonló önkritikát gyakorol, sőt rehabilitálja azokat, akiket politikai okokból állítottak félre.³⁶

Bereczky belső reformtörekvéseinek egyik első mozzanata, hogy a lelki atyja,³⁷ Victor János, halála (1954. június 29.) miatt 1954-ben megüresedett egyházkerületi lelkészi főjegyzői helyre Pap Lászlót juttatta, aki az egyetlen olyan egyházi vezető volt, aki egyenessége és tisztessége miatt széles körben népszerű, sőt szeretett maradt, illetve akire még Horváth János az ÁEH elnöke is ezt mondhatta – „Pap László vonala sem rossz”³⁸ – tehát, akit az egyház mérsékeltbben baloldali elemei is elfogadtak. Sőt elfogadták volna a későbbiekben akár még püspöknek is.³⁹ Pap reformtörekvéseit segítette, hogy 1954 elejétől Kiss Roland, egyházkerületi főgondnok, cukorbetegségének súlyosbodása miatt már egyre kevésbé tudott az egyházi közéletben részt venni, illetve saját felfogása szerint erre hivatkozva tudta őt Bereczky és Pap az egyházkormányzat belső köréből kiszorítani.⁴⁰

³⁶ Ezt szemlélteti könyvünk Papp Gáborral kapcsolatos esettanulmánya.

³⁷ Bereczky megtérés élménye kapcsán Victor János szerepét lásd: Bereczky Albert: Victor János temetése, in Bereczky Albert (szerk.): *Hitben való engedelmesség*, Budapest, Református Egyetemes Konvent Sajtóosztálya, 1961, 67–68.; Bereczky Albert: Két nagy misszionáriusunk: Emlékezés Victor Jánosról és Mott Jánosról, in Bereczky: *Hitben való*, 305.; Bereczky Albert: *A gyülekezetekben él az egyház*, Református Egyház, XVII. évf., 1965, 15.; Hosszú Gyula–Kádár Judit (szerk.): *Victor István életinterjú*, Hejce, 2011, 21. http://www.kre.hu/portal/images/eletutinterjuk/victor_istvan_eletutinterju.pdf (Letöltés ideje: 2020. február 12.)

³⁸ ÁBTL 3.1.5. O-9047/397–399 Feljegyzés Dezséry László ev. Püspök és Horváth János ÁEH elnök beszélgetéséről, 1956. május 21.

³⁹ ÁBTL 3.1.5. O-9047/388–396 „Kemény Zsigmond” fn. ügynök („Kemény Zsigmond” fn. ügynököt Kósa László Muraközy Gyulával azonosította: Kósa: Az állambiztonsági szervezet, 31.) jellemzése Bereczky Albertről, 1956. június 22.; A jellemzés Bereczky lehetséges utódaként Pap Lászlót vagy Farkas Józsefet jelölte meg.

⁴⁰ Mindehhez lásd Kiss Roland teljes terjedelmében eddig meg nem jelentetett, rendkívül nyílt hangvételű, ennek megfelelően azonban erősen szubjektív beállítottságú lemondólevelét: Magyar Nemzeti Levéltár (a továbbiakban MNL) ÁEH XIX-A-21-a ÁEH

Pap pozicionálásával azonban Bereczky nemcsak az egyház helyzetén, hanem a maga megítélésén és népszerűségén is szeretett volna javítani, hiszen ekkorra már a református egyház feletti legfőbb hatalomért folytatott rivalizálásában egyértelműen vesztesre állt Péter János debreceni püspökkel szemben. Említésre került már, hogy Finta István, Kádár Imre és Fekete Sándor, tehát Bereczky egyházkerületének és a zsinatnak legmeghatározóbb hangadói ekkorra már mind Péter János támogatói körébe tartoztak. Bereczky távoztával – a „vén bolond [...] kidőlésével,”⁴¹ ahogy ezt Péter-körében hangoztatták – Fekete és Finta is püspök szeretett volna lenni. Bereczky is csak azzal tudta rávenni Papot a főjegyzői tiszttel való vállalására, hogy szembesítette azzal, hogyha ő nem vállalja, akkor az állami nyomásra kénytelen lesz Feketének felajánlani a tisztséget.⁴²

Pap László által sikerült a konventi visszaélések egy részén erőt venni, bár a képet színezi, hogy Bereczky motivációja mindebben nemcsak az égbekiáltó konventi állapotok megszüntetése, hanem ezáltal Péter klientúrájának elerőtlenítése is volt. 1956 tavaszán Feketét egy hivatali túlkapása miatt sikerült az esperességből és „Az Út” szerkesztőségéből eltávolítani,⁴³ amely után Finta István kiszorítása is sikerrel járt. Pap László szerint Bereczky még Visser ’t Hooft-nak az Egyházak Világtanácsa (EVT) főtitkáranak is elbüszkélkedett Fekete és Finta eltávolításának sikerével.⁴⁴

A felülről megindított tisztulási folyamat azonban későn érkezett. A hivatalos vonalvezetéssel elégedetlen egyháziak között már az 1955 nyári lelkészkonferenciák óta bontogatta a szárnyait a később a Megújulási Mozgalom képében alakot öltött mozgolódás.⁴⁵ 1956 májusában Barth Károly kritikus hangvételű levelet küldött Bereczkynek, aki bár nem vitatta a benne fogalmazott vádak „75%-ának” jogosságát, de a felelősséget – egyéb-

Elnöki Iratok R-80-3/1957. X10450 50637-50638. doboz Kiss Roland dunamelléki egyházkerületi főgondnok 1956. október 31.-i lemondó levelének másolata.

⁴¹ ÁBTL 3.1.5. O-9047/400–402; „Erdélyi” fn. ügynök (Erdélyi” fn. ügynököt Kósa László Adorján Józseffel azonosította: Kósa: Az állambiztonsági szervezet, 15.) Kéry Sándor egyházkerületi tanácsos és Hajdú Péter esperes elmondásai alapján írt jelentése, 1956. április 12.

⁴² Pap: *Tíz év*, 115.

⁴³ Ezzel az ügygel foglalkozik az könyvünk harmadik esettanulmánya.

⁴⁴ Pap: *Tíz év*, 140.

⁴⁵ Barcza József: Egyházunk az 1956. évi forradalom idején és Ravasz László jelentősége, in: Barcza József–Dienes Dénes (szerk.): *A Magyarországi Református Egyház története 1918–1990 Tanulmányok*, Sárospatak, 1999, 176.

ként részben indokoltan – Péter Jánosra és körére hárította. Hasonlóképpen defenzívába volt kénytelen vonulni, amikor Ravasszal az 1956 nyarán (július 18. – augusztus 5.) Galyatetőn megrendezett Egyházak Világtanácsa Központi Bizottság ülésén való részvételéről beszélgetett el Leányfalun, ahol Ravasz a fejére olvasta püspöki tevékenységének káros következményeit. Ravasz ekkor megfogalmazott gondolatai az általa elkészített Memorandum által széles körben ismertté váltak, és a budapesti teológus hallgatóknak és fiatal lelkipásztoroknak még 1955 őszén megfogalmazott Hitvalló Nyilatkozatával együtt cirkuláltak a galyatetői gyűlésre érkező prominens külföldi egyházi vendégek körében. A külföldi delegáltak kívánságára Ravasz, az ÁEH jóváhagyásával, Bereczky szándékai ellenére is részt vehetett a galyatetői konferencián, míg Bereczky bokarándulására hivatkozva inkább távol maradt.⁴⁶

Barth és Ravasz szembesítése egyházpolitikájának visszásságaival, a Péter-féle kör aknamunkája miatti nyomás, a galyatetői háttérbe szorultság és már jó ideje legyengült egészségi állapota egyaránt hozzájárulhattak ahhoz, hogy 1956. augusztus 22-én a Református Világszövetség európai tagozatának emdeni gyűléséről való hazaútja során Bereczky Brémában agyvérzést kapott és jobb oldalára megbénult.

Bereczky lebetegedése miatt az egyházkormányzat irányítása, egyházkerületi szinten „de jure” a rangidős espereshez – Bükki Zsigmond, délpesti espereshez – zsinati szinten pedig a rangidős püspökhöz – Győry Elemér dunántúli püspökhöz – került, ugyanakkor véleményem szerint ezen előbbi kettő részben engedékenysége (és egyetértése), részben pedig inkompetenciája miatt „de facto” 1955. augusztus végétől mind kerületi, mind zsinati szinten Pap László befolyása alá került.

⁴⁶ Pap: *Tíz év*, 144.; Ladányi: *Vázlatos*, 136.

I.4. A REHABILITÁCIÓS LISTÁHOZ VEZETŐ ÚT⁴⁷

Ahogy az a bevezetőben említésre került a kutatás alapjául az Egyetemes Konvent 1956. október 20-án – tehát az 1956-os forradalom kitörése előtt három nappal – kiadott rehabilitációs rendelete szolgál, ezért vizsgáljuk meg röviden milyen főbb lépések vezettek a rendelet kiadásához. Könyvünk ezen részének, bár sok ponton kapcsolódni fog hozzá, mégsem célja az 1955–1956-ban kibontakozó Református Megújulási Mozgalom teljes történetének bemutatása, csak ezen egyháztársadalmi mozgolódásnak a háttérbe szorított lelkészeket és az ő helyzetüket felülvizsgálni kívánó törekvéseit mutatja be.

A Sztálin halála utáni moszkvai irányváltás és az ennek következményeképpen kialakult Nagy Imre-féle rendszerkorrekció csökkentette ugyan a rendszer ellenségeiként megbélyegzettekre – így az egyházakra – nehezedő mindennapi nyomást, de a rendszer totalitárius-diktatórikus alapvetéseit nem változtatta meg. Ez a rendszeren belüli kríziskezelés hamis reményeket ébresztett sokakban. Ide sorolhatjuk például Papp Gábor fellépését,⁴⁸ aki Nagy Imre nagyhatású 1953. július 4-i székfoglaló beszédén felbátorodva magánlevelet írt Bereczky Albert püspöknek, amiben kifogásolta, hogy míg a kommunista rendszer önvizsgálatot gyakorol, addig az az egyházkormányzat, amely a „keskeny út” teológiája által szakralizálta az erőszakos politikai és társadalmi változásokat nem vallja be tévedését és nem gyakorol bűnvallást. Papp kritikájában kitért a politikai okokból hátrátételt szenvedett szolgatársaira is:

„...aki mert valamit szólni az egyházban s merte megkiáltani a nagy nyomorúságot s az egyház mulasztásait, azokat részint megfenyegették mint engem is, hogy elhallgattassák az igaz és tiszta szót, másokat, akik a nyomorultak segítségére mertek sietni, a leggyalázatosabb módszerekkel kényszerítették állásuktól és tisztáségeiktől megválni, helyüket elhagyni, vagy más enél is kínosabb sorsra jutni.”⁴⁹

⁴⁷ Ennek az alfejezetnek a rövidebb formája megjelent: Lányi Gábor: 1956 előtti rehabilitációs törekvések a Magyarországi Református Egyházban, in Kiss Réka–Lányi Gábor (szerk): *Hagyomány, Identitás, Történelem 2019*, Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem Egyház és Társadalom Kutatóintézet Reformáció Öröksége Műhely–Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Kar Egyháztörténeti Kutatóintézet, 2020, 277–290.

⁴⁸ Papp Gábor ügyét lentebb esettanulmány keretein belül is bemutatjuk.

⁴⁹ Magyarországi Református Egyház Zsinati Levéltára (a továbbiakban MREZSL) 3/a fond, 22b doboz, Konventi Elnökségi Iratok, Papp Gábor levele Bereczky Alberthez, 1953. július 16.

Arra, hogy mennyire tévesen ismerte fel Papp az „idők jeleit” bizonyították, hogy a magánlevél, amely hamar az egyház nyilvánossága elé került, három hónap alatt lefolytatott többlépcsős fegyelmi eljárás után hivatalvesztést és egyházi hivatalviselési jogtól való végleges megfosztást eredményezett számára. 1953-ban még nem jött el az idő arra, hogy az egyházkormányzat ennyire nyíltan szembesíthető legyen saját visszásságaival.

Az 1955-ös Hitvalló Nyilatkozat bibliai-hitvallásos alapon szólta az egyházkormányzati „klikkuralom”-mal szemben és annak tudja be a személyi kérdésekben megnyilvánuló visszaéléseket is:

„Mikor pedig jelenlegi egyházkormányzatunk a világban használatos megfélemlítő módszerekkel igyekszik döntéseit az egyházban érvényesíteni, valamint a gyülekezetek nyílt ellenállása ellenére, minden reformátori örökséget megcsúfolva, egyeseket hatalmi úton erőszakolnak rá a gyülekezetekre, másokat pedig, mivel az egyházkormányzat által hirdettek nem helyeslik, vagy azt kritikával illetik, erőszakkal vagy koholt vádak alapján eltávolítanak, áthelyeznek, állásuktól megfosztanak, mindezekkel csak azt bizonyítják napenként, hogy a „hamis” utat választották. Döntéseikkel szemben ellenvéleménynek nincs helye, s ha valaki mégis megkockáztatná, azt szektásnak, rendbontónak, sőt államellenes egyének tüntetik fel.”⁵⁰

Említésre került már Kiss Rolandnak az egyházi közélettől való távollmaradása 1954 februárjától, majd Victor János halála után Pap László főjegyzővé választása 1955-től, majd az ő segítségével Fekete Sándor egyházkormányzatból való kiszorítása 1956 nyarától. Ekkor Bereczky egyrészt óvatosságra intette a lelkészi kart – „senki ne ábrándozzon arról, hogy Fekete Sándor elment, és most nem tudom, mi jön.” – másrészt mégis meghirdette egy korszak végét:

„Valami igen komoly változás a ti számotokra azt hiszem, mégis jön. T.i. én nem egyötökkel beszéltem, akik hozzám jöttek és azt mondták, hogy nem merik a szájukat kinyitni. Ezt pedig az egyházban nem lehet így csinálni. És én nagyon szeretném, ha megkaphatnám tőletek azt a bizalmat, hogy nyissátok ki előttem a szájatokat. Mondhat valaki bolondot is – hadd mondja. Mert megfélemlítéssel nem lehet az egyházat kormányozni.”⁵¹

⁵⁰ Hitvalló Nyilatkozat (1955), in Ladányi: *Adalékok*, 104.

⁵¹ RL A/1e 9/1958. Bereczky Albert beszéde a Budapest-Északi Református Egyházmegye lelkészeinek (Halasi Gábor feljegyzése), 1956. június 8. Lásd 8. függelék.

Véleményem szerint Fekete eltávolítása fontos tényezője volt annak, hogy 1956 nyarának egyházi fórumain, lelkészörökön, gyűléseken, továbbképzéseken, már bátrabb és kritikusabb hangnemben hangoztak el az egyházi élet sok területét érintő észrevételek mellett a hátrátételt szenvedett lelkészek rehabilitálására tett igények és nemcsak Dunamelléken.

Tiszáninnen dr. Koncz Sándor, egykori sárospataki teológiai tanár, ekkor mint alsóvadászi lelképásztor, 1956. április 26-án a szikszói lelkészörön és az 1956. július 2–6. közötti berekfürdői konferencián vetette fel a rehabilitáció kérdését.⁵² Majd több lelkésztársával Görömböly-Tapolcán találkozott, ahol egy, az egyház reformjára tett javaslatsort állítottak össze, amit véleményezésre 1956. augusztus 10-én Czakó Jenőnek küldött el. Ennek a javaslatsornak is kiemelt pontja, hogy: „egyes alkalmatlanná vált egyházi funkcionáriusok felmentésével a személyekre való teljes rehabilitációt úgy szolgáljuk, hogy a holtakra, élőkre, fogságot viseltekre, ún. bethánistákra, vélt reakcióokra, mindenféle méltatlan hátrátételt szenvedő atyafira kiterjedjen. *Szükséges igazságot szolgáltatni mindazoknak, akikkel hátrányosan bántak el.*”⁵³

Dunántúlon Szíj Rezsőnek a balatonfüredi lelkésztovábbképzőn 1956. augusztus 23-án elmondott másfél órás beszédének részlete illusztrálja szépen a lelkészgyűlések megváltozott hangulatát és az általános hangvételét:

„az egész világban folyik a szabad vita [...] Vége annak a világnak, amikor rideg bürokratikus módon és *adminisztratív eszközökkel intézték el a legjobb szándékú ellenvélemlényt is, elsősorban az egyházban, a mienkben is, nemegyszer fasiszta módszerekkel* [...] most eljött az ideje annak, hogy fölvevünk olyan kérdéseket, amelyeket fölvetni nem engedtek, hogy elmondjunk olyan fájdalmatokat, szóvá tegyünk olyan sebeket, amelyeket eddig szóvá nem tehattünk, senkinek meg nem mutathattunk, mert nem is volt az egyházban erre lehetőség. S ezért azok felelősek, akik az egyházkormányzat élén állnak: a püspökök és néhány esperes [...] Én tehát itt az egyházkormányzatról beszé-

⁵² Szatmári Emília: „Közegyházi életünk sodrában”. *Dr. Koncz Sándor életműve a 20. század történeti és egyházförténeti viszonyainak tükrében* (doktori értekezés), Debreceni Református Hittudományi Egyetem, Debrecen, 2015, 95; 99.

⁵³ Koncz Sándor levele Czakó Jenőhöz, melyben egy fogalmazványt küld, in Ladányi: *Adalékok*, 118. (kiemelés a szerzőtől); Szintén a rehabilitációt követeli Koncz Sándor 1956. augusztus 31-i keltezésű feljegyzése is: Koncz Sándor: Feljegyzés a Magyarországi Református Egyházban szükséges átrendeződéstről, in Baráth Béla–Dienes Dénes–Misák Marianna (szerk.): *A Tiszáninenni Református Egyházkerület babiloni fogsága. Dokumentumok 1948–1957*, Miskolc–Sárospatak, Tiszáninenni Református Egyházkerület, 2006, 80–81.

lek és nem a világról, amikor azt mondom, hogy *a felső vezetés olyan világot teremtett az egyházban, amelyben a legjózanabb és legbiblikusabb ellenvélemény is azonnal az egyházi felsőbbség támadásának volt feltüntetve*, s következményei a legtöbb esetben a legszörnyűbbek voltak, amik lelkész jellegű egyént érthettek. [...] *Nekünk világi fórumokkal sokkal kevesebb bajunk volt, mint saját egyházi vezetőségeinkel, akik mindent igyekeztek túllícitálni, ha volt rá ok, ha nem, s hogy miért, ezt is tudjuk, ha itt most nem is mondhatjuk is el. De egyet ki kell mondanunk: nem bújhatnak ki a felelősségrevonás alól az állami szervekre vagy a kormányzatra való hivatkozással.*⁵⁴

Dunamelléki példa a tahi lelkésztovábbképzés résztvevőinek 1956. augusztus 30-i kézzel írt kérelme Alföldy-Boruss Dezső rehabilitálása ügyében⁵⁵ (az esetről részletesebben szólunk lentebb), amelyet 31 lekipásztor írt alá, és amely szintén szemléletes megállapításokat tartalmaz. A kérelmet a lekipásztorok Bereczky püspök „távollétére” hivatkozva Pap Lászlónak mint főjegyzőnek címezték. A „távollét” érdekes kifejezés, hiszen a lelkészek ekkor már minden valószínűség szerint tudhatták azt, hogy püspökük egy hete Németországban agyvérzést kapott, talán éppen ezen felbátorodva mertek kérésüknek hangot adni. A kérelem megemlíti a bő egy hónapja eltávolított Fekete Sándort is, aki két éve „minden bírósági ítélet” nélkül rendelkezési állományba helyezte Alföldy-Boruss Dezsőt. A folytatás így hangzik: „Egyházunkban megindult, a múlt tévedéseit rendező folyamat időszerűvé teszi, hogy ennek a lelkésztestvérünknek ügye elővételét *tisztelettel kérjük a többi hasonló módon elbántakkal együtt.*”⁵⁶

Azt, hogy az 1956. szeptember 10-i dunamelléki esperesi értekezletet a nyári lelkészgyűlések hangulatáról szóló aggodalmas beszámolók uralták a hivatalos híradásokból nem,⁵⁷ csak Pap László emlékirataiból tudható. Az esperesek közül azonban csak Radics József, vértessaljai esperes volt az, aki a kritikák komolyan vételét és konkrétan a rehabilitációk elkezdését szor-

⁵⁴ Szij Rezső: *Az a hírbedt fűredő beszéd*, Budapest, Szenczi Molnár Társaság, 1995, 10–11. (kiemelések a szerzőtől)

⁵⁵ Az esetről nem külön esettanulmányban, de bővebben szólunk lentebb.

⁵⁶ RL A/1b 1739/1956 Lelkipásztorok kérelme a Dunamelléki Református Egyházkerület Elnökségéhez, 1956. augusztus 30.; A kérvényt aláíró a lelkészek egy másik, az egyházi élet több gyakorlati kérdését tárgyaló beadványt is megfogalmaztak ugyanekkor (ennek jelzete: RL A/1b 1740/1956).

⁵⁷ Az értekezlet hivatalos jegyzőkönyve nem található meg a Ráday Levéltár anyagai között; „Kozmetikázott” beszámolóját lásd: RL A/1b 1991/1956 Pap László beszámolója az Út számára, 1956. szeptember 13.

galmazta, amit társai közül Pap Géza, bács-kiskunsági esperes kimondottan ellenzett.⁵⁸

Ravasz híres, 1956 nyarán megfogalmazott memoranduma csak érintőlegesen említi a személyi kérdéseket, mégpedig a következőképpen:

„A gyülekezetek *elvesztették a szabad választás jogát*, az egyházi tisztségek, lelkesí állások betöltése *ténylegesen kinevezések útján történt*, s aki a kiadott parancsnak nem engedelmeskedett, jobbik esetben a kenyértelenséggel, rosszabb esetben az állam büntető hatalmával vagy egyenesen az államvédelmi szerveknek való teljes kiszolgáltatottsággal találkozott.” Illetve: „... ha ilyen szisszenés vagy hördülés a gyülekezeti tag vagy lelkész részéről megesett, *az illetővel a legrövidebb idő alatt elbántak: ha lelkész volt az egyház, ha világi volt, az állam.*”⁵⁹

A memorandumalapján írt részletesebb és hosszabb október 1-én keltezett, konventhez intézett változat viszont már konkrétan igényelte: „az evangélium törvényesség mellőzésével elítélt, áthelyezett, félreállított, a tanításból és az egyházkormányzatból kizárt, jogsérelmet szenvedett személyek igazságos rehabilitációját, és ugyanakkor a jogellenes módon előnyhöz jutott személyek ügyének felülvizsgálását.”⁶⁰

1956. október 9. és 17. között Pap László svájci (Zürich, Bazel, Genf) körutat tett, hogy segélyek és ösztöndíjak ügyében tárgyaljon.⁶¹ Az induláshoz kikísérte Horváth János ÁEH elnök, átadta neki az Ordass Lajos rehabilitálásának friss aktáit, hiszen az evangélikus püspököt a Legfelsőbb Bíróság október 5-én, a Magyarországi Evangélikus Egyház Egyetemes Törvényseke pedig csak előző nap rehabilitálta.⁶² Horváth megkérte Papot, hogy

⁵⁸ Pap: *Tíz év*, 155.

⁵⁹ Ravasz László Memoranduma (1956 nyár), in Ladányi: *Adalékok*, 113–114.

⁶⁰ Ravasz László Memoranduma a Református Egyház Egyetemes Konvent Elnökségének, 1956. október 1., 5. (kézirát, a szerző tulajdonában).

⁶¹ Az út teljesebb beszámolója Pap László emlékirataiban (Pap: *Tíz év*, 161–166), míg „kozmetikázott,” a dunamelléki egyházkerület elnökségének írt változata megtalálható: RL C/57 Pap László iratai, 189–1956. Jelentés az október 9–18. között megtett svájci útról, 1956. október 18.

⁶² Ordass Lajos rehabilitációjához lásd: Mirák Katalin: Ordass Lajos evangélikus püspök és az Állami Egyházügyi Hivatal találkozásai. (1956. június–szeptember), in Somorjai Ádám–Somorjai Gabi (szerk.): *In laborator assiduus. A 70 éves Zombori István köszöntése*, Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet–Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár, 2019.; Isó Gergely: *Ordass Lajos evangélikus püspök működése kapcsolatrendszer tükrében*, doktori értekezés (kézirát).

az aktákat útközben fordítsa le és Genfben adja át Visser 't Hooftnak, az Egyházak Világtanácsa (EVT), és Carl E. Lund-Quist-nek, a Lutheránus Világszövetség főtitkárának.

Pap emlékiratai szerint ez volt az a pont, amikor Horváth elé tárta, hogy Ordass rehabilitálása nagy visszhangot váltott ki a református egyházban és már nem késhet ott sem sokat a rehabilitációs eljárások elkezdése. Horváth ezt – Pap szerint – tudomásul vette. Ezután Pap László konkrétan felhozta Pap Béla ügyét,⁶³ akinek az esetében szerinte sokkal jobb, ha Péter János kezdi el a rehabilitációt, mintha mások és aztán azt Péter ellen használják fel. Horváth Pap szerint ezzel is egyetértett. Amennyiben hihetünk beszámolójának, Pap a rövid állomási megbeszélés által lényegében bírta a rehabilitációkra vonatkozó informális ÁEH jóváhagyást.⁶⁴

Pap 1956. október 12-én utazott Genfbe, ahol Visser 't Hoof-tal és az Amerikában tartózkodó Lund-Quist főtitkár helyett Vajta Vilmossal, a Lutheránus Világszövetség tanulmányi igazgatójával találkozott. Miután magukra maradtak Visser 't Hoof-t a református egyház rehabilitációs ügyeire terelte a szót és azt kérdezte, hogy nem kellene neki és az EVT-nek lépéseket tennie annak érdekében, hogy a rehabilitációk kezdetüket vehessék? Pap elutasította az ajánlközást,⁶⁵ mivel szerinte a külső beavatkozás csak rontana a helyzetet, illetve elmondása szerint az Egyetemes Konvent Elnöksége már utasítást is adott a rehabilitációk előkészítésére.⁶⁶ Visser 't Hoof-t

⁶³ Pap Béla karcagi lelkipásztort, Bereczky zsinati ellenzéknek vezetőjét 1952 februárjában négy év hat hónap börtönbüntetésre ítélték „nép- és államellenes magatartás” vádjá miatt. Ügyét bővebben lásd: Kovács Bálint: Pap Béla a mártírsorsú lelkipásztor, *Confessio*, XIV. évfolyam, 1990/2, 84–94.; Csűrös András Jakab: Pap Béla, in: Földesi Margit–Szerencsés Károly (szerk.): *Keresztény közéleti személyiségek a XX. században*, Budapest, Kairosz, 2011. 134–140.

⁶⁴ Pap: *Tíz év*, 161–162.

⁶⁵ Pap külföldi beavatkozást elutasító magatartásának hátterében az lehetett, hogy ismerete az ÁEH azon észjárását, amely Ordass Lajos és Horváth János 1956. szeptember 21-i beszélgetésében is megnyilvánult és amit Horváth így fogalmazott meg: „Nekünk tekintettel kell lennünk a belpolitikai visszhangra is. Nem adhatunk magunk tápot annak a nézetnek, hogy Magyarországon valamilyen ügyet csak akkor lehet elintézni, ha a külföldiek abba az ügybe beavatkoznak.” Ordass Lajos: *Önéletrajzi írások. Folytatás*, Bern, EPMSZ, 1987, 549. (Mirák Katalin észrevétele)

⁶⁶ Pap: *Tíz év*, 164–165.; Azon, hogy Pap mit is értett „utasítás” alatt nem tisztázott, ugyanis a rehabilitáció első hivatalos írásos nyoma az 1956. október 20-i rendelet. Talán arra utalhatott, hogy informálisan már kész tényként kezelték a zsinati körökben, hogy a rehabilitációkat be fogják indítani.

emlékirataiban nagyon szűkszavúan emlékezik meg erről a találkozásról.⁶⁷ Csak annyit említ meg róla, hogy Pappal Ordass rehabilitációjának sikeréről és annak a református egyházra gyakorolt esetleges hatásáról beszélgettek, és hogy mennyire meglepődött a beszélgetésük után egy héttel kirobant forradalmi eseményeken, mivel Pap beszámolójából egyáltalán nem azt a benyomást nyerte, hogy Magyarországon ilyen radikális politikai változások vannak készülöben.⁶⁸ Pappal való találkozásának súlyát jelzi, hogy Visser 't Hooft még aznap levélben számolt be róla George Bell chichesteri püspöknek, az EVT „második emberének.” Ugyanakkor levélváltásukban csak Ordass rehabilitációjáról és még ítélet alatt álló katolikus papokról esik szó, a református vonalról nem.⁶⁹

Másnap Pap Bazelben Karl Barth-tal találkozott, akit szintén biztosított afelől, hogy az Egyetemes Konvent az általa kifogásolt ügyekben már elkezdte a revíziót, különösképpen is a missziói szabályrendelet és a rehabilitációk kérdését illetően.⁷⁰

Papot svájci útjának tapasztalatai megerősítették a rehabilitáció iránti elkötelezettségében, amelyhez Horváth János révén az ÁEH informális elvi hozzájárulását is bírta.

A fent felsorolt események után Győry Elemér aláírásával, de Pap László háttér munkája által 1956. október 20-án az Egyetemes Konvent határozatot adott ki a méltatlan hátratélt szenvedett egyházi tisztségviselők ügyének felülvizsgálása tárgyában.⁷¹ A határozat a méltatlan hátratélt okaként a következő tényezőket sorolta fel:

⁶⁷ Visser 't Hooft emlékirataiban a találkozás dátumául tévesen október 15-ét jelölte meg, amit Pap beszámolója mellett az is cáfol, hogy a találkozásról már október 12-én levelet írt George Bellnek.

⁶⁸ Willem A. Visser 't Hooft: *Memoirs*, Genf, WCC Publications, 1987, 299.

⁶⁹ A levélváltást közli: *Gerhard Besier: 'Intimately Associated for Many Years'. George K. A. Bell's and Willem A. Visser 't Hooft's Common Life Work in the Service of the Church Universal – Mirrored in their Correspondance (Part Two 1950–1958)*, Newcastle, Cambridge Scholars Publishing, 2015, 1059–1062.

⁷⁰ Pap: *Tíz év*, 166.

⁷¹ RL A/1b 2048/1956 Református Egyetemes Konvent 1576/1956-I/1. számú határozata, 1956. október 20. (eredeti, tollal aláírt példány); világi részről Kiss Rolandnak az egyházi közéletből betegsége miatti távolmaradása miatt dr. Benkő Ferenc egyházügyi gondnok, a konvent helyettes világi elnöke volt az aláíró. Benkő Ferenc az ébredési mozgalomban aktív laikus volt, írt cikkeket „Az Út”-ba. Félt a kitelepítéstől és Bereczky Albert intézte el számára, hogy nyugdíját visszakaphassa. Benkő Ferenchez lásd: Szabó Imréné: „Ég de meg nem emészetik”, 211.

1. olyan politikai okok, amelyek időközben tárgytalanná váltak (pl. állami rehabilitáció, felmentés);
2. olyan egyházpolitikai meggyőződés vagy magatartás, amelyekre nézve az egyház álláspontja megváltozott;
3. személyi önkényeskedés.

A határozat kimondta, hogy azoknak a személyeknek, akikkel kapcsolatosan kétségek nélkül megállapítható, hogy a fenti okok valamelyike miatt szenvedtek hátrátételt, hátrányukat az összes törvény adta lehetőség felhasználásával jóvá kell tenni. A rehabilitációk gyakorlati megvalósítását a konvent a fokozatos egyházi hatóságok – egyházkerületek és egyházmegyék – jogkörébe utalta, kimondva, hogy a hátrányt okozó határozatot hozó egyházi szervnek kell az általuk hozott ügyeket felülvizsgálniuk és az Egyetemes Konvent Elnökségének jelentést tenniük.

A határozat kiadása után három nappal kitört a 20. századi magyar történelem egyik legjelentősebb eseménye, az 1956-os forradalom. Következésképpen ismét előtérbe kerülhetett Ravasz László püspök, aki november 1-i rádióbeszédében bejelentette, hogy az egyház szervezeti és lelki újjáépülésére Országos Intézőbizottság alakult. Az „őrségváltáskor” hatalomra került tisztségviselők sorra adták be lemondásukat. Pap László, végeredményben a régi egyházvezetés egyetlen pozícióban maradt embere, mint dunamelléki egyházkerületi lelkészi főjegyző, 1956. november 2-án levelet intézett a kerület egyházmegyei elnökségeihez, ismertetve velük a rehabilitációs konventi határozatot és felhívta őket arra, hogy vizsgálják felül a hatáskörükbe tartozó ügyeket. Segítségül rendelkezésükre bocsátotta azon lelkészek listáját is, akiknek a státuszában az 1950-es évek eleje óta változás állt be. A lista huszonegy dunamelléki⁷² nevet tartalmaz, feltüntetve a lelkészek azon szolgálati helyét és időpontját, amikor és ahol a státuszukban változás állt be, illetve a változás jellegét is, mint pl. lemondás, nyugdíjazás, államsegély megvonása, fegyelmi úton elmozdítás, rendelkezési állományba helyezés, felfüggesztés, állásvesztés.

⁷² A lista a dunántúli egyházkerületből öt, a tiszavidékből negyvenhárom, a konventről tíz nevet sorol fel.

*„Összetört lélekkel, gyermekem ravatala mellől,
alázattal bocsánatot kérek főtiszteletű Püspök
Úrtól, ha bármivel Főtiszteletűségednek
szomorúságot okoztam. Ígérem, hogy én
mindenben engedelmességet tanúsítok
Főtiszteletűséged intézkedéseivel szemben...”*

GYÖRGY ANTAL SEGÉDLELKÉSZ LEVELE
BERECZKY ALBERT PÜSPÖKNEK, 1954. OKTÓBER 7.

II.

A rehabilitációs lista

II. A REHABILITÁCIÓS LISTA

A Pap László által 1956. november 2-án közreadott listán⁷³ megtaláljuk azokat a neveket, akiknek meghurcoltatása már a maguk idejében nagy port vert fel és mára többé-kevésbé részleteiben is feltáráásra kerültek, mint amilyen Demjén István⁷⁴ budafoki, Dobos Károly fasori lelkészek vagy Ecsedy Aladár és Szabó Imre esperesek eltávolításának ügyei. A listán szereplők többségének történetét azonban nem őrizte meg élénken a községi emlékezet, éppen ezért nagyobb figyelmet szentelünk az ő történeteik bemutatására. A továbbiakban összefoglalóan szólnunk a listán szereplő ügyek közös vonásairól, különbségeiről, az ügyek kategorizálásának nehézségeiről.

Fontos látnunk, hogy a lista egy bő lista, aminek alapja pusztán csak a lelkészi jogállásban beállt változás. Ennek megfelelően helyesebb, ha a listát úgy fogjuk fel, mint egyfajta ajánlást, amely arra vonatkozik, hogy mely lelkészek esetében érdemes a méltatlan hátratételek tényét megvizsgálni. Némely esetben a kivizsgáló hatóságok hitelt érdemlően tudták megállapítani, hogy nem mindegyik listán szereplő személy hátratétele volt méltatlan, amit az én vizsgálataim is alátámasztottak. Ide tartozik például Göbolyös László szadai, Parais Árpád zsámbéki, Koppány Sándor gara-csátaljai, Paczolay György nagykőrösi, Kara Pál pozsonyi úti lelképásztor, és Tamás Sándor a protestáns üzemi konyha adminisztrátor segédlelkészének esete.

⁷³ A lista megtalálható az alábbi jelzethez tartozó dokumentumok között: RL A/1b 2048/1956 Református Egyetemes Konvent 1576/1956-I/1. számú határozata, 1956. október 20.

⁷⁴ Demjén István 1945 előtti életéhez lásd: Molnár Sándor Károly: Budafoki református lelkészek önéletrajzai 1943-ból. (Székely Sándor, Németh Győző, Lukáts József, Demjén István önéletrajza.), *Acta Papensia*, XVI. évf., 2016/3–4, 375–433.; Demjén István: *Csodálatos, hogyan segített Isten minden munkámban. A Budafoki Református Egyház története 1900. november 11-től 1945. februárig*, Budapest, Budafoki Református Egyházközség, 2007.; eltávolításához lásd: Szász Lajos: *Folytonosság és megszakítottság a Budafoki Református Egyházközség életében 1945 után*, in Kiss Réka–Zila Gábor–Erdős Kristóf (szerk.): *Keskeny úton*. Budapest, Református Közéleti és Kulturális Központ (megjelenés alatt).

Mindemellett a rehabilitációs rendelet kapcsán olyan személyek ügyei is előkerültek, akik nem kerültek föl erre a kezdeti listára. Ilyen például Simon Ernő, akinek Dunapatajról való 1953-as eltávolítását 1956. december 2-án méltatlannak mondta ki a bácskiskunsági egyházmegye;⁷⁵ vagy Sebestyén Andor budapest-kelenföldi lelképásztor, aki 1953. december 1-i nyugdíjazását „erőszakos egyházhatósági nyomásra volt kénytelen kérni.”⁷⁶ Bár a vizsgálatunk alapját képező listán ők nem szerepelnek, rehabilitációjukkal mégis foglalkoztak a fokozatos egyházi hatóságok.

A listán szereplő személyek és ügyeik mind az eljárások indokai, mind a lefolytatott eljárások jellegzetességei, mind pedig az eljárások végeredménye tekintetében rendkívül sokszínűek. Szinte minden eset egyedi, nagyon nehéz őket jól körülhatárolható kategóriákba rendezni. A kategorizálás egyik lehetséges útjaként az alábbiakat javasoljuk:⁷⁷

1. Az esetek első jól elkülöníthető csoportja az olyan lelkészek ügye, akikkel szemben az állam részéről indult büntetőeljárás és ezt követte az egyházi hatóságok részéről a lelképásztor státuszában történő módosítás (pl. Komáromy János lovasberényi, Kolláth Károly tiszavalki, Makár János kisoroszi, Jánosi György váraljai, Koppány Sándor gara-csátaljai lelképásztorok ügyei).
2. Az ügyek másik kategóriája, amikor állami eljárás nélkül, az egyházon belül, az egyházkormányzat által történt meg a méltatlan hátratételel. Ezt a kategóriát is több alcsoportra bonthatjuk:
 - a) Bizonyos esetekben a hátratételel egyházi bírósági eljárás következményeként, nem egy esetben koncepciók elemeket mutató fegyelmi eljárások kíséretében történt meg. (például Papp Gábor külső-csepeli, Morvay István külső-üllői úti, dr. Böszörményi Ede kőbányai lelkészek és György Antal segédlelkész ügye).
 - b) Több esetben azonban nem került sor egyházi bírósági eljárásra, hanem a lelképásztorokat személyes „ráhatással,” végeredményben megfélemlítéssel vették rá az „önként” való távozásra (pl. Paczolay György nagykőrösi, dr. Incze Gábor óbudai, Dobos Károly fasori, Demján István budafoki, Szabó Imre fasori lelkészek, Alföldy-Boruss Dezső segédlelkész ügye).

⁷⁵ RL A/1b 2306/1956 Bácskiskunsági Református Egyházmegye Határozata, 1956. december 2.

⁷⁶ RL A/1b 2429/1956 Sebestyén Andor levele az Egyetemes Konvent Elnökségéhez, 1956. december 19.; RL A/1b 918/1957 Dusicza Ferenc levele a Dunamelléki Református egyházkerület Elnökségének, 1957. március 4.

⁷⁷ Az ügyek kategorizálását szemléletessé teszi a 2. Függelékben szereplő táblázat.

II.1. ÁLLAMI FELELŐSSÉGRE VONÁS – EGYHÁZI TÁVOLSÁGTARTÁS

Az esetek első és kézenfekvő csoportja tehát az olyan lelkészek ügye, akikkel szemben az állam részéről indult a legtöbb esetben politikai indítékú és célzatú büntetőeljárás és ezt követte az egyházi hatóságok részéről a lelkipásztor státuszában való módosítás. Ezekben az ügyekben a korszak körülményeiből adódóan az egyházi hatóság nem vitathatta az állami szervek döntésének érvényét, hiszen azok a törvényesség látszatát mindvégig fenntartva végezték el a bírósági eljárásokat. Az állami eljárások kezdetekor általában az egyházmegye felfüggesztette az érintett lelkipásztort, szolgálati helyére helyettesítőt rendelt, ugyanakkor a legtöbb esetben segélyt folyósított a családfő bevételeitől eső lelkészcsalád részére, hiszen az állami eljárás velejárója volt a lelkészi fizetés állami kiegészítésétől, a kongruától való azonnali megfosztás. Ezen szolidáris magatartás ellenére is, ha a lelkész leöltötte a rá szabott világi büntetést, vagy amnesztiával szabadult az egyházvezetés egyfajta automatikus önvédelmi mechanizmusból igyekezett őt a lelkészi karból eltávolítani, általában nyugdíjazással, amelynek szükségességéről meggyőzték a lelkészt, aki azt a saját kérelmére indította el.

II.1.1. KOMÁROMY JÁNOS (SZ. 1888) – LOVASBERÉNY

Ebbe a kategóriába tartozik például vitéz Komáromy János lovasberényi lelkipásztor esete. Lovasberényben még 1946. június 16-án a helyi Keresztyén Ifjúsági Egyesület (a továbbiakban KIE) jótékonyági előadást szervezett a háborúkárt szenvedett templom javára. A „János vitéz”-t adták elő, amikor az előadást részeg szovjet katonák zavarták meg, amely tettelegességgé fajult a katonák és a falubeli fiatalok között, akik között később 6 és 10 évig terjedő Gulág kényszermunka büntetést osztott ki a szovjet katonai bíróság.⁷⁸

Komáromy a legmagasabb állami fórumokon (Tildy Zoltán, Szakasits Árpád, és maga Sztálin) emelte fel a szavát elítélt gyülekezeti fiataljai ügyében. Elhallgattatására 1950-ben az ÁVH újra elővette háború utáni, akkor felmentéssel végződő népbírói ügyét és első fokon másfél, másodfokon háromévi letöltendő börtönbüntetésre ítélték. A váci börtönben töltött büntetése után még egy évig Vámospércsen volt kitelepített.⁷⁹ Végül a Nagy Imre-féle amnesztia idején térhetett haza, egészsége annyira megromlott,

⁷⁸ Erről az ügyről azért nem közlünk esettanulmányt, mert Mong Attila monográfiája azt már részletesen feldolgozta: Mong Attila: *János vitéz a Gulágon*, Budapest, Helikon, 2008.

⁷⁹ RL A/1c 2089/1956 Komáromy János levele Ravasz Lászlónak, 1956. november 2.

hogy az egyházkerület 75%-ot meghaladó munkaképesség csökkenés indokával formailag Komáromy kérésére, de későbbi leveleiből kiderül, hogy akarata ellenére nyugdíjazta.⁸⁰

II.1.2. KOLLÁTH KÁROLY (1910–1999) – TISZAVALK

Másik, ebbe a kategóriába tartozó eset Kolláth Károly tiszavalki lelkész ügye, aki 1951. március 19-én beteg sertésének kényszervágási engedélyéért ment be a helyi tanácsházára. A tanácsházán lévő rendőr kételkedve a lelkész szavában hazakísérte, hogy igazolja, tényleg beteg-e a sertés, amikor is az ől egy részében egy világháborús „vécsy” kézigránátra lett figyelmes. Az ezután elrendelt házkutatás alkalmával egy másik gránátot, lőszert, fegyveralkatrészeket, amerikai dollárt és „fasiszta” irodalmat és képeket, például a Horthy család fotós naptárát találták meg, ami alapján lőszer- és valutarejtegetés büntette miatt a lelkészt egy év börtönbüntetésre ítélték. Mivel a börtönbüntetés után Kolláth visszatérhetett gyülekezetébe, a méltatlan hátratételt az ő esetében az jelentette, hogy a börtönbüntetés alatt kongruáját megvonták.⁸¹ Arra nézve, hogy ebben a tekintetben valaha anyagi kárpótlást kapott, nem található utalás. Kolláth végül 1986-os nyugdíjba vonulásáig szolgált lelképásztorként Tiszavalkon.⁸²

II.1.3. MAKÁR JÁNOS (1908–1979) – SZOKOLYA ÉS KISOROSZI

Ebbe a kategóriába tartozik az egyháztörténész Makár János esete is, aki a szokolyai szószékről kritizálta a kollektivizálást és a beszolgáltatást. Az állami felelősségre vonás elől 1952-ben Bereczky Albert – Makár egyetértésével – Kisorosziba helyeztette őt át.⁸³ Ez valóban Makár érdekében történt. Azonban az ÁVH onnan is bevitte és 8 hónapig a sopronkőhidai munkatáborban tartotta. Szabadulása után Makár visszatérhetett egyébként kisoro-

⁸⁰ RL A/1b 861/1954 Dunamelléki Református Egyházkerület Határozata, 1954. április 21.

⁸¹ Tiszavalk Tiszáninnenhez tartozott az ügy lejátszódásakor, de a rehabilitációkor már Dunamellékhez, ezért van rajta a dunamelléki listán. Egyházi levéltári adatok hiányában ezért az ügy az ÁBTL anyagaiból kerül bemutatásra: ÁBTL 3.1.9. V-91578.

⁸² Sárospataki Református Kollégium Levéltára (a továbbiakban SRKL) R.C.VII.4/8. Kolláth Károly lelkészi törzslapja.

⁸³ RL A/1c 559/1952 Makár János levele Bereczky Alberthez, 1952. szeptember 23.; ua. a jelzet: Bereczky Albert levele Makár Jánoshoz, 1952. október 6.

szi szolgálati helyére, méltatlan sérelem abban a tekintetben érte, hogy fogva tartása alatt nem kapott kongruát.⁸⁴

Makár az 56-os forradalom alatt a kisoroszi forradalmi bizottság vezetője lett és kenyeret vitt fel a pesti szabadságharcosoknak, amikor 1956. november 2-én a Magyar Rádió interjút is készített vele. A forradalom leverése után jobbnak látta elhagyni az országot és Svájcban, majd az Egyesült Államokban telepedett le, ahol a New York Állam-beli Franklin lelkipásztora lett 1979-ben bekövetkezett haláláig.⁸⁵

II.1.4. JÁNOSI GYÖRGY (1889–1966) – VÁRALJA

Jánosi György váraljai lelkipásztort 1953 márciusában izgatás vádjával vizsgálati fogságba helyezték Szekszárdon. Maga a vád indoklása nincs részletezve az egyházi iratállományban. Jánosi szerint két „nagyási hóbertban szenvedő”⁸⁶ falubelije jelentette fel. Szélesebb körben elterjedt az a nézet, hogy azért, mert a Sztálin halála miatt a templomra kitett fekete zászlót⁸⁷ levette⁸⁸ és kijelentette, hogy a református egyháznak nem gyászolandó halottja Sztálin.⁸⁹

⁸⁴ RL A/1b 1469/1953 Makár János levele Bereczky Alberthez, 1953. június 28.

⁸⁵ lásd Futkai Horog József előadása Makár Jánosról, Kisoroszi, 2016. október 22. <https://www.youtube.com/watch?v=Asjammvyedo> (Letöltés ideje: 2020. február 16.; Makár emigrálása után jelentetett meg egyháztörténeti könyvet: Makár János: *A székelyi református egyház története, néprajza*, New Brunswick, 1965.; és angol nyelven mutatta be a franklin-i magyar bevándorlók életét: János Makár: *The Story of An Immigrant Group in Franklin New Jersey*, New Brunswick, 1969.

⁸⁶ RL A/1b 2035/1953 Jánosi György levele Bereczky Albertnek, 1953. szeptember 24.

⁸⁷ Sztálin halála kapcsán Budapesten is nagy zavart okozott, hogy ki kell-e tenni a templomokra a fekete zászlót, illetve kell-e őt méltatni prédikációkban. Végül Fekete Sándor beszámolója szerint a lelkészek többsége nem tette ki és nem méltatta őt, arra hivatkozva, hogy erre nem kapott felsőbb utasítást. Fekete mint a béke védelmezőjének legnagyobb alakjáról emlékezett meg vasárnapi prédikációjában a generalissimusról. Lásd: Budapest Főváros Levéltára (a továbbiakban BFL) XXIII/102c Budapest Fővárosi Tanács Végrehajtó Bizottságának Titkosan Ügykezelt iratai (a továbbiakban BP VB TŰK), 1950–1953, 110. doboz, 0018-16/1953 Szerényi Sándor jelentése 1953. március 31-ig budapesti egyházügyekről „Sztálin halálával kapcsolatos megnyilvánulások”, 1953. április 2. (a jelentés Fekete Sándor beszámolóján alapul).

⁸⁸ Balázs Kovács Sándor: A Gyöngyösbokréta mozgalom története Tolna megyében, in Gaál Attila (szerk.): A Wosinszky Mór Múzeum Évkönyvei, 33. évf., Szekszárd, 2011, 287.

⁸⁹ Marcsák Gergely: *Beregszász szülötte, Jánosi György*, <http://marcsakgergely.blogspot.hu/2017/11/23/beregszasz-szulotte-janosi-gyorgy> (Letöltés ideje: 2020. február 16.)

Fogsága alatt Berezky Albert gondoskodott arról, hogy az ÁEH továbbra is folyósítsa a kongruát, azzal érvelve, hogy Jánosit nem előzetes letartóztatásba, hanem csak vizsgálati fogságba helyezték. Azt is elintézte, hogy lelkész helyett a felesége vehesse fel a pénzt a postán.⁹⁰

A szekszárdi megyei bíróság 1953. április 28-i ülésén bizonyítékok hiányában elnapolta az ítélethozatalt,⁹¹ a május 14-i tárgyaláson szintén bizonyítékok hiányában az ügyész nem javasolta az ítélethozatalt. Mégis a három népi ülnök szorgalmazására a bíróság 3 évi fogházbüntetésre ítélte Jánosit, ami ellen fellebbezett.⁹² Következő szeptember 1-re kitűzött tárgyalásán azonban nem kellett megjelennie, mert az 1953-as amnesztörvény⁹³ értelmében egy hónappal előtte kiszabadulhatott,⁹⁴ az ellene folytatott eljárás megszűnt.⁹⁵

A fogság, ha lelkileg nem is, de egészségileg megtörte a Jánosit. Három hét betegszabadság után Nagy Sándor egyházkerületi tanácsos azt javasolta Tóth Lajos tolnai esperesnek, hogy „vegye rá lelkészi szolgálatának beszüntetésére és *megfelelő magatartás tanúsítására*.”⁹⁶ Bár rögtön szabadulása után Berezky Albertnek írt levelében Jánosi még úgy fogalmazott: „lelkészi jellegem miatt kellett elszenvednem a rabság próbáit.”⁹⁷ Másfél hónappal később már úgy látta, hogy: „nem üldöztek mint lekipásztort. A tárgyalásról annyit elárulhatok, hogy ott maga a bíróság elnöke tapintatos és egyenesen kedves volt.”⁹⁸ Tóth Lajos esperes rábeszélése sikerrel járt, Nagy Sándor 1953. szeptember 24-i jelentése szerint: „[Jánosi] készségesen megy nyugdíjba. Ezzel is egyháza érdekét akarja szolgálni.”⁹⁹

⁹⁰ RL A/1b 2035/1953 Berezky Albert levele az ÁEH-nak, 1953. május 5.

⁹¹ RL A/1b 2035/1953 Tóth Kása Sándor jelentése Nagy Sándor egyházkerületi tanácsosnak, 1953. április 28.

⁹² Szekszárd Megyei Bíróság B. 006/1953/C. sz. ítélete; RL A/1b 2035/1953 Tóth Kása Sándor jelentése Nagy Sándor egyházkerületi tanácsosnak, 1953. május 17.

⁹³ A közkegyelem gyakorlásáról kiadott 1953. évi 11. törvény 3. § d. pontja

⁹⁴ RL A/1b 2035/1953 Jánosi György levele Berezky Albertnek, 1953. augusztus 5.

⁹⁵ RL A/1b 2035/1953 Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bíróságának végzése, 1953. július 30. (másolat)

⁹⁶ RL A/1b 1762/1953 Nagy Sándor egyházkerületi tanácsos feljegyzése, 1953. augusztus 24. (kiemelés a szerzőtől).

⁹⁷ RL A/1b 2035/1953 Jánosi György levele Berezky Albertnek, 1953. augusztus 5.

⁹⁸ RL A/1b 2035/1953 Jánosi György levele Berezky Albertnek, 1953. szeptember 24.

⁹⁹ RL A/1b 2035/1953 Nagy Sándor egyházkerületi tanácsos feljegyzése, 1953. szeptember 24.

Jánosi szabadulása után csillésként helyezkedett el a mázai bányában, nyugdíjba vonulását 1953. december 1-i kezdő időponttal határozták meg.¹⁰⁰ Nyugdíjas éveit Bölcskén töltötte feleségével. 1966. április 29-én a szekszárdi kórházban hunyt el 77 éves korában.¹⁰¹

II.1.5. KOPPÁNY SÁNDOR (1910–1967) – GARA-CSÁTALJA

Érdekes kivételt képez Koppány Sándor Gara-Csátaljai lelkipásztor 1952. szeptemberi esete. A csátaljai termelőszövetkezet darálásánál hiányt észleltek. Köztudomású volt, hogy a darálás a református parókia mellett lakó nagynénjéhez hordta a TSz búzáját. Amikor viszont az őt figyelő TSz elnök egyszer eközben rajtakapta, azt mondta, hogy a parókiára akarta a zsákot bevinni. Emiatt házkutatást tartottak a parókián, ahol egy pisztolylövedéket találtak, amit nagyon szigorúan vettek, mivel a település a határsávba tartozott.¹⁰² A lelkészt nem tartóztatták rögtön le, és végül Pap Géza esperesnek és Bereczky Albertnek sikerült a hatóságokkal megállapodniuk, hogy azok nem tesznek további intézkedést, ha a lelkész lemond állásáról és máshova helyezik. Koppány Sándor így köszönte meg Bereczky közbenjárását: „Jól tudom, hogy e dolgot Isten után egyedül Püspök úrnak köszönhetem. Szerettem volna személyesen megköszönni irántam tanúsított jóságát, de jelenlegi körülményeim ebben megakadályoznak, ezért így mondok köszönetet ezért az eredményes közbenjárásért, mellyel lényegében nagyobb veszedelemből szabadultam meg, másrészt, hogy Püspök úr segítő szeretete új élet lehetőségét nyitja meg számomra. Isten áldja meg és őrizze meg!”¹⁰³

Bereczky segédlelkésként előbb Kecskemét-Ágasegyházára, majd Dabas-Inárcsra helyeztette. Mivel ezek a kis gyülekezetek nem tudták a lelkészcsalád anyagi szükségéit kielégíteni ezért a dunántúli Isztimérrre távoztak.¹⁰⁴

Láthatjuk, hogy ebben az esetben nem volt szó méltatlan hátratételről, sőt az egyházi közbeavatkozásnak sikerült a világi eljárást meggátolnia. Koppány ennek ellenére beadott rehabilitációs kérelmet, és azt az egyházmegye

¹⁰⁰ RL A/1b 36/1954 Református Lelkeszi Nyugdíjintézet: Jánosi György öregségi nyugdíjának megállapítása, 1953. október 27.

¹⁰¹ Marcsák Gergely: *Beregszász szülötte, Jánosi György*, <http://marcsakgergely.blogger.hu/2017/11/23/beregszasz-szulotte-janosi-gyorgy> (Letöltés ideje: 2020. február 16.)

¹⁰² RL A/1b 2359/1952 Koppány Sándor levele Pap Gézának, 1952. szeptember 9.

¹⁰³ RL A/1b 424/1953 Koppány Sándor levele Bereczky Albertnek, 1953. február 14.

¹⁰⁴ Nehéz anyagi és lelki helyzetükhöz lásd Koppány Sándorné leveleit Bereczky Alberthez: RL A/1b 1108/1953; 2121/1953; 447/1954; RL A/1c 704/1953.

számára kedvezően el is bírálta, úgy akarva kárpótolni a lelkészt, hogy visszatérhet elvesztett szolgálati helyére Gara-Csátaljára. Ekkor ezt azonban Koppány nem fogadta el, mert nem ez lett volna számára a megfelelő előrelépés. Mikor már elfogadta volna, addigra azonban megszűnt a gyülekezet és lehetetlenné vált a visszamenetele. Ekkor az egyházkerület azzal érvelt, hogy a lelkész maga nem élt kártalanításának lehetőségével illetve eredetileg nem volt méltatlan a hátratétele, hiszen közös megegyezéssel, éppen az elhelyezéssel mentették meg az állami felelősségre vonástól.¹⁰⁵

Koppány 1963-ban Isztimért a szintén dunántúli Kislángra cserélte fel, ahol 1967. január 8-án bekövetkezett haláláig szolgált.¹⁰⁶

Láthatjuk, hogy a fentebb vázlatosan bemutatott esetek is mennyi egyedi vonással bírnak mind a kiváltó okok, mind pedig a végeredmények tekintetében.

Az ügyek dokumentációja és főleg a személyes levelezések alapján egy olyan kép alakulhat ki bennünk, hogy míg az egyházkormányzat szolidaritásáról biztosította és több esetben a rendelkezésre álló módjain, legfőképpen családjának segélyezése által segítette is az állami büntető eljárás alá vont lelkészeket, azokat szabadulásuk után – amint lehetett – igyekezett a maga kötelékéből, elsősorban nyugdíjazással eltávolítani. Az pedig, a nem nagy fajsúlyú váddal illetett Koppány Sándor esetét leszámítva, elő sem fordulhatott, hogy a lelkész érdekében az egyházkormányzat kiálljon a világi hatósággal szemben.

II.2. POLITIKAI BŰN – EGYHÁZI FELELŐSSÉGRE VONÁS

A listán szereplő ügyek másik kategóriája, amikor állami eljárás nélkül, az egyházon belül, az egyházkormányzat által történt meg a méltatlan hátratétele. Ezt a kategóriát is több alcsoportra bonthatjuk. Bizonyos esetekben a hátratétele egyházi bírósági eljárás következményeként, nem egy esetben koncepcióos elemekkel tarkított eljárások kíséretében történtek meg, amelyekről később szólunk majd.

¹⁰⁵ Több irat a Koppány ügyben: RL A/1b 2125/1958.

¹⁰⁶ Dunántúli Református Egyházkerület Levéltára (a továbbiakban DREL) I. 1. Törzskönyvek, Koppány Sándor törzslapja.

II.2.1. MEGFÉLEMLÍTÉS

Több esetben azonban nem került sor egyházi bírósági eljárásra, hanem a célszemélyt megfélemlítéssel, legtöbbször egy esetleges fegyelmi vagy az ÁEH-ra való hivatkozással (pl. Paczolay György és dr. Incze Gábor esetében nem igazolható, hogy az ÁEH-ra való hivatkozás egyáltalán megalapozott volt-e, vagy mondvacsinált eszköz volt az egyházkormányzat kezében), vették rá lelkészi helyének cseréjére, az arról való lemondásra, vagy akár lelkészi jellegének teljes feladására.

Legalább két esetben (Paczolay György és dr. S. Kiss Zoltán) azzal is találkozunk, hogy az aláíró lelkészek nem voltak tudatában mit iratnak alá velük és csak később szembesültek azzal, hogy nemcsak aktív szolgálati helyük feladásáról, hanem teljes lelkészi jellegükről, sőt nyugdíjigényükről való lemondásról szolt az aláíratott dokumentum.

II.2.1.1. Dr. S. Kiss Zoltán (1912–1974) – Újlőrincfalva

Az egyik ilyen eset dr. S. Kiss Zoltán újlőrincfalvai lelkipásztor esete. A lelkész egy 1954-es eгри lelkészkörön, ahol vendégként éppen Hajdú Péter egyházkerületi missziói előadó is jelen volt, arról számolt be, hogy gyülekezeti tagjaival együtt hallgatja az „Amerika hangja” magyar adását, saját bevallása szerint azért, mert „népünk érdekét úgy kívánta szolgálni, hogy a hallott híreket kellő megvilágításba helyezve részint megcáfolta, részint helyreigazította.”¹⁰⁷ Ezután a lelkészkört követő presbiteri konferencián ráadásul olyan vitát provokált, „amelynek során a vitában résztvevő néhány presbiter elítélőleg nyilatkozott államunk társadalmi rendjéről.”¹⁰⁸

Dr. S. Kiss Zoltán jogi végzettséggel rendelkezett, a világháború alatt csendőrként szolgált és a pápai nunciatúra őrségparancsnoka volt. Elmondása szerint ebben a pozíciójában fedezte a nunciatúra zsidómentő kísérleteit. A háború után végezte el a sárospataki teológiát, közben pedig a Nép-hadsereg tartalékos századosa is maradt.¹⁰⁹ Lehet, hogy annak emléke is megmaradhatott az egyházvezetésben, hogy még 1951-ben a kulákok és

¹⁰⁷ RL A/1b 570/1955 Jegyzőkönyv a Dunamelléki Református Egyházkerület Missziói Felügyelőbizottságának 1954. április 1-én tartott üléséről.

¹⁰⁸ RL A/1b 570/1955 Jegyzőkönyv a Dunamelléki Református Egyházkerület Missziói Felügyelőbizottságának 1954. április 1-én tartott üléséről.

¹⁰⁹ RL A/1c 477/1954 Dr. S. Kiss Zoltán levele Bereczky Alberthez, 1954. november 15.

kitelepítettek ügyében levelet írt Bereczky Albertnek, akiket a nácik által elhurcolt zsidókhöz hasonlított.¹¹⁰

A dunamelléki egyházkerület hírhedt¹¹¹ missziói felügyelőbizottságának 1954. április 1-én tartott ülésén Hajdú beszámolt egri élményeiről és dr. S. Kiss Zoltánt behívták következő, április 22-i ülésükre. Ezen az ülésen a bizottság elnöke, Fekete Sándor esperes, közölte vele, hogy a lelkipásztori szolgálat végzésére alkalmatlannak tartja és a lelkéssel átolvasás nélkül aláíratta az újlőrincfalvai lelkipásztori állásáról való lemondását. A lelkész, de a bizottság több tagja számára is csak később derült ki, hogy a papírlap S. Kiss lelkipásztori jellegéről való abszolút hatályú lemondásáról, sőt a nyugdíjigényéről és a jövőben bármely egyházi tisztségre való megválasztás jogáról való lemondásról is szólt.¹¹²

A fizikai munkásként elhelyezkedő dr. S. Kiss Zoltán 1954. november 15-én azzal a kérelemmel fordult Bereczky Albert püspökhöz, hogy engedélyezze számára, hogy újra szolgálatba állhasson.¹¹³ 1955. január 16-án az összes (sic!) újlőrincfalvai egyháztag aláírásával beadott petíció kérte Bereczky Albert püspököt, hogy helyezze vissza a gyülekezetükbe a lelkipásztort,¹¹⁴ 1955. március 16-án Nagy Barna teológiai tanár írt érdekében hosszú levelet a püspöknek.¹¹⁵

Beszédes dokumentum, hogy a konvent már 1956. október 20-án, tehát a rehabilitációs rendelete kiadásának napján, megküldte a dunamelléki egyházkerület részére S. Kiss Zoltán rehabilitáció iránti kérelmét.¹¹⁶ Ez volt az első ügy, amelyet az új rendelet alapján rendezni kívántak.

¹¹⁰ RL A/1c 1163/1951 Dr. S. Kiss Zoltán levele Bereczky Alberthez, 1951. április 5.

¹¹¹ lásd erről Adorján József elmarasztaló véleményét: Adorján: *Az értől*, 218; 223; 249–253.

¹¹² A dokumentum eredetije megtalálható: RL A/1b 699/1954, tanúul Hajdú Péter és a hevesi egyházmegye esperese, Szilva Sándor szolgáltak. Kéri Sándor egyházkerületi tanácsos, az üléske jegyzőkönyv vezetője állította azt, hogy a bizottsági tagok nem tudták mit tartalmaz a dokumentum, ehhez lásd RL A/1b 2054/1956 Kéri Sándor beszámolója a Dunamelléki Református Egyházkerület missziói felügyelőbizottságának 1954. április 22-i gyűléséről, 1956. október 9.

¹¹³ RL A/1c 477/1954 Dr. S. Kiss Zoltán levele Bereczky Alberthez, 1954. november 15.; RL A/1b 570/1955 Kéri tamás beszámolója az Egyetemes Konvent Elnökségének, 1955. május 9.

¹¹⁴ RL A/1b 570/1955 Újlőrincfalvai gyülekezeti tagok levele Bereczky Alberthez, 1955. január 16.

¹¹⁵ RL A/1b 570/1955 Nagy Barna levele Bereczky Alberthez, 1955. március 16.

¹¹⁶ RL A/1b 2054/1956 Egyetemes Konvent levele a Dunamelléki Református Egyházkerület Elnökségének, 1956. október 20.

Végül az egyházkerület elnöksége 1956. október 23-án úgy határozott, hogy dr. S. Kiss Zoltán április 22-i lemondása csak az újlőrincfalvai lelkészi állásáról való lemondásnak minősül, mivel a lelképásztort a bizottság elnöke, Fekete Sándor, megtévesztette.¹¹⁷ Dr. S. Kiss Zoltán végül a miskolc-görömbölyi missziói egyházközség önállóvá válása után annak első lelkészeként szolgált 1958. február 9-től 1974-ben bekövetkezett haláláig.¹¹⁸

II.2.1.2. Paczolay György (1906–1961) – Nagykőrös

Paczolay György esetében mindenki számára nyilvánvaló volt, hogy politikai múltja nem egyeztethető össze a református egyház sem régi, sem új vonalvezetésével. Paczolay ugyanis a Matolcsy-féle Egyesült Nemzeti Szocialista Párt, majd azok 1940-es egybeolvadásával a Szálasi-féle Nyilaskezes Párt országgyűlési képviselője volt 1939-től egészen a háború végéig. Egyházi körökben elterjedt történet, hogy Paczolay a parlamentben kötelet kiáltott Bajcsy-Zsilinszky Endrének és népellenes bűnök miatt letöltendő börtönbüntetésre is ítélték a háború után.¹¹⁹ A szovjet megszállás idején azonban már olyan vendégszeretettel fogadott a nagykőrösi parókia-
ra egy szovjet tiszti családot, mint ahogyan azt a háború alatt német tisztekkel tette.¹²⁰ Magát a népi demokrácia követőjének és Bereczky hívének tüntette fel.¹²¹

Mindezen színeváltozása ellenére is az egyházkerület és – különösen képpen is Kiss Roland – igyekezett őt Nagykőrösről eltávolítani és helyére bizalmi embert ültetni. Nagykőrös két lelkészes egyházközség volt. A nyugdíjba vonuló Göde Lajos helyére választatták meg a presbitériummal Adorján Józsefet, aki aztán felügyelhette volna Paczolayt. Azonban 1953. augusztus 29-én, Bereczky Albert külföldi tartózkodása idején, Bükk Zsigmond délpesti esperes jelenlétében Kiss Roland magához hívatta a konventre Ador-

¹¹⁷ RL A/1b 2054/1956 Dunamelléki Református Egyházkerület Elnökségének határozata, 1956. október 23.

¹¹⁸ Kereszturi Csaba: A gyülekezet önállóságának 50. évfordulója, <http://titek.hu/lap/miskolcgoromboly/hir/mutat/33895/> (Letöltés ideje: 2020. február 16.)

¹¹⁹ Adorján: *Az értől*, 221.; lásd még: Vigh Károly: Bajcsy-Zsilinszky Endre és a „hideg napok”, *Történelmi Szemle*, X. évf., 1968/1–2, 96.

¹²⁰ Fazekas Csaba: „A katedréről”. A második világháború interpretációja a Magyarországi Református Egyházban, *Egyháztörténelmi Szemle*, XVII. évf. 2016/4, 118.

¹²¹ MNL XIX-A-21-a ÁEH Elnöki Iratok 91/1954 Paczolay György levele Horváth Jánosnak, 1954. július 31.; további semleges jellemzését lásd: Rác Lajos: *Fejezetek a nagykőrösi református egyház történetéből*, Nagykőrös, 1988, 24.

ján Józsefet és Paczolayt. Ez utóbbit nagykőrösi állásáról való azonnali lemondásra és az érsekcsanádi gyülekezetbe való távozásra szólította fel. „Én se köpni, se nyelni nem tudtam.”¹²² – emlékezett vissza a jelenetről Adorján. Adorján elmondása szerint Paczolay a lemondólevél aláírása után azzal a szavakkal adta azt át Kissnek, hogy inkább adjanak neki útlevelet, hogy elhagyhassa ezt a „rohadt” országot. A kifejezésen Kiss annyira megörökönyödött, hogy ígéretet tett arra, hogy ezután nem engedi meg, hogy Paczolay bárhol is lelkész lehessen Magyarországon.

Ugyanakkor már ezen jelenetet megelőzően belekerült a lemondólevélbe az 1933. évi VI. egyházi törvénycikk 147. §-ára való hivatkozás, ami azt jelentette, hogy a lemondás „hivatali állásáról és az ehhez fűződő minden igényéről” szólt. Paczolay nem ismerhette pontosan az egyházi törvénykönyvet és azt, hogy „ehhez fűződő minden igényt” az egyházkormányzat nemcsak az aktuális lelkészi helyéről, hanem lelkészi jellegéről és nyugdíjigényéről való általános lemondásként értelmezheti, amit így is tett.

Az aláírás másnapján Paczolay már szembesült hibájával és visszavonta azt, arra hivatkozva, hogy „kényszerítő körülmények között” cselekedett.¹²³ Visszavonását azonban az egyházkerület elutasította azzal az indoklással, hogy Paczolay ellen „politikai magatartása és az egyházközség anyagi ügyei szabálytalan intézése miatt” eljárást kellett volna indítani, ezt kerülte el a lelkész a lemondással.¹²⁴ Ezután Paczolay a Pestmegyei Mélyfúró Vállalat segédmunkása lett, de a parókiát nem hagyta el, hivatalos panaszokat intézett az egyházmegyei bírósághoz a presbitérium és Adorján ellen, amelyek végül megegyezéssel zárultak.¹²⁵

Kiss Rolandnak az egyházvezetésből való eltávolodása után, Pap László főjegyzősége idején, 1955 augusztusában Paczolay Bereczkyt kérte meg arra, hogy adják neki vissza lelkészi jellegét, mivel az aláíráskor felizgatott lelkiállapotban volt, nem tudta döntését igazán megfontolni és úgy hitte a lemondás csak a nagykőrösi állására vonatkozik. Bereczky ekkor elfogadta Paczolay mentetegetőzését, úgy értelmezte az idézett törvénycikket, mint ami

¹²² Adorján: *Azértől*, 225.

¹²³ MREZSL 3/a fond, 22a doboz, Konventi Elnökségi Iratok, Bükki Zsigmond levele az Egyetemes Konvent Elnökségéhez, 1957. március 21.; lásd még MNL XIX-A-21-a 24/1954 Paczolay György levele Bereczky Alberthez – 1953. december 12.; MNL XIX-A-21-a ÁEH Elnöki Iratok 91/1954 Paczolay György levele Horváth Jánosnak, 1954. július 31.

¹²⁴ MREZSL 3/a fond, 22a doboz, Konventi Elnökségi Iratok, Bükki Zsigmond levele az Egyetemes Konvent Elnökségéhez, 1957. március 21.

¹²⁵ Ennek iratait lásd: RL A/1e 5/1954. sz. bir. ügy; illetve RL A/1c 780/1955, 808/1955.

csak az aktuális állásról való lemondásra vonatkozott majd segédlelkészi állást szerzett neki a tiszavidéki egyházkerülethez tartozó Újfehértón.¹²⁶ Közben Ravasz László 1956. november 13-i körlevele alapján a nagykőrösi presbitérium bizalmi szavazást tartott Adorján Józseffel kapcsolatosan és nagy többséggel bizalmat szavazott neki.¹²⁷

A konventi rehabilitációs rendeletet kihasználva Paczolay kérte ügyének felülvizsgálatát.¹²⁸ Az ekkor lefolytatott felülvizsgálat során Bükki Zsigmond délpesti esperes hangoztatta, hogy véleménye szerint hiba volt Paczolayt ilyen eszközökkel eltávolítani és inkább fegyelmi eljárás keretei között ki kellett volna vizsgálni az anyagi természetű ügyeit. Mivel az egyházkerület nem ezt az utat választotta „ennek következtében állt elő olyan helyzet, amely Paczolay György elleni személyi önkényeskedés és méltánytalan hátrátétel látszatát kelti.”¹²⁹ Az egyházmegye rehabilitálás szempontjából azt javasolta, hogy mivel rehabilitálása lelkészi szolgálatba való visszahelyezése által részlegesen meg is történt, ezért méltányosságból a felettes egyházi hatóságok ajánlhatnák „megfelelő lelkipásztori állásra,”¹³⁰ tehát jobb anyagi körülményekkel rendelkező szolgálati helyre. Nem ebből az okból kifolyólag, de Szamosközi István püspökségének kezdetén Paczolayt segédlelkészi státuszában meghagyva előbb a jászkíséri, majd a turonyi gyülekezetbe helyezték. Adorján szerint ez utóbbi helyen öngyilkosságot követett el 1961-ben.¹³¹

II.2.1.3. *Alföldy-Boruss Dezső (1919–2010) – Buda*

A ráhatás munkáját elsősorban a már említett, Fekete Sándor vezette missziói felügyelőbizottság, másodsorban Fekete Sándor, Bereczky Albert, Péter János, Kiss Roland, Finta István és az illetékes esperesek egyedül vagy ad hoc párokat alkotva – néha a „jó zsarú, rossz zsarú” módszerével – végezték.

¹²⁶ MREZSL 3/a fond, 22a doboz, Konventi Elnökségi Iratok, Bükki Zsigmond levele az Egyetemes Konvent Elnökségéhez, 1957. március 21.

¹²⁷ MREZSL 3/a fond, 22a doboz, Konventi Elnökségi Iratok, Kivonat a Nagykőrösi Református Egyházközség 1956. december 9-én tartott gyűléséről.

¹²⁸ RL A/1b 458/1957 Dunamelléki Református egyházkerület Elnökségének levele az Egyetemes Konvent Elnökségéhez, 1957. április 16.

¹²⁹ MREZSL 3/a fond, 22a doboz, Konventi Elnökségi Iratok, Bükki Zsigmond levele az Egyetemes Konvent Elnökségéhez, 1957. március 21.

¹³⁰ MREZSL 3/a fond, 22a doboz, Konventi Elnökségi Iratok, Feljegyzés a konventi elnökség részére a konventi közigazgatási és jogi osztályon nyilvántartott rehabilitációs kérelmekről, 1958. február 21.

¹³¹ Erről és továbbbonyolításának lehetséges okairól lásd: Adorján: *Az értől*, 278.

Például Alföldy-Boruss Dezső budai segédlelkésszel bizottsági meghallgatása után Fekete Sándor személyesen beszélgetett el 1954. június 30-án, amiről beszámolót is írt:

„az egyik segédlelkészi gyűlésen tett kijelentéseivel [Alföldy-Boruss] azt tanúsította, hogy nem vesz részt egyházunk mai problémáinak teológiai megoldásaiban, nem ért egyet egyházunk tanításaival és nem vállalja a velünk való közösséget. E héten hosszabb négyezemközi beszélgetést folytattam Alföldy-Boruss Dezső segédlelkésszel, amelynek végén felvettem előtte a kérdést: együtt halad-e a magyar református egyházzal vagy nem? A kérdésre azt a választ adta, hogy hitbeli okok miatt nem tud együtt haladni egyházunkkal. Alföldy-Boruss Dezső jelenlegi állapotában nem alkalmas a szolgálatra, s emiatt, de pedagógiai okokból, az ő meggondolkoztatására és nevelésére nézve is azzal a javaslattal élek Főtiszteletű Püspök Úr előtt, hogy szíveskedjék nevezett segédlelkészt rendelkezési állományba helyezni.”¹³²

Frangepán utcai segédlelkészi ideje alatt (1950. március 15. – 1952. október 1.) Alföldy-Boruss úgy jellemezte a budapesti ÁEH, hogy „Pietista, de nem a legrosszabb fajtából. Ennek ellenére: nem való az Angyalföldre.”¹³³ Ennek megfelelően helyezhették el már a budai gyülekezetbe is 1952 októberében. A Fekete levelében is megemlített segédlelkészi gyűlésre 1954. június 25-én került sor, amelynek egy pontján a jelenlévő segédlelkészeket felkérték, hogy egyen-egyenként számoljanak be a bel- és külföldi helyzettel kapcsolatos véleményükről. A kikérdezettek közül hármat, Alföldy-Boruss, Vízaknai Tamást és Széles Lászlót 1954. június 30-án Fekete Sándor az esperesi hivatalba rendelte kihallgatásra. Itt Alföldy-Boruss visszaemlékezése szerint¹³⁴ elsősorban a korlátolt kiválasztás teológiai kérdésében került szembe az esperessel, de vitájuk során politikai és társadalmi elképzeléseik közti különbségek is nyilvánvalóvá váltak. A találkozót Fekete általi méltatását fentebb szó szerint idéztük. A beszélgetésre két nappal, 1956. július 2-án meg is történt Alföldy-Boruss rendelkezési állományba helyezése.¹³⁵

¹³² RL A/1b 1739/1956 Fekete Sándor esperes levele Bereczky Albertnek (másolat téves dátummal).

¹³³ BFL XXIII/134 A Fővárosi Egyházügyi Hivatal ügyviteli iratai (a továbbiakban BP ÁEH), 1. doboz, lelkészi adatgyűjtőív, Alföldy-Boruss Dezső törzslapja.

¹³⁴ RL Kéziratár K.O. 1207 Alföldy-Boruss Dezső visszaemlékezése Fekete Sándor esperesnél való kihallgatásáról a Gorkij-fasori esperesi hivatalban.

¹³⁵ RL A/1b 1217/1954 Alföldy-Boruss Dezső segédlelkész rendelkezési állományba helyezése, 1956. július 2.

Szintén már fentebb említésre került, hogy Fekete Sándor menesztésén felbátorodva 1956. augusztus 30-án a tahi lelkészkonferencia 31 résztvevője aláírásával kérte az öt gyermekes Alföldy-Boruss helyzetének rendezését,¹³⁶ amit Pap László főjegyző el is kezdett ugyanazon év szeptemberében. Mivel Alföldy-Boruss ellen semmilyen fegyelmi vagy közigazgatási eljárást nem folytattak el, pusztán rendelkezési állományba rendelték, ezért rehabilitációjául is csak annyi szolgálhatott, hogy 1956. november 15-én Pap László „a püspök helyett” a Törökőri egyházközségbe nevezte ki segédlelkészül,¹³⁷ ahol 1967-ben bekövetkezett nyugdíjba vonulásáig szolgált.

II.2.1.4. Dr. Incze Gábor (1898–1966) – Óbuda

Dr. Incze Gábor óbudai lelkészt két évvel küszöbön álló nyugdíjazása előtt 1956. február 28-án rendelte magához Fekete Sándor és tudtára adta, hogy Bereczky Albert és Péter János, valamint az ÁEH¹³⁸ megegyeztek abban,¹³⁹

¹³⁶ RL A/1b 1739/1956 Tahi lelkészkonferencia lelkészeinek kérelme a Dunamelléki Református Egyházkerület Elnökségéhez, 1956. augusztus 30.

¹³⁷ RL A/1b 2082/1956 Alföldy-Boruss Dezső segédlelkészi kinevezése a Budapest-Törökőri Református Egyházközségbe, 1956. november 15.

¹³⁸ Dr. Incze Gábor az ÁEH forrásokban:

ÁEH-s jellemzése: „Agglegény, de olyan szeszélyes, mintha vénkisasszony lenne. Imponál neki a harciasság, de gyáva hozzá. Amikor mégis vitázik, hamis jelentéktelen problémák miatt pattog. Politikailag nem nyílt ellenség, de nem is nyílt barát. Nem igen szereti senki sem.” BFL XXIII/134 BP ÁEH, 1. doboz, lelkészi adatgyűjtőív, Dr. Incze Gábor törzslapja;

A mezőgazdaság fejlesztésével kapcsolatos püspöki körlevelek kapcsán többek között dr. Incze Gábor prédikációiban is „kibújó szándékok” mutatkoztak meg. BFL XXIII/102c BP VB TÜK, 1953–1960, 111. doboz, 0018-2/1954 Szerényi Sándor jelentése a budapesti egyházügyekről 1954. április 30-ig, 1954. május 3.

A református sajtótóhéten (1954. május 2–9.) elvárt volt a hidrogénbomba ellen felszólalni. Egyesek szokatlanul bátran kiálltak ellene (pl. Joó Sándor), a legjobban kiálltak Fekete Sándor, Halasi Gábor, Farkas József, Czeglédi István. Viszont volt, aki „roszszul szerepelt ez alkalommal is:” pl. dr. Incze Gábor, Kara Pál, Kiss Ernő (Frangepán), dr. Böszörményi Ede, Sebestyén Andor. Ők „ájtatoskodással” elkerülték az állásfoglalást, „nem közeledtek nemcsak az állami feladatok, de még az egyházkormányzati módszerek felé sem.” BFL XXIII/102c BP VB TÜK, 1953–1960, 111. doboz, 0018-2/1954 Szerényi Sándor jelentése a budapesti egyházügyekről 1954. május 31-ig – 1954. június 1.

Szerényi Sándor jellemzése dr. Incze Gáborról: „Vannak káros megnyilvánulásai, főleg papi körökben, nem őszinte, fenntartással javaslom” BFL XXIII/102c BP VB TÜK,

hogyan szolgálati helyét el kell cserélnie Szabados László¹⁴⁰ Szege-d-Petőfi te-lepi lelkipásztorral.¹⁴¹ Fekete hangsúlyozta, hogy a döntés ellen nem lehet panasz és kifogás, később dr. Incze Gábor „megfélemlítésként” írta le a találkozást.¹⁴² „Ez végső szó, amely ellen nincsen kifogásnak helye és ke-gyelemre sem számíthatok, sőt, ha nem mennék bele önként a cserébe és az óbudai presbitérium esetleges ellenzését nem szeretném le, akkor súlyos fegyelmi következik, sőt a rendőrhatalóságokkal is meggyűlik a bajom.”¹⁴³ – írta le dr. Incze Pap Lászlónak, hogy hogyan is zajlott egy ilyen témájú el-beszélgetés Fekete Sándorral.

A csere indokaiként Fekete az alábbiakat jelölte meg: a gyülekezeti élet hanyatlása;¹⁴⁴ dr. Incze Gábor meg szokta látogatni Ravasz Lászlót; a teme-tésen himnuszt énekeltet; a hatóságokhoz való viszonya rossz és ellenséges; a „minden hiábavalóság” alapigéről prédikált; Ravasz unokájának konfir-málása ürügyén „tüntetést” szervezett az óbudai templomba; megrendezte

1953–1960, 111. doboz, 0018-2/1954 Szerényi Sándor javaslati a helyi Hazafias Nép-front bizottságban szóba jöhető lelkészekre, 1954. szeptember 8.

Lelkészkörök jellemzése: a budaiban a 26 lelkészből csak az óbudaiak, „Siklós József és Incze Gábor óbudai lelkészek megállapításai voltak kifogásolhatóak.” BFL XXIII/102c BP VB TŰK, 1953–1960, 111. doboz, 0018-2/1954 Szerényi Sándor jelentése a budapesti egyházügyekről 1954. november 30-ig, 1954. december 1.

¹³⁹ Incze Gábor információi szerint a cserét az ÁEH nem szorgalmazta: MREZSL 3/a fond, 22a doboz, Konventi Elnökségi Iratok, dr. Incze Gábor levele a Dunamelléki Református Egyházkerület elnökségéhez, 1957. május 9., 2.

¹⁴⁰ Szabados szolgálati területe elsősorban a tanyavilág szórvány gondozása volt, amelyet a kor viszonyai közt legjobb esetben is motorkerékpáron lehetett bejárni és még fia-talemerként is embert próbáló feladat volt.; az ügy további dokumentumait lásd RL A/1c 1661/1956; RL A/1b 513/1956.

¹⁴¹ MREZSL 3/a fond, 22a doboz, Konventi Elnökségi Iratok, dr. Incze Gábor levele a Dunamelléki Református Egyházkerület elnökségéhez, 1957. február 28., 1.

¹⁴² MREZSL 3/a fond 22a doboz Konventi Elnökségi Iratok, dr. Incze Gábor levele a Dunamelléki Református Egyházkerület elnökségéhez, 1957. május 9., 1.

¹⁴³ Az ügy szempontjából azt a levelet fogadhatjuk el a leginkább hitelt érdemlőnek, ame-lyet Incze bizalmasan Pap Lászlóhoz intézett. RL C/57 Pap László iratai 236/1956 dr. Incze Gábor levele Pap Lászlónak, 1956. július 14.

¹⁴⁴ A gyülekezeti élet hanyatlására való hivatkozás, ami általános jelenség volt a korai 1950-es évek viszonyai között, megszokott érve volt Fekete Sándornak a lelkipásztor-okkal szemben. Az óbudai, a hanyatlás ellenére is még mindig elismerésre méltó gyü-lekezeti élet számait (95 konfirmandus!) és alkalmait lásd: RL A/1b 513/1956 Kivonat a Budapest-Óbudai Református Egyházközség presbitériumának 1956. március 11-én tartott gyűlésének jegyzőkönyvéből.

Szabó Imre temetését; szülei akarata ellenére titkon megkeresztelt egy csecsemőt.¹⁴⁵

Ezek után Fekete és Péter János azzal hitegette Inczét, hogyha sikerül elfogadtatni az óbudai presbitériummal a cserét, akkor Inczének Budapesten biztosítanak megfelelő szolgálati helyet és méltó lakhatást.¹⁴⁶ Fekete az óbudai egyházközség presbiteri gyűlésén, azzal vette rá a presbitereket, hogy nyugodtan kérelmezzék lelkipásztoruk álláscserejét, hogy éppen másnap találkozik majd Bereczky és Péter János az ügyben, hogy Incze ne vidékre, hanem az óbudaihoz hasonló értékű budapesti gyülekezetbe kerüljön.¹⁴⁷ A találkozóra sohasem került sor. A fent nevezett presbiteri gyűlés meghívójára Fekete jogtalanul íratta rá az egyházközségi főgondnok nevét, illetve a gyűlés határozatában az áll, hogy Incze előszóban maga is kérte álláscserejét, de ez nem történt meg.¹⁴⁸ Incze, akit „az izgalmak tönkretettek”,¹⁴⁹ már nem foglalta el szolgálati helyét, hanem inkább előbb betegállományba, majd munkképtelenségének megállapítása után nyugállományba kérte magát.¹⁵⁰

Fekete Sándor távozásával és a zsinati rehabilitációs rendelet tükrében dr. Incze Gábor még tényleges nyugállományba helyezése előtt több levél-

¹⁴⁵ Az ügyre az ÁEH is felfigyelt: BFL XXIII/102c BP VB TÜK, 1953–1960, 111. doboz, 0018-2/1954 Szerényi Sándor jelentése a budapesti egyházügyekről 1954. augusztus 31-ig – 1954. szeptember 3.: Jelentés „Fondorlatos keresztelés” alcímmel, amely szerint dr. Incze Gábor a nem az ő gyülekezetének területén lakó gyereket a szülei tudta nélkül, a nagymama felbujtására megkeresztelte. A gyerek szülei (édesapja a pártközpontban pártmunkás) a keresztelést törölni akarták és fegyelmi eljárást kezdeményeztek a lelkész ellen az egyházmegyénél, ami az ÁEH szerint akkor már meg is indult.

¹⁴⁶ RL A/1b 513/1956 Kéri Sándor egyházkerületi tanácsos feljegyzése, 1956. március 24.

¹⁴⁷ RL A/1b 513/1956 Kivonat a Budapest-Óbudai Református Egyházközség presbitériumának 1956. március 11-én tartott gyűlésének jegyzőkönyvéből.

¹⁴⁸ MREZSL 3/a fond, 22a doboz, Konventi Elnökségi Iratok, ad965 Kivonat a Budapest-Óbudai Református Egyházközség presbitériumának 1956. december 2-án tartott gyűlésének jegyzőkönyvéből, 1.

¹⁴⁹ MREZSL 3/a fond, 22a doboz, Konventi Elnökségi Iratok, dr. Incze Gábor levele a Dunamelléki Református Egyházkerület elnökségéhez, 1957. február 28., 2.

¹⁵⁰ RL A/1b 513/1956 dr. Incze Gábor levele a Református Lelkeszi Nyugdíjintézet Intéző Bizottságához, 1956. március 22.; RL Budapesti Egyházmegye Ügyészi Iratok, Kivonat a Budapest-Északi Református Egyházmegye Tanácsának 1957. január 24-én tartott ülésének jegyzőkönyvéből (másolat); Bereczky Albert már 1956. márciusában felvázolta az ügy ilyen megoldásának lehetőségét, tehát, hogy a leutazás helyett Incze hagy mehessen nyugdíjba. lásd RL A/1b 513/1956 Bereczky Albert levele Veres Pálnak, 1956. március 24.

ben kérte anyagi kártérítését és erkölcsi rehabilitációját.¹⁵¹ Mindezt nehezítette, hogy bár az óbudai presbitérium maga is határozottan támogatta egykori lelkipásztorát ügyében, ugyanakkor Szabados László szolgálatával is meg volt elégedve, neki az 1956. november 13-i Ravasz-körlevél után bizalmat szavazott és valóban amúgy is küszöbön állt volna Incze nyugdíjba vonulása.

Végül az egyházkerületi elnökség, az agyvérzése miatt munkaképtelen Bereczky helyett Bükki Zsigmond aláírásával, azt a javaslatot tette a konventnek, hogy állapítsa meg dr. Incze Gábor erkölcsi rehabilitációját, ugyanakkor hivatalosan is igazolt munkaképtelensége miatt maradjon továbbra is nyugállományban.¹⁵²

II.2.1.5. Bajusz Ferenc (1919–2005) – Ágasegyháza

1952. április 13-án „Meddig tűri még a felettes egyházi hatósága Bajusz tiszteletes »úr« kártevését?” címmel, hamis vádakkal teli lejárató cikk jelent meg a Dunántúli Naplóban Bajusz Ferenc magyarbolyi lelkipásztorral szemben.¹⁵³ A cikk szerint a lelkész vasárnap kényszermunkában hordatta a gyülekezet öregjeivel és fiataljaival a téglát a szószék építéséhez, a termelőségvetkezett és a beszolgáltatás ellen agitált, illetve a hittanórákon: „Bajusz Ferenc apránkint csöpögteti a mérget a fiatalok lelkébe, áltanokat, az imperialista világ hazug tanait oktatja. Hogyan szerzi az anyagokat? Hiszen gyakran kap csomagot Amerikából, levél sem ritka vendég nála és Svájcban is tanult eleget hozzá így hát anyag van bőven!”

Bár Bajusz többek aláírásával hitelesített levélben védte meg magát a vádak alól, a megyei egyházi előadó ragaszkodott hozzá, hogy a felettes egy-

¹⁵¹ MREZSL 3/a fond, 22a doboz, Konventi Elnökségi Iratok, dr. Incze Gábor levele a Dunamelléki Református Egyházkerület elnökségéhez, 1957. február 28.; 1957. május 9.; 1957. december 30.

¹⁵² MREZSL 3/a fond, 22a doboz, Konventi Elnökségi Iratok, Bükki Zsigmond levele a Református Egyetemes Konvent Elnökségének, 1957. szeptember 24.; illetve: MREZSL 3/a fond, 22a doboz, Konventi Elnökségi Iratok, Református Egyetemes Konvent Feljegyzés a Közigazgatási és Jogi Csoport részére, 1957. október 13.; 1958. augusztusában dr. Incze Gábor ügyében még semmi fejlemény nem történt, lásd RL A/1c 2741/1958 dr. Incze Gábor levele Bereczky Albert püspökhöz, 1958. augusztus 29.; dr. Incze érdeklődésére azt a választ kapta, hogy Bereczky betegállománya miatt az üggyel foglalkozni nem tud, lásd RL A/1c 2741/1958. Egyházkerületi tanácsos levele dr. Incze Gábornak.

¹⁵³ Meddig tűri még a felettes egyházi hatósága Bajusz tiszteletes „úr” kártevését?, *Dunántúli Napló*, 1953. április 13., 6.; A cikket és a vele kapcsolatos levelezést lásd: RL A/1b 1423/1952.

házi hatóság helyeztesse el őt Magyarbolyból, aminek következtében a veresegyházi (1952. május 5.) gyülekezetbe kapott segédlelkészi kirendelést.

Veresegyházán az éppen tartó lelkészválasztás miatt kiélezett helyzet uralkodott a gyülekezetben, amelynek egy csoportja úgy vélte Bajuszt az egyház-kormányzat meg akarja választatni lelkésznek csorbítva ezzel a gyülekezet lelkészválasztási jogának szabadságát.¹⁵⁴ Tiltakozásukra Bajuszt a soltvadkert gyülekezetbe rendelték át (1952. június 16). Ott miután principálisa, Vásárhelyi Pál, hamarosan meghalt, a presbitérium meg szerette volna választani lelképásztornak, viszont az egyházkerület elnöksége lebeszélte őket erről azal érvelve, hogy az állami hatóságok úgysem járulnának hozzá, hogy Bajuszból soltvadkert gyülekezet lelkész lehessen. Az egyházkerület javaslatára ezért a gyülekezet dr. Körpöly Kálmánt választotta meg. Miután Szabó Imre sárbogárdi lelkész parókiájának szűkösségével érvelve lebeszélte Bereczkyt arról, hogy Bajuszt hozzá helyezze ki segédlelkésznek,¹⁵⁵ ezért végül az ágasegyházai missziói egyházközségbe rendelték át 1953. április 7-én.

Itt újabb panaszok érkeztek ellene az állami szervektől. Az egyházkerület megpróbálta Bajuszt máshol elhelyezni Dunamelléken, de az állami szervek ragaszkodtak hozzá, hogy semmilyen egyházi beosztást ne kaphasson. Végül az egyházkerület elnöksége az esperes jelenlétében felszólította Bajuszt, hogy mondjon le lelkészi állásáról, amit Bajusz 1953. november 27-én meg is tett és egy budapesti gyárban helyezkedett el, mint esztergályos.

A zsinat rehabilitációs rendelete nyomán a bács-kiskunsági egyházmegye úgy találta, hogy Bajusz Ferenc ügyében szükség van a rehabilitációs eljárás megindítására és azt javasolták, hogy a dunaszentbenedeki gyülekezet hívhassa meg lelkészének Bajuszt, amelynek nagysága és jövedelme hasonló a soltvadkertéhez.¹⁵⁶ Végül csak 1957 áprilisában kezdett el foglalkozni ügyével az egyházkerület,¹⁵⁷ visszahívták a rendelkezési állományból és először Külső-Cselpre, majd 1958. január 1-től Ráckevére rendelték ki segédlelkésznek.¹⁵⁸

¹⁵⁴ RL A/1b 1529/1952 Deme László esperes levele Bereczky Albertnek, 1952. június 6.

¹⁵⁵ RL A/1b 1472/1952 Szabó Imre sárbogárdi lelkész levele Bereczky Albertnek, 1952. április 24.

¹⁵⁶ RL A/1b 139/1957 A Bács-Kiskunsági Egyházmegye Elnökségének határozata, 1956. december 6. (másolat)

¹⁵⁷ RL A/1b 139/1957 A Dunamelléki Református Egyházkerület levele az Egyetemes Konventhez, 1957. április 16.

¹⁵⁸ Bajusz később a Bp.-Kálvin téri gyülekezet lelképásztornaként (1966–1968), majd a pesti teológia tanáraként (1968–1989) dolgozott. Kósa László szerint a „Papp Mihály” fedőnév az övé volt. Kósa: Az állambiztonsági szervezet, 28.

A listán szereplő személyek közül a fent említetteken kívül ilyen személyes elbeszélgetésben – „ráhatásban” – vették rá lelkészi helyének „önkéntes” cseréjére, arról való lemondásra, nyugdíjazásra, vagy a lelkészi jellegről való abszolút hatályú lemondásra, Dobos Károly¹⁵⁹ fasori, Demján István¹⁶⁰ budafoki lelkészeket, valamint Ecsedy Aladár¹⁶¹ és Szabó Imre,¹⁶² espereket és zsinati tagokat. Mivel ügyeik a közelmúltban részletes bemutatást nyertek, ezért könyvünk csak a megemlítés szintjén és a vonatkozó szakirodalom hivatkozásával foglalkozunk velük.

II.2.2. KONCEPCIÓS ELJÁRÁSOK

Az állami eljárás nélkül, a fokozatos egyházi szervek által végrehajtott méltatlan hátratételek másik nagy csoportjába azok az ügyek tartoznak, amikor a hátratételek egyházi bírósági folyamat – fegyelmi vagy közigazgatási eljárás – következményeként, nem egy esetben koncepciózus keretek között történt meg.

II.2.2.1. Papp Gábor (1907–1980) – Külső-Csepel

Ide sorolható Papp Gábor külső-csepeli (ma Csepel-Királyerdő) lelképásztor ügye, akivel külön esettanulmányban is foglalkozunk, de itt is közöljük ügyének vázlatos bemutatását. Papp Gábor a Nagy Imre-féle rendszerkorrekció után, 1953. július 16-án írt magánlevelet Bereczky Albert püspöknek, amiben azt kifogásolta, hogy míg a világi kormányzat is elismeri a Rákosi-rendszer túlkapásait és önvizsgálatot gyakorol, addig az az egyház-kormányzat, amely a „keskeny út” teológiája által Isten útjaként aposztro-

¹⁵⁹ Köbel Szilvia: „Nem vesztegette arra az idejét, hogy a maga igazát keresse” Dobos Károly (1902–2004) lelkészi pályaképe, in Kiss Réka–Erdős Kristóf–Zila Gábor (szerk.): *Református lelkészportrék a 20. századból*, Református Közéleti és Kulturális Központ Alapítvány (megjelentetés alatt).

¹⁶⁰ Szász Lajos: Folytonosság és megszakítottság a Budafoki Református Egyházközség életében 1945 után, in Kiss Réka–Zila Gábor–Erdős Kristóf (szerk.): *Keskeny úton*, Budapest, Református Közéleti és Kulturális Központ, (megjelentetés alatt); RL A/1b 1768/1952,1833/1952, 1930–1931/1952; RL A/8. Pestkörnyéki Egyházmegye iratai, Esperei iratok, 15. d. 216/1952, 245/1952.

¹⁶¹ Ecsedy Aladár lemondásait lásd: RL A/1b 177/1952; 186/1952; 214/1952; 2294/1952.

¹⁶² Draskóczy István: *Szabó Imre a Budapesti Református Egyházmegye első espere*, Mezőszilas, 1968, 139.; Szabó Imréné: „Ég de meg nem emészetik”, 197–233.

fálta az erőszakos politikai és társadalmi változásokat, nem vallja be tévedését és nem gyakorol bűnvallást, nem követi meg a politikai okokból sérelmet szenvedett lelkészeket és gyülekezeti tagokat.¹⁶³

A magánlevél, amely hamar az egyház nyilvánossága elé került, három hónap alatt lefolytatott többlépcsős fegyelmi eljárás után, hivatalvesztést és egyházi hivatalviselési jogtól való végleges megfosztást eredményezett Papp számára.

II.2.2.2. *György Antal (1913–2013) – Újpest*

Papp Gábor segédlelkészét, György Antalt, azért vonták fegyelmi eljárás alá, mert részt vett az inkriminált Papp-levél felolvasásán, azt nem akadályozta meg és nem értesítette róla a felettes egyházi hatóságokat. Védekezését, hogy a levél hangvételével szembeni tiltakozásul elhagyta a felolvasás színhelyét kiforgatták vele szemben és úgy állították be, hogy „távozása azt a benyomást is kelthette, hogy hivatalos jelenlétével nem akart feszélyezni a jelenlévőket.”¹⁶⁴

Ezenkívül: „a bíróság marasztaló ítéletének meghozatalánál panaszlott terhére mérlegelte, hogy *nem hajlandó megnevezni azokat, akik Papp Gábor levélének felolvasásakor vele együtt voltak*, azzal az indoklással, hogy nem akarja kitenni ezeket az egyháztagokat esetleges későbbi zaklatásnak. Ezzel ugyanis *György Antal nagyfokú bizalmatlanságot árult el egyházi előjáróival szemben.*”¹⁶⁵ Végül a legenyhébb – feddés – fegyelmi büntetésben is azért részesítették, hogy megtanulja, meg lehet bízni az egyházi hatóságban.

A rendelkezésre álló iratanyagból az is nyilvánvalóvá válik, hogy a fegyelmi elsődleges célja az volt, hogy Papp távoztával az egyházközség ne György Antalt, hanem az egyházvezetés favoritját, Lukáts Józsefet válassza meg lelkészének. Míg György Antal ítéletének indoklása a „levél ügyet” állította a középpontba, addig a fegyelmit megindító végzés indoklása¹⁶⁶ azt róta fel neki, hogy a missziói felügyelőbizottság elnöke (Fekete Sándor), megkerülésével „korteskedett” saját megválaszttatása érdekében. Az egyházkerületi

¹⁶³ MREZSL 3/a fond, 22b doboz, Konventi Elnökségi Iratok, Papp Gábor levele Berceky Alberthez, 1953. július 16., 3–4.

¹⁶⁴ RL A/1e 2-1955 Dunamelléki Református Egyházkerületi Bíróság Ítélete, 1955. március 8.

¹⁶⁵ Ua. (kiemelések a szerzőtől)

¹⁶⁶ RL A/1b 935/1954 Dunamelléki Református Egyházkerület Elnöksége, fegyelmi eljárás elrendelése György Antallal szemben, 1954. május 26.

fegyelmi elrendelése Fekete egy nappal korábban megírt jelentésének parafázisa.¹⁶⁷ Feketének a csepeli lelkészutódlásban bizonyított „rámenős” magatartása arra készítette az egyik presbitert (Varjú Lajost), hogy ezt mondja: „az egyházi főhatóság terrort alkalmaz a lelkipásztor választással kapcsolatban.”¹⁶⁸

György levélben próbálta tisztázni magát a felhozott vádak alól,¹⁶⁹ amelyeket a Hörömpő Dezső vezetett egyházmegyei vizsgálóbizottság annyira nem talált megalapozottnak, hogy az eljárás beszüntetését indítványozta.¹⁷⁰ Tanulságosak a bizottság megállapításai:

„A felvett tanúvallomások alapján úgy tűnik fel, hogy azok a körülmények, amelyekre hivatkozással a fegyelmi eljárás György Antal ellen megindított, megfelelően igazolva nincsenek. Viszont a Csepel II. kerületi egyházközség kihallgatott vezetőinek komoly nyilatkozatából az a tény állapítható meg, hogy az egyházközség vezetősége és presbitériuma előbbi makacs álláspontjával szemben arra a jobb belátásra jutott, hogy megértette és teljesen méltányolta aényt, hogy az egyházi felsőbb hatóságnak a lelkipásztor választás irányítása tekintetében történt közbelépése minden tekintetben az egyházközség jól felfogott érdekét és jövődjét szolgálta és szolgálja s éppen ezért ezt az irányítást tisztelettel elfogadni kötelességüknek érzik.”¹⁷¹

Az egyházmegye tehát ezen a ponton próbálta megállítani a folyamatot, mondván, hogy az üzenet célhoz ért, a gyülekezet aláveti magát az egyházkerület akaratának a lelkészválasztás kérdésében.

Az ügy egészen az ÁEH elnökségig és Vas Zoltánig, a Minisztertanács Titkárságának vezetőjéig hatolt, akiknek levelezésében már György úgy került elő, mint aki nem csupán csak nem jelentette a levelet feletteseinek, de annak megfogalmazásában is részt vett. Ennek alapján „a mi véleményünk is az, hogy György Csepelre nem alkalmas lelkésznek.”¹⁷² – összegzi Horváth János mondanivalóját. Az ÁEH elnöke nagy valószínűséggel Fekete Sándortól szerezhetette információit.

¹⁶⁷ RL A/1b 935/1954 Fekete Sándor jelentése Bereczky Albertnek, 1954. május 25.

¹⁶⁸ RL A/1b 935/1954 Dunamelléki Református Egyházkerület Elnöksége – fegyelmi eljárás elrendelése György Antallal szemben, 1954. május 26.

¹⁶⁹ RL A/1b 970/1954 György Antal levele Benkó Istvánnak, 1954. május 31.

¹⁷⁰ RL A/1b 1316–1317/1954 Nagy Sándor levele Bereczky Alberthez, 1954. július 14.

¹⁷¹ RL A/1b 1316–1317/1954 Hörömpő Dezső jelentése, 1954. július 11. (kiemelés a szerzőtől).

¹⁷² MNL XIX-A-21-a ÁEH Elnöki Iratok 195/1954 Horváth János levele Vass Zoltának, 1954. július 2.

Az egyházmegye engedékenysége ellenére az egyházkerület tovább folytatta az eljárást, aminek lefolytatása alatt Györgyöt felfüggesztették addigi újpesti segédlelkészi szolgálatából, nehéz anyagi helyzetbe hozva őt és családját. Újszülött kislánya nyitott szívkamrával született és két hónapos korában meghalt. A lelkipásztor Bereczkyhez intézett sorai a legsötétebb színekkel festik meg ennek a korszaknak a miliójét:

„Összetört lélekkel, gyermekem ravatala mellől, alázattal bocsánatot kérek főtiszteletű Püspök Úrtól, ha bármivel *Főtiszteletűségednek* szomorúságot okoztam. Ígérem, hogy én *mindenben engedelmességet tanúsítok Főtiszteletűséged intézkedéseivel szemben* és ha az egyházkerület bármelyik egyházközségébe méltóztatik munkahelyemet kijelölni, örömmel és kész szívvel vállalom Egyházam szolgálatát.”¹⁷³

Végül Györgyöt a legenyhébb – feddés – büntetésben részesítették és igaz, hogy először családjától elszakítva, de a Szekszárdhoz közeli Szedresen kaphatott segédlelkészi, majd rendes lelkészi állást. 1968-ban Decsre választották meg, ahol másfél évtizedig 1984-es nyugdíjazásáig szolgált.¹⁷⁴ „A bizonyságok fellege” című egyháztörténeti olvasókönyve a 90-es évek konfirmációs oktatásának kedvelt segédanyaga volt.¹⁷⁵

II.2.2.3. Morvay István (1904–1970) – Külső-Üllői út

Másik ide sorolható – és később esettanulmányban bővebben kifejtésre kerülő – ügy Morvay István külső-üllői úti lelkész ügye, ami annál érdekesebb mivel Morvay, mint „Az Út” első főszerkesztője ideológiailag nem helyezkedett szembe az egyházkormányzati fővonallal. Morvay fegyelmi ügyéhez az vezetett, hogy 1955. július 9-én megfellebbezte Hajdú Péter esperessé választását olyan belső információkra hivatkozva, amely szerint a szavazatszámoló bizottság Fekete Sándor nyomására három érvénytelen szavazatot Hajdú Péter javára érvényesített.

¹⁷³ RL A/1b 1970/1954 György Antal levele Bereczky Albertnek, 1954. október 7. (kiemelések a szerzőtől).

¹⁷⁴ Dunamelléki Református Egyházkerület Püspöki Hivatala (a továbbiakban DRE PH) Lelkészi Törzslapok, György Antal törzslapja.

¹⁷⁵ György Antal: *A bizonyságok fellege. Egyháztörténeti olvasókönyv*, Ráday Kollégium Nyomdája, Budapest, 1990.

Morvay és kb. tizenkét lelkészből álló köre Hajdú ellenében Kenéz Ferencet támogatta, akiről Morvay így nyilatkozott „nincs senki befolyása alatt és általa meg lehet szabadulni Fekete esperes rémuralmától.”¹⁷⁶ A választás után közülük öten kívánták az eredményt megfellebbezni. Négyüket Bereczkynek és az ÁEH elnök-helyettesének sikerült erről lebeszélnie, Morvayt azonban nem, aki megfellebezte a választási eredményt, majd ÁEH beidézésén nem jelent meg, aminek másnapján az egyházkerület elrendelte felfüggesztését és ellene fegyelmi eljárás megindítását. A fegyelmi eljárásban az egyházpolitikai indítékokat sem hallgatták el, de az előtérbe Morvay lelkipásztori hozzáállásában fellelhető hiányosságok és az ennek következményeként bemutatott hanyatló gyülekezeti élet került. Végül többlépcsős fegyelmi eljárás során szolgálati helyéről való elmozdításra, és négy évig jobb javadalmazású és magasabb egyházi tisztségre való megválasztástól való eltiltásra ítélték.

Amint ezt lentebb bővebben is látni fogjuk az egyházkormányzat kedvelt eszköze volt, hogy az álláscserekből és elmozdításokban valós indokok helyett a gyülekezeti élet hanyatlását állították előtérbe, amiért a lelkipásztort tették egy személyben felelőssé. Ez a Rákosi-rendszer minden téren beszűkülő egyházi keretei között bármelyik lelkésszel szemben könnyen felhasználható vád volt, ahogyan dr. Incze Gábor, Papp Gábor, Morvay István és dr. Böszörményi Ede kőbányai lelkipásztor esetében is ezzel találkozunk.

II.2.2.4. Dr. Böszörményi Ede (1911–2002) – Kőbánya

Dr. Böszörményi Edét 1955. március 7-én a belső-budapesti egyházmegye bírósága Fekete Sándor elnökletével a lelkipásztor hibájából, egyházi közérdekből történő áthelyezésre ítélte.¹⁷⁷

Maga az eljárás a koncepciók eljárások sok elemét tartalmazza. A lelkipásztort nem bizonyított anyagi visszaélésekkel gyanúsították meg. Híresztelésekre alapozva kifogásolták lelkipásztori karakterét, hitelét, munkáját, sőt felesége életvitelét. A lelkipásztornak rótták fel az 1951–54 közötti csökkenést a gyülekezet számaiban és bevételeiben. A vád a tényállás megállapítását csak hat tanú vallomására alapozta, miközben figyelmen kívül

¹⁷⁶ RL A/1b 1300/1955 Gyülekezeti tagok panasza Morvay István ellen, 1955. 07. 10.

¹⁷⁷ RL A/1e 5/1955 Belsőbudapesti Református Egyházmegye Bíróságának Ítélete, 1955. március 7.

hagyta a lelkipásztor mellett aláírásával kiálló több mint hétszáz kőbányai gyülekezeti tag petícióját.¹⁷⁸

Dr. Böszörményi Ede felismerve az erőviszonyokat már az eljárás alatt kérelmezte, hogy engedélyezzék számára egy másik budapesti, majd egy vidéki gyülekezetbe való méltóságteljes visszavonulást.¹⁷⁹ Az eljárást ennek ellenére lefolytatták, Böszörményi 1955 májusában a Hódmezővásárhely-Tarjáni tanyavilág gyülekezetébe távozott.

Református egyházi körökben mindmáig tartja magát az az eddigi kutatásaink által hitelt érdemlően nem bizonyítható feltételezés, hogy Böszörményi elhelyezéséhez amellet, hogy nyilvánvalóan nem a hivatalos egyházi vonal támogatója volt, az alábbi érdek szolgált. Az Állambiztonság a Magyar Állami Operaházba akart ügynököt telepíteni, és az egyik vidéki lelkész zongora korrepetitor feleségét szemelték ki erre a célra.¹⁸⁰ Ők csak nagyobb presztízsű budapesti gyülekezetbe voltak hajlandók vidékről beköltözni. A Pozsonyi úton Kara Pál beosztott lelkész elhelyezésével kaphattak volna helyet, de mivel Kara alávetette magát a hivatalos egyházi vonalnak nem akarták vidékre küldeni. Eszerint a magyarázat szerint Böszörményinek azért kellett távoznia, hogy Kara Pál léphessen a helyére Kőbányán és ezáltal a Pozsonyi úton felszabaduljon a beosztott lelkészi állás a felköltöző új lelkész számára. Ironikus, hogy Kara Pál státuszváltozása okán szintén rajta van a méltatlan hátratételt szenvedett lelkészek listáján.¹⁸¹

¹⁷⁸ RL Budapesti Egyházmegye Ügyészi Iratok 1940–1958, Tim István levele Pap Géza esperesnek, 1955. április 9.; Tim István 702 aláírást, Papp Vilmos 758 aláírást említ, lásd: Papp Vilmos: *Negyvenegy prédikátor – XX. századi magyar „gályarab” prédikátorok IV.*, Budapest, Új Bercia, 2010, 38.

¹⁷⁹ Kecskeméti Református Egyházközség Levéltára (a továbbiakban KREL), Budapest-Északi Református Egyházmegye Iratai Fegyelmi Ügyek, 1954–1959, 7. doboz, Dr. Böszörményi Ede levelei Bereczky Alberthez, 1955. március 1 és 3.

¹⁸⁰ Szúdy Nándor békési lelkipásztor (1913–1975) és felesége Dános Lili (1912–2010)

¹⁸¹ Papp: *Negyvenegy prédikátor*, 37–38.; Böszörményi pártállam általi megítéléséhez lásd: BFL XXIII/134 BP ÁEH, 1. doboz, lelkészi adatgyűjtőív, Böszörményi Endre törzslapja: „Politikailag nagyon óvatos, de inkább negatív.”; BFL XXIII/102c BP VB TŰK, 1950–1953 110. doboz, Özv. Sólyom Andorné jelentése lelkészeokról, 1950. július 28.; BFL XXIII/102c BP VB TŰK, 1953–1960 111. doboz, 0018-2/1954 Szerényi Sándor jelentése a budapesti egyházügyekről 1954. november 30-ig, 1954. december 1.; ugyanaz a jelzet, Szerényi Sándor jelentése a budapesti egyházügyekről 1954. április 30-ig, 1954. május 3.; ugyanaz a jelzet, Szerényi Sándor jelentése a budapesti egyházügyekről 1954. május 31-ig, 1954. június 1.; Kara Pál keresztelte Berkesi Gábort, a Bp.-Pozsonyi Úti Református Egyházközség jelenlegi lelkipásztorát. Családi visszaemlékezése szerint, Kara, bár Kőbányai kinevezése előmenetelnek számított, nem örült annak, hogy el kell hagynia szeretett gyülekezetét. Beiktatásakor a Berkesi Gábor édesanyja

A fentiek tükrében érdekes kérdésfeltevés, hogy hogyan maradhattak a helyükön olyan lelkipásztorok, akik egyértelműen nem szimpatizáltak a rendszerhű egyházkormányzattal és gyülekezeteikben élénk aktivitás volt tapasztalható, mint például Joó Sándor Pasaréten, Ablonczy Dániel a Kispest-Rózsa-téren, Gyökössy Endre Újpesten. Az okok között, amellet, hogy ezek a lelkészek politikailag semlegesnek vagy apolitikusnak tűnő viselkedést tanúsítottak és nyíltan sohasem kerültek szembe az egyházkormányzat funkcionáriusaival, kiemelkedő jelentőséget tulajdoníthatunk a mögöttük álló gyülekezet támogatásának, amelyet lelkipásztori szolgálatuk minősége és hitelessége okán érdemeltek ki. Sok hátrátételt szenvedett lelkész esetében találkozunk azzal, hogy gyülekezetük megosztható volt velük kapcsolatosan és lelkészi szolgálatuk, karakterük – ha nem is olyan eltúlzott mértékben, amennyire ezt az egyházkormányzat felnagyította – de mutatott visszásságokat és hiányosságokat. Az megint más lapra tartozik, hogy az egyházkormányzat nem ezen konfliktusok megbékítésében volt érdekelt, hanem ezeket felszítva felhasználta őket a lelkész eltávolítására.

II.3. A LISTA POTYAUTASAI

Végül meg kell említenünk, hogy mivel a Pap László-féle konventi lista csak a lelkészi státuszban való módosulást veszi figyelembe, ezért olyan nevek is megtalálhatóak rajta, akik nem politikai okokból, hanem lelkipásztori szolgálatuk valós hiányosságai, esetleg egészségügyi problémáik miatt szenvedtek hátrátételt.

II.3.1. PARAIS ÁRPÁD (SZ. 1898)¹⁸² – ZSÁMBÉK

Közéjük tartozik Parais Árpád zsámbéki segédlelkész, aki megbetegedése miatt háromszor lett rosszul vasárnapi igehirdetés közben, majd 8 hónapig teljesen munkaképtelen lett és ezért nyugdíjazták 1954-ben.¹⁸³

által elmondott pozsonyi úti köszöntést is „flegmán” hallgatta végig. Berkesi Gábor személyes közlése alapján, 2020. február 17.

¹⁸² elhalálzási dátuma nem ismert

¹⁸³ RL A/1b 2778/1953 Parais Árpád levele a Dunamelléki Református Egyházkerület Püspöki Hivatalának, 1953. november 25.; RL A/1b 2983/1953 Egyetemes Konvent levele a Dunamelléki Református Egyházkerület Püspöki Hivatalának, 1953. december 16.; RL A/1b 188/1954 Református Lelkészi Nyugdíjintézet határozata, 1954. január 12.

II.3.2. GÖBÖLYÖS LÁSZLÓ (1912–1973) – SZADA

Göbolyös László szadai lelkész kapcsán is igazolhatónak látszik, hogy áthelyezéséhez nem politikai indokok, hanem a lelkész és a gyülekezet kölcsönösen megromló kapcsolata vezetett 1955. december 8-án.¹⁸⁴ A „szadai ügy”-gyel kapcsolatos bő iratanyag, főképpen a lelképásztor mellett és ellen felszólaló gyülekezeti tagok, csoportok Bereczky Albertet ostromló levelezése és személyes látogatásainak jegyzőkönyvei alapján úgy látszik, hogy ez az eljárás nem volt koncepciózus és nem politikai indokok vezérelték.¹⁸⁵ Az apró-cseprő személyes sértődések mentén megindult ügy végül a gyülekezet kibékíthetetlen megosztottságához vezetett, és bár az egyházkerület ebben kisebb részt látta meg a lelkész felelősségét, mégis az egyre elmérgesedő konfliktusok megtörténte miatt lehetetlennek tartotta, hogy a helyén maradjon. Göbolyös, Bereczky segítségével, már a fegyelmi eljárás előtt szerette volna Szadát Pomázzal elcserélni, ami rajta kívülálló okokból meghiúsult. Végül a fegyelmi eljárások után, a Soltvadkerten szolgáló dr. Körpöly Kálmánnal cseréltek gyülekezetet, aki egészségügyi állapota miatt szeretett volna Budapesthez közelebbi gyülekezetet.¹⁸⁶

Érdekes vonása az ügynek és a kor átpolitizált miliójét is jól szemlélteti, hogy bár eredetileg nem politikai indíttatású volt, mégis egy névtelen levél megpróbált neki politikai felhangot adni, és ezáltal az egyházi döntéshozókat befolyásolni.¹⁸⁷ A névtelen levél, a szadai parókia megépítésében magának kizárólagos érdemet tulajdonító lelkészt azzal vádolta, hogy semmibe vette az építésre adott államsegélyt, lekicsinyítve ezzel az állam jelentőségét, illetve, hogy Göbolyös állítólag gúnyos megjegyzést tett az esperesnek, hogy azért nem jön Szadára november 7-én vizitálni, mert azt a saját gyülekezetével akarja „ünnepelni.” Szintén előkerült gyülekezeti tagok részéről az egyházkerület, egyházmegye irányába tett fenyegetődzés, hogyha nem rendezik az

¹⁸⁴ A Dunamelléki Református Egyházkerület Bírósága 1955. december 8-án megerősítette és súlyosbította az Észak-Pesti Református Egyházmegye ítéletét, amely a lelképásztor áthelyezését rendelte el. Az egyházmegyei ítélet az áthelyezést a gyülekezet, az egyházkerület mind a lelképásztor, mind pedig a gyülekezet kölcsönös hibájából mondta ki. RL A/1e 16/1955 Dunamelléki Református Egyházkerület Bíróságának Ítélete, 1956. december 8.

¹⁸⁵ Ehhez lásd: RL A/1b 735/1954; 2013/1954; 2018/1954; 2226/1954; 2356/1954; 2473/1954; 2484/1954; 2596/1954; 850/1955; 947/1955; 2079/1955; 2645/1955.

¹⁸⁶ RL A/1b 253/1956 Dunamelléki Református Egyházkerület Elnökségének Határozata, 1956. február 2.

¹⁸⁷ RL A/1b 249/1955 Névtelen levél az Észak-Pesti Református Egyházmegye Elnökségnek, 1955. február 1.

ügyet az ő szájjuk szerint, akkor a kénytelenek lesznek a tanácshoz és az ÁEH-hoz menni. Szintén figyelmet érdemel, hogy az ügy ezen próbálkozások és fenyegetőzések ellenére sem kapott politikai felhangot.

Másik érdekes vonása az ügynek, hogy benne Ravasz László is hallatta hangját. 1956. október 29-én levelet írt Göbolyös Lászlónak, amiben megemlítette, hogy a „megújult magyar református egyháznak első teendői közé fog tartozni, hogy jóvátegye azokat a justizmordokat, amelyeket egy megmérgezett igazgatás elkövetett.”¹⁸⁸ Ugyanakkor nyilvánvaló a levél hangvételéből, hogy Göbolyös ügyét – aki lehet, hogy azt így szerette volna beállítani – Ravasz mégsem tartotta „justizmordnak,” hanem a lelkipásztort új szolgálati helyének elfogadására és ott végzett hűséges szolgálatra bízta. Göbolyös László végül tizenhat évig lelkipásztorkodott Soltvadkerten 1972-ben bekövetkezett nyugdíjazásáig.¹⁸⁹ Az 1956 végi rehabilitáció elrendelésekor Deme László észak-pesti esperes Göbolyös-ügyéről valóban úgy jelenthetett, mint amelyben „politikai okok nem forogtak fenn.”¹⁹⁰

II.3.3. BENEDEK LÁSZLÓ (SZ. 1905)¹⁹¹ – KALOCSA

Hasonló megállapítást tehetünk Benedek László kalocsai lelkipásztor kapcsán is. Benedek László működésével szemben évtizedes panaszok merültek fel több gyülekezeti tag, de a felettes egyházi hatóságok, főleg az egyházmegyei számvevőszék részéről is.¹⁹² Pap Géza esperessé választása óta igyekezett a kalocsai bajokat orvosolni, amelyek gyökerét főként Benedek megromlott házasságában látta, illetve abban, hogy Benedek mint a helyi békebizottság elnöke azt hitte, hogy politikai pozíciója miatt az egyházi hatóság nem fog fellépni ellene. Benedek válásának kimondása után,¹⁹³ az 1955. február 5-i esperesi vizitáció alkalmával a kalocsai presbitérium kérte meg az esperest arra, hogy lelkészük csere útján máshol folytassa tovább szolgálatát. „A tanácskozás végső eredményeként a jelenlévő presbiterek név szerint

¹⁸⁸ RL A/1e 16/1955 Ravasz László magánlevele Göbolyös Lászlónak, 1956. október 29. (2001-ben került az A/1e-be Göbolyös özvegye jóvoltából.)

¹⁸⁹ DRE PH Lelkeszi Törzslapok, Göbolyös László törzslapja.

¹⁹⁰ MREZSL 3/a fond, 22a doboz, Konventi Elnökségi Iratok, Deme László esperes levele a Dunamelléki Református Egyházkerület Elnökségének, 1955. december 20.

¹⁹¹ Elhalálzási dátuma nem ismert.

¹⁹² Benedek László szövevényes és zavaros ügyét egy Biblia megvásárlásának ügyében lásd: RL A/1b 2517/1954.

¹⁹³ RL A/1b 2853/1953 Bereczky Albert levele Pap Géza espereshez, 1953. december 7.

egyenként és összesen úgy nyilatkoztak, hogy kívánatos Benedek László lelkipásztornak kalocsai gyülekezetből mihamarabbi eltávoztása.”¹⁹⁴ Végül Márton István kákics-marócsai lelkipásztorral kölcsönös megegyezéssel, egyházi közérdekből cseréltek gyülekezetet 1955. október 1-el hatályba lépően.¹⁹⁵ A konvent a bács-kiskunsági egyházmegye határozata alapján sürgősen tartotta Benedekkel kapcsolatosan rehabilitációs eljárás lefolytatását.¹⁹⁶ Benedek 1957 nyarán a dunántúli egyházkerületbe kérte át magát,¹⁹⁷ ahol előbb Kákics, majd 1962-től 1967-ben bekövetkezett nyugdíjazásáig Balatonszőlős lelkésze volt.¹⁹⁸

II.3.4. TAMÁS SÁNDOR (SZ. 1920)¹⁹⁹ – PROTESTÁNS MENZA

Szintén ebbe a kategóriába tartozik Tamás Sándor, akit háborús sérülése miatt kialakult beszédhibája miatt eleve nem tartották a lelkészi pályára alkalmasnak, de a teológia elvégzése után méltányosságból a protestáns üzemi konyha adminisztrátoraként alkalmazták segédlelkész státuszban. Különböző gyanús pénzügyi ügyetek merültek fel vele kapcsolatosan,²⁰⁰ és feltételezhetően nem politikai okokból, hanem házasságszédelgés²⁰¹ és adósságok felhalmozása miatt el is hagyta az országot az 56-os forradalom idején. Érdekes, hogy a 60-as évek elején BM II/3-B alosztálya, illetve a londoni rezidentúra figyelt fel rá, és Jaime G. fedőnéven be szeretne szervezni, mivel személyét és „Harsona” című lapját megfelelőnek találták a „jobboldali emigráns szervek bomlasztására”.²⁰²

¹⁹⁴ RL A1 1728/1955 Kivonat a Kalocsai Református Egyházközség 1955. február 5-én megtartott presbiteri gyűléséről.

¹⁹⁵ RL A1 1728/1955 Baranyai Református Egyházmegye levele a Dunamelléki Református Egyházkerülethez, 1955. augusztus 20.

¹⁹⁶ RL A/1b 2305/1956 Bács-Kiskunsági Református Egyházmegye határozata, 1956. december 6.; RL A/1b 2305/1956 Dunamelléki Református Egyházkerület Elnökségének levele az Egyetemes Konventhez, 1957. április 18.

¹⁹⁷ RL A/1b 1115/1957.

¹⁹⁸ DREL I. 1. Törzskönyvek, Benedek László törzslapja.

¹⁹⁹ Elhalálozási dátuma nem ismert.

²⁰⁰ RL A/1b 1109/1953 Egyházkerületi tanácsos levele Tamás Sándornak, 1953. május 11.; RL A/1b 2924/1953.

²⁰¹ RL A/1b 1148/1955 több irat egy jelzeten Tamás Sándor házassági ügyeivel kapcsolatosan; ÁBTL 3.2.4. K-1544/1-2; 25.

²⁰² ÁBTL 3.2.4. K-1544.

II.4. MEGHATÁROZHATATLAN ESETEK

Végül az alábbiakban azokat az eseteket ismertetjük röviden, amelyeknél a források hiánya miatt nem sikerült a méltatlan hátratétel tényét sem hitelt érdemlően megállapítani, sem elvitatni. A szintén a listán szereplő ifj. Bajusz Benő hatvani segédlelkésről még annyi adatunk sincsen, hogy ügyéről bármilyen véleményt alkothassunk.²⁰³ Farkas Béla kaposvári lelkész is szerepel a listán, de mivel az könyvünk a dunamelléki eseteket veszi számba ezért az ő ügye nem kerül ismertetésre.

II.4.1. EÖTVÖS FERENC (SZ. 1912) – SEREGÉLYES-SZŐLŐHEGY

Eötvös Ferenc segédlelkész ügye jól példázza a terület kutatási nehézségeit. Eötvös szerepel a rehabilitációs listán, ugyanakkor sem konventi, sem egyházkerületi, sem egyházmegyei szinten nem találhatóak meg bírósági anyagai, csak néhány szórványos dokumentum áll rendelkezésre vele kapcsolatosan. A Vértesaljai Református Egyházmegye szerint: „az egyházkerületi missziói felügyelő bizottság javaslata alapján Püspök Úr visszahívta szolgálati helyéről Eötvös Ferenc seregélyes-szőlőhegyi segédlelkészt engedetlen magatartása miatt és rendelkezési állományba helyezte. Ügye nem tartozik egyházmegyei bíróság hatáskörébe.”²⁰⁴ Kéri Sándor 1954. május 15-én kelt levele²⁰⁵ szerint viszont először az egyházmegye függesztette fel az E.T. VI. tc. 140. §-ának „utolsó bekezdése” alapján. Ez az utalás csak még inkább növeli a bizonytalanságot, mert az utolsó bekezdés a felfüggesztés

²⁰³ Bajusz Benő Lelkeszi törzslapja hiányzik. 1927-ben született Tatabányán, 1946-ban iratkozott be budapesti teológiára (https://htk.kre.hu/images/doc/HTK_1855-1955_kozott_beiratkozott_hallgatok_nevsora.pdf, letöltés ideje: 2020. február 18.), amelyet 1950-ben végezhetett el. A RL anyagában csak steril hivatalos dokumentumokat találhatunk, amelyek alapján azt a képet rajzolhatjuk meg róla, hogy rengeteg helyre helyezték. Rögtön a végzés után Lovasberénybe, ahonnan 1951-ben „feltétlen kicserélését” kérték. Ezért 1952-ben Adácsra, majd még ugyanabban az évben Kunadacsra került. 1953-ban Zsámbékra, Bicskére, Dunapatajra végül Hatvanra helyezték. Szeretett volna Lovasberénybe visszakerülni, de ezt elutasították. Végül 1953 novemberében rendelkezési állományba kérte magát. Ez pusztán csak feltételezés lehet, de a sok helyezésből egy olyan képet alakíthatunk ki róla, hogy miután sehol sem találta meg szolgálati helyét végül elhagyta az egyházat.

²⁰⁴ RL A/11 Vértesaljai Református Egyházmegye Iratai, 477/1954 Vértesaljai Református Egyházmegye rendes bíróságának jegyzőkönyve, 1954. október 6.

²⁰⁵ RL A1b 879/1954 Kéri Sándor levele Bereczky Alberthez, 1954. május 15.

okaként azt jelöli meg, ha egy lelkipásztorral szemben jogerős csődeljárást bonyolítottak le vagy gondnokság alá helyezték.²⁰⁶

A források hiánya miatt hitelt érdemlően nem lehet tehát eldönteni, hogy méltatlan hátratéletről volt-e szó, bár a missziói felügyelőbizottságra és az engedetlen magatartásra való hivatkozás, valamint az, hogy az egyházmegyét megkerülve maga a püspök intézkedett közvetlenül, ezt az olvasatot támogatják. Szintén csak homályos utalások találhatók meg egy, Csavar Jenő seregélyesi lelkipásztor és presbiterei által írt pártoló levélre²⁰⁷ adott esperesi válaszban, amely szerint Eötvös: „megtagadta egyházi felsőbbiségünk iránt való engedelmisséget és kihallgatása nyomán az is kiderült, hogy még alapvető hitvallási tételeinkben /Heidelbergi Káté, Második Helvét Hitvallás/ sem ért egyet s nem tartja magát reformátusnak. Az egyházmegyei elnökség és Főtiszteletű Püspök Úr a legnagyobb szeretettel és tapintattal, de egyházunk érdekeit és törvényeit megtartó módon járt el Eötvös Ferencsel szemben.”²⁰⁸ A választ kiváltó pártfogó levélben a presbiterek éppen arról nyilatkoztak, hogy: „a gyülekezet és a presbitérium meggyőződése szerint Eötvös Ferenc lelkészi szolgálatát hitelveinknek és egyházi törvényeinknek megfelelő módon látta el.”²⁰⁹ Az esperesi válaszlevél megdorgálja a lelkipásztort, aki maga sem mondott ellent segédlelkészének elmarasztalásával, most viszont lehetőséget adott a presbiterek pártoló nyilatkozatának: „Főtiszteletű Püspök Úr véleménye szerint és az én véleményem szerint is Nagytiszteletű Lelkipásztor Úr súlyos hibát követett el akkor, amikor a presbitériumban nem szerzett érvényt az egyházi felsőbbiség rendelkezésének megfelelő módon való elfogadására s nem használta fel ezt az alkalmat, hogy a presbitériumot a megfelelő tanításban részesítse.”²¹⁰

Eötvös nem élt a rehabilitációs kérelemmel, lelkészi törzslapjának utolsó bejegyzése rendelkezési állományba helyezése 1954. június 15-én, felte-

²⁰⁶ A Magyarországi Református Egyház Törvényei, Budapest, Bethlen Nyomda, 1933, 191.

²⁰⁷ RL A/11 Vértesaljai Református Egyházmegye Iratai, 477/1954 Jegyzőkönyv a seregélyes-szőlőhegyi református fiókegyházközség 1954. május 20-án tartott üléséről.

²⁰⁸ RL A/11 Vértesaljai Református Egyházmegye Iratai, 477/1954 Kéri Sándor esperes levele Csavar Ernő seregélyesi lelkipásztornak, 1954. május 31. (kiemelés a szerzőtől).

²⁰⁹ RL A/11 Vértesaljai Református Egyházmegye Iratai, 477/1954 Jegyzőkönyv a seregélyes-szőlőhegyi református fiókegyházközség 1954. május 20-án tartott üléséről (kiemelés a szerzőtől).

²¹⁰ RL A/11 Vértesaljai Református Egyházmegye Iratai, 477/1954 Kéri Sándor esperes levele Csavar Ernő seregélyesi lelkipásztornak, 1954. május 31.

hetőleg véglegesen otthagyta az egyházi szolgálatot.²¹¹ Ügye tehát méltatlan hátrátétellel záródó ügyek sok elemét tartalmazza, de információ hiányában, annak eldöntése, hogy valóban ilyen ügyről volt-e esetében szó talán már sohasem válik lehetségessé.

II.4.2. GÁSPÁR BÉLA (SZ. 1892) – ÓBUDA

Még kevesebb ismeretünk van Gáspár Béláról (1892), aki katolikus papból lett református hitoktató segédlelkész Budapesten 1928-ban. ÁEH törzslapja szerint 1945 után a főváros kispapja főjegyzőjeként tevékenykedett.²¹² Ebből való nyugdíjazása után az óbudai gyülekezetben, dr. Incze Gábor mellett, lett segédlelkész, ahonnan 1953-ban nyugdíjazták. ÁEH-s törzslapja szerint: „Kispapapárti múltjának minden rossz vonását magán viseli. Politikailag negatív.”²¹³ Ennek alapján joggal feltételezhetünk nyugdíjazása mögött politikai indokokat, ugyanakkor annak véghezvitelekor már 61 éves volt, tehát túl is lépte a nyugdíjkorhatárt. Nem tudjuk vele kapcsolatosan a méltatlan hátrátétel tényét megállapítani, sem elvitatni.

Összességében elmondható, hogy amint az a felsorolt példákból látszik az esetek nehezen kategorizálhatók indokok, lefolyások és végeredmények tekintetében. Teljesebb képet csak minél több mélyfúrással, esettanulmányal, az esetek minél részletesebb vizsgálatával kaphatunk. Ennek megfelelően három ilyen jellegű, részletes esettanulmány közlésével hozzájuk közelebb az olvasót a méltatlan hátrátételű ügyek természetéhez.

²¹¹ A törzslapon az eredeti, májusi dátum áthúzásával szerepel a június megjelölése. DRE PH Lelkészi Törzslapok, Eötvös Ferenc törzslapja.

²¹² Rövid életrajza: Gárdonyi Jenő (szerk.): *Budapesti Hivatali Útmutató*, Budapest, Budapesti Napilapok Fővárosi Rovatvezetőinek Szervezete, 1947, 160. https://library.hungaricana.hu/hu/view/FszekCimNevTarak_36_031_06/?pg=6&layout=s (Letöltés ideje: 2020. február 18.)

²¹³ BFL XXIII/134 BP ÁEH, 1. doboz, lelkészi adatgyűjtőív, Gáspár Béla törzslapja.

„...óriási különbség szakadt közénk abban a hatalomban, amit most a mostani világi egyház püspöki méltósága jelent. S ezt a távolságot részemről bizonyos jogosultfélelem tölti ki.”

PAPP GÁBOR LEVELE BERCZKY ALBERT PÜSPÖKHÖZ,
1953.

III.

„A legfőbb érték az ember!”

*Papp Gábor megfosztása lelkeszi
jellegétől, 1953*

III. PAPP GÁBOR MEGFOSZTÁSA LELKÉSZI JELLEGÉTŐL, 1953

III.1. BEVEZETÉS

1953. március 5-én meghalt Sztálin. A halála utáni utódlási harc – elsősorban Malenkov és Hruscsov rivalizálása – a szovjet külpolitika iránymódosulását eredményezte. Felismerve, hogy a hidegháborús fegyverkezés és a hozzá szükséges nehéziparosítás egyre kezelhetlenebbé váló társadalmi feszültséggel fenyeget elsősorban a magasabb életszínvonalhoz és szabadabb politikai légkörhöz szokott kelet-közép-európai szatellit diktatúrákban, az új szovjet doktrína Nyugat és Kelet békés egymás mellett élését, a nehézipar fejlesztése helyett a mezőgazdaság, és ezzel kapcsolatosan az életszínvonal emelését állította előtérbe. Mivel Rákosi tévesen úgy értékelte, hogy a szovjet politika hangulatváltása csak ideiglenes lehet, és ezért nem idomult időben a megváltozott irányelvekhez, 1953. június 13-ra Moszkvába rendelték és utasították, hogy adja át a hatalmat miniszterelnök-helyettesének, Nagy Imrének.

Az ország közvéleménye Nagy Imre 1953. július 4-én tartott miniszterelnöki székfoglaló beszédéből értesült a politikai fordulatról, amelyet a Magyar Rádió élőben közvetített. Nagy Imre beszédét elsősorban a gazdaságpolitikai irányváltásnak szentelte, de közben nyíltan beszélt a Rákosi-rendszer visszásságairól és erőszakosságáról, amelyet olyan elemek jellemeztek, mint a kulákosítás, tagosítás, termelőszövetkezetekbe kényszerítés, rendőrbíráskodás, a kitelepítések és internálások. Nagy Imre programjául tűzte ki a túlkapasok megszüntetését, a kuláklisák eltörlését, a termelőszövetkezetekből való kilépés lehetőségét, sőt akár azok önkéntes felszámolását is, valamint amnesztiát hirdetett meg a politikai okokból elítéltek és az internáltak számára. A beszéd az egyházakkal való bánásmódnak is külön figyelmet szentelt:

„Nagyobb türelmességet kell tanúsítani vallási kérdésekben. Megengedhetlen e téren adminisztratív eszközök alkalmazása, ami eddig bizony néha előfordult. A kormány ebben a kérdésben a türelmesség alapján áll, mely-

nek a felvilágosítás és a meggyőzés az eszköze. Adminisztratív vagy más kényszerítő eszköz alkalmazását a kormány elítéli és nem fogja tűrni.”²¹⁴

Az ország közvéleménye kedvezően, nem egy helyen spontán örömnappal fogadta a fordulat hírért, amelyet azonban tiszavirág életűvé tett, hogy Moszkvában a Malenkov–Hruscsov rivalizálásból végül az utóbbi került ki győztesen, aki visszatért a hidegháborús felkészülés szigorának doktrínájához, megadva a lehetőséget Rákosinak, hogy Nagy Imrét 1955. április–májusában kiszorítsa a hatalomból és saját emberét, Hegedüs Andrást ültesse a miniszterelnöki székbe.

III.2. LEGFŐBB ÉRTÉK AZ EMBER

Míg a Magyarországi Református Egyház tagságának többsége, különösen is az egyház gerincét adó középbirtokos parasztság, egyértelmű kárvallottja volt a Rákosi-korszak gazdaság- és társadalompolitikájának, addig az egyház felső-, és bizonyos mértékben közép-vezetése, az 1948-as politikai nyomásra végbement „órségyváltás” következtében lojális kiszolgálójává, sőt sok esetben haszonélvezőjévé is vált az új rendnek. Magatartásuknak még teológiai igazolása is született a Victor János és Bereczky Albert nevével fémjelzett „Keskeny út” teológiája formájában, amely Isten akaratát láttatta meg a szociális és háborús bűnei miatt Isten-ítéletet szenvedett régi-Magyarország romjain felépülő „békés és igazságos”²¹⁵ kommunista-szocialista berendezkedésben.²¹⁶

Bereczky Albert, „Az Út” 1953. július 12-én „Legfőbb érték az ember” címmel megjelent vezércikkében reagált Nagy Imre nagyhatású parlamenti székfoglaló beszédére és az általa meghirdetett kormányprogramra. Bereczky cikkének alapvető hangvétele a magyarázkodás, hiszen két hónappal előt-

²¹⁴ Közli: Az 1953. évi július hó 3-ára összehívott Országgyűlés naplója, Budapest, 1967. https://library.hungaricana.hu/hu/view/OGYK_KN-1953_01/?pg=0&layout=s (Letöltés ideje: 2020. február 18.); illetve: Dér Ferenc (szerk.): *A Nagy Imre vonal. Dokumentumművelés*, Budapest, Reform, 1989, 248–267.

²¹⁵ Bereczky Albert: Egyházunk útja, in Bereczky Albert (szerk.): *A keskeny út*, Budapest, Református Egyetemes Konvent Sajtóosztálya, 1953, 326.

²¹⁶ A keskeny út teológiájának különböző szempontokból való bemutatásához lásd: Kónya: *A keskeny úton*; Vályi Nagy Ervin: *Minden idők peremén*, Basel–Budapest, EPMSZ, 1993. 43–57.; Szabó István: *Egyházvezetés és teológia a Magyarországi Református Egyházban 1948 és 1989 között* (doktori értekezés), Debrecen, 1995.

te, 1953. május 10-én ugyanezzel a címmel szintén „Az Út”-ban közreadott²¹⁷ vezércikkében a Magyar Függetlenségi Népfront választási felhívásának apropóján, rendkívül elismerő szavakkal méltatta az első öt éves terv eredményeit, köztük a szövetkezeti mozgalmat és a nehéziparosítást – tehát pontosan azokat a lépéseket, amelyeket Nagy Imre beszéde túlerőltettként és kierőszakoltként jelölt meg. Két hónappal ezelőtti véleményét megvédendő hangsúlyozta, hogy eredmények igenis vannak, sőt ezek az eredmények tették lehetővé, „azt a mélyreható bírálatot és önbírálatot, amely a miniszterelnöki beszédben mélyreható őszinteséggel és széles területen megnyilvánult.”²¹⁸ Kiemeli, hogy „ilyen nyíltan »az ország színe előtt őszintén megmondani«, hogy a jó cél felé sokszor nem jó eszközökkel haladunk, csak akkor lehet, ha a kormányzat biztosan látja nemcsak a célt, hanem a helyes utat is.” A cikk végkicsengése a figyelmeztetés, hogy a cél nem, csak a hozzá vezető út tempója változott:

„De akármelyik utat választják egyházunk tagjai, egyet mindenképpen komolyan kell vennünk. Lehet egyéni vagy termelőszövetkezeti gazdálkodást folytatni, de a nagy közösség: az állam iránti kötelességeket teljesíteni kell. Nem lazul a rend és a fegyelem, csak lassul a tempó és a törvényességet őrzi a rend. [...] Rosszul olvas és rosszul hall, aki ezt nem érti és nem fogadja meg.”²¹⁹

A Budapest Külső-Üllői Úti Református Egyházközség lelkipásztora, Papp Gábor, a vezércikk elolvasása után, 1953. július 16-án, nyolc gépelt oldalas levelet²²⁰ írt Bereczky Albert püspökhöz, amely levél végül egy többlépcsős, három hónap alatt lefolytatott fegyelmi eljárás után hivatalvesztést és egyházi hivatalviselési jogtól való végleges megfosztást eredményezett számára.

A levél kezdetén Papp Gábor egy korábbi, 1952. május 20-án írt levelére és annak megírása másnapján egy egyházi diakóniai konferencián tett

²¹⁷ Bereczky Albert: Legfőbb érték az ember!, *Az Út*, VI. évf. 19. szám, 1953. május 10–16.

²¹⁸ Bereczky Albert: „Legfőbb érték az ember!”, *Az Út*, VI. évf. 28. szám, 1953. július 12–18., 1.

²¹⁹ Ua.

²²⁰ A teljes levél másolata megtalálható: MREZSL 3/a fond, Konventi Elnökségi Iratok, 22b doboz, Konventi Bíróság, Papp Gábor levele Bereczky Alberthez, Kelt: 1953. július 16.; A levél eredeti változata megtalálható Pap László hagyatékában: RL C/57 Pap László iratai, Papp Gábor levele, csatolva a püspökhöz írt levele és ügyének bírósági iratai, 1953. július 18. Lásd 4. függelék.

kritikus felszólalására, illetve az arra válaszként kapott szigorú püspöki helyreutasításra – saját szavai szerint „fenyegetésre” – is utalást tett, amivel kapcsolatosan azonban máshol nem esik említés és az említett levél sem található meg a levéltári anyagok között. Mindenesetre új levelében Papp Gábor korábbi levele és felszólalása miatti szorongásáról ír, ami miatt félve kezdett hozzá a levélíráshoz, de a vezércikk elolvasása arra ösztönözte nincs más lehetősége, fel kell emelnie a szavát. A rövid és finom hangvételelű magyarázkodás után kemény hangon folytatja: „Az elolvasáskor bennem ez hangzott: – Látod-e ezt a hazug és szemérmetlen írást?”²²¹ – amely megállapítás után pontokba szedve elemzi ki a „Legfőbb érték az ember” című Bereczky-cikk, de lényegében a Bereczky-féle egyházkormányzat intézkedéseinek szerinte „hazug és szemérmetlen” voltát.

Papp már a címválasztást – „Legfőbb érték az ember” – is hazugnak tartja, mivel maga Nagy Imre – akire végig a „hitetlen politikus” jelzővel utal – is bevallotta, hogy nem mindig tartották magukat ehhez az irányelvhez:

„...a hitetlen politikus bevallja nyugodtan az eredménytelenségeket, aminek következtében sok mindent vissza kellene csinálni s mindent előlről kellene kezdeni. S egy püspököt, egy szellemi embert megtéveszt a külső technikai kultúra látszateredménye s nem kérdez utána (vagy nem akar?) az egyéni életek s a családok rettenetes elnyomorodásának? [...] Hazug frázis az, hogy az eddigiek során minden »az emberért« történt.” [...] Hazug frázis, hogy az eredmények tették lehetővé az önkritikát. A cikk írójának egészen bizonyosan tudnia kell, hogy milyen hatalmas más okok játszottak közre.”²²²

Papp szerint a kommunista önkritika leleplezte a Rákosi-korszak bűneit eddig elleplező egyházkormányzatot: „...a Magyar Ref. egyház címe alatt egybetársult hamis próféták céhét és minden hamis próféciajukat leleplezte maga Isten. Mert ez történt, amikor a magyar miniszterelnök kimondta a szót és elismerte:”²²³ – folytatja itt Papp pontokba szedve a Nagy Imre-bezéd önkritikus beismeréseit. Papp szintén kritikával illeti, hogy az egyházvezetés félrevezette a külföldöt a magyar egyházi állapotokkal kapcsolatosan:

²²¹ MREZSL 3/a fond, Konventi Elnökségi Iratok, 22b doboz, Papp Gábor levele Bereczky Alberthez, 1953. július 16., 1.

²²² Uo., 2.

²²³ Ua.

„A tömegesen elítéltek, a börtönben és internáló táborban kínozottak és deportáltak tekintetében fülem hallatára jelentette Ön [Bereczky Albert] ki az öt egyházmegye nyílt színen, hogy néhány fától nem látják, némelyek az erdő! /Akkor megjegyeztem azonnal magamban, hogy ilyen becstelennül gyáva hang a saját fajtája lebukott részének megvetését, magától elrugását illetően nem hangzott még el magyar ref. püspök szájából/.”²²⁴

Az egyházi belső állapotokról a következőket írta Papp:

„...aki mert valamit szólni az egyházban s merete megkiáltani a nagy nyomorúságot s az egyház mulasztásait, azokat részint megfenyegették mint engem is, hogy elhallgattassák az igaz és tiszta szót, másokat, akik a nyomorultak segítségére mertek sietni, a leggyalázatosabb módszerekkel kényszerítették állásuktól és tisztségeiktől megválni, helyüket elhagyni, vagy más ennél is kínosabb sorsra jutni. Az Isten bizonyágtételét gyáván elhallgató, az ő dicsőítését elmulasztó, hűtlen és szolgálalelkű egyház, mely eladta magát pénzen, nem volt alkalmas, hogy rajta keresztül munkálja Isten az ő kegyelmes akaratát. [...] ...kiderült, hogy amit Önök éveken keresztül beszédekben, szónoklatokban, újságokban mondtak és szajkó módra visszhangoztak, az hamis. Amit Önök tagadtak a külföldi hittestvérek előtt, azt a miniszterelnöki beszéd nyíltan, mint hibákat és mulasztásokat ismeri be. Kiderült, hogy az egyház olyasmit dicsőített, olyannak tapsolt, amiket módszerben és eszközökben egyaránt maguk az azokat alkalmazók is kénytelenek voltak hibásnak bélyegezni. Önök azt magasztalták jognak, igazságosságnak, szabadságnak, amire nézve onnan elismerik, hogy ezen eljárások megrendítették a nép lelkében a törvényességbe vetett bizalmat. [...] részeseivé lettek Önök a takarással az irgalmatlan sorsokat szerző bűnöknek.”²²⁵

Papp felrója, hogy a Bereczky-féle egyházvezetés lelepleződése után sem képes megtenni azt, amit a „hitetlen miniszterelnök” megtett, „mea culpa-t kiáltani,” önkritikát, de inkább bűnbánatot gyakorolni: „S amikor ilyen helyzetben a leleplező világosság előtt az egyháznak [...] valóban nem lenne más feladata, mint sírva és zokogva bűnbánatot tartani vaksága és szörnyű hitetlensége felett, akkor jön az Ön cikke Püspök Úr!”²²⁶

A továbbiakban Papp kritikával illeti az egyháziak politikai szerepvállalását, a világiaknak az egyházba való túlzott beleszólását, az egyházi ön-

²²⁴ Uo., 3.

²²⁵ Uo., 3–4.

²²⁶ Uo., 4.

fenntartás ellehetetlenülését, a „Keskeny út” teológiai kísérletét, a békemozgalomban való egyházi részvételt, az „igehirdetés és misszió monopolizálását,” az egyházi karrieristák előtérbe helyezését, és általánosságban véve az egyházkormányzók szeretetlenségét: „S hamis az a szeretet, amelynek a szava a hottentották és koreaiak szenvedéseit siratgatja, de saját véreinek égbekiáltó szenvedéseinek megkiáltására nincs egyetlen szava sem.”²²⁷

Végül személyes vonásokkal fejezi be:

„S hogy pedig a régebben megszokott baráti »te« helyett a ridegnek látszó »Ön« megszólítást használok: – ne essék zokon. Amikor még úgy beszéltünk egymással, az elég régen volt! Másrészt óriási különbség szakadt közénk abban a hatalomban, amit most a mostani világi egyház püspöki méltósága jelent. S ezt a távolságot részemről bizonyos jogosult félelem tölti ki.”²²⁸

III.3. BEINDUL A GÉPEZET

Papp félelme nem bizonyult alaptalannak. A levél a püspök nyári külföldi tartózkodása miatt csak 1953 szeptemberének elején került Bereczky által elolvasásra, amely után ő rögtön utasította az illetékes külső-budapesti egyházmegye esperesét, Benkő Istvánt, Papp Gábor azonnali felfüggesztésére és a fegyelmi eljárás megindítására,²²⁹ amely az utasítás napján 1953. szeptember 9-án meg is történt.²³⁰

A felfüggesztést az egyházmegye közgyűlésének elnöksége rendelte el. Figyelmet érdemel, hogy a püspöki utasításra milyen gyorsan reagáltak, bár inkább az történhetett, hogy a korszakban sajnos megszokott módon testületi döntés nélkül az esperes egy személyben hozott döntést. Erre utal, hogy az ügy ügyészi összefoglalójában az egyik helyen ki van húzva az erre a dátumra való utalás, véleményem szerint, hogy ne legyen olyan szembe-tűnő, hogy ugyanaznap történt meg a püspöki utasítás és az egyházmegyei közgyűlés elnökségének reakciója.

²²⁷ Uo., 7.

²²⁸ Uo., 8.

²²⁹ RL A/1e Papp Gábor perújítási ügye 4-1958. bir. sz., 1883/1953 Bereczky Albert levele Benkő Istvánnak, 1953. szeptember 6.

²³⁰ RL A/1e Papp Gábor perújítási ügye 4-1958. bir. sz., Bir.5/1953. A Külső-Budapesti Református Egyházmegye Határozata, 1953. szeptember 6. Ezúton szeretném megköszönni Erdős Kristófnak, hogy az RL A/1e Papp Gáborral kapcsolatos anyagát bescannelve a rendelkezésemre bocsátotta.

Az egyházmegyei ügyész vádemelése szeptember 12-én történt meg, indoklása szerint Papp Bereczky cikkét:

„bírálata tárgyává teszi és teszi ezt az egyházkerület püspökével, lelkésztársával való testvéri egyetértés és békességre törekvés [...] teljes hiányával, az egyházkerület püspöke, mint egyházi felsőbbbsége iránt a törvény szerint tanúsítandó illő tisztelet [...] teljes mellőzésével, félretételével, olyan tónusban és tartalommal, ami az egyházkerület püspökét lealacsonyítja.”

Dr. Szarka Lajos ügyész szerint a Papp által használt kifejezések a világi törvények szerinti becsületsértést is kimerítik: „a vád alá vont lelkész részéről országos törvénybe ütköző bűntett elkövetése jelentkezik”.²³¹

Papp a vádemelés után fellebbezett a felfüggesztésével szemben első sorban arra hivatkozva, hogy levele nem nyílt, hanem magánlevél volt, tehát nem okozhatott olyan közbotránkozást, amire hivatkozva az egyházmegye az ellene való intézkedést megindokolta.

Érdekes részlet, hogy Papp szerint ekkor felkereste őt „egy magasabb egyházi tisztség viselője” és egy kész, bocsánatkérő nyilatkozat aláírását ajánlotta Pappnak, amelyben beismeri „bűnösségét,” amelyért zaklatott lelkiállapotát hibáztatja és „kegyelmet kér” a püspöktől. Ezt Papp elutasította. Amennyiben hihetünk Papp beszámolójának a módszer, a stílus és a magasabb egyházi tisztség kapcsán itt Fekete Sándorra gondolhatunk.²³²

A vádirat lehetőséget adott neki egy nyilatkozat beadására is, amellyel kapcsolatosan 1953. szeptember 30-án kérelemmel fordult az espereshez, hogy azt a törvényben előírt határidőn túl nyolc nappal adhassa be.²³³ A kése delmet azzal indokolta, hogy a felfüggesztése miatt gyorsan kenyérkereső foglalkozás után kellett néznie és a munkakeresés sok idejét elvette, valamint hogy feleségét a történetek annyira megviselték, hogy idegstanatóriumba kellett szállítani. Az esperes helyet adott kérelmének,²³⁴ így Papp

²³¹ RL A/1e Papp Gábor perújítási ügye 4-1958. bir. sz., Ügyészi vádemelés Bir. 5/953. számhoz, 1953. szeptember 12.

²³² RL C/57 Pap László iratai, Papp Gábor levele, csatolva a püspökhöz írt levele és ügyének bírósági iratai, 1953. július 18.

²³³ RL A/1e Papp Gábor perújítási ügye 4-1958. bir. sz., Papp Gábor levele Benkő István espereshez, 1953. szeptember 30.

²³⁴ RL A/1e Papp Gábor perújítási ügye 4-1958. bir. sz., Külsőbudapesti Református Egyházmegye Elnökségének levele Papp Gáborhoz, 1953. október 1.

1953. október 6-án küldte el három gépelt oldalas nyilatkozatát az egyházmegyei bírósághoz.²³⁵

Ebben, a „testvéri egyetértés és békességre törekvés” megsértésének vádjával szemben úgy védekezett, hogy ő épphogy az egyházi törvény és hivatali esküje értelmében igyekezett cselekedni:

„Aggodalmaimnak és keserőségeimnek fő oka éppen az volt, hogy egyházi felsőbbségem megakadályozott lelkészi esküm több tételének megtartásában, mint pl.: »Isten ígését mind alkalmas, mind alkalmatlan időben anyaszentegyházunk hitelvei szerint tisztán és igazán hirdetem« – »a gyülekezetemhez tartozók tanítására s gyermekeiknek református keresztyén vallásunkban való nevelésére nagy gondot fordítok« – »a szegények, betegek, elhagyottak gondját felveszem« ... »egyházunk törvényes szabadságát és függetlenségét fenntartani és megvédeni kötelességemnek ismerem.« Ez az akadályoztatás éveken át nehéz lelkitusákba hajtott bele. Mikor aztán Nagy Imre miniszterelnök úr nagy feltűnést keltő beszéde Bereczky püspök úrnak tőlem kifogásolt intézkedéseit, illetőleg irányzatát tévesnek ítélte el, anélkül, hogy az egyházi felsőbbség hasonló önbírálatra és beismerésre jutott volna – éppen lelkészi eskümből folyólag, tehát az Egyházi Törvény értelmében éreztem szükségét annak, hogy megpróbáljam őt saját lelkészi esküjének megtartására rábírní. Nem sérteni akartam őt! A kemény kifejezések az engem nyomó rettentő súly alatt jöttek tollam alá.”²³⁶

1953. október 24-én zajlott le a Külső-Budapesti Református Egyházmegye Bíróságának tárgyalása, amely Papp Gábort lelképásztori állásából való elmozdításra és a választhatósági jogtól két évre való eltiltásra ítélte.²³⁷ A bíró-

²³⁵ RL A/1e Papp Gábor perújítási ügye 4-1958. bir. sz., Papp Gábor nyilatkozata Külsőbudapesti Református Egyházmegye Bíróságához, 1953. október 6.

²³⁶ Papp bocsánatot kért a sértő megjegyzésekért, de fenntartotta, hogy bocsánatkérése a külső formára és nem levele tartalmára vonatkozik: „Levelem előbbi részében beismerem, hogy mondanivalóm külső formájában a hév elragadott s ezért bocsánatot is kértem anélkül, hogy ezzel a büntetés alól akarnék kibújni. Bereczky püspök úr jól tudja, hogy személyét mindig becsültem, szerettem és tiszteltem, de ha nagy ember téved, annak még inkább kell »mea culpa«-t kiáltani, mint az egyszerű embernek, pl. a csepeli munkások egyszerű papjának, akinek az ajkán nem az elmúlt világ reakciós fájdalma, hanem a mai idők egyszerű fiainak fájdalma szólalt meg.” RL A/1e Papp Gábor perújítási ügye 4-1958. bir. sz., Papp Gábor nyilatkozata Külsőbudapesti Református Egyházmegye Bíróságához, 1953. október 6., 3.

²³⁷ Az alábbi vádpontokban találták bűnösnek: E. T. VI. tc. 46. § A/1. pont. „Az egyházi törvények vagy szabályrendeletek által reá rótt kötelességek megszegése vagy tilalmak áthágása.” E. T. VI. tc. 46. § A/3. pont. „oly cselekménye vagy mulasztása, amely a vallásos érületbe, hithűségbe vagy a jó erkölcsökbe ütközik, az egyházi tekintélyt le-

ság nem fogadta el a Papp nyilatkozatában felhozott védekezéseket, amely szerint Papp a lelkészi esküjéhez ragaszkodva fogalmazta meg kritikáját, és ezt pedig szigorúan magánlevél formájában tette meg; sem pedig azt, hogy a sértő megjegyzésekért a nyilatkozatban, majd pedig a tárgyaláson személyesen is bocsánatot kért a püspöktől – bár Bereczky Albert a tárgyaláson amúgy nem volt jelen. Megjegyzik, hogy enyhítő körülményként vették figyelembe Papp családos helyzetét és csak ezért hagyták nyugdíjjogosultságát érintetlenül.

III.4. MÁSODIK FELVONÁS

Mivel Bereczky Albert a tárgyaláson nem volt jelen, ezért Papp 1953. november 19-én bocsánatkérő levelet intézett hozzá a dunántúli Nyirádról, ahol mint a Betonútépítő Vállalat betanított segédmunkása helyezkedett el, adminisztrátori munkakörben.²³⁸ A levélben ismét bocsánatot kért annak stílusáért, amelyről már ő is azt gondolta, hogy gyengítette és nem erősítette annak tartalmát, amelyet azonban továbbra is felvállalt:

„Az igazi ellentét, mely Püspök Urat tőlem elválasztja abban az ellentétes világfelfogásban keresendő, hogy Püspök Úr szerint az egyház anyagi és fizikai előnyei biztosítandók, szerintem pedig a Krisztus szeretete és igazsága melletti bizonyágtétel Isten megdicsőítése mindenekelőtt és mindenekfelett még akkor is, ha emiatt a lelkészek jövedelmüket, vagy életüket vesztk el. Valamikor Püspök Úr is úgy gondolkodott mint én s én ehhez a régi könyveiből megidézhető Bereczky Alberthez írtam leveletem, mert azt szerettem volna visszanyerni.”²³⁹

Nem tisztázható, hogy Papp pusztán csak a püspök kiengesztelése miatt tünteti fel magát ilyen naivan Bereczkyvel kapcsolatosan, vagy valóban értetlenül állt szemben azzal az ellentmondással, ami Bereczky egyházkormányzati szerepvállalása előtt hangoztatott nézetei, és aztán a nevével fém-

alacsonyítja, az álláshoz szükséges bizalmat megingatja, a viselt egyházi hivatali állás méltóságát sérti.” E. T. VI. tc. 46. § A/7. pont. „országos törvénybe ütköző büntettek, vétségek és fegyelmi vétségek elkövetése” A Magyarországi Református Egyház Törvényei, Bethlen Nyomda, Budapest, 1933, 166.

²³⁸ RL A/1e Papp Gábor perújítási ügye 4-1958. bir. sz., Papp Gábor levele Benkő István espereshez, 1953. november 4.

²³⁹ RL A/1e Papp Gábor perújítási ügye 4-1958. bir. sz., Papp Gábor levele Bereczky Alberthez, 1953. november 19.

jelzett egyházpolitika között volt tapasztalható. Nézetem szerint bár nyilvánvaló, hogy a levéllel Papp a püspök megbocsátását keresi, mégis őszinte az ő – és vele együtt sok lelkészársának – megdöbbenése, hogy milyen torzuláson ment át a Bereczky-féle egyházkormányzat és maga a püspök is az állami politika kiszolgálása folyamán.

Még aznap, amikor a bocsánatkérő levelet megfogalmazta Papp fellebbezést is küldött az egyházmegyei ítélettel szemben arra alapozva, hogy azt nem az egyházmegyének tett panasz, hanem a püspök direkt utasítása alapján rendelték el, aki az ügynek a sértettje; illetve, hogy a kiszabott büntetést aránytalannak tartja, valamint hogy szerinte a bíróság a levélnek csak a formájával foglalkozott, de annak igazságtartalmát figyelmen kívül hagyta.²⁴⁰ Mivel az egyházkerület is jónak látta az eljárás kezdetén jelenlévő eljárásbeli bizonytalanságot tisztázni, és az ügyet feltehetőleg a saját szájíze szerint végleg rendezni, ezért helyet adott a fellebbezésnek és 1953. december 16-ra újabb tárgyalást írt ki.²⁴¹

Ezen az egyházkerület megsemmisítette az egyházmegyei bíróság ítéletét, de nem azért, hogy enyhítse, hanem hogy súlyosbítsa azt. A hivatalvesztés főbüntetés megmaradt, de a választhatósági jogtól való két éves eltiltást a lelkési hivataltól való végleges megfosztásra módosították. Súlyosbító tényezővé vált az, ami a fellebbezés alapjául szolgált, tehát hogy Papp kétségbe vonta az egyházmegyei eljárás megindulásának törvényességét. A bíróság feladatát úgy fogta fel, hogy neki nem tiszte a levél tartalmi kérdéseivel foglalkozni:

„Panaszlott fellebbezésében sérelmesnek tartja azt, hogy az Egyházmegyei bíróság nem foglalkozott azzal a kérdéssel, hogy a levélben foglaltak igazak-e, vagy nem. Ezzel kapcsolatban az Egyházkerületi Bíróság csupán azt jegyzi meg, hogy politikai, egyházkormányzati, teológiai rendszerek helyes, vagy helytelen voltának eldöntése nem tartozik egy fegyelmi ügy keretébe s semmiféle bíróság ítéletével el nem dönthető. Bármilyen felfogása legyen panaszlottnak bármilyen rendszerről, nem jogosult arra, hogy akár

²⁴⁰ Ua.

²⁴¹ RL A/1e Papp Gábor perújítási ügye 4-1958. bir. sz., Dunamelléki Református Egyházkerület Bíróságának értesítője, 1953. november 30.; A bíróság tagjai: Kiss Roland főgondnok, Nagy Ákos, Fekete Sándor, Pap Géza esperesek, dr. Jákó Gyula, dr. Miklós Géza, dr. Harsányi György tanácsbírók, Demeter József jegyző.

mint hivatott akár mint hívatlan bíráló a bíráló tárgyilagos kereteit túllépje a keresztyén emberhez méltó magatartást tanúsítson /Kolossé 4,6/.²⁴²

Szintén súlyosbító körülményként mutatott rá az egyházkerületi bíróság arra, hogy

„panaszlott, mikor a püspök cselekedeteit bírálja, lényegében véve a püspök személyén keresztül az Egyezményt és annak végrehajtását kifogásolja... [...] Panaszlott ezen magatartásával nemcsak ellenszegülést és engedetlenséget mutatott az Egyezménnyel, mint az egyházi felsőbbiségek törvényes határozataival szemben, hanem a püspököt is az Egyezmény ellen izgatta és annak felborítására igyekezett őt rábírní.²⁴³

Az egyházmegyei büntetés kifogásolt aránytalanságával kapcsolatosan úgy vélték:

„Nem lehet lelkipásztor sem a jelenben, sem a jövőben az, s gyülekezetet sem lehet rábízní arra, aki a Magyarországi Református Egyházat »hamis próféták céhé«-nek, igehirdetését »hamis próféciá«-nak tartja. Ezzel a gyalázkodó magatartásával panaszlott önmagát zárta ki a lelkipásztorok tisztesseregéből s tette lehetetlenné, hogy az egyház panaszlottra gyülekezet pásztorolását bízza.²⁴⁴

Nem tudjuk mit remélve, de Papp Gábor ezután a konventi bírósághoz fellebbezett,²⁴⁵ azon csalódottságának adva hangot, hogy míg legalább az egyházmegyei bíróság, ha nem is vette tekintetbe, de legalább úgy kezelte őt, mint akit a jobbító szándék vezérelt, addig az egyházkerületi lázítónak bélyegezte meg őt. „Tiltakozom, mert bizonyos vagyok abban, hogy ez a vád jogtalan, alaptalan s olyan lelkületből fakadó, mely a demokrácia legfőbb kincsét a szabad véleménynyilvánítást akarja megfojtani.²⁴⁶

²⁴² RL A/1e Papp Gábor ügye 1953. 3-4. sz., 1954. 6. sz., Dunamelléki Református Egyházkerületi Bíróság Ítélete, 1953. december 16., 2-3.

²⁴³ Uo., 3.

²⁴⁴ Uo., 4.

²⁴⁵ MREZSL 3/a fond, Konventi Elnökségi Iratok, 22b doboz, Konventi Bíróság, Papp Gábor levele a Konventi Bírósághoz, 1954. március 23.

²⁴⁶ Uo., 1.

Szintén meglepődve tér ki az Egyezmény²⁴⁷ elleni izgatás vádjára:

„[Levelem] megírására az az ellentét indított, mely Nagy Imre miniszterelnök úr múlt évi nevezetes programbeszéde s az addigi politikai és egyházi vonalvezetés közt mutatkozott. Ha tehát Nagy Imre miniszterelnök úr izgatott, én csupán ezt az izgatást tettem magamévá. De aki ezért ellenem támad, az a jelenlegi politikai vezetőség ellen izgat. [...] Én úgy láttam, hogy Bereczky püspök Úr eltért az egyezménytől s egy olyan eljárási módot képviselt, melyet maga a Miniszterelnök hibásnak és tévesnek nyilvánított.”²⁴⁸

Papp szintén kifogásolta, hogy a bírói tanácsban olyanok kaptak helyet – és név szerint meg is említi Kiss Rolandot és Fekete Sándort –, akik mint a pártállami vonal kiszolgálói szintén érintve érezhetik magukat kritikája által, és ezért nem várható el tőlük az ügyben pártatlanság. Végül arra a vádra is kitért, hogy a református egyházat „hamis próféták céhé”-nek nevezte. Azzal tiltakozott ez ellen, hogy ő nem az egyházat, hanem csak azokat illette ezzel a jelzővel, akik:

„a magyar ref. egyház »neve alatt« hatalmi és érdek-egybetársulást csinálnak, azaz: kisajátítják maguknak az egyházat azzal, hogy úgy beszélnek, úgy írnak, olyan gesztiókat mutatnak, mintha kizárólag őbelőlük állana az egyház, mintha csak egyedül Ők volnának az egyház! S mintha az, amit ők mondanak, írnak, cselekesznek, volna egyedül azonos az egyház szavával, üzenetével, álláspontjával, vagy éppen parancsával. Ezekre, akik a református egyházat cégéruül használják a maguk igazolására és dolgaik takarására: mondtam, hogy »hamis próféták céhé«. Ezt viszont most is állítom.”²⁴⁹

Ezen megállapítások alapján nem meglepő, hogy a Győry Elemér dunántúli püspök elnökletével összeülő konventi bíróság 1954. április 23-án helybenhagyta az egyházkerületi súlyosbított ítéletét és elhatárolta magát Papp kritikájától, magára véve a „hamis próféták céhé” jelzőt:

²⁴⁷ Az Egyezményhez lásd: Erdős Kristóf: Magyar Köztársaság és a Magyarországi Református Egyház 1948-as egyezményének vizsgálata, in: J. Ujváry Zsuzsanna (szerk.): *Összekötnek az évezredek*, Budapest–Piliscsaba: PPKE-Szent István Társulat, 2011, 310–331. Érdekes módon Erdős Kristóf Papp Gábor példáját emeli ki, mint aki 1949-ben szót emelt az Egyezményben hangoztatott vallásszabadság alapján a Csepelen tapasztalható, a hittanoktatást és istentisztelet tartást ellehetetlenítő tanácsi intézkedésekkel szemben, Erdős: Magyar Köztársaság, 319–320.

²⁴⁸ MREZSL 3/a fond, Konventi Elnökségi Iratok, 22b doboz, Konventi Bíróság, Papp Gábor levele a Konventi Bírósághoz, 1954. március 23., 1.

²⁴⁹ Uo., 2.

„Így teszi a levél írója a magyarországi református egyház törvényhozó és legfőbb intézkedő gyűlését, magát az országos zsinatot is »hamis próféták céhévé«, amelynek Bereczky Albert elnöke, akinek vezetését, mondanivalóit, teológiai álláspontját a zsinat magáénak tekinti s a szolgálatnak általa mutatott útját úgy népünk felé, mint a világkeresztyénség irányában a magyarországi református egyház szolgálatai számára az igéből igazolt keskeny útnak vallja. [...] Mindeme tények alapján nem juthatott a bíróság más döntésre, mint arra, hogy Papp Gábor teljességgel méltatlan és alkalmatlan a magyarországi református egyház igehirdetői és pásztori szolgálatának bárhol való letöltésére. Külön is hangsúlyozza a konventi bíróság, hogy az eléje terjesztett bünbánat és alázat semmi jelét nem tartalmazó, sőt magát a II. fokon eljárt bíróságot is durván megtámadó és megvádoló fellebbezés, az abban megszólaló öemberi indulatok fékezetlen volta magában véve megerősítette abban a meggyőződésben, hogy a II. fokú [egyházkerületi] bíróság helyesen állapította meg a panaszlott alkalmatlan voltát arra, hogy a magyarországi református egyház szolgálja legyen.”²⁵⁰

III.5. AZ ÉREM MÁSIK OLDALA

A bevezető tanulmányban említettük, hogy az egyházkormányzat kedvelt eszköze volt, hogy politikai ellenfeleivel szemben lelkipásztori karakterük, vagy gyülekezetvezetési hiányosságait használják fel, azokat felnagyítva és egyoldalúan bemutatva, nemegyszer a világi koncepciós eljárások példáját idéző módon. Papp Gábor esetében is ezt látjuk, akinek ezen a helyen ismerkedjünk meg előéletével, lelkipásztori szolgálatának alapvonásaival.

Papp Gábor 1907. augusztus 28-án született Hajdúsámsonban lelkész-családban. Középiskolai és teológiai tanulmányait is Debrecenben végezte, majd 1929 és 1936 között Gyomán, Gyulán, Tyukodon és Békéscsabán végzett segédlelkési szolgálatot. 1936-ban Körösszegapátiba, majd egy évre rá Köröstarcsára választották meg rendes lelkipásztornak. Utóbbi helyen a háború végéig szolgált, onnan került fel 1945. november 9-től a Csepel II. kerületi (később Csepel-Királyerdő) Református Egyházközségbe.²⁵¹

Gyülekezete csak odaérkezése előtt öt évvel, 1940-ben szakadt el a csepeli anyaegyházközségtől, miután a Csepel Művek növekedésével egyre

²⁵⁰ MREZSL 3/a fond, Konventi Elnökségi Iratok, 22b doboz, Konventi Bíróság, Konventi Bíróság ítélete, 1954. április 23., 3–4.

²⁵¹ Papp Gábor életrajzi adatainak forrása: DRE PH Lelkészi Törzslapok, Papp Gábor törzslapja; BFL XXIII/134 BP ÁEH, 1. doboz, lelkészi adatgyűjtőív, Papp Gábor törzslapja.

több munkás telepedett le az addig Erdőrésznek nevezett területen. Papp Gábor odaérkeztekor a gyülekezetnek nem volt még saját temploma, a Nyárfás utca 9. alatt bérelt szobában tartották az alkalmukat. 1948 pünkösdjétől egy iskolában (Kolozsvári) kaptak helyet, majd Papp Gábor gyűjtőakciója eredményeképpen megvették a Gál Ispán utca 11. (később Martinász utca 11.) szám alatti telket.²⁵² 1949-től a ház egyik fele templomként és gyülekezeti teremként, a másik fele lelkészi hivatalként funkcionált. A visszaemlékezések szerint „100 szék volt a templomban, ebben az időben nem sok maradt üresen vasárnapról vasárnapra.”²⁵³ A gyülekezetnek szándéka volt egy nagyobb templom építése (többek között a mai Rákóczi Kertben volt telek hely), de a gyülekezet mérete, és főleg a Rákosi-korszak mind egyházi mind világi realitásai ezt nem tették lehetővé.²⁵⁴

A gyülekezet templomépítési tervei irányították Papp Gáborra az ÁEH figyelmét is. 1950-ben így jellemezte őt Szerényi Sándor Budapest Városi Tanácsának Egyházügyi főelőadója: „Papp Gábor politikailag megbízhatatlan. Templomépítési törekvései vannak. Hitoktatás, nevelés kérdésénél erőszakos, általában erőszakos típusú, csiszolatlan modorú egyén. Békeívet aláírta, de békegyűlésekre ellenben nem jár el.”²⁵⁵ ÁEH adatgyűjtőívén a következő ceruzával írt feljegyzés található: „ellenséges és buta, elhelyezendő.”²⁵⁶ Illegális röpirata, amellyel 1950-ben hittanoktatásra toborzott gyermekeket egyenesen Rákosi Mátyás titkárságának szintjére jutott fel.²⁵⁷ Papp még köröstarcsai lelkipásztorsága idejében a Leventeegyesület helyi elnöke és a vármegyei választmány tagja volt. Egyházi közéletet érintő cikkeket közölt a Lelkészegyesület lapjába, amely egyesület békés-bánati szervezétének jegyzője is volt, valamint az Igazság és Élet-be.²⁵⁸ 1946 áprilisában

²⁵² Budapest-Csepel-Királyerdői Református Egyházközség: *75 év*, Budapest, 2015. (kézirat)

²⁵³ A Budapest–Csepel–Királyerdői Református Egyházközség története, http://csepke.reformatus.hu/?page_id=2 (Letöltés ideje: 2019. május 11.), lásd még: Milisits Máté: Budapest-Csepel-Királyerdői Református Egyházközség, in Kósa László (szerk.): *Reformátusok Budapesten I.*, Budapest, Argumentum–ELTE BTK Művelődéstörténeti Tanácsék, 2006, 331–332.

²⁵⁴ Papp Gábor kiterjedt adománygyűjtő levelezését megőrizte az egyházközségi levéltár. Az új templom ügyében a közlekedési és a belügyminiszternek, de a köztársasági elnöknek is írt, vidéki nagyobb gyülekezetekbe pedig adománygyűjtő körutakat tett.

²⁵⁵ BFL XXIII/102c BP VB TÜK, 110. doboz, 0072/1950 Jelentés a XXI. kerületi klerikális reakcióról, dátum és aláírás nélkül (valószínűleg Szerényi Sándortól).

²⁵⁶ BFL XXIII/134 BP ÁEH, 1. doboz, lelkészi adatgyűjtőív, Papp Gábor törzslapja.

²⁵⁷ MNL Országos Levéltár (a továbbiakban OL) 276. fond 65. cs. 362. ő.e. Rákosi titkársága, 154. jelzet.

²⁵⁸ DRE PH Lelkészi Törzslapok, Papp Gábor törzslapja.

Pappnak még népbíróági tárgyalása is volt Gyulán, ahol népellenes bűntettel vádolták meg, amelynek alapjául főleg az 1944 tavaszán a köröstarcsai „hősök emlékművé”-nek leleplezése alkalmával elmondott oroszellenes beszéde szolgált. A népbíróóság akkor végül bizonyítékok hiányában felmentette a vádak alól.²⁵⁹

Papp Gábornak a pártállam szemében egyértelműen „reakciós” jellege és a hivatalos egyházi vonallal való összeférhetetlensége tehát ismert volt az ügy kirobbanása előtt is, olyannyira, hogy a fővárosi egyházügyi tanácsos 1953. első negyedévi munkatervében név szerint találkozhatunk eltávolításának tervével: „Fokozottabb figyelemmel kísérjük azoknak a protestáns lelkészeknek a bibliaóráit /különösen volt betánisták/, akik leginkább világiakra bízják a biblia-órák vezetését. /Papp Gábor Csepelen./ Az ilyen esetekben szerzett kompromittáló adatok alapján egyházi úton való megbüntetésre javaslatot teszünk.” – majd alább olvasható a munkaterv végrehajtási időintervalluma: „Határidő: Papp Gáborról február 15-ig, általánosan, folyamatos”.²⁶⁰ A bejegyzés egyedi, mivel általában az időintervallumokban szinte mindig a „folyamatos” kifejezés szerepel nem pedig név, konkrét dátummal mint Papp esetében.

Papp Gábor, a politikai és egyházi vezetők mellett, azonban sajnos saját munkásgyülekezetének tagjaival sem találta meg a hangot. Bereczky Albert már 1949 májusában arról ír Benkő István esperesnek, hogy „amennyiben úgy találok, hogy egyik legfontosabb munkásgyülekezetünkben személye nem alkalmas a lelkipásztori tiszt betöltésére, talán jó lenne cserét ajánlani neki, mert más gyülekezetben bizonytalannal kevesebb gonddal, nehézséggel megállaná a helyét.”²⁶¹ Benkő a püspöki levél után elbeszélgetett ennek a lehetőségéről Pappal, aki azt mondta, hogy három gyermekének nevelése az, ami őt Csepelen tartja,²⁶² de nem zárkózik el álláscserétől, amennyiben Pest környéki helyre kerülhetne.²⁶³ Bereczky az esperesi válasz hátoldalára ezt jegyezte fel: „nyilvántartani, sürgős csere lehetőséget keresni B.A.” Hogy

²⁵⁹ MNL OL XX-4-b Népbíróóságok Országos Tanácsa Általános iratok, 61. doboz, II.6166/1946 Papp Gábor. Az iratanyag figyelmembe ajánlását és rendelkezésre bocsátását ezúton is köszönöm Hornyák Máténak.

²⁶⁰ BFL XXIII/102c BP VB TÜK, 110. doboz, 0018-1/1953 Szerényi Sándor: Munkaterv az egyházi ügyek terén az 1953. január 1. – március 31-ig terjedő időre, II.5. pont, 1953. január 7.

²⁶¹ RL A/1c 347/1949 Bereczky Albert levele Benkő Istvánhoz, 1949. május 25.

²⁶² Budapest Csepel-Királyerdei Református Egyházközség Irattára 440/1949 Papp Gábor önéletrajza.

²⁶³ RL A/1b 1589/1949 Benkő István jelentése Bereczky Albertnek, 1949. május 31.

ez utóbbi nem sikerülhetett jelzi az, hogy 1951 nyarán az egyházközség gondnoka és annak 10 presbitertársa a püspöknél kérvényezte, hogy minél előbb bonyolítsák le a már korábban tervbe vett cserét, mire feleletül az illetékes egyházmegye hivatalosan is megindította azt.²⁶⁴ Végül 1951 októberében és 1952 januárjában kiküldött egyházmegyei békéltető küldöttségnek sikerült a lelkipásztort és az őt kritizálókat összebékítenie, ezért a megye a csere lebonyolítását leállította.²⁶⁵

Papp Gábor a helyén maradhatott, de mindez mutatja számunkra, hogy gyülekezeti pozíciója nem volt szilárd, illetve elővételezte, hogy az egyházvezetés az első adandó alkalommal fel fog lépni ellene, ami tehát be is következett 1953 őszén. Papp Gábort beosztott lelkésze György Antal így jellemezte: „Papp Gábort Csepelen senki nem tudta szívlelni lehetetlenül rossz modora miatt.”²⁶⁶ Kovács Bálint úgy emlékezett vissza Pappra, mint aki szangvinikus alkat volt, szókimondó természetű.²⁶⁷ „Varga Dénes”²⁶⁸ fn. ügynök Pappot a karizmatikus irány képviselőjeként tartotta számon, az ő szavaival: „evangélizációs tevékenységét a rajongásokba is vitte.”²⁶⁹ Bár ez utóbbi megállapítás ügyünk szempontjából lényegtelen.

Szintén érdekes adalékkal szolgál Papp Gábor személyiségéhez és az ügyhöz, hogy Papp sógora, Gönczy Béla vésztői lelkipásztor, még az 1953-as egyházmegyei tárgyalás előtt bizalmas levelet intézett barátjához, Benkő István espereshez, amellyel kapcsolatosan azt kérte, hogy azt csak abban az esetben bontsák fel, amennyiben úgy néz ki, hogy a bíróság elmarasztaló

²⁶⁴ RL A/1b 1455/1951 Papp Gábor Csepel II.-i lelkipásztor ellen Kis Albert és 10 presbiter társa panasza; 1616/1951 Csepeli hívek kihallgatást kérnek püspök úrtól; 1773/ 1951 Papp Gábor elleni panasz Pósa Mária és társainak.; RL A/1b Egyházigazgatási iratok, 1892/1951 Papp Gábor Csepel II. lelkipásztor áthelyezése iránti eljárás megindítása.

²⁶⁵ Budapest Csepel-Királyerdei Református Egyházközség Irattára 53/1952 Külső Budapesti Református Egyházmegye Bíróságának Végzése, 1952. február 15. (a végzés nincs meg az egyházkerületi és egyházmegyei levéltárban, jelzete más dokumentumokban található meg).

²⁶⁶ RL A/1b 970/1954 György Antal levele Fekete Sándor espereshez Csepel II.-re való megválasztása ügyében, 1954. május 31.

²⁶⁷ Erdős: Magyar Köztársaság, 320, 47. lábjegyzet.

²⁶⁸ „Varga Dénes” fn. ügynököt Kósa László Békefi Benővel azonosította. Kósa: Az állambiztonsági szervezet, 33.

²⁶⁹ ÁBTIL 3.1.2. M-23414/135 Papp Gábor jellemzése. „Varga Dénes” fn. ügynök Pappot elsősorban Békési Panyik Andorhoz, Pap Bélához és Morvay Istvánhoz kapcsolja, de információinak hitelessége megkérdőjelezhető.

ítéletet fog hozni.²⁷⁰ A levélben Papp Gábor pszichológiai felülvizsgálatára kéri a bíróságot, mert szerinte az inkriminált levél kifejezései és az, hogy sógora nem törődik családjá további sorsával arra mutatnak, hogy valamilyen pszichológiai betegségben szenved és nem beszámítható. A bizalmas levél végül része lett az egyházkerületi tárgyalás anyagának, de utalás, vagy hogy bármilyen szinten figyelembe vették volna, sehol sem történik rá. Bár Papp kritikus levele valóban elég zavart stílusban íródott meg, 1953. októberi nyilatkozata és 1954. márciusi konventi fellebbezése, sokkal összeszedettebb és higgadtabb hangvételtől árulkodnak. Véleményem szerint Gönczy talán úgy gondolta, hogy sógora beszámíthatatlanságának felvetésével esélyt adhat neki a szinte bizonyosan elmarasztaló ítélet előli kitérésre.

Papp védekezéseiben ismételten kiemelte, hogy levelét magánlevélnek szánta. Mivel Bereczky püspök külföldi tartózkodása miatt csak a levél kelte után hónapokkal olvasta el azt, ez kelthette benne azt az érzést, hogy a levelet már széles körben ismerik. Ugyanakkor Papp védekezése ellenére is nyilvánvaló, hogy a levél széles körben ismerté vált. A már a bevezető tanulmányban röviden bemutatott György Antal-ügy kapcsán már említésre került, hogy a levelet Papp felfüggesztése után 1953 szeptemberében bizalmas gyülekezeti körben felolvasta. Ennek tudatában nem zárhatjuk ki annak a lehetőségét – amellyel nyilvánvalóan az egyházkormányzat is számolt – hogy más nyilvános felolvasás is történt, vagy hogy a levél másolatai lelkész társak, érdeklődő egyházközei világiak között cirkulálhattak. Azt, hogy a levél milyen gyorsan elterjedhetett mutatja egyrészt, hogy Papp sógora Gönczy Béla is több mondatot szó szerint idéz belőle 1953 októberének elején; valamint hogy Csia Lajos 1953. október 19-én arról írt Bereczky Albertnek, hogy fülébe jutott egy pletyka, amely szerint Bereczky azt hiszi, hogy a levél igazából nem is Papp, hanem Csia szerzeménye, ami alól szeretné tisztázni magát.²⁷¹

Egy biztos, hogy a „magánlevelet” Bereczkyn kívül Papp Gábor Pap László főjegyzőnek is, már a megírása után rögtön elküldte.²⁷² Kísérőlevelének tanulságos sorai: „Kérésem a következő. Kezeld ezt a legszigorúbban bizalmasan, mindaddig, amíg a) vagy nem történik velem semmi a távollétem-

²⁷⁰ RL A/1e Egyházkerületi bírósági iratok, 4–1958. bir. sz. Papp Gábor perújítási ügye, Gönczy Béla levele Benkő Istvánhoz, 1953. október 2.

²⁷¹ RL A/1e 6/1958. bir. sz., Csia Lajos levele Bereczky Alberthez, 1953. október 19.

²⁷² Még egy személyt említ a kísérőlevelében, akinek „a dolgok Isten és emberek előtti bizonyítékának megőrzése gyanánt” elküldte a levelet Bereczkyn kívül. RL C/57 Pap László iratai, Papp Gábor levele, csatolva a püspökhöz írt levele és ügyének bírósági iratai, 1953. július 18.

ből hazaérve, a továbbiakra nézve megbeszélést folytathatunk, vagy *b)* amíg meglátod, hogy velem történik valami olyas, aminek következtében veled nem volna módom többé beszélni közelesen. Ez esetben tudni fogod, miért történik.”²⁷³

III.6. MEGKÉSETT IGAZSÁGTÉTEL

„Varga Dénes” fn. ügynök szerint Papp más „sérelmeket hordozó egyházi emberek”-kel, például Morvayval együtt, az 1956 nyári Galyatetőn megrendezésre kerülő Egyházak Világtanácsa Központi Bizottság ülése alkalmával kereste a kapcsolatot a külföldiekkel, hátha azok a segítségére lehetnek: „Mikor a parlamenti ebéd után oszlott szét a társaság, akkor is ott settenkedett.”²⁷⁴ Mindenképpen szeretett volna ügyében valamilyenfajta igazságtételt.

Az 1956. október 20-i konventi rehabilitációs rendelethez kapcsolt Pap László-féle listán Papp Gábor neve is szerepelt. 1956. november 3-án az Országos Intézőbizottság elnöksége, Ravasz és Pap László jóváhagyta, hogy Papp „addig amíg ügyét az arra illetékes bíróság felülvizsgálja” a konventen kapjon irodai beosztást,²⁷⁵ állását azonban másfél hónap múlva, a konventi viszonyok forradalom előtt állapotra való visszarendeződése után elvesztette.²⁷⁶ A felmondás szóbeli indoklása az volt, hogy Papp konventi

²⁷³ RL C/57 Pap László iratai, Papp Gábor levele, csatolva a püspökhöz írt levele és ügyének bírósági iratai, 1953. július 18.

²⁷⁴ ÁBTL 3.1.2. M-23414/135 „Varga Dénes” fn. ügynök: Papp Gábor jellemzése („Varga Dénes” fn. ügynököt Kósa László Békefi Benővel azonosította. Kósa: Az állambiztonsági szervezet, 33.) Papp Gábor jellemzése.

²⁷⁵ MREZSL 3/b fond, Konventi Iroda, Közigazgatási és Jogi Osztály Iratai, 35. d. Konventi alkalmazottak ügyei 1950–1957, VII. 107. A Nemzeti Bizottság feljegyzése a Közalapi Főosztály részére, 1956. november 3.; MREZSL 3/b fond Konventi Iroda, Közigazgatási és Jogi Osztály Iratai, 26. d. Általános Iratok 1956–1958, I. 1. Az Egyetemes Konvent Elnökségének határozata, 1956. november 29.; Közli: Horváth Erzsébet (szerk.): *Megújulás, visszarendeződés. Dokumentumok a Magyarországi Református Egyház Zsinati Levéltárában az 1956–1957-es esztendőké történetének kutatásához*, Kálvin Kiadó, Budapest, 2007, 255–256.

²⁷⁶ 1956. december 22-én; MREZSL 3/b fond, Konventi Iroda, Közigazgatási és Jogi Osztály Iratai, 25. d. Általános Iratok 1954–1956, III. 394–395. Papp Gábor elbocsátása a Konventi Irodáról (feljegyzés), 1956. december 22.; Közli: Horváth: *Megújulás, visszarendeződés*, 257.

napidíjjal és útiköltség-térítéssel a Tiszántúlon Péter János püspöksége ellen „izgatott.” Papp ezt a vádat alaptalan szóbeszédnek tartotta.²⁷⁷

Mindenesetre Pappot újbóli eltávolítása sem bántortalanította el, és 1957. január 25-én dr. Virág Lajos egyházmegyei ügyészt kereste fel méltatlan hátrátételének megszüntetése érdekében. Az egyházmegyei ügyész szakvéleményében megállapította, hogy Papp tényleg elkövette a fegyelmi vétséget, ugyanakkor a kiszabott büntetést aránytalanul nagyinak tartotta, tehát megállapította a méltatlan hátrátételt. Beszédese a szakvélemény következő sorai: „Az egyházmegyei elnökség szerint ennek az ítéletnek a meghozatalát kétségtelenül befolyásolta az akkori politikai és egyházpolitikai felfogás.”²⁷⁸

Ugyanakkor mivel a jogerős ítéletet már a konvent és nem az egyházmegye hozta meg, ezért a külsőbudapesti egyházmegye jogutódja, a Budapest-déli a konventhez terjesztette fel Papp Gábor rehabilitációs kérelmét.²⁷⁹ Több mint egy évig nem történt semmi. 1958. február 4-án Papp Gábor újra dr. Virág Lajost kereste fel és ekkor perújítási eljárásaként akarta elindítani rehabilitációját.²⁸⁰ A perújításhoz szükséges új körülmények közé sorolta azt, hogy 1956. december 21-én Papp személyesen kereste fel a Kútvölgyi kórházban lábadozó Bereczky Albertet és „bocsánatot kért tőle sértő és szeretetlenségre mutató” kifejezéseiért.²⁸¹ Bereczky nyilatkozatot is kiadott a bíróság számára a látogatásról, amely szerint: „megbánása rám őszinte benyomást tett és ezért hozzájárulok ahhoz, hogy ez a nyilatkozatot perújítási eljárás során felhasználható legyen.”²⁸²

Ennek alapján 1958. február 10-én dr. Virág Lajos benyújthatta a perújítási keresletet, amelyet a Győry Elemér vezetett konventi bíróság 1958. február 21-i tárgyalásán elutasított, arra hivatkozva, hogy nem talál a keresetben olyan új bizonyítékra való hivatkozást, amelyet Papp az alapperben

²⁷⁷ MREZSL 3/b fond, Konventi Iroda, Közigazgatási és Jogi Osztály Iratai, 25. d. Általános Iratok 1954–1956, III. 396–397. Papp Gábor levele az Egyetemes Konvent Elnökségének, 1956. december 28.; Közli: Horváth: *Megújulás, visszarendeződés*, 258.

²⁷⁸ RL A/1e 4/1958. bir. sz. Papp Gábor perújítási ügye, dr. Virág Lajos egyházmegyei ügyész szakvéleménye, 1957. január 25.

²⁷⁹ RL A/1e 4/1958. bir. sz. Papp Gábor perújítási ügye, Kivonat a Budapest-Déli Református Egyházmegye 1957. február 1-jei ülésének jegyzőkönyvéből, 1957. február 7.

²⁸⁰ RL A/1e 4/1958. bir. sz. Papp Gábor perújítási ügye, Jegyzőkönyv Papp Gábor látogatásáról dr. Virág Lajos egyházmegyei ügyésznél, 1958. február 4.

²⁸¹ RL A/1e 4/1958. bir. sz. Papp Gábor perújítási ügye, dr. Virág Lajos egyházmegyei ügyész perújítási keresete Papp Gábor ügyében, 1958. február 10.

²⁸² MREZSL 3/a fond, Konventi Elnökségi Iratok, 22b doboz, Konventi Bíróság, 90/1958 Bereczky Albert nyilatkozata Papp Gábor bocsánatkéréséről, 1958. február 3.

nem használhatott volna.²⁸³ Az elutasítás mellett azonban helyet ad a rehabilitációra való kérelem beadásának. Az igazságtételre Pappnak még hat évet kellett várnia, amíg 1964. április 1-én a Magyarországi Református Egyház Zsinata felfüggesztette a konventi ítéletet és utasította a dunamelléki püspököt, hogy adjon Pappnak két év próbaidőre felhatalmazást lelkészi szolgálat végzésére. Papp ezután három évig a Kispest-Rózsa-téri gyülekezetben szolgált, mint segédlelkész 1967-ben bekövetkezett nyugdíjazásáig. 1980. május 12-én halt meg.²⁸⁴

III.7. ÖSSZEZÉS

Az ügy tanulságait vizsgálva egyrészt annak erős személyi vonásai érdemelnék figyelmet. A legtöbb általunk vizsgált esetben a fennmaradt személyes levelezés több esetben is megőrizte Bereczky Albertnek, az adminisztratív intézkedések alá vont lelkészek és családtagjaik irányába tanúsított segítőkészségének, türelmének, már-már szolidaritásának nyomait.²⁸⁵ Ezen megnyilvánulások véleményem szerint őszintének mondhatók, ugyanakkor az is nyilvánvaló, hogy a civilizált hangvétel megőrzésével mindkét fél próbálta a konfrontáció élet amennyire lehet tompítani. Papp esetében viszont – leszámítva azt a késői jelenetet, amikor Papp 1956. december 21-én a kútvölgyi kórházban bocsánatot kért tőle – nem találkozunk a püspök részéről a tőle megszokott „Berci bácsis” – „püspök atyai” hangvétellel. Bereczky jellemzéseiben előkerül, hogy büszke és hiú ember volt.²⁸⁶ Véleményem szerint Papp levele nagyon mélyen megsértette az önérzetes Be-

²⁸³ MREZSL 3/a fond, Konventi Elnökségi Iratok, 22b doboz, Konventi Bíróság, 4/1958. bir. szám. Jegyzőkönyv a Református Egyetemes Konvent Rendes Bíróságának üléséről, 1958. február 21.

²⁸⁴ DRE PH Lelkészi Törzslapok, Papp Gábor törzslapja

²⁸⁵ Lásd például a Makár-ügy esetében: RL A/1c 559/1952 Makár János levele Bereczky Alberthez, 1952. szeptember 23.; ua. a jelzet: Bereczky Albert levele Makár Jánoshoz, 1952. október 6.; Jánosi György esetében: RL A/1b 2035/1953 Bereczky Albert levele az ÁEH-nak, 1953. május 5.; RL A/1b 2035/1953 Jánosi György levele Bereczky Albertnek, 1953. augusztus 5.; RL A/1b 2035/1953 Jánosi György levele Bereczky Albertnek, 1953. szeptember 24.; Koppány Sándor esetében: RL A/1b 424/1953 Koppány Sándor levele Bereczky Albertnek, 1953. február 14.; Koppány Sándorné levelei Bereczky Alberthez: RL A/1b 1108/1953; 2121/1953; 447/1954; RL A/1c 704/1953.

²⁸⁶ ÁBTIL 3.1.5. O-9047/388-396 Kemény Zsigmond” fn. ügynök („Kemény Zsigmond” fn. ügynököt Kósa László Murakózy Gyulával azonosította: Kósa: Az állambiztonsági szervezet, 31.) jellemzése Bereczky Alberttről, 1956. június 22.; Draskóczy: *Szabó Imre*, 133.

reczkyt, és míg más esetekben a személyes ellentét nem volt számottevő tényező a hátrátételt szenvedett lelkészek ügyeiben, hanem Bereczkyt pusztán a steril állami-egyházkormányzati indokok vezették, addig itt az eljárás egyik alapvető motiváló elemévé lépett elő a személyes sértettség. Ilyen szempontból kivételes ez az eset, mivel a legtöbb esetben tehát Bereczky nem személyes sérelmek mentén, hanem hideg felsőbb érdekek mentén, mégis a kis dolgokban engedékenyen látszott eljárni. Bár az is lehet, hogy ez csak a „gyenge kéz – erős kéz” hatalomgyakorlási módszerének ügyes használata volt részéről.

Az ebben az esetben tehát kivételesen erős személyes indíték mellett, ahogyan egyéb ügyekben így itt is, fontos motiválója lehetett az egyházkormányzat szigorú fellépésének a hasonló cselekedetektől való elrettentés, példa statuálás. Az egyházkormányzat Papp elítélésén keresztül jelezhetette az egyházi közvélemény számára, hogy a Nagy Imre-féle rendszerkorrekció okozta látszat-enyhülés ellenére se bízta el magát senki túlságosan, és ne merészeljen szembehelyezkedni a hivatalos egyházi és állami vonallal. A Papp-üggyel mintegy alá akarták húzni, hogy az „út nem, csak a tempo” változott.

Ezen utóbbi elemet kétféleképpen értékelhetjük. Nagy Endre, a zsinat jogi osztályának több évtizedig vezetője, az 1990-es évek elején, az akkor már szabad utat kapott kritikákkal szemben úgy védte meg apósa, Bereczky Albert örökségét, hogy az „adminisztratív intézkedés”-ekre azért volt szükség, nehogy valaki „fejje a falnak,”²⁸⁷ és az egyházinál esetleg sokkal súlyosabb világi eljárásban és büntetésben részesüljön. Ez a nézőpont úgy láttatja ezeket az eseményeket, hogy az egyházkormányzat Papp elhallgattatásával és kizárásával megmentette őt egy esetleges állami felelősségre vonástól. Az Egyezményvel szembeni engedetlenségre, az ellene való izgatásra való felbujtásra való hivatkozás erre utalhatott, hiszen az Egyezmény megtámadása államellenes bűnténynek is számíthatott.

Ha nem fogadjuk el Nagy Endre apológiáját, akkor a Papp és hasonló ügyek elsődleges motivációjaként a pártállami érdek szervilis kiszolgálását kell megjelölnünk. Erre a típusra is láthatunk részleges példát. Fekete Sándor esetében az erős személyes ambíciók mellett, jelen van a pártállami ideológiához való őszintének gondolható hűség is.

Talán a valósághoz azonban az áll a legközelebb, ha ebben az ügyben is a fent felsorolt motivációk egyvelegével számolunk. A vizsgált ügyek kö-

²⁸⁷ Nagy: A Budapest-Pozsonyi úti, 108.

zös problematikája, hogy szinte mindegyik egyedi, szituatív, a körülmények és a szereplők adta változók komplexitását mutatja.

Ezen komplexitás egyik eleme, amivel szintén a legtöbb ügyben számolnunk kell, hogy Papp sem volt „mintalelkész.” Háttéré és karaktere miatt semmiképpen nem ő volt a legjobb párosítás a csepeli munkások számára. Láthattuk, hogy már a levél-ügy kirobbanása előtti időben is a felettes egyházi hatóság beavatkozását igénylő problémák jellemezték szolgálatát. Levele egyfajta „utolsó csepp lehetett a pohárban” és igazából az volt kisebb csoda, hogy korábban nem fogantatosítottak álláscsereit vele szemben.

Még ha ebben az esetben is számolnunk kell azzal, hogy az egyházkormányzati eljárás szándékosan eltúlozhatta Papp lelkipásztori karakterének és gyülekezetvezetési szolgálatának defektusait, mégis belátható hogy az ügyeknek – kevés kivételtől eltekintve – nincsenek egyértelműen „fekete-fehér” szereplői. A méltatlan hátrátételt szenvedett lelkészek egy részénél valóban voltak kifogásolható élet- és/vagy gyülekezetvezetési hiányosságok, amiket aztán felhasználhattak a hátrátételükhöz, még akkor is, ha a lelkipásztori szolgálat realitásait ismerve tudhatjuk, hogy ilyenek bizonyos mértékben minden lelkésznél és gyülekezetben előfordulnak. Az egyházkormányzat ugyanakkor a defektusokat nem segítő szándékkal, mediátori, lelki gondozói céllal vizsgálta, hanem egyértelműen a saját hatalmi szándékainak megfelelően hánytorgatta és használta fel.

A Papp-ügy abban is példa, hogy az egyházkormányzat nem minden esetben volt az ÁEH parancsainak szolgálalkú végrehajtója, vagy ha a szándék meg is volt erre ezen ügy azt mutatja, hogy ezt nem végezheték túl hatékonyan. Mint láthattuk Pappal szemben a budapesti ÁEH már 1953 elején kiadta a „kilövési engedélyt,”²⁸⁸ mégis az inkriminált levél megszületéséig és elterjedéséig, tehát nyolc hónapig nem lépett fel ellene az egyházkormányzat. Az állami eltávolítási szándék megléte, amennyiben egyáltalán eljutott az egyházkormányzathoz, viszont mindenképpen katalizálhatta a Pappal szembeni gyors és egyértelműen eltúlzottan szigorú egyházi fellépést, amikor ő a levél formájában erre már kézzelfogható indokot szolgáltatott.

Szintén érdekes vonása az ügynek, ahogyan a püspök mögött összezár az egyházmegyei, egyházkerületi és konventi szint. Olyan nevek is szerepel-

²⁸⁸ BFL XXIII/102c BP VB TÜK, 110. doboz, 0018–1/1953 Szerényi Sándor: Munkaterv az egyházi ügyek terén az 1953. január 1.–március 31-ig terjedő időre, II.5. pont, 1953. január 7.

nek az ítéletek meghozatalában, akikről nyilvánvalóan tudjuk, hogy nem voltak az állami vonal elkötelezett támogatói, például Benkő István vagy Győry Elemér. Nyilvánvaló, hogy egyrészt tisztségükből adódóan kevés mozgásterük lehetett különvélemény megfogalmazására, másrészt Papp levelének hangvétele valóban átment azon a határon, amit egyházi tisztviselő, nézeteitől és korszaktól függetlenül, tolerálhatott volna. Ilyen szempontból viszont lehet, hogy jelentőséget tulajdoníthatunk annak, hogy a levél tartalmáról nem, csak annak sértő stílusáról szóltak az ítéletek indoklásai. Papp bármennyire is szerette volna, levelének tartalmáról nem lehetett vitatkozni semmilyen egyházi, még a bírósági fórumon sem.

*„öt-hat olyan embernek a véleménye, akik
kezdetétől fogva csak a gyülekezet bomlasztására
törekedtek sokkal döntőbb, mint a többségé,
[...] mintha háborúságot üzentek volna
Morvay Istvánnak.”*

KÁNTOR ZOLTÁN LAKATOS LEVELE
BERECZKY ALBERTHEZ,
1955

IV.

*„...meg lehet szabadulni Fekete esperes
rémuralmától”*

*Morvay István Külső-Üllői úti
lelkipásztor fegyelmi ügye,
1955*

IV. MORVAY ISTVÁN KÜLSŐ-ÜLLŐI ÚTI LELKIPÁSZTOR FEGYELMI ÜGYE, 1955

IV.1. BEVEZETÉS

A Budapest-Északi Református Egyházmegye Bírósága 1955. október 19-én szolgálati helyéről való elmozdításra és négy évig jobb javadalmazású és magasabb egyházi tisztségre való megválasztástól való eltiltásra ítélte az 51 éves Morvay Istvánt, a Budapest-Külső Üllői Úti Református Egyházközség lelkipásztorát. Morvay fellebbezése után 1955. december 8-án az egyházkerületi, 1956. április 13-án a konventi bíróságok is helyben hagyták az egyházmegyei ítéletet.

Mi vezetett az ÁEH szerint is „politikailag haladó”²⁸⁹-ként, „Az Út” első főszerkesztőjeként tevékenykedő „hívó partizán”²⁹⁰ Morvay gyülekezetéből való elmozdításához? A felszínen az okok gyülekezeti szolgálatának hiányosságai voltak, legalábbis a vádirat, a tárgyalási jegyzőkönyvek és az ítéletek indoklásai ezt sugallják. A háttérben azonban a budapesti egyházmegyék átszervezése és az új Budapest-déli egyházmegye 1955-ös esperes választása állt, amelynek eredményét Morvay István megtámadta, arra hivatkozva, hogy az egyházkormányzat több gyülekezet érvénytelen szavazatát a saját támogatottja, Hajdú Péter javára érvényesítette.

A Morvay-ügy azt illusztrálja számunkra, ahogyan egy, a pártállami vonallal nem szembehelyezkedő lelkész azért került elmozdításra, mert az egyházkormányzat bizonyos klikkjével szemben fogalmazott meg kritikát. Az egyházkormányzat egy hatalmi csoportja az egész egyházzal azonosította magát és az őt illető kritikát az 1948-as Egyezmény megsértéseként aposztrofálva hallgattatta el kritikusát. Ugyanakkor ez az ügy is rendkívül összetett, hiszen Morvay mellett gyülekezete nem állt ki egységesen. Már az eltávolításához vezető ügy kirobbanása előtt érték támadások gyüleke-

²⁸⁹ BFL XXIII/134 BP ÁEH, 1. doboz, lelkészi adatgyűjtőív, Morvay István törzslapja.

²⁹⁰ Kádár Imre nekrológiának kifejezése. Lásd: Kádár Imre: Búcsú Morvay Istvántól, *Reformátusok Lapja*, 1970/18.

zeti tagok részéről, amelyeket az egyházkormányzat felnagyítva fel tudott használni ellenében.

Esettanulmányunk először felvázolja Morvay életútját és lelkészi karakterét. Majd részletesen bemutatja a fegyelmi ügyszó vezető lépéseket, az eljárás menetét és levonja tanulságait.

IV.2. MORVAY ISTVÁN ÉLETÚTJA ÉS LELKÉSZI KARAKTERE

Morvay István 1904. november 16-án született Szatmárnémetiben, Morvay Károly ítélő táblai bíró hetedik gyermekeként. Büszke volt arra, hogy mind apai, mind anyai ágon régi nemesi családból származott – ÁEH-s törzslapja ezt úgy értékelte, hogy „dzsentrí ivadék” volt.²⁹¹

Szülei anyagi megfontolásokból a marosvásárhelyi katonai reál gimnáziumba írátták be, amelynek elköltözését Nagykanizsán és Kőszegen keresztül végigkísérte és végül Budapesten érettségizett le 1923-ban. Bár adta volna magát, hogy a katonatiszti karriert válassza és a Ludovikán tanuljon tovább, saját bevallása szerint inkább: „építésmérnök, festő, vagy író kívántam lenni, a műegyetemre jártam is egy esztendeig, de nem vizsgáztam.”²⁹²

Végül három éves „kódorgás” után a budapesti teológiára vették fel édesapja közbenjárására. Kezdetben sok tanulmányi nehézsége volt, amelyeken azonban végül úrrá lett és teológus éveit élete legboldogabb időszakaként tartotta számon. Ehhez hozzájárult az ébredési mozgalommal való kapcsolata is: „A teológián az ifjúság egy csoportja között lelkes hívő közösség alakult akkor bibliakörökben reggelenként. Bevettek maguk közé és ezzel komolyabban és mélyebben eljegyződtem hivatással.”²⁹³

Mint a szolgálat irányában elkötelezett teológus főleg a kelenföldi gyülekezet vasárnapi iskolai munkájában vett részt, de a józsefvárosi Kék-Kereszt Egyesület bibliaóráin a szenvedélybetegek közötti szolgálat nehézségeit is megtapasztalta. Nagy hatást tett rá, hogy egyszer Józsefvárosban maga Szabó Aladár is részt vett a bibliaóráján, aki lakására hívta, elbeszélgetett és imádkozott vele.

²⁹¹ BFL XXIII/134 BP ÁEH, 1. doboz, lelkészi adatgyűjtőív, Morvay István törzslapja.

²⁹² Dunamelléki lelkészek 1943-as önéletrajzai (megjelentetés előtt), ezúton mondok köszönetet Molnár Sándor Károlynak, aki a megjelentetés előtt álló önéletrajzokat számomra elektronikus formában rendelkezésre bocsátotta.

²⁹³ Ua.

Morvay végig távolságtartással figyelte a különböző kegyességi irányzatok, elsősorban a történelmi kálvinista Soli Deo Gloria (a továbbiakban SDG) és az evangélikál Magyar Evangéliumi Keresztyén Diákszövetség (a továbbiakban MEKDSZ) tagjainak harcait, és többedmagával az egymással vitatkozó egyesületektől független ifjúsági szervezet alapítását tűzte ki célul, amelyet azonban Harkányba való exmisszusi kirendelése meghiúsított. Exmisszusként szembesült a teológiai képzés és az egyház hétköznapi valósága közötti szakadékkal: „Amit a teológián tanultam, vasárnapi iskolától kezdve férfiközig mindent megpróbáltam valósítani, persze más a teológiai álmom és más a valóság.”²⁹⁴

Harkányi kirendelésből visszatérve Budapestre letette vizsgáit és mint abszolvált teológus került Paksra, majd Kecskemétre: „Kecskeméten azt hiszem a lehető legteljesebb belmissziói egyházi élet tárult fel előttem. Új munkaterületek nyíltak, kórház szolgálat, börtöni szolgálat, sok temetés, szegénygondozás, tanyai istentiszteletek, KIE munka. Legkedvesebb emlékeim azok a bibliaórák, amelyeket közös vacsora után hetente egyszer tartotunk a Bodor Zsuzsanna Intézetben Muraközy Gyula vezetésével.”²⁹⁵

A tehetséges teológust franciaországi ösztöndíjra szemelték ki, de végül Kováts J. István inkább a Külmissziói Szövetség utazótitkári állására kérte fel. Feladata a külmissziói mozgalom népszerűsítése volt, amelynek érdekében diaképes előadásokat tartott, gyerekszíndarabokat írt. Sajtóval való kezdeti kapcsolata is erre az időszakra tehető: külmissziói gyereklapot szerkesztett „Kis Hajnal”, „Zörgető” és „Fényes Nyíl” címen, amely végül már 5000 példányban jelent meg.²⁹⁶ Szintén ebben az időszakában tett kétszer is látogatást Döbrössy Lajos mohamedánok között szolgáló misszionáriusnál Bulgáriában. Felmerült, hogy mint egyedülálló férfi esetleg ő váltsa fel a családjával nehezen megélő Döbrössyt, de végül a konvent 1934. január 1-el az SDG lelkészének rendelte ki, mint konventi missziói lelkészt. Feladata elsősorban az alsós diákok közti, az úgynevezett „kiskollégiumok”-ban végzett szolgálatból állt, ami 60–150 főből álló diákcsoportokat jelentett, akiknek Morvay és munkatársai közösségi alkalmakat, csendes napokat vagy olyan különleges igei alkalmakat tartottak, mint például a „mesehajó,” ami hajókirándulással egybekötött evangelizációt jelentett. 1935-ben

²⁹⁴ Ua.

²⁹⁵ Ua.

²⁹⁶ A gyakori névváltozás oka az volt, hogy évente tízszer engedély nélkül is lehetett röpiratot megjelentetni.

Budapesten 28, vidéken 43 kiskollégiumban végezte szolgálatát Morvay, hogy milyen tehetségesen arra Kovács Bálint így emlékezett vissza:

„Szentesen magam is tanúja voltam, hogy kötötte le a tele teremben levő fiatalok figyelmét mesélő, ötletes és végül is komoly döntés elé állító előadásaiban. Mindezt úgy végezte, az alsós diákok között, hogy annak elvi és gyakorlati kérdéseivel tisztában volt, s ezeket leírta Csendes-napok című kiadványában: »Hogyan bánjunk az alsó osztályosokkal? Mit jelent ez? Először is azt, hogy szeressük a gyermekeket, tudjunk hozzájuk lehajolni. Beszédünkben legyünk kedvesek, derűsek, elevenek, és sok-sok történet, példa legyen a tarsolyunkban. Nagy ajándék, ha rajzolni tudunk. Merjünk a gyermekek között gyermek lenni, ne féltsük tekintélyünket, és rangunkat. Ez a lélek fiatalságának titka.«²⁹⁷

Morvay 1934. április 6-án megházasodott, Kovács Julianna székesfővárosi vallásoktató segédlelkészt vette feleségül, akitől négy gyermeke született.²⁹⁸

Szolgálatában újra szerepet kapott az újságírás is. Részt vett a „Kálvinista Szemle” szerkesztésében és munkatársa lett a „Magyar Út”-nak,²⁹⁹ a „Református Diákmozgalom”-nak és az „Új Magyarország”-nak is.³⁰⁰ Ehhez a tevékenységéhez kapcsolódott az egyházkormányzattal való első konfliktusa is, amelyek a „Magyar Út”-ban leközölt cikkeiből indultak ki. 1938-as „Arcal a falu felett” című cikkében a falusiak egyháztól való elidegenedésének okait vizsgálta, a teológiai oktatás, az egyházkormányzat és az egyház politikai szerepvállalását jelölve meg a folyamat fő okozóinak. Másik „Ne küldd a pappal!” című cikkében azt kifogásolta, hogy az egyházkormányzat által meghatározott célokra, például diák- vagy külmiszióra meghirdetett perselypénzeket a lelkészek nem küldik el a megjelölt célra. A cikkek miatt fegyelmi eljárás indult ellene, az SDG és Révész Imre tiszántúli püspök körlevélben állt ki mellette, végül mégis lemondani kényszerült konventi missziói lelkészi állásáról.³⁰¹ Morvay maga így emlékezett vissza viharos kezdeti sajtókarrierjéről:

²⁹⁷ Kovács Bálint: Arcok az ifjúsági munka elmúlt évtizedeiből. Morvay István (1904–1970), az alsós diákok evangelizátora, *Confessio*, XV. évf., 1991/4, 89.

²⁹⁸ DRE PH Lelkeszi Törzslapok, Morvay Istvánné Kovács Julianna törzslapja. Gyermekeik neve és születési éve: István, 1935; Ferenc, 1937; Károly és Julianna, 1943.

²⁹⁹ A Magyar Útról bővebben lásd: Salamon Konrád: A Soli Deo Gloria Magyar Útja és a népi mozgalom kezdetei. *Confessio*, VI. évf., 1982/4, 18–30.)

³⁰⁰ Az SDG ide vonatkozó sajtótevékenységéhez lásd: Havas Gábor–Kulifay Albert: *A Soli Deo Gloria szövetség története*, Budapest, magánkiadás, 1992, 393–440.

³⁰¹ Havas–Kulifay: *Soli Deo Gloria*, 245–246.

„A szerkesztéssel nem voltam szerencsés, bicskám is majd beletört néhány cikkembe. A Kis Hajnalért folyton bíróság elé citáltak, a Mi Utunk egy könyvkritikájáért elcsaptak, a Magyar Út 2 cikkéért állásvesztésre ítélték, így megszűntem a konvent missziói lelkésze lenni. (Perem ugyan barátságosan végződik, az ügyész a vádat visszavonja, vád hiányában az eljárást megszüntették, állásomról lemondtam.)”³⁰²

Állás nélkül maradva teológus korabeli tervének – egy az ifjúsági belmissziói egyesületeket összefogó ernyőszervezet megszervezéséhez – látott hozzá Református Ifjúsági Mozgalom (RIM) néven. Ennek kortárs példájául az erdélyi Ifjúsági Keresztény Egyesület (IKE) szolgált, amelybe földműves, iparos, kereskedő, diák és egyetemista fiatalok egyaránt beletartoztak. Sok ötlettel (pl. RIM-autó), országjárással próbálta kezdeményezését népszerűsíteni, a célra 35 000 pengőt gyűjtött össze, úgynevezett „testvériség-konferenciá”-kat szervezett Fóton és Tápiószelén, vezetőképzőket Szárszón, és az ő ösztönzésére jelent meg a Balla Péter szerkesztette Kis magyar daloskönyv is 50 000 példányban. A RIM terve végül kudarcba fulladt főképpen az egymással rivalizáló ifjúsági szervezetek érdektelensége és távolságtartása miatt.

Morvay 1939 novemberétől a Budapesti Református Egyházmegye választó lelkészeként szolgált. Sok iparostanonc is volt hittanosai között, akik révén kapcsolatba került a társadalom legelesettebb rétegeivel. Felismerve a közöttük végzett misszió szükségességét szorgalmazta az SGD nyomortelepi szolgálatát és ezáltal került szóba, hogy Dóczy Antal Ózdra távozása után Ravasz László őt nevezze ki a Mária Valéria Telep (ma Budapest-Külső Üllői Úti Református Egyházközség) missziói egyházközségének – „Budapest legkisebb és legszegényebb”³⁰³ – gyülekezetének a lelkészévé. 1943. októberi beiktatását, amelyet Szabó Imre esperes végzett, kénytelenek voltak már a légotalmi pincében befejezni.

A gyülekezetet így jellemezte Adorján József, aki mozgalmas életútjának egyik állomásaként 1948 szeptemberében egy hónapig Morvay segédlelkészének volt kirendelve:

„A Valéria Telep-i egy hónapos szolgálat mégis hasznos volt, mert megismertem a legelesettebb „proletár réteget.” A gyülekezetnek nagyon kevés,

³⁰² Dunamelléki lelkészek 1943-as önéletrajzai (megjelentetés előtt).

³⁰³ Adorján: *Az értől*, 165.; a gyülekezet történetéhez lásd: Milisits Máté: Budapest-Külső-Üllői úti Református Egyházközség, in Kósa László (szerk.): *Reformátusok Budapesten I.*, Budapest, Argumentum–ELTE BTK Művelődéstörténeti Tanszék, 2006, 381–382.

és igen nagy szegénységben élő aktív tagja volt. Igen sok lumpen proletárnak mondható ember kereste fel azonban némi támogatás reményében a gyülekezetet. [...] Ez a „lakótelep” korábban disznóhízlalda volt, s a lakás-sá történt átalakítás után csak romlott a színvonala. Elképesztő és elképzelhetetlen nyomorúságos körülmények között éltek itt nagycsaládos emberek, nőtt fel nagyon sok gyermek. [...] ...mint föld nélküli agrárproletárok a több kenyér reményében jöttek Budapestre, de itt már a háború előtt és alatt is nyomorban éltek most a háborút követő években pedig éhínségben éltek, és akkor még szinte semmi kilátásuk sem volt arra, hogy valaha is jobb körülmények közé jussanak.”³⁰⁴

Morvay ezen nehéz körülmények között élő gyülekezetben végzett szolgálatát így jellemezte egy gyülekezeti tagja:

„Az a 12 év, amit Morvay itt töltött, elmélyítette a gyülekezeti életet és Dóczy Antal munkáját jól folytatva templomot szerzett és különösen szép ifjúsági munkát hozott. Az ébredés itt is felfrissített mindnyájunkat. Hetes evangelizációk, szeretetvendégségek, gyülekezeti napok, vendég igehirdetők, gyülekezetlátogatások, kirándulások, ének és színjátszó estek voltak itt is, mint mindenféle abban az időben. A templomba is már 300 körül jártunk. Az adakozás is fejlődött, volt gyermek, serdülő és asszony munka is, még a férfiak is össze-össze jöttek s kialakulóban volt egy hívó gyülekezeti mag.”³⁰⁵

A német megszállás után Morvay, főleg SDG-s kötődései miatt, önkéntelenül is sok szállal kapcsolódhatott az ellenállási mozgalom tagjaihoz, arra vonatkozóan azonban, hogy annak maga is aktív tagja lett volna nincsenek forrásaink. Mindenesetre, mint Mária Valéria Telepi lelkész, rendszeresen részt vett az SDG heti úgynevezett „elnöki imaóráin,” amelyeket Denke Gergely így jellemezett: „Ez az imaóra igen különös napirendű, szinte politikai természetű volt. Soós Géza gyakorlatilag eligazítást adott a politikai és katonai helyzetről, ez kb. félóra volt; majd ő vagy mások imádkoztak, hogy a magyar népet minél kevesebb szenvedés sújtsa [...] A március 19-i német megszállás lehetőségét Soós Géza velük már két héttel korábban tudatta.”³⁰⁶ Az imaóra más aktív résztvevői közé tartozott: Bognár István tanár,

³⁰⁴ Adorján: *Az értől*, 165.

³⁰⁵ RL A/1c 1960/1956 Dobos Gézáné levele Bereczky Albertnek, 1956. augusztus 1.

³⁰⁶ Közli Denke Gergely: Az SDG kapcsolata a népi írőkkel, a népi mozgalommal, a Márciusi Fronttal és az ellenállással, in Tenke Sándor (szerk.): *Református ifjúsági egyesületek és mozgalmak Magyarországon a XX. században. Tanulmányok, emlékezések és dokumentumok különös tekintettel az SDG Szövetség történetére*, Budapest, 1993, 432.

az SDG alelnöke; Barcza Gedeon tanár, sakknagymester; Vatai László egyetemi magántanár; Balla Péter énektanár, a népdalmozgalmak lelkes vezetője; Kiss Sándor egyetemi lelkész; Naszády Zsófia, a Szövetség titkárnője, Kiss Sándor tanár, a Parasztszövetség későbbi igazgatója; Kádár Géza szövetségi szervező.³⁰⁷ A fentiek közül Morvay Balla Péterrel volt közelebbi viszonyban, aki – ahogy már említettük – az ő ösztönzésére jelentette meg „Kis magyar daloskönyv” című énekgyűjteményét.³⁰⁸

Morvayt az ébredési mozgalomban való szerepvállalása és később a budapesti munkásgyerekek, majd Valéria telepi szolgálata ismertette meg a munkásréteg nehéz társadalmi körülményeivel, amelynek orvoslását nemcsak az evangélium hirdetésében, hanem aktív szeretetszolgálatban és általános társadalmi igazságtételben látta. Mindez nyitottá tette a Horthy-rendszer és a Ravasz-féle egyházkormányzat kritikájára is. Ennek megfelelően a háború után azokkal az ébredési mozgalomhoz tartozó lelkésztársaival találta meg elsősorban a hangot, akik nem zárkóztak el mereven azoktól a politikai és társadalmi folyamatoktól, amelyeken Magyarország mint a szovjet befolyási övezet része az 1945 és 1948 között végigment. Az ébredési mozgalomban a Bereczky–Victor-féle vonal állhatott hozzá legközelebb. Aktívan részt vett a Nyíregyházi Szabadtanács munkájában, majd 1948-tól az „Élet és Jövő” konkurenciájaként megindított, „Az Út” című református hetilap első főszerkesztője lett.

Cikkeiben üdvözölte a Magyarországon terjedő ébredést, kritikával illetve az azzal szembehelyezkedőket, különösen az éppen regnáló egyházkormányzatot³⁰⁹ – a „barokk hatalmasságokat”³¹⁰ – miközben magáévá tette a világi társadalmi átalakulás célkitűzéseit és retorikáját is. Ez utóbbinak példája a beszédes címet viselő, „El kell készítenünk egyházunk ötéves tervét” című cikke.³¹¹ Nem róható fel neki, hogy nem látta át a pártállam valódi szándékait, ezért üdvözölte az 1948-as állam és református egyház közötti Egyezmény megszületését is, amelynek aláírásakor személyesen is jelen volt. Habitusának és útkeresésének szép szimbolikája, hogy az aláírás-

³⁰⁷ Lásd: Pótor Imre: *A bibliás politikus. Kiss Sándor Isten s a bazsa szolgálatában* (habilitációs értekezés), Vásárosnamény, 2003. <http://mek.oszk.hu/02400/02449/02449.htm> (Letöltés ideje: 2020. február 19.)

³⁰⁸ Kovács: Arcok, 89.

³⁰⁹ Ilyen szempontból tanulságos: Morvay István: Ordít a gyerek, *Az Út*, I. évf., 2. szám, 1948. július 18–24, 1.

³¹⁰ Kádár: Búcsú

³¹¹ Morvay István: El kell készítenünk egyházunk ötéves tervét, *Az Út*, 1. évf. 1. szám, 1948. július 11–17, 8.

kor a korban már divatjamúlt lelkészi „ferencjóska” kabátban jelent meg. Az Egyezményről így írt:

„A remekművet bemutatják a miniszternek. A köztársasági magyar címer mellett vígan világol a református zsinat égő gyertyája, immár visszavonhatatlanul egymás mellett. Az altiszt becsomagolja a szép piros spanyolviaszát. Saját tulajdon, még békebeli, igazi spanyol viasz. A zsinat pecsétjét a kezembe veszem, pillanatig pecsétörnek érzem magam. Bennem a nép őrizi az egység pecsétjét, a nép és az egyház egyszerű tagja. Amíg mi őrizzük az egyezményt, egyezmény az.”³¹²

Nem Morvay volt az egyetlen az ébredési mozgalom népi-nemzeti, egyházi és társadalmi változást igénylő elemei közül, akiket megtévesztett a pártállami retorika és csak később szembesült azzal, hogy az állam az Egyezményben foglaltaknak pont az ellenkezőjét, állam és egyház szétválasztása helyett az egyház állami céloknak megfelelő instrumentalizálását, önfenntartás helyett az államsegélytől való függést és addig soha nem látott állami kontrollt kívánt megvalósítani. Az idealista és sok szempontból naiv Morvay, hasonlóképpen az ébredési mozgalomhoz kötődő sok társához, öntudatlanul is kommunista politika játékszerévé vált. Azt azonban, hogy erre a feladatra nála sokkal elszántabb és „tehetségesebb” szereplők is jelentkeztek mutatja, hogy 1950-ben főszerkesztői helyét Fekete Sándornak kellett átadnia. Kovács Bálint szerint Morvay, aki addig hűségesen haladt együtt a Bereczky-féle egyházpolitikával a belmisszió leépítésének indokolását és népszerűsítését már nem tudta jó lelkiismerettel vállalni,³¹³ Kádár Imre szerint pedig Morvay nem értett egyet azzal, hogy a kegyességi irányzatok közti feszültségek lecsendesítésére „Az Út” élére negyvenfős szerkesztőbizottságot nevezzenek ki, amely szerinte az érdemi munkát ellehetetlenítette volna.³¹⁴ Az, hogy főszerkesztői helyét Fekete Sándor vette át, mindenképpen jelzi számunkra, hogy ezek után kettejük között erős személyi ellentét lehetett.

Végül egy személyesebb jellemzés is álljon itt Morvay egyik gyülekezeti tagjától: „Az Isten ígését talán sohasem hallottam ilyen tisztán, szívhez szólóan. Morvay nagytiszteletű úr, a helybeli lelkész Isten embere. Melegsívű, mélyhitű, igazi lelkipásztor. [...] Ez a lelkész félig művész, félig pap.

³¹² Morvay István: Piros a pecsétje... Hogyan írták alá egyházunk és államunk konkordátumát, *Az Út*, 1. évf. 14. szám, 1948. október 10–16, 3.

³¹³ Kovács: Arcok, 90.

³¹⁴ Kádár: Búcsú

Ügyesen rajzol – mint meseíró is kitűnő. Nagy műveltsége van – a szíve arany. Mindenkin szeretne segíteni. Egyetlen hibája, hogy kissé túlságosan jóhiszemű és ezért sokan visszaélnék a bizalmával.”³¹⁵

IV.3. EGY ÍTÉLET ÉS AMI MÖGÖTTE VAN

Morvayt a Budapest-Északi Református Egyházmegye Bírósága 1955. október 19-én Fekete Sándor esperes elnökletével lezajló tárgyalásán szolgálati helyéről való elmozdításra és négy évig jobb javadalmazású és magasabb egyházi tisztségre való megválasztástól való eltiltásra ítélte.

IV.3.1. EGY KARAKTERGYILKOSSÁG FORGATÓKÖNYVE

Az ítélet indoklásának első pontja szerint a Morvay a missziói munkát elhanyagolta, a gyülekezet lelki gondozásával nem törődött és elmulasztotta a gyülekezeti tagok látogatását. Az ítélet Morvay felelősségét látja abban, hogy az egyházközség bevételei és a templomlátogatottság jelentősen lecsökkent. Eszerint míg 1946–48 között kb. 300-as volt az istentiszteletek látogatottsága, az 50-es évek elején kb. 150-en jártak, míg a legutóbbi időben csak 50 körüli vagy annál kisebb volt a létszám, amelyet az ítélet olyan szakszerű kifejezéssel fogalmaz meg, hogy a „templom kongott az ürességtől.”

A vádpontok alátámasztására sok tanút hallgattak meg. Az ő vallomásaikból szemezget az ítélet. Hasonló megállapítások szerepelnek, mint egy presbiteré: „Igehirdetése nem volt építő, néha szavakat mondott [...] volt úgy, hogy vicsorítást mondott és derültek a hívek. Voltak olyan hívek is, akik ilyen alkalmakkor nagyot fújtak, kimentek a templomból és többet nem jöttek...”³¹⁶ Egy másik vallomás szerint: „előfordult az is, hogy a bibliában szereplő személyeket utánozta, például Jób könyvéből az Isten és a sátán párbeszédét, máskor a próféták közül valamelyiket és ezt színpadiasan adta elő. Úgyhogy a gyerekek hangosan hahotáztak.”³¹⁷ Nyilvánvaló, hogy Morvay gyermekmisszióban kialakított, értelmiségi nyitottság-

³¹⁵ RL A/1b 2732/1955 Kalmár Rózsa levele a Dunamelléki Református Egyházkerület Bíróságához, 1955. december 3.

³¹⁶ RL A/1c 1381/1955 Budapest-Északi Református Egyházmegye Bíróságának Ítélete, 1955. október 19.

³¹⁷ Ua.

gal még talán tolerálható prédikálási stílusa nem keltett tetszést munkás- agrárproletár gyülekezeti tagjai körében, ugyanakkor azt is gyaníthatjuk, hogy idősebb korba lépve Morvay néha valóban túlléphetett azon a határon, amit az akkori közizlés a szószékhez méltónak tartott. Egy vallomás szerint például a József és Potifárné történetről olyan képszerűen prédikált, hogy az „fiatal leányoknak nem kellemes. Ezzel kapcsolatban fiatal leányok nekem is mondták, hogy nem jönnek templomba, mert erre nem kíváncsiak.”³¹⁸ Az elmondottakat húzza alá Morvay ÁEH jellemzésének egy sora: „Dzsentrí ivadék, kissé degenerált. Különben mulatságos, szellemes.”³¹⁹

Többször visszatérő eleme az ügynek, hogy Morvay befogadta a hajléktalan Nagy Alíz „állítólagos színésznőt”, aki egy szeretetvendégség alkalmával erkölcstelen nótát énekelt, valamint szüleivel végül a templom előterébe költözött be. Szinte minden vallomás kiemelte, hogy Morvay nem végzett gyülekezetlátogatást, néha még konkrét meghívás esetén sem. Szintén hiányosságokat találtak nála a hivatali iratkezelés, illetve a presbiterválasztások menetének betartása és a választói névjegyzék összeállítása terén is.

Az indoklás második pontja Morvaynak a gyülekezet anyagi nehézségeinek kialakulásában való felelősségét hangsúlyozta. Más, hasonló helyzetű és társadalmi összetételű gyülekezet – Törökőr és Rákosfalva – népmozgalmi adataival való összehasonlítás után mutattak rá, hogy a számokban való csökkenés elsősorban a lelképásztornak tudható be. Felrótták neki, hogy a gyülekezet épületeibe hajléktalan családokat fogadott be, amivel szintén anyagi kárt okozott a gyülekezetnek.

A harmadik pont sokkal súlyosabb vádat tartalmaz. Farkas Eszter, a gyülekezet volt segédlelkésze szerint principálisa válogatott módszerekkel több esetben lopott a perselypénzből és sikkasztott a gyülekezet számára beérkező adományokból. Ez a vádpont csak Farkas Eszter eskü alatt tett vallomásra támaszkodott. Az ítéletben a lopást és sikkasztás tényét ugyan végül nem állapították meg, mégis kimondták, hogy Morvay már feltételezett tettei által is az állásához szükséges bizalmat megingatta, a viselt egyházi hivatali állás méltóságát megsértette.

Farkas Eszter huszonegy oldalnyi kézzel írt jegyzetet adott be az egyházmegyének azzal kapcsolatosan, hogy milyen vádpontokhoz kiket lehetne tanúként beidézni, illetve, hogy kik azok akik viszont Morvay mellett tanúskodnának. A jegyzetben az antiszemita izgatás vádja is szerepel, ami-

³¹⁸ Ua.

³¹⁹ BFL XXIII/134 BP ÁEH, 1. doboz, lelkészi adatgyűjtőív, Morvay István törzslapja.

nek a korban akár súlyos büntetőjogi következményei is lehettek volna, de végül nem használtak fel az ügy során.³²⁰ Kifejező idézet Farkas Eszter jegyzetanyagából a beidézendő tanúkkal kapcsolatosan: „Mindenkivel szemben türelmet kérünk, mert egyszerű emberek. Most nagy a bátorságuk, de egy bírósági kép bizonyosan megszorítja a szívüket, azért bölcsesség és türelem kell. [...] Mihelyt zavarni akarja a tanúkat a másik oldal, tessenek mondani, hogy a tanút nem szabad zavarni. *Az anyagot nagyon jól szíveskedjenek megtanulni, a tanúkat kérdéssel segíteni.*”³²¹

A zárt tárgyaláson a védelem is felvonultatott tanúkat. Az ő vallomásait azonban a bíróság nem vette figyelembe, mivel szerintük azok az egyházközség életének „korábbi virágzásáról” tettek vallomást, ami csak még inkább aláhúzza Morvainak a jelenlegi helyzetért való felelősségét. Közéjük tartozott Kántor Zoltán szerszámlakatos is, aki a tárgyalás után levélben fordult Bereczky Albert püspökhöz. Megállapításait tanulságos hosszabban idézni, mivel szemléletesen példázza az egyházmegyei eljárás koncepciójait:

„Ma olvastam el Morvay nagytiszteletű úr ítéletének indokolását. Ezek után úgy érzem, amit elmondtam eskü alatt a vizsgálóbíró előtt és a zárt tárgyaláson a bíróság előtt, egészen hiábavaló volt. Az egyházmegyei bíróság több ízben leintett, amikor mondókámba kezdtem, hogy ezt rajtam kívül elmondták vagy harmincan. Eszerint kihallgattak jó harminc embert a gyülekezetből. Mégis azt kell hogy érezzem: *öt-hat olyan embernek a véleménye, akik kezdetől fogva csak a gyülekezet bomlasztására törekedtek sokkal döntőbb, mint a többségé,* akik mindvégig hűségesen kitartottak és részt vettek a gyülekezet munkájában. Vagy talán mind a harminc Morvay nagytiszteletű urat vádolta a Valériai egyház hanyatlásáért? Alig hiszem, hiszen ismerem őket és tudom egészen más a véleményük erről. Közel sem áll hozzám, hogy az egyházmegyei bíróság ítéletét bíráljam, de a lelkiismeret kényszerít és a tények igazolnak. *Olyan ez az írat, mintha háborúságot üzentek volna Morvay Istvánnak.* Mintha

³²⁰ Farkas Eszter szerint Morvay Fekete Sándor esperessel és Magyar Lajos segédlelkészrel kapcsolatosan jegyezte meg: „egyik zsidó tolja előre a másik zsidót. Fekete is egy piszkos zsidó, meg Magyar is.” Másik állítólagos megjegyzése, hogy Magyar Lajos az „orrával bólogatott,” illetve Szemenyeivel kapcsolatban állítólag azt mondta, hogy azért van Szemenyei jóban Magyarral, mert a „zsidók jóban vannak” egymással. KREL Budapest-Északi Református Egyházmegye iratai, Fegyelmi Ügyek, 1954–1959, 7. doboz, Morvay István fegyelmi ügye, Farkas Eszter kézirásos jegyzetei.

³²¹ KREL Budapest-Északi Református Egyházmegye iratai, Fegyelmi Ügyek, 1954–1959, 7. doboz, Morvay István fegyelmi ügye, Farkas Eszter kézirásos jegyzetei (kiemelés a szerzőtől).

nem is az a megbecsült ember volna, aki Szárszón vagy az ország bármelyik részén prédikált. Morvay nagytiszteletű urat nagyon sokan szeretik, köztük magam is. Úgy gondolom, ez az állásvesztés nagyon súlyos ítélet. Nagy megütközést keltett bennünk egyszerű dolgozóknak, akiket ő olyan szeretettel gondozott.”³²²

Szintén ide illik egy másik gyülekezeti tag levele, aki a gyülekezet számainak csökkenésére szolgáltatott kézenfekvő magyarázatot: „Mint az egész országban itt is visszaesés következett minden vonalon. Az ifjúság dolgozni ment, majd megkezdődött a hármas műszak és elmentek gyárba az asszonyok is, rá se ért a nép, úgy egyházhoz járni, mint annakelőtte. A párt se vette jó néven a párttagok vallásosságát s itt jóformán mindenki párttag.”³²³

IV.3.2. POLITIKAI SZÍNEZET

Morvay lelkipásztori szolgálatának gyengeségeit feltáró – karaktergyilkosságként funkcionáló – vádpontok után került sor az ítélet politikai jellegű indoklására is, amely szerint Morvay „izgatott az egyház és az állam között kötött egyezményt magában foglaló zsinati határozat ellen.” Amikor ugyanis 1954. november 11-én a belső-budapesti egyházmegye déli lelkész körében „a megjelent lelkészek közösen készültek a tanácsválasztás alkalmából elmondandó igehirdetésre,” Morvay a konvent által ajánlott igehirdetés-vázlattal kapcsolatosan azt mondta: „Hazudni nem szabad, sem hivatalból portóköteles, sem magánalapon.” A lelkész kör nyilvánossága előtt Morvay még a következő megállapításokat is tette: „Mi, mint egyház, úgy változunk, mint egy fregoli, hogy ez az ige ma, holnap meg más az ige.” Valamint, hogy:

„Az egyházban mindent dicsérni kellett, mindenért lelkesülni kellett – az ige alapján és hitből – ami rosszul volt. Rohadt volt [...] Nem becsületes dolog arra, ami nyilvánvalóan és előreláthatólag nem jó, rámondani – Isten nevében – hogy jó. [...] Minden hónapban változunk, mindig viszonyulunk. Ugyanaz az egyház ellenkező dolgokhoz is viszonyul és fog viszonyulni, mert mi mindig viszonyulunk.”³²⁴

³²² RL A/1c 1349/1955 Kántor Zoltán levele Bereczky Alberthez, 1955. december 4. Lásd 6. függelék.

³²³ RL A/1c 1960/1956 Dobos Gézáne levele Bereczky Albertnek, 1956. augusztus 1.

³²⁴ RL A/1c 1381/1955 Budapest-Északi Református Egyházmegye Bíróságának Ítélete, 1955. október 19.

Magukról a tanácsokról a következőképpen nyilatkozott: „Ugyanaz a kutya másik örvvel.”

Farkas József, a lelkész kör vezetője szerint Morvay célja kijelentéseivel az volt, hogy az igehirdetésre való együttes felkészülést zavarja, a résztvevőket demoralizálja és a tanácsválasztásban való eligazító szolgálatot gyengítse. Farkas szerint szintén a demoralizálást szolgálta, amikor Morvay szintén mindenki előtt „sejtelmesen” megkérdezte tőle: „Hogyan tudja lenyelni a svihákságokat, botrányokat itt bent?”, ezzel ugyanis úgy állította be lelkésztársai előtt az egyházkormányzatot, mint amelyet „svihákságok és botrányok” fémjeleznek.

Ide kívánczik az ítélet ezen pontjának teológiai érvelést öltő bekezdése is:

„A tanácstörvény megjelenésekor, az 1950. évi első tanácsválasztáskor egyházunk minden felelős vezetője hivatalos formában állást foglalt a tanácsok mellett. *A Magyar Népköztársaságnak nem esetleges velejárója, hanem lényege a tanácsrendszer, amely elsősorban állambatalmi szerv s mint ilyen, a református hit világánál Istentől rendelt törvényes felsőbbségünk.* A Magyar Népköztársaság alkotmányának az a megállapítása, hogy minden hatalom a dolgozó népé, a tanácsokban ölt testet s a magyar református egyház minden hivatalos állásfoglalásában, minden hivatalos tényezőjében és szervén keresztül olyan tisztelettel és megbecsüléssel tekint a tanácsokra, mint amelyekben maga a nép intézi a maga ügyeit, amely népből vétetett test szerint az egyház s amelynek körében szent szolgálatát végeznie kell. [...] éppen azért foglalkoztak a lelkésztestületek és lelkész körök a tanácsválasztás ügyével, hogy a református hit tanításai szerint, egyházunk törvényei alapján, zsinati határozataink és egyházi vezetőink állásfoglalása szellemében imádkozva készüljenek a lelkipásztorok és a gyülekezetek [...] a dolgozó nép e nagy eseményére.”³²⁵

Mindezek ellenére is Morvay „ellenszegült és engedetlenséget tanúsított az egyházi felsőbbségek törvényes rendeleteivel és határozataival szemben és szántsándékkal izgatott az állam és egyház között kötött egyezmény ellen, amely zsinatuk határozatába van foglalva.”³²⁶

Morvay 1954. november 11-i lelkész kör felszólalása az ÁEH figyelmét is felkeltette.³²⁷ Szerényi Sándor, Budapest Városi Tanácsának egyházügyi

³²⁵ RL A/1c 1381/1955 Budapest-Északi Református Egyházmegye Bíróságának Ítélete, 1955. október 19.

³²⁶ Ua.

³²⁷ BFL XXIII/102c BP VB TÜK, 1953–1960, 111. doboz, 0018-2/1954 Szerényi Sándor jelentése a budapesti egyházügyekről 1954. november 30-ig, 1954. december 1.

főelőadója az egyházmegyei lelkész körök jegyzőkönyvei alapján írta meg jelentését. Feltehetőleg Fekete Sándor esperes révén juthatott hozzájuk, aki esperesi időszakában lépten-nyomon előkerül az AEH jelentésekben, mint információforrás. 1954 második felében a jelentések egyik fő kérdése az volt, hogy a Nagy Imre-féle „enyhülés” milyen hatással van a „klerikális reakcióra.” Több jelentés is az egyházi élet „intenzifikálódásáról” szólt, arról, hogy lelkészek és laikusok egyaránt felbátorodtak. 1954 novemberében a három budapesti lelkész körből az észak-pestiben nem történt említésre méltó és a budaiban is csak kevés rendszerellenes kritika hangzott el,³²⁸ addig a dél-pesti „destruktívabb volt.” A huszonnégy lelkészből csak Morvay István és Böszörményi Ede fogalmazott meg kritikát. Böszörményi óvatosságra intett a „rendszerváltozások” alkalmával, mondván, hogy nem jó ha az egyház mindenre igent mond, mint ahogy eddig is tette. Morvay pedig arról beszélt, hogy tisztázni kell, hogy az egyház a népet vagy a vezetőket tiszteli? Szintén idézi a jelentés Morvay „Ugyanaz a kutya másik örvvel” kifejezését a tanácsválasztással kapcsolatosan. Kiemeli, hogy Morvay nem helyesli, hogy az egyház mindent helyesel. Például Kádár Imre dicsérte az öt éves tervet, aztán Nagy Imre erre kimondta, hogy túlméretezett volt és rosszat is hozott. Békefi Benő pedig helyeselte a kitelepítést, mire Nagy Imre szerint az nem volt méltó a szocialista humanizmushoz. Végül a jelentés szerint Morvay még azt a kérdést is feltette, hogy helyes-e ha nem mond le az ilyen egyházi rendszer?

Az egyházmegyei ítélet ötödik – utolsó – vádpontja csak megerősíti az előzőt. Eszerint Morvay az 1954-es konventi szabályrendelet kapcsán az 1954. október 26-i lelkész körű gyűlésen azt hangoztatta, hogy az egyházi törvényalkotás fórumának nem az „illegális konventnek,” hanem a zsinatnak kellene lennie, amely kijelentést az egyházmegyei bíróság a konvent elleni izgatásnak minősített.

Az ítélet hivatalos indoklásából kimaradt, de az ítélet vázlatában még benne van Morvay egy másik hangsúlyos, és az egyházkormányzat által el-

³²⁸ A budaiban a 26 lelkészből csak „Siklós József és Incze Gábor óbudai lelkészek megállapításai voltak kifogásolhatóak.” Siklós bűnbánatot követelt az egyháztól, mert arra is igent mondott, amire az állam bevallotta, hogy rossz volt. Szerinte ha nem akar az egyház hitelvesztett lenni, bűnbánatot kell tartania, ezt követelik a hívek is, addig nem mondhatják el, amit Isten üzen. Ez azt jelenti, hogy addig szerinte nem lehet támogatni a választást és a Hazafias Népfrent programját sem. BFL XXIII/102c BP VB TÚK, 1953–1960, 111. doboz, 0018-2/1954 Szerényi Sándor jelentése a budapesti egyházügyekről 1954. november 30-ig, 1954. december 1.

ítélendőnek tartott megnyilvánulása, amikor a Farkas József azon kérdésre, hogy fejtse ki miért is tartja a konventet illegálisnak nem volt hajlandó válaszolni, hanem azt mondta: „A tartózkodást a mai egyházi gyakorlat indokoltta teszi, mert *egyesek állásukat veszítették, amikor elmondották azt, amit igaznak tartottak.*”³²⁹ Hogy milyen hatással is voltak Morvay megnyilvánulásai, arról Sebestyén János a lelkészskör titkára így írt: „A felszólalás hatása igen különböző volt. Voltak, akik nevettek, voltak, akik megbotránkoztak, voltak, akik rombolónak tartották, és volt olyan is, aki azt mondotta, na végre valaki megmondta.”³³⁰ A titkár szerint Morvay megjegyzései igenis károsak voltak az egyházkormányzat érdekei számára: „Az ilyen felszólalások azért nem voltak helyesek, mert hátráltatták a lelkészskörök vezetőségének a lelkipásztorok nevelését célzó munkáját.”³³¹

Az ítélet záró megjegyzéseiben szerepelt, hogy bár a vádpontok akár a „legsúlyosabb ítélet” – palástvesztés és nyugdíjra való jogosultság elvesztése – kiszabását is indokoltta tennék, de a bíróság enyhítő körülménynek vette, hogy Morvay „a felszabadulás utáni 3-4 esztendőben építő módon vett részt a magyar református egyház mai útjának keresésében és szolgálásában, s ez idő alatt a külső üllői úti egyházközség életének színvonala is kielégítő volt.”³³² Megjegyezhetjük, hogy ezek szerint tehát azon lelkészek gyülekezeteinek az élete lehetett csak kielégítő, akik „építő módon” vettek részt az egyház akkori útjának szolgálásában. Ha valaki ettől eltért könnyen rámutathattak nála azokra a vélt és felnagyítható hiányosságokra, amelyek a legtöbb esetben lelkészi szolgálat természetes velejárói.

Érdekes módon az egyházmegyei ítélet indoklásának vége szinte csak futólag említi meg, hogy Morvay megfellebbezte Budapest-déli egyházmegye esperes választással kapcsolatos határozatát.³³³ Csak azt rója fel ezzel kapcsolatosan neki, hogy a fellebbezés hangvétele nem volt lelkipásztorhoz illő, mégis azzal Morvay nem merítette még ki az ellene felhozott rágalmozás és hamis vádaskodás fegyelmi vétségét. Ez utóbbi vádpont az egyházmegyei vádemelés egyik fontos pontja és véleményem szerint Mor-

³²⁹ KREL Budapest-Északi Református Egyházmegye iratai, Fegyelmi Ügyek, 1954–1959, 7. doboz, Morvay István fegyelmi ügye, dátum nélküli ítélettervezet Virág Lajostól, 8.

³³⁰ Uo., 9.

³³¹ Uo., 9.

³³² RL A/1c 1381/1955 Budapest-Északi Református Egyházmegye Bíróságának Ítélete, 1955. október 19.

³³³ Uo., 15.

vay menesztésének kiváltó oka volt, mégis mintha az ítélet úgy van beállítva mintha ennek nem lett volna komolyabb szerepe a fegyelmi ügy megindításában és az ítélet meghozatalában. Ezért a továbbiakban fordítsunk figyelmet az ügy ezen részletére.

IV.4. AZ 1955-ÖS BUDAPESTI ESPERES VÁLASZTÁS

Morvay István 1955. július 9-én megfellebbezte a Budapest-Déli Református Egyházmegye esperes választásának végeredményét arra hivatkozva, hogy több gyülekezet is érvénytelenül adta le szavazatát a választás győzteseként kimondott Hajdú Péterre.

Miért gondolhatjuk, hogy ez döntő hatást gyakorolt elítélésére? Morvaynak korábban is meggyűlt a baja az egyházkormányzattal, különösen is esperesével, Fekete Sándorral, akivel személyes ellentétek is voltak, hiszen ne feledjük, hogy Morvayt Fekete Sándor váltotta fel (vagy inkább le) „Az Út” főszerkesztői székében. Amikor zavarok támadtak a gyülekezetben és a presbiterek egy része Morvay ellen fordult, majd lemondott,³³⁴ Fekete 1954 tavaszán egy segédlelkészt, Magyar Lajost, mint személyes megbízottját rendelte ki Morvay gyülekezetébe, hogy a „segítségére legyen” és a gyülekezet lelki és anyagi életét, de magát a lelkipásztort is ellenőrizze.³³⁵ Morvay így írt erről Bereczkynek: „Esperes úr ideküldte Magyar Lajost, mint segítőt s mint engem ellenőrző esperesi megbízottat. Ha Püspök Úr még őriz szívébe szármalmat irántam s szeretetet, szüntesse meg ezt az állapotot, mielőtt megboldundulnék.”³³⁶

Az esperesi vizsgálat ekkor eredménytelenül zárult, nem indítottak Morvay ellen fegyelmi eljárást. Később, az esperes választás megfellebbezése után a fegyelmit olyan vádakkal indítják meg, amelyek alapján az eljárás akár 1954 tavaszán is megindítható lett volna. A lelkipásztor magatartásából, és esetleges szolgálati hiányosságaiból tehát nem csináltak ügyet addig, amíg Morvay nem avatkozott bele károsan szándékaik elérésébe.

³³⁴ Kávási László, Borsó Lajos, Szücs Ádám, Erdőssy Antal, Bodnár Lajos, Harsányi Kálmán a szóban forgó presbiterek. RL A/1b 877/1954 Bereczky Albert levele Fekete Sándornak, 1958. május 19. és RL A/1b 1097/1954 Bereczky Albert levele Fekete Sándornak, 1958. június 19. (az utóbbi levélen Fekete Sándornak szóló utóirat: „Szíveskedjék Esperes Úr komolyan figyelmeztetni Farkas Esztert, hogy a külső-üllői úti egyház ügyébe való mindenféle beavatkozástól a legkomolyabban tartózkodjék. B.A.”)

³³⁵ RL A/1c 18/1954 Morvay István levele Bereczky Alberthez, 1954. január 6.

³³⁶ Ua.

Maga az esperesválasztás az egyházmegyei határok újabb módosítása miatt vált szükségessé. Az Egyetemes Konvent 1952. február 29-én hozott 17. számú határozatával fogadta el az országos esperesi konferenciának az egyházmegyei határok „rendezésére” vonatkozó határozatát. Ez a határozat az előző évben kiadott államigazgatási rendelkezésen alapult, mint annak végrehajtási utasítása és egyértelműen a pártállam hatalmi centralizációját szolgálta. Eszerint az egyházmegyei határokat a politikai megyehatárokhoz kellett igazítani, az esperesi székhelyeknek a politikai megyeszékhelyekkel kellett megegyeznie, mert ott voltak találhatóak a megyei egyházügyi tanácsosi hivatalok.³³⁷

Ladányi Sándor szerint az „új” egyházmegyék létrejötte által az „örségváltást,” ami legfelsőbb – püspöki és főgondnoki – szinten már 1948-ban megtörtént, középszinten – az esperesi és egyházmegyei gondnoki szinten – is ügyesen végre lehetett hajtani, a régi egyházkormányzatból visszamaradt és az államhatalom számára nemkívánatos vezetőket eltávolítani és helyükre megfelelő személyeket ültetni.³³⁸

A Budapesti Református Egyházmegyét kettévágták: külső- és belső-budapesti egyházmegyére. Míg a belső-budapesti egyházmegye élére az államhatalom aktív kiszolgálója Fekete Sándor került, addig külső-Budapestet már a Ravasz-érában is működő, nagy elismertségnek örvendő Benkő István Rákospalota-óvárosi lelkész vezette. 1955-ben aztán a belső- és külső-budapesti modellt is átszervezték és így alakultak meg a mindmáig működő Budapest-északi és déli egyházmegyék.

Míg a megszüntetett belső-budapesti egyházmegye inkább polgári, a külső-budapesti pedig inkább agrár- és munkásgyülekezeteket foglalt magába, addig az új határrendezés által kevert társadalmi rétegű egyházmegyék képződtek. A társadalmi rétegek keveredése feszültséget, de mindenképpen bizalmatlanságot, a belső kohézió erodálását eredményezte a kevert egyházmegyék testületeiben. Más esetben is találkozunk azzal, hogy az államhatalom a különböző társadalmi rétegek egymással szembeni kijátszásával próbálta meg az egyházat belülről gyengíteni.³³⁹ Fekete Sándor így találta

³³⁷ Ladányi: Vázlatos, 132.

³³⁸ Ua.

³³⁹ Erre nézve szemléletes példa a Szigetszentmiklósi Református Egyházközség, ahol a tradicionalista középparaszti „kulák” és az ébredési kegyességű kisparaszti–munkás–kisiparos réteg egymással való szembekerülésével kapcsolatosan ezt a megjegyzést tette az Állambiztonság: „a viszálykodást feltehetően ki tudjuk majd használni arra, hogy a presbitereket még jobban szembeállítsuk egymással, s így a reakciós személyeket a lelkiesszel együtt leleplezhetjük a gyülekezet előtt.” (eredeti helyesírás szerint) ÁBTTL

egyházmegyéje számára a határmódosítás szükségességét: „kidomborodott a helyzet betegsége, mert sem lelki, sem anyagi szempontból nem tarthatuk előnyösnek, hogy kialakuljon egy belvárosi református lelkület, szemben egy külvárosi református lelkülettel, egy anyagilag stabil belvárosi egyházmegye, szemben egy anyagilag erőtlen külvárosi egyházmegyével.”³⁴⁰

Ladányi Sándor felvetésére, amely szerint az egyházmegyei határok módosítása a középvezetői réteg lecserélésének eszköze volt, joggal gondolhatunk Benkő Istvánnal kapcsolatosan. Benkő dátum nélküli, de mindenképpen 1953 decembere előtt készült ÁEH-s jellemzésének záró mondata: „Csak részben hasznosítható és a tevékenysége is csak fenntartással fogadható, túl sok jót nem várhatunk tőle.”³⁴¹ 1954-ben a budapesti ÁEH kerületi Hazafias Népfrent bizottságokban szóba jöhető lelkészek listáján az alábbi jellemzést fűzték a nevéhez: „szóban lojális, azonban tetteiben hiányzik az állam iránti készség. Nem könnyít, hanem nehezíti a feladatok megoldását.”³⁴² Éppen ezért helyette kerületében Esze Tamást, ekkor még mint a konventi levéltár vezetőjét és „Az Út” munkatársát javasolták: „az egyházkormányzatban jelentős szerepet játszik, tekintélyes és lojális, Benkővel szemben első helyen javaslom.”³⁴³

Megállapíthatjuk tehát, hogy Benkőt az ÁEH mindenképpen szerette volna számára alkalmasabb személyre lecserélni. Erről a szándékról ugyanakkor csupán csak egyetlen konkrét dokumentum tanúskodik, egy feljegyzés Bereczky és Fekete Szerényi Sándornál, Budapest Városi Tanácsának Egyházügyi Főelőadójánál tett 1953. december 7-i látogatásáról. Eszerint bár az ÁEH már egy éve kívánta, de „Külső Budapest esperesének következetesebb személlyel való felváltását mindeztideig nem tudták megoldani.”³⁴⁴ Sőt ezt továbbra is halogatni akarták külföldi „főpapok” látogatásának indokával. Szerényi így folytatta:

3.1.2. M-25801/129 „Erdélyi” fn. ügynök jelentéséhez csatolt állambiztonsági megjegyzés, 1959. november 6. („Erdélyi” fn. ügynököt Kósa László Adorján Józseffel azonosította: Kósa: Az állambiztonsági szervezet, 15.)

³⁴⁰ RL A/1b 2488/1955 Esperesi jelentés a belső-budapesti egyházmegye 1953. évi közgyűlésére, 5.

³⁴¹ BFL XXIII/134 BP ÁEH, 5. doboz, további jelzet nélkül, Benkő István jellemzése.

³⁴² BFL XXIII/102c BP VB TÜK, 1953–1960, 111. doboz 0018-2/1954 Helyi Hazafias Népfrent bizottságban szóba jöhető lelkészek listája, 1954. szeptember 8.

³⁴³ Ua.

³⁴⁴ BFL XXIII/134 BP ÁEH, 6. doboz, 1/41/1953 Szerényi Sándor feljegyzése Bereczky református püspök és Fekete Sándor esperessel folytatott megbeszéléséről, 1953. december 9.

„Ezzel kapcsolatban azt az álláspontot képviseltem, hogy e téren semmiféle megkötött kívánásunk nincs, az egyházkormányzat szuverén hatáskörén belül minden felmerült személyi kérdést úgy és akkor oldja meg, amikor és ahogy meggyőződése szerint szükségesnek tart. De ugyanakkor ismertettem előttük – különösen a peremrészekben mutatkozó visszasságokat, – egyes parókusoknak a felső iránytól eltérő magatartását. Közöltem velük, hogy a külső részen különösen elterjedt egy olyan nézet, amely szerint azért nem támogatják az állami feladatokat a szószékekről, mert nem akarják, hogy templomuk elnéptelenedjen. [...] A fenti probléma megoldása sokban az esperes személyének cseréjével és határozottabb vezetésével oldható meg.”³⁴⁵

Szerényi még azt is röviden megemlítette, hogy csere azért is halasztást szenved, mert a feladatra legalkalmasabb Hajdú Pétert Bereczky nem akarja rendelkezésre bocsátani, mivel „a titkárát nem akarja esperesnek odaadni.”³⁴⁶ Egyértelműen látszik tehát a budapesti egyházmegyéék átszervezésére, Benkő eltávolítására és Hajdú kinevezésére irányuló államhatalmi szándék.

Az egyházkormányzat és ÁEH között lezajlott bonyolult és mára átláthatatlan „húzd meg-ereszd meg” játszmák, már-már humoros példája Szamosközi István Budapest-északi esperesi beiktatására szóló meghívó hátoldalára kézírással írt, feltehetőleg Szerényi Sándortól származó kifakadás: „Benkő kiment az ajtón, bejött az ablakon. Szabót leváltotta Fekete. Benkőt Hajdú, de Fekete menesztése mellett odatelepedett Benkő mint főjegyző. Oh! Éljen a reakció!? Szabó Buj közs[égben] meghalt, de óbudán Ravasz temette.”³⁴⁷ Ebből a rövid feljegyzésből is látható, hogy az egyházmegyei változások az ÁEH vigyázó tekintete előtt zajlottak le, ugyanakkor az is, hogy az ÁEH felfigyelt a Fekete Sándor menesztése jelezte, számára negatív irányú folyamatokra.

Végül az egyházmegyei határmódosításokra irányuló állami közbeavatkozás szűkszavú, de erős bizonyítékaul idézzük ide Szerényi Sándor 1953 áprilisában írt „Javaslat nyári diszpozícióhoz” című dokumentumának oda-
vetett megjegyzését: „Két egyházmegye egyesítése, esperes Fekete Sándor, 2 jegyző olyanok, akik espereshelyettesnek is megfelelnek.”³⁴⁸

³⁴⁵ Ua.

³⁴⁶ Ua.

³⁴⁷ BFL XXIII/134 BP ÁEH, 7. doboz 703–1956. Farkas József meghívója Szamosközi esperesi beiktatására Szerényi Sándornak, 1956. július 14.

³⁴⁸ BFL XXIII/102c BP VB TŰK, 1953–1960, 111. doboz, 0018-28/1953 Szerényi Sándor: Javaslat nyári diszpozícióhoz, 1953. április 23. A javaslat felsorolja a budapesti katolikus-evangélikus-református egyházközségek jelenlegi személyi állományát, javaslatokkal, követelésekkel (?) kiegészítve, pl. „Kálvin tér: I. parókus Bereczky Albert; II. Farkas

Ilyen előzmények után Bereczky Albert püspök 1955. június 7-én a belső-kelenföldi egyházközségben a külső-budapesti egyházmegye, két napra rá a Gorkij fasori egyházközségben a belső-budapesti egyházmegye lelkészi karával ismertette az új egyházmegyei határrendezés szempontjait, és egyben az egyházkormányzat személyi ajánlásait az új egyházmegyek eszpereseit illetően. Eszerint az új, Budapest-déli egyházmegye élére Hajdú Péter belső-kelenföldi, míg a Budapest-északi egyházmegye vezetésére Fekete Sándor Gorkij fasori lelkész, már fungáló belső-budapesti esperes kerülne. Morvay már a Gorkij fasori gyűlésen is felszólalt és kifogásolta azt, hogy csak egyetlen jelöltet állítsanak a választásra.³⁴⁹ A püspöki ajánlást, kiegészítve az alsóbb egyházmegyei tisztségekre ajánlottak listájával, a két egyházmegye egyesített közgyűlése június 20-án „egyhangú lelkesedéssel”, hivatalosan is elfogadta, aminek másnapján Morvay István, gyülekezetének presbitériuma nevében, körlevelet intézett a budapesti gyülekezetek presbitériumaihoz.³⁵⁰ Ebben egy saját ajánló listát közölt, amelynek élén Kenéz Ferencet mint esperes-, Ágai Lászlót mint lelkészi főjegyző jelöltet szerepeltette.³⁵¹

Két napra rá Kenéz Ferenc is körlevélben fordult lelkésztársaihoz, és tisztázta, hogy Morvay az ő hozzájárulása nélkül szerepeltette nevét az általa kiküldött ajánlásban. Ezzel szemben ő maga Hajdú Péter esperessé választását támogatja és kéri, hogy „Isten akaratát felismerve, fogadjátok el teljes mértékben Püspök Urunk személyi javaslatát.”³⁵²

József Muraközi helyett, aki ny. megy. Ezzel együtt kerül rendezésre a Klauzál tér és Gyulai Pál u betánia központ rendezése is”; „Kelenföld: I. parókus Hajdú Péter, Sebestyén nyugdíjba megy”; Wekerle telep „Czirokat [Czirok Ákos] kell behozni, Horvátot [Horváth Tivadar] pedig az egyház vonja felelősségre. Jelenleg Adorján van kiküldve, aki rendet csinál.”

³⁴⁹ Nem tudjuk, hogy részletesen mit mondott. Felszólalására csak utalásokat találunk: RL A/1b 1389/1955 Morvay István levele a Külső-Budapesti Református Egyházmegye Közgyűlésének, 1955. július 9.; Lásd 5. függelék. RL A/1b 1300/1955 Feljegyzés a Budapest-déli egyházmegye esperes választásával kapcsolatos körülményekről.

³⁵⁰ RL A/1b 1350/1955 Morvay István levele, 1955. június 20.

³⁵¹ A többi tisztségre az alábbi jelöltek neveit tartalmazza Morvay listája: világi főjegyző: dr. Farkas László, budai gondnok, konventi főosztályvezető; világi jegyző: Balla Péter, külső-üllői úti presbiter, főelőadó; egyházmegyei ügyész: dr. Seres László és dr. Rada Tibor presbiterek; tanácsbíró: Ablonczy Dániel Kispest-Rózsa téri és Nagy Gyula Pest-lőrinc-Erzsébetlepi lekipásztorok.

³⁵² RL A/1b 1350/1955 Kenéz Ferenc levele, 1955. június 23.

A legtöbb gyülekezetben június 26-án volt a szavazás, amelyet megelőző napon Morvay István több gyülekezetet is felkeresett, amelyekben egy maga és 12 társa által aláírt nyilatkozatot olvasott fel, amely szerint:

„Alulírott Budapest-Déli egyházmegye gyülekezeteinek lelkipásztorai kijelentjük, hogy megkaptuk Kenéz Ferenc³⁵³ lelkipásztor testvérünk levelét. E levél ellenére őt szeretetünkről és ragaszkodásunkról biztosítjuk; úgy látjuk, hogy az egyházmegye gyülekezeteinek a bizalma felé fordult s így őt mint megválasztandó esperest ajánljuk presbitériumaink jóindulatába.”³⁵⁴

Magának a nyilatkozatnak nincs meg az eredetije. Szövegét Papp Gyula kelenföldi vallásoktató lelkész gyorsírással jegyezte fel, amikor Morvay Kelenföldön felolvasta, ezért Morvayn kívül a 12 aláíró lelkész személye ismeretlen. Ugyanakkor abban a tekintetben, hogy kik tartozhattak közéjük és kik lehettek vezető személyiségek irányadó lehet, hogy 1955. július 1-én Bereczky Morvayn kívül, magához hívatta Kőmíves Dávid, Ágai László, B. Kiss Ernő lelkipásztorokat és Benkő István esperest. A csapattal július 4-én Varga József ÁEH elnök-helyettes is találkozott, amely találkozó másnapján B. Kiss Ernő a következő nyilatkozatot tette:

„Esperes úr tanácsára, továbbá az Állami Egyházügyi Hivatalban nyert információ alapján, végül Püspök úrnak az A.E.H.-ban elhangzott intelme alapján lelkész társaimmal együtt úgy döntöttünk, hogy a Budapest-déli egyházmegye tisztviselőinek választásával kapcsolatban a fellebbezés jogával nem élünk. Amennyiben a választás ellen mégis befutna fellebbezés azt egyéni akciónak tekintjük azzal sem közösséget sem felelősséget nem vállalunk. Végül, mint már többször tettem és tettük újra hangsúlyozom, hogy választással kapcsolatban tanúsított magatartásunk Püspök úr személye és vonalvezetése melletti kiállásunkat jelentette. Szeretettel kérem szíveskedjék ezt így tekinteni és értékelni.”³⁵⁵

³⁵³ Kenéz Ferenc életéhez lásd: Kenéz: *Aki soha...*; Szenes Andrea interjúja Kenéz Ferencsel (1996): <https://www.youtube.com/watch?v=thpKzHnvwCU>; Portréfilm Kenéz Ferenc életéről Dubóczky Erzsébet rendezésében (2006): <http://nava.hu/id/128560/>; Boér Zoltán: Aki soha sem kellett. Kenéz Ferenc lelkész portréja az állambiztonsági iratok tükrében, in Kiss Réka–Erdős Kristóf–Zila Gábor (szerk.): *Református lelkészportrék a 20. századból*, Református Közéleti és Kulturális Központ Alapítvány (megjelentetés alatt).

³⁵⁴ RL A/1b 1350/1955 nyilatkozat, 1955. június 25.

³⁵⁵ RL A/1b 1350/1955 B. Kiss Ernő levele Bereczky Albertnek, 1955. július 5.

Feltehető, hogy a fellebbezésről lebeszélte lelkészek között lehettek olyanok, akik a június 25-én köröztetett nyilatkozatot is aláírták. Arról, hogy közülük tartozhatott Hegyaljai György is, más források nem, viszont Kenéz Ferenc visszaemlékezései tanúskodnak, aki így foglalja össze az esperesválasztás körüli eseményeket:

„1955-ben meghalt a Budapest-Déli egyházmegye esperese, Benkő István. [Benkő István 1959-ben halt meg, amikor egy szovjet katonai teherautó elütötte. Az esperesválasztást a fentebb már ismertetett politikai okok kezdeményezték – a szerző] Bereczkynek megvolt a jelöltje a hivatal betöltésére, ez volt Hajdú Péter. A megyébe tartozó lelképásztorok, Hegyaljai Gyuri, B. Kis Ernő, Morvai István azonban mást gondoltak. Nekik Hajdú Péter túl baloldali volt, elkezdtek mozgolódni, hogy ők engem akarnak esperesnek, én ismerem a nehézségeket, amelyekkel élnek, tudok nekik segíteni és velem az ÁEH is tárgyal, felkerestek, éjjel, hogy vállaljam én el – ezt sem hiszi el senki, hogy én nem törtetem a tisztségekért. Pedig nem vállaltam, minden lelkészi hivatalba küldtem egy levelet, hogy nem vállalom a jelölést.³⁵⁶ De a papok állhatatosak voltak nagyon. Hegyaljai Gyuri elment az ÁEH-ba is, ott is elmondta, mi a kispapok álláspontja. Bereczky éppen Mátraházán volt, felhívtam, és elmondtam neki, hogy a papok engem akarnak esperesnek. Berci bácsi azt válaszolta erre, hogy »fiam, nem kell vele törődni, néhány hang...« Hát a néhány hang odáig ment, hogy szorosán bár, de az én javamra állt a választás...”³⁵⁷

IV.5. A „NEHÉZ EMBER” FOLYTATJA A HARCOT

A többiek visszakozása ellenére Morvay – a „nehéz ember”³⁵⁸ – egyedül folytatta tovább a harcot az egyházkormányzat szándékával szemben. 1955. július 9-én megfellebbezte az esperes választást elsősorban arra hivatkozva, hogy a szavazatszámoló bizottság három érvénytelen szavazatot nem nyilvánított érvénytelennek, hanem Hajdú Péter javára érvényesített.³⁵⁹ Nem tudjuk, milyen forrásokra hivatkozva, de Morvay tudni vélte, hogy a pester-

³⁵⁶ Ez az alábbi levél: RL A/1b 1350/1955 Kenéz Ferenc levele, 1955. június 23.

³⁵⁷ Kenéz: *Aki soba*, 58.

³⁵⁸ Kádár Imre írja le ezzel a kifejezéssel Morvayt nekrológiájában, arra utalva, hogy Morvay becsülendő és szerethető egyén volt, de volt benne egyfajta dacosság, csökönyöség, összeférhetetlenségre való hajlam, erős önérzet is. Kádár: *Búcsú*.

³⁵⁹ RL1 A/1b 1389/1955 Morvay István levele a Külső-Budapesti Református Egyházmegye Közgyűlésének, 1955. július 9.

zsébet-szabótelepi gyülekezet szavazata késve érkezett be az esperesi hivatalba, ezért szerinte érvénytelen. Emellett a budafoki gyülekezet szavazólapján nem a gyülekezet pecsétje, hanem a lelkészi hivatal pecsétje szerepelt, ezért az szerinte szintén érvénytelennek számít. Hasonlóképpen érvénytelennek tartotta Morvay a külső-kelenföldi egyházközség szavazólapját is, amely „sérült, azon kaparás és átírás látható,”³⁶⁰ és amelyet Fekete Sándor utasítására a szavazatszámoló bizottság végül Hajdú Péter javára érvényesített.³⁶¹

Feltételezés csupán, hogy Morvay azért tudott az érvénytelennek nyilvánítható szavazólapokról, mert a választás körülményeivel elégedetlen lelkésztársai finom szabotázsakciókkal – mint a szavazólapok határidő utáni beküldésével, a téves pecsételéssel és rongálással – szándékosan próbálták megtámadhatóvá tenni a választás végeredményét és ezt egymással meg is beszéltek.

A negyedik esetként a budai gyülekezetre hivatkozik Morvay, ahol szerinte a presbitérium nem Hajdú Péterre adta le a szavazatát, azt azután mégis Hajdú számára érvényesítették: „Buda a neki tulajdonított öt szavazatával nem szavazott Hajdú Péterre, ezt a budai presbitérium határozata ellen benyújtott fellebbezés és a presbiterek nekem személyesen, sőt a lelkipásztornak előttem és mások előtt tett nyilatkozata, valamint a presbiteri gyűlésről felvett jegyzőkönyv is bizonyítja.”³⁶²

Beszédek Morvay fellebbezésének alábbi sorai:

„Jelentem, hogy az új egyházmegye többségét alkotó gyülekezeteket, vagy annak lelkipásztorait a többi tisztre vonatkozólag se kérdezték meg, hanem Fekete Sándor, Kéri Sándor és Hajdú Péter állították össze a listát és már kész listát mutattak be [...] Ezt a listát sokszorosítva és elfogadó záradékkal előre ellátva terjesztették a két egyházmegye közgyűlési tagjai elé, világosan értésükre adva, hogy másra nem lehet szavazni.”³⁶³

Fellebbezése másnapján Morvay presbiteri gyűlést hívott össze, amely a választás megismétlését és a gyülekezeti szavazatértékek újra szabályozását

³⁶⁰ Ua.

³⁶¹ Az esetet így írja le pontosan Morvay: „Érvénytelen Külső Kelenföld szavazata, mivel lelkipásztora írásban jelentette, hogy szavazólapja sérült, azon kaparás és átírás látható. Szemennyei Sándor, majd *Fekete Sándor lelkészek telefonbeszélgetése után, melyet Szabó Géza lelkészekkel folytattak érvényesítették e szavazatot is Hajdú Péter javára*, holott, hogy itt mi az igazság csak egy későbbi vizsgálat dönthetné el, ahol én Szabó Géza dr. lelkipásztor társam nekem tett vallomása alapján kész vagyok tanuságot tenni.” Ua.

³⁶² Ua.

³⁶³ Ua.

kérte az egyházmegyétől.³⁶⁴ Szintén aznapi keltezéssel született meg egy hat gépelt oldalas panaszlevél, első helyen Labancz János presbiter – egyben 10. kerületi tanácsstag – aláírásával, amelyben öt gyülekezeti tag emelt panaszt Morvay ellen, főleg azokban a pontokban – mint például sikkasztás, lelkipásztorhoz nem méltó viselkedés – amelyek később az egyházmegyei tárgyaláson is visszaköszöttek.

A panaszlevélben külön pontban, egy másfél oldalas beszámolóban szerepel Morvaynak az esperes választással kapcsolatos viselkedése. Eszerint az 1955. június 26-i presbiteri gyűlésen, amelyen az egyházmegyei választást kellett lebonyolítani, Morvay főleg Balla Péter presbiter támogatásával a maga jelöltlistáját szavaztatta meg, és Labancz János és dr. Égető Sándor presbiterek hathatós kérése ellenére, nem volt hajlandó az egyházkormányzati listát megmutatni a presbitereknek. Ehelyett Kenéz választását ajánlotta, elsősorban azért mert szerinte Kenéz „nincs senki befolyása alatt és általa meg lehet szabadulni Fekete esperes rémuralmától.”³⁶⁵ Szintén a panaszlevél információi szerint Morvay komoly agitációs munkát végzett Kenéz megválasztása érdekében és huszonnyolc lelkészt látogatott végig, Hajdú Pétert pedig nyíltan szidalmazta a presbitériuma előtt: „A Püspök öreg ember, Hajdú Péter káros, rosszra buzdító befolyása alatt áll, ettől meg kell szabadítani. Hajdú Péter egy ismeretlen ember, az uri réteg papja, Kelenföldre is azért erőszakolták reá.”³⁶⁶

1955. július 14-én Morvay azt a rövid telefonértesítést kapta (nem tisztázott, hogy az ÁEH-tól vagy az egyházkerulettől), hogy másnap menjen – szó szerint: „a Pasaréti-út 59 alá Miklós Imréékhez.”³⁶⁷ Miklós Imre később az ÁEH elnöke, ekkor még csak egyik osztályvezetője volt.³⁶⁸ Mor-

³⁶⁴ RL1 A/1b 1388/1955 Budapest-Külső-Üllői Úti Református Egyházközség levele a Külső-Budapesti Református Egyházmegye Közgyűlésének, 1955. december 10.

³⁶⁵ RL A/1b 1300/1955 Gyülekezeti tagok panasza Morvay István ellen, 1955. július 10.

³⁶⁶ Ua.

³⁶⁷ RL A/1b 1350/1955 Morvay István levele Bereczky Albertnek, 1955. július 15.

³⁶⁸ Miklós Imre (1927. március 7. Budapest – 2003. március 17. Budapest), 1946–1949 között a Budapest Székesfőváros Közlekedési Rt.-nél kalauz. 1949–1951 között a Szakszervezeti Ifjúsági Szövetség, a Magyar Ifjúság Népi Szövetség, illetve a Dolgozó Ifjúság Szövetsége politikai munkatársa, alosztályvezető. 1951. szeptember 15.–1989. április 30. között dolgozott az Állami Egyházügyi Hivatalban: előadó 1951. szeptember 15-től, alosztályvezető 1953. június 1-től, osztályvezető 1953. augusztus 26-tól, elnökhelyettes 1956. június 1-től, elnök, államtitkár 1971. május 12-től. 1966-ban szerzett középiskolai tanári diplomát az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán. 1989. november 1-jével nyugállományba került. <https://neb.hu/asset/php/Pa1z7j.pdf> (Letöltés ideje: 2020.01.10.)

vay a telefonértesítést figyelmen kívül hagyta és nem ment el. Már másnap azzal a magyarázattal mentegetőzött Bereczkynek, hogy nem értette a rövid értesítést, mivel nem ismert semmiféle „Miklós Imrééket,” ezért nem is ment el a megadott címre. Ugyanakkor július 15-én maga Miklós Imre hívta fel, hogy menjen be hozzá. Mivel Miklós Imre Morvay érdeklődésére nem volt hajlandó elmondani neki a telefonban, hogy milyen ügyben akar vele beszélni, Morvay kérte, hogy írásban és a felettes egyházi hatóságon keresztül hívja majd legközelebb a megtárgyalandó ügy megnevezésével.

Azt még elképzelhetőnek tarthatjuk, hogy Morvay valóban nem tudhatta ki az a Miklós Imre, de azt már kevésbé, hogy nem tudta mi székel a Pasaréti út 59-es szám alatt. Az, hogy Morvay figyelmen kívül hagyta a behívást, sőt még „kekeckedett” is az ÁEH egyik vezető tisztségviselőjével, vagy kivételes bátorságot, vagy vakmerőséget, esetleg naivitást feltételezett Morvay részéről, de lehet, hogy egy már a végsőikig elkeseredett ember „minden mindegy” hangulatát tükrözte.

IV.6. MEGTORLÁS

Cinikusan megjegyezhetnénk, hogy Miklós Imre végül is megfogadta Morvay tanácsát, és a felettes egyházi hatóságon keresztül intézte a továbbiakat, mivel már a telefonbeszélgetés másnapján az egyházkerület elnöksége elrendelte Morvay István felfüggesztését és ellene a fegyelmi eljárás megindítását.³⁶⁹

Az indoklásban a július 10-én kelt, gyülekezeti tagoktól származó panaszlevél, és Morvaynak az esperes választás ügyében beadott „panaszirata” – értsd fellebbezése – szerepelt. Magát a fellebbezést – mind a választás megismétlésére vonatkozót, ami a Külső-Üllői úti gyülekezet presbitériumának nevében lett beadva, mind pedig a Morvay nevében beadott, a különböző gyülekezeti szavazatok érvényességét elvitató fellebbezést – 1955. július 21-én az egyházkerület elutasította.³⁷⁰ Az elsőt mindenfajta rész-

³⁶⁹ RL A/1b 1300/1955 Dunamelléki Református Egyházkerület Elnökségének végzése, 1955. július 16.

³⁷⁰ Morvay és presbitériuma a fellebbezéseket az illetékes espereshez, a belső-budapesti Fekete Sándorhoz nyújtotta be. Mivel Morvay gyülekezete az egyházmegyei közlőgő átszervezése következtében a Budapest-déli egyházmegyéhez került volna, de az még nem kezdte meg a működését, ezért az ügy rögtön az egyházkerülethez került át, mint az új egyházmegyét megalakító szervhez. Erről lásd: RL A/1b 1389/1955 Fekete Sándor levele Bereczky Albertnek, 1955. július 19.

letesebb indoklás nélkül, pusztán arra hivatkozva, hogy „ez a beadvány, valamint az előbbieik is arra mutatnak, hogy a fellebbező törvényes jogai-val már nem jóhiszeműen él, itt minden törekvése arra irányul, hogy egy törvényes választást megghiúsítson úgy, hogy a fellebbezéseit és előadásait az iratokból kitűnőleg is alaptalan tényekre és helytelen jogi következtetésekre építi fel.”³⁷¹

A másik, Morvay nevében beadott fellebbezés elutasítását részletesen indokolta az egyházkerület,³⁷² amely az 1933-as egyházi törvény joghézaganak segítségével vitatta el a fellebbezés indokainak érvényességét – bár Morvay is ezeket a nem részleteiben szabályozott tényezőket használta fel fellebbezésében. Az egyházkerület törvényértelmezése szerint a Pesterzsébet-Szabótelepi gyülekezet késve beérkezett szavazólapja érvényes, mivel az egyházi törvények szerint maga a késés nem érvényteleníti a szavazólap tartalmát, pusztán „csak a jó rend érdekében”³⁷³ van megadva a határidő. A budafoki gyülekezet szavazólapja is érvényes, mivel a lelkészi hivatal pecsétje is érthető úgy, hogy az a gyülekezet pecsétje, sok gyülekezet esetében még a feliratuk is teljesen azonos. Az azonban elismerik, hogy a külsőkelenföldi szavazólapon „valóban észlelhető némi javítás,”³⁷⁴ ugyanakkor bekérték a gyülekezettől a választó presbiteri gyűlés jegyzőkönyvi kivonatot és abban is a Hajdú Péterre leadott szavazat található meg.³⁷⁵

Hasonlóképpen a budai gyülekezet esetében is a presbiteri gyűlés jegyzőkönyvének kivonatára hivatkozik az egyházkerületi cáfolat, amely szintén kimondja, hogy a presbitérium Hajdúra szavazott. A budai presbiteri jegyzőkönyvi kivonat meglehetősen homályosan adja elénk a történeteket.³⁷⁶

³⁷¹ RL A/1b 1388/1955 Dunamelléki Református Egyházkerület Elnökségének végzése, 1955. július 21.

³⁷² Ua.

³⁷³ Uo., 1.

³⁷⁴ Uo., 2.

³⁷⁵ Ez a körülményeket figyelembe véve nem bír sok bizonyító erővel (a szerző).

³⁷⁶ Az egyértelműség kedvéért ide idézzük a presbiteri jegyzőkönyvi kivonat ide vonatkozó részét: „A lelkipásztor ezután az esperesi tisztségre kérte a presbiterek szavazatát. Minthogy a kérdés első ízben történt felvetése alkalmával sem az értekezleti lista jelöltére: Hajdú Péter kelenföldi lelkipásztorra, sem a Morvay István-féle lista jelöltére: Kenéz Ferenc budafoki lelkipásztorra nem szavazott senki, a lelkipásztor felteszi a kérdést, hogy nem kívánja-e a presbitérium szavazatát a dr. Farkas László gondnok által a lelkészi főjegyzői tisztségre javasolt Ágai László csepeli lelkipásztorra adni. Ecser József presbiter ezzel kapcsolatosan bejelentette a presbitériumnak, hogy biztos tudomása szerint Ágai László, akivel ő szoros családi kapcsolatban áll, az esperesi tisztséget semmiképpen sem vállalná. E bejelentés után az elnök újonnan feltett kérdésére a

Annyi azonban bizonyosnak látszik, hogy a presbitériumban olyan bizonytalanságot okozott a Morvay-féle jelöltlista, hogy az első szavazáskor sem Hajdú Péterre, sem Kenéz Ferencre nem érkezett szavazat. A kivonat nem tartalmazza, hogy elsőre kire szavaztak, csak azt, hogy az első forduló érvénytelensége után Haypál Béla, a gyülekezet lelkipásztora, Ágai László megválasztását ajánlotta a presbitereknek. Ágai jelenlévő közeli rokona viszont azzal érvelt, hogy Ágai biztosan nem vállalná az esperesi tisztséget, ekkor adták le a presbiterek végül Hajdú Péterre szavazatukat.³⁷⁷

Kenéz Ferenc visszaemlékezése más narratívát mutat be:

„...szorosan bár, de az én javamra állt a választás, amikor már csak a Budai egyházközség szavazatai voltak hátra, ők tartották aznap legkésőbbben a presbiteri gyűlést. Akkor volt Fekete Sándor a pesti esperes, az egyházban később Bereczky ellenfele. Ő szervezte a választást. Óránként kért jelentést a különböző egyházközségektől, hogy áll a szavazás, kire voksoltak, nem várta meg, amíg a szavazatok hivatalosan beérkeztek. Tehát szoros volt az állás az én javamra, amikor hátra volt még a Budai gyülekezet, ami 4 szavazati értéket jelentett. [ötöt³⁷⁸ jelentett – a szerző] Fekete taxiba ült, kiment a Szilágyi Dezső térre, ezt nekem maga Haypál Béla, az ottani lelkész mesélte, és ez a hátralévő négy szavazatot egyszerűen Hajdú Péterre íratta.”³⁷⁹

Teljes bizonyossággal tehát nem rekonstruálhatjuk a történeteket, azt azonban, hogy valami jelentőségteljes valóban történhetett a budai választás során az is mutatja, hogy a későbbi vádiratok, ítélet indoklások is a többi gyülekezeti esetről nagyobb hangsúlyt adnak a budai esetnek.³⁸⁰

presbitérium Hajdú Péter kelenföldi lelkipásztorra adja le szavazatát.” RL A/1e 1956/1.sz. Kivonat a budai ref. egyh. presbitériuma 1955. június 16-iki jegyzőkönyvéből.

³⁷⁷ RL A/1e 1956/1.sz. Kivonat a budai ref. egyh. presbitériuma 1955. június 16-iki jegyzőkönyvéből.

³⁷⁸ RL A/1b 1350/1955 Budapest-Déli Református Egyházmegye egyházközségeinek lelkészei és szavazat értékei.

³⁷⁹ Kenéz: *Aki soha*, 58.

³⁸⁰ Az egyházkerület szintén ragaszkodott ahhoz a véleményéhez, hogy a megválasztandó egyházmegyei tisztségviselők személyéről csak „ajánlás” és nem „jelölés” történt és, hogy „maga az ajánlás a választhatók körét nem szűkíti, ettől függetlenül az egyházközségek szavazhattak mindazokra, akiket a törvény a szóban forgó tisztségekre képesít.” RL A/1b 1389/1955 Dunamelléki Református Egyházkerület Elnökségének végzése, 1955. július 21., 2.

1955. július 26-án megszületett az egyházmegyei vádirat is, amely fő pontjaiban, de sok helyen szó szerint követte a Labancz-féle július 10-i panaszlevelet, illetve Farkas Eszternek egy 1955. július 26-i nyilatkozatára, valamint más gyülekezeti tagok által beküldött panaszlevelekre alapozott, amelyek egy része megvan a levéltári anyagok között, jó részük azonban nem.³⁸¹

1955. szeptember 1-én Morvay kilenc gépelt oldalas nyilatkozatban foglalta össze védekezését az ellene hozott vádpontokban, tanúk megjelölésével.³⁸² Elsősorban a pénzügyi visszasságokkal, lelkipásztori karakterének és szolgálatának hiányosságait illető vádakkal foglalkozott: „A panaszokra általánosságban az a megjegyzésem, hogy a terhemre rótt cselekményeket nem követtem el.”³⁸³ Értetlenségének ad hangot, hiszen a panaszok nem új keletűek és azokat már korábban Fekete Sándor esperes megbízottja Magyar Lajos segédlelkész révén 1954 elején kivizsgáltatta, és akkor nem látott okot fegyelmi eljárás megindítására. „Az esperes úr velem kibékült, a gyülekezetben békesség volt, nem volt szükség tehát intézkedésre”³⁸⁴ – írta Morvay, aki aztán tételesen cáfolta meg a vádiratban szereplő vádak nagy részét, mint amelyek rosszindulatú félremagyarázások, túlzások eredményei. Ilyenek a lelkészgyűlésen való megnyilvánulásai is, amelyeket szerinte szintén rosszindulatúan, eredeti kontextusukból kiragadva, torzították el: „Az egyházi és állami hatóságokról mondtam ugyan bírálatot, de mindig építő szándékkal és nem olyan módon, hogy az a megengedhető határokat

³⁸¹ KREL Budapest-Északi Református Egyházmegye iratai, Fegyelmi Ügyek, 1954–1959, 7. doboz, Morvay István fegyelmi ügye, dr. Virág Lajos egyházmegyei ügyész vádirata Morvay István ellen, 1955. július 26.; A lényegi pontokban nem tartalmaz változtatást, de 1955. október 14-én egy bővebb, részletesebb vádirat is született: KREL Budapest-Északi Református Egyházmegye iratai, Fegyelmi Ügyek, 1954–1959, 7. doboz, Morvay István fegyelmi ügye, dr. Virág Lajos egyházmegyei ügyész kibővített vádirata Morvay István ellen, 1955. október 14. Morvay mellett is érkeztek be támogató levelek. Lásd. pl. RL A/1b 2732/1955 Kalmár Rózsa levele a Dunamelléki Református Egyházkerület Bíróságához, 1955. december 3.; RL A/1c 1349/1955 Kántor Zoltán levele Bereczky Alberthez, 1955. december 4.; RL A/1c 1941/1955 Kántor Zoltán levele Bereczky Alberthez, 1955. december 30.; RL A/1c 1960/1956 Dobos Gézáné levele Bereczky Alberthez, 1956. augusztus 1.; RL A/1c 2003/1956 Süvegh Rózsa levele Bereczky Alberthez, 1956. augusztus 1.

³⁸² KREL Budapest-Északi Református Egyházmegye iratai, Fegyelmi Ügyek, 1954–1959, 7. doboz, Morvay István fegyelmi ügye, Morvay István nyilatkozata, 1955. szeptember 1.

³⁸³ Uo., 1.

³⁸⁴ Uo., 2.

túllépte volna. Az inkriminált kifejezések nem is egészen ilyen formában hangoztak el, s kiragadva egészen más az értelmük, mint a maguk összefüggésében.”³⁸⁵ Bevallja azonban, hogy „az egyházmegyével való viszonyomat nem ez tette feszültté, hanem a bíróság elnökének [Fekete Sándor] egyházpolitikai magatartása, amelyet a lelkésztestületi ülésen gyakran voltam kénytelen kifogásolni.”³⁸⁶

Az esperes választással kapcsolatos vádakra csak egy rövid, negyed oldalas bekezdésben reagált. Szerinte az egyházi törvény csak a maga mellett végzett korteskedést tiltja meg, tiltakozott a vád ellen, hogy presbitériumának nem mutatta be az egyházkormányzati jelölő listát és cáfolta, hogy becsmérelte volna a presbitériuma előtt Hajdú Pétert és a többi hivatalos jelöltet. Szintén cáfolta, hogy megtámadta volna a budai gyűlekezet szavazatának érvényességét. Végül ezen a ponton is értetlenségének ad hangot, mert úgy érzi, hogy a választás eredményével szembeni fellebbezését róják fel neki bűnéül, pedig: „Fellebbezni, – úgy éreztem, – jogom van, magával a fellebbezés tényével törvénysértést nem követtem el. A presbiteri gyűlés jegyzőkönyvének és fellebbezésem szövegének összevetése után terhemre fegyelmi eljárás alapját képező cselekményt megállapítani nem lehet.”³⁸⁷

Különleges szerepet tulajdonít az ügyben Fekete Sándor személyének, akivel szemben összeférhetetlenségre hivatkozik, hiszen az „ügyészi panasziratban vád tárgyává van téve az az érvelésem is, hogy Kenéz Ferenc által meg lehet szabadulni »Fekete esperes rémuralmától.«”³⁸⁸ Ezért Feketének, aki az ügy egyik sértettjévé vált, mint a bíróság lelkészi elnökeként való szerepvállása számára aggályos: „Aggályosnak is tekintendő az esperes úr azért, mert köztudomású, hogy évek óta komoly ellentétek állottak fenn közöttünk.”³⁸⁹

Bár Morvay minden feljebbviteli szinten, minden fellebbezésében kifogást emelt Fekete Sándornak az ügyben való szerepvállásával szemben, kifogását mindig alaptalannak találták.

³⁸⁵ Uo., 8.

³⁸⁶ Uo., 8.; Szintén tudatában volt annak, hogy a panaszok nagy része mögött Farkas Eszter, egykori vallásoktató segédlelkésze áll, akitől tudja, hogy nem a legjobb viszonyban váltak el.

³⁸⁷ Uo., 7.

³⁸⁸ Uo., 1.

³⁸⁹ Ua.

IV.7. ELMARADT REHABILITÁCIÓ

A Budapest-Északi Református Egyházmegye Bíróságának 1955. október 19-én kelt ítéletét, amely Morvayt szolgálati helyéről való elmozdításra és négy évig jobb javadalmazású és magasabb egyházi tisztségre való megválasztástól való eltiltásra ítélte már fentebb ismertettük.

Az ítélettel szemben mind Morvay, mind pedig az egyházmegyei ügyész fellebbezett az egyházkerülethez. Az egyházkerület 1955. december 8-án tartott tárgyalása, lényegében helyben hagyta az egyházmegyei ítéletet, néhány részletben enyhébb, némely esetben ugyanakkor súlyosabb megállapításokat fogalmazott meg. Morvay reménysége, hogy az egyházkerületi bíróság előtt az ellene felhozott sokszínű vádpontokkal szemben egy új grémium előtt védheti meg magát hamisnak bizonyult, az egyházkerületi bíróság elfogadta az egyházmegyei tárgyalás által már megállapított tényállást. Az egyházkerületi bíróság helyet adott az ügyészi fellebbezésnek abban, hogy míg az egyházmegyei ítélet csak lelkipásztorhoz nem illő cselekedetnek tartotta, addig az egyházkerületi bíróság rágalmazásnak és hamis vádaskodásnak nyilvánította azt, hogy Morvay azt állította, hogy a budai gyülekezet presbitériuma nem szavazott Hajdú Péterre érvényes módon.³⁹⁰ Ugyanakkor enyhítette az egyházmegyei ítélet megfogalmazását abban, hogy Morvay nem izgatott, csak ellenszegült és engedetlen volt az egyházi felsőbbbségek törvényes rendeleteivel szemben.³⁹¹

Végül Morvay főleg eljárási hibákra hivatkozva a konventi bírósághoz is fellebbezett, de nem meglepő módon ügye ott sem nyert számára kedvező fordulatot, hanem 1956. április 13-án a konventi bíróság is helyben hagyta és jogerőre emelte az alsóbb fokú bíróságok ítéleteit.³⁹² Lehet, hogy figyelmet érdemlő részlet, de lehet, hogy nem szabad neki semmi jelentőséget tulajdonítani, de Pap László, mint konventi bírósági tag, teológiai óráira hivatkozva kimentését kérte Morvay tárgyalásáról. Amikor egy másik

³⁹⁰ „panaszlottnak törvényeink szerint semmiféle jogcímen nem adnak jogot ilyen irányú fellebbezés benyújtására, következésképp, ha aktorátus nélkül fellebbezett, célja nem lehetett más, mint az egyházi hatóságok előtt való rágalmazás és hamis vádaskodás.” RL A/1e 1955/15.sz. Dunamelléki Református Egyházkerület Bíróságának ítélete, 1955. december 8., 3.

³⁹¹ Ua.

³⁹² MRZSL Konventi Bíróság 3/a fond 22b doboz Konventi Elnökségi Iratok, 1956. 1. bir. sz. Református Egyetemes Konvent Bíróság Végzése, 1956. április 13.; RL A/1e 1956/1. sz. Református Egyetemes Konvent Bíróság Ítélet, 1956. április 13.

bírósági tag akadályoztatása miatt mégis behívták, akkor pedig felesége betegségére hivatkozva marad távol.³⁹³

Morvay ezután még egy közel két éves illetményvitába bonyolódott volt egyházközségével, amely azelőtt megszüntette neki folyósítani a fizetését mielőtt a gyülekezetből való eltávolítása jogerőssé vált volna.³⁹⁴ Mivel a gyülekezettel nem tudtak megállapodni az elmaradt illetmények összegében ezért a Hajdú Péter vezette egyházmegye azért, hogy elhallgattassa Morvayt belement abba, hogy segélyként kiutalja neki a gyülekezet helyett az igényelt pénzt: „Bár kérdéses, hogy Morvay Istvánt megilletné is valami, de közérdek lenne, hogy az ügy mielőbb befejeztessék és ne kelljen Morvay István személyével kapcsolatban újabb bírósági tárgyalást tartani.”³⁹⁵

Felfüggesztése után, pereit alatt Morvay alkalmi munkákból élt meg és napról-napra tartotta el családját, például gyárakba jelentkezett dekorátornak³⁹⁶ és élelmiszerboltban volt eladó.³⁹⁷ 1956 májusában Bereczky Alberthez írt elhelyezést kérő levelének hátoldalán kézírással és Hajdú Péter aláírásával az alábbi a megjegyzés található: „segédlelkészi kirendelését javaslom a pestlőrinc-központi egyházközségbe”.³⁹⁸ A segédlelkészi kirendelés 1956. június 4-én meg is történt,³⁹⁹ de Morvay ellenállásán bukhatott meg, aki így írt erről Bereczkynek: „Oktalanul megaláztatni nem kívánatom s azért átmenetileg sem kérek segédlelkész beosztást.”⁴⁰⁰ Felbátorodá-

³⁹³ MRZSL Konventi Bíróság 3/a fond 22b doboz Konventi Elnökségi Iratok, 1956/1. sz. Harsányi György feljegyzései, 1956. március 27. és 1956. április 11.

³⁹⁴ Az illetményügy iratanyaga a Budapest-Déli Református Egyházmegye Irattárában található meg (1091 Budapest, Kálvin tér 8.) Bírósági Ügyek 1/1956. bir. jelzet alatt.

³⁹⁵ Budapest-Déli Református Egyházmegye Irattára, Bírósági Ügyek 1/1956. bir. Egyházmegyei ügyész levele Hajdú Péter esperesnek, 1958. szeptember 13.; Az illetményügy, miután Morvay nyilatkozott arról, hogy továbbá semmilyen anyagi követelése nincs az egyházközségre és az egyházmegye irányába és megkapta a rendkívüli segélyt végül csak 1958. novemberének végén zárult le. Lásd: Budapest-Déli Református Egyházmegye Irattára, Bírósági Ügyek, 1/1956. bir. Budapest-Déli Református Egyházmegye Bíróságának Végzése, 1958. november 29.

³⁹⁶ RL A/1b 1071/1956 Morvay István levele Bereczky Albertnek, 1956. június 21.

³⁹⁷ Bán István: Az arctalan szolgák, kézirat, 11–12. Idézi <http://zsinatilevtar.hu/a-magyarorszag-reformatus-egyhaz-tortenete-a-kommunista-idokban-1945-1989> (Letöltés: 2019. augusztus 3.)

³⁹⁸ RL A/1b 1071/1956 Morvay István levele Bereczky Albertnek, 1956. május 26.

³⁹⁹ RL A/1b 937/1956 Morvay István segédlelkészi kirendelése a Pestlőrinc-Központi Református Egyházközségbe, 1956. június 4.

⁴⁰⁰ RL A/1b 1071/1956 Morvay István levele Bereczky Albertnek, 1956. június 21.

sára okot adhatott, hogy ekkorra már Fekete Sándor eltávolítása megtörtént: „Kérem lelkipásztori beosztásomat Budapesten szintén ismételni. *Nem kérek rehabilitációt bár sok hamisságot és erőszakot és jogtalanságot tudok bizonyítani peremben Fekete Sándor részéről.* Még a feljelentő aláírások közt is akadt hamis aláírás és hamis tanú, de nem bolygatom azt a békességért.”⁴⁰¹ A Fekete-ügy körüli hangulat érhető tetten egy gyülekezeti tag levelében is, aki Fekete eltávolításától Morvay Külső-Üllői útra való visszahelyezését remélte: „Mikor püspök úr elkezdte tisztogató munkáját, mindnyájan vártuk, hogy igazságot szolgáltat ennek a gyülekezetnek is.”⁴⁰²

Bereczky, aki meglehetősen barátinak és jó szándékúnak mutatkozott Morvay irányában megerősítette, hogy kész neki azonnal segédlelkészi beosztást adni, ha azt írásban kéri tőle.⁴⁰³ Morvay lehetett az, aki nem kívánt élni ezzel a számára megalázó lehetőséggel. Végül 1959 februárjától konventi állományba került mint intézeti lelkész.⁴⁰⁴ Feladata a budapesti diakóniai otthonok ápoltságainak lelki gondozása volt, amiben újra megcsillanhattak egy időre kényszerből elásott talentumai – Kádár Imre visszaemlékezése szerint:

„Súlyos beteget látogattam, aki sokat szenvedett és rendszerint tele volt panasszal. De most csupa öröm volt. Elmondta, hogy milyen beszélgetései voltak Morvay Istvánnal, aki hosszú órákat töltött az ágya mellett. És ez a zúgolódó beteg rövidesen a vigasztalás forrása lett beteg társai számára. A lépcsőházban elmondtam Morvaynak öröndetes meglepetésemet. Azt felelte, hogy nem ő segített a betegen, hanem a beteg segített őrajta.”⁴⁰⁵

Morvay István 1970. április 16-án, 65 évesen hunyt el.⁴⁰⁶

⁴⁰¹ Ua.

⁴⁰² RL A/1c 1960/1956 Dobos Gézané levele Bereczky Albertnek, 1956. augusztus 1.

⁴⁰³ RL A/1c 1942/1956 Egyházkerületi tanácsos levele Morvay Istvánnak, 1956. július 27.; Egy Morvayt támogató gyülekezeti tagnak ezt írta vissza Kéri Sándor egyházkerületi tanácsos: „Higgye el Püspök úr részéről is megvan a szeretet Morvay István felé s nem rajta múlik, hogy ügye még nem intéződött el.” RL A/1c 1941/1956 Kéri Sándor levele Morvay Istvánnak, 1956. július 27.

⁴⁰⁴ DRE PH Lelkészi Törzslapok, Morvay István törzslapja; RL A/1b 361/1959 Budapest-Északi Református Egyházmegye levele a Dunamelléki Református Egyházkerület Püspöki Hivatalának, 1959. március 16.

⁴⁰⁵ Kádár: *Bűcsű*

⁴⁰⁶ Gyászjelentése: http://www.macse.hu/society/en/egyedi_gyaszjelentések.php?bet=M&vnev=Morvay+Istv%C3%A1n&id=455 (Letöltés: 2019. augusztus 3.)

IV.8. ÖSSZEGZÉS

A Morvay-ügy is szemlélteti számunkra a méltatlan hátratételt szenvedett lelkészek ügyeinek sokszínűségét és erősen szituatív jellegét.

Az ügy legfőbb különlegességét az adja, hogy főszereplője ideológiailag és politikailag kezdetben nagyon közel állt a Bereczky-vonal által képviselt felfogáshoz, sőt mint „Az Út” főszerkesztője annak propagálója és kis mértékben alakítója is volt.⁴⁰⁷ Mégis a későbbiek folyamán már nem találta meg magát az egyházkormányzat által képviselt politikában, Kovács Bálint szerint⁴⁰⁸ a belmisszió leépítése volt az a határvonal, aminek indoklását és népszerűsítését már nem tudta felvállalni. „Az Út”-at egyértelműen kivették az irányítása alól, amikor annak élére egy negyvenfős szerkesztőbizottságot terveztek kinevezni, majd amikor 1950-ben a főszerkesztői székbe Fekete Sándort ültették.⁴⁰⁹ Morvay miután kiábrándult a hivatalos egyházi politikából, annak leplezetlen kritikusrává vált, ahogyan azt az 1954. november 11-i lelkészkeri felszólalásai is megmutatták. Ezen a ponton Papp Gáborhoz is kapcsolódik az ügy, hiszen Morvay vakmerő felszólalásai valószínűleg a Nagy Imre-féle látszatenyhülésnek is betudhatók, amit Morvay túlértékelhetett és azt hitte, hogy már megérett a helyzet a nyílt rendszerkritikára.

Mégis az ideológiai konfrontáció mellett ebben az ügyben is kiemelkedő fontosságú a személyes ellentét, ami közte és Fekete Sándor között húzódott, feltehetőleg „Az Út” főszerkesztői tisztségben való váltás miatt. A köztük lévő személyes konfliktus persze nemcsak az ellene való fellépést, de magát Morvayt is motiválhatta abban, hogy a Fekete által lebonyolított esperes választást szabotálja, eredményét fellebbezze, hogy a megyét „Fekete esperes rémuralmától” megszabadítsa. A kor viszonyainak tükrözi, hogy bár mindenki számára nyilvánvaló lehetett személyes konfliktusuk, Fekete mégis elláthatta a Morvayt elítélő egyházmegyei bíróság elnöki tisztét és a későbbi fellebbezésekben is figyelmen kívül maradt a nyilvánvaló összeférhetetlenség.

⁴⁰⁷ BFL XXIII/134 BP ÁEH, 1. doboz, lelkészi adatgyűjtőív, Morvay István törzslapja; Kádár: Búcsú.

⁴⁰⁸ Kovács: *Arvok*, 90.

⁴⁰⁹ Kádár: Búcsú

Az ügy azoknak az eseteknek is szemléletes példája, amikor az egyház-kormányzat már korábban is meglévő lelkészi élet- és gyülekezetvezetési hiányosságokat felnagyítva és eltúlozva használt fel lelkipásztor ellen. Megkülönböztetett figyelmet érdemelnek a bírósági eljárás lefolyásáról fennmaradt források. Farkas Eszter huszonegy oldalas „forgatókönyve” a vád számára,⁴¹⁰ és Kántor Zoltán levele, amely szerint csak a vádak alátámasztó tanúk vallomásaira támaszkodott a bíróság⁴¹¹ mind-mind utalnak az ügy koncepciójára. Szintén érdekesek az elejtett információfoszlányok az ÁEH szerepvállalásával kapcsolatban, például amikor az eszperes választást megfellebbezni kívánókat visszakoziásra készítik,⁴¹² vagy ahogyan Morvay befolyásolására kísérletet tesznek.⁴¹³ Minden okunk megvan feltételezni, hogy Morvaynak Miklós Imrével való pimaszsága indította be ellene a fegyelmi eljárást.

Más esetekben és itt is találkozhatunk az egyházi hatóságok érvelésében az 1948-as Egyezmény megsértésére és az ellene való izgatásra történt utalással. Az egyház-kormányzat egy szűk csoportja az egész egyházzal azonosította magát és az őt illető kritikát az 1948-as Egyezmény megsértéseként értelmezve hallgattatta el kritikáját. Az Egyezmény elleni izgatásnak a korban akár büntetőjogi következményei is lehettek, ezért az erre való utalás olcsó, de hatásos félelemkeltés volt a vád részéről.

Szintén ezen ügyek komplexitását példázza a Morvay-ügy olyan szempontból is, hogy Morvay nem tudhatta maga mögött gyülekezeti tagjainak egyértelmű támogatását. Lelkipásztori és gyülekezetvezetési karaktere valóban hagyhatott kívánnivalót maga után, már az eltávolításához vezető ügy kirobbanása előtt érték jogosnak tűnő kritikák gyülekezeti tagok részéről. Ugyanakkor az egyház-kormányzat a fegyelmi eljárást nem lelki gondozói célzattal, a lelkész életvezetésének és a gyülekezet építésének szempontjai szerint, hanem önös érdekből a lelkész elhallgattatása és eltávolítása miatt használta, mintegy inkriminálta azt.

⁴¹⁰ KREL Budapest-Északi Református Egyházmege iratai Fegyelmi Ügyek, 1954–1959, 7. doboz, Morvay István fegyelmi ügye, Farkas Eszter kézírásos jegyzetei.

⁴¹¹ RL A/1c 1349/1955 Kántor Zoltán levele Bereczky Alberthez, 1955. december 4.

⁴¹² RL A/1b 1350/1955 B. Kiss Ernő levele Bereczky Albertnek, 1955. július 5.

⁴¹³ RL A/1b 1350/1955 Morvay István levele Bereczky Albertnek, 1955. július 15.

Zárásul újra ide idézhetjük Morvay egyházmegyei ítéletének szinte elszólásszerű részletét, amely szerint amíg a lelkész „építő módon” vett részt az egyház „útjának” – értsük „keskeny útjának” – keresésében és szolgálataiban, addig gyülekezetvezető tevékenysége is kielégítő volt.⁴¹⁴ Amint valaki viszont nem az egyházkormányzat százjéze szerinti „építő módon” tevékenykedett, rögtön rá lehetett mutatni nála olyan felnagyítható hiányosságokra, amelyek a legtöbb esetben a lelkészi szolgálat velejárói.

⁴¹⁴ RL A/1c 1381/1955 Budapest-Északi Református Egyházmegye Bíróságának Ítélete, 1955. október 19.

„Vezér esperes volt. Esetében [...] érvényesült a »primus inter pares« elve, mert valóban első volt az egyenlők között. Az alatta szolgált igehirdetőkben joggal felmozdulhat a kérdés, hát éppen Ő, az engedetlen?!”

FEKETE SÁNDORT ELÍTÉLŐ BÍRÓSÁGI ÍTÉLET
INDOKLÁSÁBÓL, 1956

V.

A „Fekete” Bárány
Fekete Sándor kiszorítása
a hatalomból, 1956

V. FEKETE SÁNDOR KISZORÍTÁSA A HATALOMBÓL, 1956

V.1. BEVEZETÉS

Áttekintve a listán szereplő ügyeket, többször is találkozhatunk Fekete Sándor nevével, aki mint 1952-től a belső-budapesti, majd annak 1955-ös átszervezése után a Budapest-északi egyházmegye esperese, Budapest-Gorkij-Fasori lelkipásztor, zsinati tag, valamint 1950-től „Az Út” című egyházi hetilap főszerkesztője, a református egyház világi politikai igényekhez való idomulásának egyik legnagyobb szavú és hatalmú érvényesítője volt.

Nevezhetjük a történelem iróniájának, de megláthatjuk benne a Prédikátor Könyvének közmondássá vált igei bölcsességét is – „aki vermet ás, belesik abba” (Préd 10,8) –, Feketét végül olyan koncepciók módjára távolították el az egyházkormányzat élvonalából, mint amit korábban ő is alkalmazott másokkal szemben.

Könyvünk ezen „mélyfúrása” bemutatja Fekete Sándor szolgálatának karakterét, különös figyelmet szentelve az államhatalommal való együttműködésére, rekonstruálja háttérbe szorításának eseménytörténetét és a fordulatot, ami aztán Fekete egyházi rehabilitálásához vezetett az 1956 utáni restauráció idején.

V.2. FEKETE SÁNDOR SZOLGÁLATÁNAK KARAKTERE

Fekete Sándor 1915. június 25-én született Nagyszombaton. Édesapja, Fekete Károly gőzeke-gépész, majd 1943-tól a zalalahápi bazaltbányában lakatos-gépész; édesanyja, Koch Mária háztartásbeli volt. Fekete 5 évesen Budapestre került és ott is érettségizett.⁴¹⁵ 1933 és 1937 között végezte el a Budapesti Református Theologiai Akadémiát, majd 1939-ben Nagykőrösön tanítói oklevelet is szerzett. Segédlelkészi éveit Nagykőrösön (1938–1940), Pesterzsébeten (1940–41), Szolnokon (1941–42; 1944), Kőbányán

⁴¹⁵ Korai Budapestre kerülésének okairól és körülményeiről nem található információ.

(1942–43), Angyalföldön (1943–44, 45–1947), Nyíregyházán (1947) és Nagykállón (1947–1952) töltötte.⁴¹⁶ Saját szavai szerint: „Közvetlenül a felszabadulás előtt Bereczky Alberttel és társaival vezető tagja voltam a református egyház antifasiszta-demokratikus szárnyának, majd a felszabadulás után Péter János és társai *táborában küzdöttünk a régi egyházi vezetés ellen, az állam és az egyház közötti egyezmény megkötéséért és az egyháznak az új társadalomba való beilleszkedéséért.*”⁴¹⁷

Vezető szerepet töltött be a „Nyíregyházi Szabad Tanács”-ok megszerzésében és lebonyolításában. A második világháború végéhez köthető az egyházi sajtóban folytatott tevékenységének kezdete is. Helyettes szerkesztője lett a „Magyar Református Ébredés”-nek (1945–1948), majd szerkesztője a „Keresztyén Család”-nak (1946–1948), egyik alapítója és felelős szerkesztője „Az Út”-nak, amelynek főszerkesztői feladatát 1950-ben vette át. Szabó Imre politikai nyomásra való eltávolítása után 1952. február 7-én a Budapest-Gorkij Fasori Református Egyházközség lelképásztorának választották. Ugyanabban az évben a Belső-Budapesti Református Egyházmegye esperese és a zsinati tanács tagja is lett. A budapesti egyházmegyék 1955-ös átszervezése után a Budapest-Északi Református Egyházmegye espereseként tevékenykedett tovább. Ezen tisztségei által saját szavai szerint: „részt vett a református egyház legfelsőbb irányításában.”⁴¹⁸

Egyházpolitikai irányvonalának és elkötelezettségének szemléltetésére a források szórványosságából adódóan alább kaleidoszkóp-szerűen sorolunk fel néhány szemléletes példát.

Egy állambiztonsági dokumentum úgy jellemezte őt, mint aki „megbízható fegyvertárs” mert nem színből, hanem meggyőződésből építi a szocializ-

⁴¹⁶ DRE PH Lelkészi Törzslapok, Fekete Sándor törzslapja.

⁴¹⁷ Magyar Rádió (a továbbiakban MR) Személyi Anyagok, Fekete Sándor önéletrajza, 1959. március 23. (kiemelés a szerzőtől); életrajzi adatait lásd még: <https://www.arcanum.hu/en/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-eletrajzi-lexikon-7428D/f-7547C/fekete-sandor-755B5/> (Letöltés: 2018. szeptember 11.); Érdekes az önéletrajz két, 1959-ből és 1960-ból származó változata közötti különbség. A későbbi Bereczky mellett már Péter Jánost is nevesíti, mint az egyház antifasiszta ellenállóját: „Közvetlenül a felszabadulás előtt Bereczky Alberttel, Péter Jánossal és társaival vezető tagja volt a Református Egyház Antifasiszta demokratikus szárnyának, majd a felszabadulás után Péter Jánossal és társaival a régi egyházi vezetés ellen, az állam és az egyház közötti egyezmény megkötéséért végzett egyházpolitikai harcot.” MR Személyi Anyagok, Fekete Sándor önéletrajza, 1960. augusztus 24., 1.

⁴¹⁸ MR Személyi Anyagok, Fekete Sándor önéletrajza, 1960. augusztus 24., 1.

must.⁴¹⁹ Egy másik a „konvent szellemi és egyházi munkájának irányítói” közé sorolta őt.⁴²⁰

Sztálin halála után a budapesti lelkészek közül egyedül Fekete emlékezett meg a generalissimusról mint a béke nagy védelmezőjéről vasárnapi prédikáció keretein belül.⁴²¹

Kicsiny, de beszédes részlet, hogy a budapesti lelkészek közül – és ez azt jelentheti, hogy talán országos viszonylatban is – Fekete jegyzett a legnagyobb összegben békekölcson 1952-ben. 4000 Ft-os jegyzése ma, kb. 630 000 Ft-ot jelentene.⁴²² Az összeg nagyságát jelzi, hogy a budapesti evangélikus jegyzések átlaga 620 Ft, a katolikus 440 Ft volt.⁴²³

1954-ben a budapesti ÁEH által összeállított listán, amely a kerületi Hazafias Népfront bizottságokban szóba jöhető lelkészeket tartalmazta az alábbi jellemzést fűzték nevéhez: „az egyházkormányzatban jelentős szerepet játszik, az állami feladatok támogatásában aktív, készség jellemzi, *első helyen javaslom.*”⁴²⁴

⁴¹⁹ ÁBTL 3.1.5. O-9047/250 név és dátum nélküli összefoglaló jelentés Bereczky Albertről.

⁴²⁰ ÁBTL 3.1.5. O-9047/82 név és dátum nélküli jelentés az Egyetemes Konvent tisztviselőiről.

⁴²¹ A kijelentés értékéből levon, hogy a jelentés Fekete információi alapján született meg. BFL XXIII/102c BP VB TÜK, 1950–1953, 110. doboz, 0018-16/1953 Szerényi Sándor jelentése 1953. március 31-ig budapesti egyházügyekről „Sztálin halálával kapcsolatos megnyilvánulások”, 1953. április 2.

⁴²² <https://artortenet.hu/index.php/item/191-penzertek-index-1754-ig>; 2017-es átlag forintérték alapján.

⁴²³ BFL XXIII/102c BP VB TÜK, 1950–1953, 110. doboz 00134/1952 Budapesti pap-ság részvétele a kölcsönjegyzésben, 1952. október 4. Érdekesség, hogy Kutas Emil és Joó Sándor 2–2000 Ft-os jegyzésükkel szintén az élvonalba tartoztak.

⁴²⁴ BFL XXIII/102c BP VB TÜK, 1953–1960, 111. doboz, 0018-2/1954 Helyi Hazafias Népfront bizottságban szóba jöhető lelkészek listája, 1954. szeptember 8. (kiemelés az eredetiben). Érdekességképpen ide idézzük a többi kerületben javasolt Hazafias Népfront bizottsági tagok listájához írt megjegyzéseket is (idézőjelben). Figyelmet érdemel a „készséges” és „lojális” kategóriák váltakozása:

I. ker. Dr. Finta István: konventi főtanácsos „egyházi körökben befolyásos, tekintéllyel bíró egyéniség, lojális másod helyen ajánlom” (szerző: neve tollal aláhúzva); II. ker. Dr. Joó Sándor: „Van tekintélye, az utóbbi időben közeledést mutat, lojális.”; III. ker. Incze Gábor: „Vannak káros megnyilvánulásai, főleg papi körökben, nem őszinte, fenntartással javaslom”; III. ker. Dr. Kádár Imre, konventi főtanácsos: „az egyházkormányzatban jelentős tekintéllyel bír, lojális, első helyen javaslom” (szerző: lap alján Kádár neve tollal újra kiírva); IV. ker. Nagy László, segédlelkész: „Közeledést mutat, az állami feladatokkal szemben lojális.”; V. ker. Karsay Dezső (Szabadság tér): „Van befolyása, az utóbbi időben közeledést mutat, lojális”; VI. ker. Halasi Gábor: „fiatalok ellenére népszerű, jó szónok, lojális”; VI. ker. Fekete Sándor: „az egyházkormányzatban jelentős szerepet játszik, az állami feladatok támogatásában aktív, készség jellemzi, *első helyen javaslom*” (kiemelés az

Mint „Az Út” főszerkesztője, a református egyház hivatalos hetilapjának feladatát a következőképpen látta: „az Út legfontosabb cikkei azok, amelyek a ma kérdéseiben eligazítást adnak. Az Út a népi demokráciának akarja nevelni olvasóit, és a szocializmus kezére akarja adni.”⁴²⁵

Esperesi jelentései⁴²⁶ is példázak a hivatalos állami vonalhoz való készséges idomulását. 1952-es jelentésének fókuszában a békeszolgálat, Péter

eredetiben); VII. ker. Farkas József: „egyházi körökben jelentős befolyással bír, támogatósi készség jellemzi, lojális.”; VIII. ker. Czeglédi István: „a református sajtó munkatársa, van befolyása, lojális.”; IX. ker. dr. Pap László: „egyházi körökben komoly tekintéllyel bír, az állam iránt lojális.”; X. ker. Nagyajtai Imre: „ellenvetése ellenére lojális közeledést mutat”; XI. ker. Hajdú Péter: „az egyházkormányzatban jelentős szerepe, befolyása van. Az állam iránti készség jellemzi.”; XII. ker. Bottyán János, Református Egyház c. újság szerkesztője, „az egyházkormányzatban van befolyása”; XIII. ker. Csályi Pál, egyház könyvtáros: „közeledést mutat, lojális”; XIV. ker. Kutass Emil: „van befolyása, lojális”; XV. ker. Benkő István, esperes: „szóban lojális, azonban tetteiben hiányzik az állam iránti készség, Nem könnyít, hanem nehezíti a feladatok megoldását.”; XV. ker. Esze Tamás, konventi levéltár vezetője, „Az Út” munkatársa: „az egyházkormányzatban jelentős szerepet játszik, tekintélyes és lojális, Benkővel szemben első helyen javaslom.”; XVI. ker. Kádár László, parókus: „van befolyása, lojális.”; XVII. ker. Kántás Ferenc, slp.: „lojális azonban Oros László parókussal szemben nincs befolyása a hívőkre, viszont Oros L-t a ker. nem javasolja.”; XVIII. ker. Széki Endre: „közeledést mutat, lojális”; XIX. ker. dr. Makkai Miklós, parókus: „van befolyása, lojális”; XX. ker. Czirok Ákos: „az állam iránti készség jellemzi”; XXI. ker. Lukács József: „állam iránti készség jellemzi”; XXII. ker. Kenéz Ferenc: „aktív békeharcos, az állam iránti készség jellemzi”.

Budapesti tanácsba megválasztható személyekről javaslat: református részről Fekete Sándor, kerületi tanácsokba: I. ker. Finta István; V. ker. Kádár Imre; VII. ker. Halasi Gábor; IX. ker. dr. Pap László; XI. ker. Hajdú Péter; XV. Ker. Esze Tamás; XXII. Ker. Kenéz Ferenc;

Hazafias Népfrontba: budapesti bizottságba: Bereczky Albert („befolyásos, készséges”); Fekete Sándor („befolyásos, készséges”);

Kerületi bizottságokba: I. ker. Finta István; IV. ker. Nagy László, lelkipásztor „közeledést mutat, lojális”; V. ker. Kádár Imre; VII. ker. Farkas József, VIII. ker. Czeglédi István; IX. ker. Papp László („lojális és készséges”); X. ker. Nagyajtai Imre, XI. ker. Hajdú Péter; XII. ker. Bottyán János; XIV. ker. Kutass Emil; XV. Ker. Esze Tamás; XVIII. Ker. Széki Endre „közeledést mutat”; XXII. ker. Kenéz Ferenc.

⁴²⁵ Feketének az 1951. április 27-i sajtónapon tett kijelentését közli: Szabó Imréné: „Ég de meg nem emésztetik”, 189. Az egyházi sajtó körüli kérdésekhez lásd még: Szabó Imréné: „Ég de meg nem emésztetik”, 188–190, 211; Az egyházi sajtó 1950–60-as évekbeli folyamatairól bővebben lásd: Nagy Károly Zsolt: „Az Igét híven szolgálni, de a mának...”. A „szocialista lelkész típus” kialakítása, in Horváth Gergely Krisztián (szerk.): *Vakvágány. A „szocializmus alapjainak lerakása” vidéken a hosszú ötvenes években*, Budapest, Nemzeti Emlékezet Bizottsága, 2019, 283–289.

⁴²⁶ Esperesi jelentéseinek levéltári jelzetei: RL A/1b 2959/1952; RL A/1b 2579/1953; RL A/1b 2171/1954; RL A1b 2488/1955.

János és Kiss Roland ebben szerzett érdemei, és az 1952 novemberében megrendezett III. Békekongresszus propagálása állt, amelyre üzenetet is küldetett egyházmegyéjének közgyűlésével:

„Hogy Budapesten a béke ügyében milyen magatartást foglalnak el a gyülekezetek, mit mondanak, hogyan szolgálnak a lelkipásztorok és a presbiterek, az nemcsak Budapest ügye, mégcsak nem is országos ügy, hanem világviszonylatban is jelentős. Mert Budapest világváros, sok szem tekint rá, s a budapesti reformátusok határozott és keresztyén szava több külföldi protestáns egyház számára talán a legdöntőbb.”⁴²⁷

Ugyanebben a jelentésben nyíltan kitért Dobos Károly fasorból való el-távolítására is. Utolsó mondata szinte fenyegetésszerű:

„Amikor az új szolgálati helyére bocsátjuk, azzal a reménnyel tesszük ezt, hogy amit Budapesten oly sok szeretetteljes figyelmeztetésünk ellenére sem tudott vagy nem akart megérteni, azt Isten ígéje és Lelke magyarázata nyomán a történelemből Szankon majd megérti. *Szeretnénk, ha a belső-budapesti egyházmegye lelkészei nem a maguk kárán tanulnák meg ugyanezt.*”⁴²⁸

A jelentésben Fekete köszöntötte az egyházmegyei közgyűlésen jelen lévő ÁEH-s delegáltat is:

„Engedje meg [...], hogy a belső-budapesti reformátusság nevében kifejezésre juttassam őszinte hálámat és igaz nagyrabecsülésemet az Állami Egyházügyi Hivatal és dolgozó népünk kormánya iránt. Ígérjük, hogy *az állam bőkezű támogatását azzal háláljuk meg, hogy méginkább méltók leszünk szép történelmi örökségünkhöz, igyekszünk méginkább elvégezni azokat a feladatokat, amelyeket az evangélium Ura ad elibénk a nép és az emberiség igaz ügyének szolgálatában.*”⁴²⁹

Esperesi jelentéseinek visszatérő eleme volt az Egyházak Világtanácsa és a Béke Tanács munkájának méltatása és a kettő közötti párhuzam felmutatása, Péter Jánosnak a békemozgalomban véghezvitt érdemeinek és szerepének hangsúlyozása, de például az 1953-as jelentésében a kollektivizálás mellett is szót emelt, pedig ahhoz mint belső-budapesti esperes nem sok kapcsolódási pontja kellett, hogy legyen: „A közösségi gazdálkodást egyházunknak támogatnia kell, mert közelebb áll a mi közösségről vallott

⁴²⁷ RL A/1b 2959/1952 Esperesi jelentés a belső-budapesti egyházmegye 1952. évi november 11-i közgyűlésére, 8–11.

⁴²⁸ Uo., 13. (kiemelés a szerzőtől).

⁴²⁹ Uo., 17. (kiemelés a szerzőtől).

keresztyén vallástételünkhöz, mert erkölcsösebb, mert jobb, de támogatnia kell azért is, mert nekünk jó és hasznos.”⁴³⁰

Fekete budapesti esperessé való megválasztása után szoros és jó, kölcsönös szívességek és gesztusok övezte kapcsolatban állt az ÁEH-val. A hiányos forrásanyagból is egyértelművé válik számunkra, hogy az 1952–1955 közötti időszakban a budapesti ÁEH szinte az összes budapesti⁴³¹ és or-

⁴³⁰ RL A/1b 2579/1953 Esperesi jelentés a belső-budapesti egyházmegye 1953. évi november 3-i közgyűlésére, 21.

⁴³¹ Mindehhez például lásd: BFL XXIII/134 BP ÁEH, 1. doboz, Fekete Sándor jelentése a budapesti egyházközsegekről, 1952. május 19.: a jelentés tartalmazza a gyülekezetek anyagi képességeit, társadalmi összetételét, lelképászorainak népszerűségét és azt, hogy betöltötték-e már a nyugdíjkorhatárt;

BFL XXIII/134 BP ÁEH, 6. doboz 1116/121/1. sz. Szerényi Sándor jelentése Fekete Sándor közlései alapján az újabban felmerülő egyházi kezelésben lévő munkásszállásokról, illetve otthonokról, 1952. június 14. Ezeket Fekete közlése után és segédletével megszüntették, illetve államosították;

BFL XXIII/102c BP VB TÜK, 1950–1953 110. doboz, 00142/1952 Munkaterv 1952. május 1.–1952. június 31. Idézet: „protestáns espereseket is felkérjük /Fekete S./, hogy az összes templomokban” beszéljenek a budapesti béketalálkozó jelentőségéről. Csak Fekete Sándor van nevesítve, jelezve vezető szerepét; BFL XXIII/102c BP VB TÜK, 1950–1953, 110. doboz, 00149/1952 Szerényi Sándor jelentése 1952. június 1. – 1952. június 30., 1952. június. 28. A jelentés Fekete Sándor beszámolóján alapul és a következő témákat érinti:

- Fekete rávette Dobos Károlyt („akinek az eddigi magatartásában sok kivetnivaló van” például illegális hittan, gyűjtés a kitelepítetteknek), hogy a békemozgalomról és a termelésre buzdításról prédikáljon;
- Fekete beszélt Ravasz Lászlóval, aki szerint a béke kérdésében három vonal van: USA béke, Szovjet béke, krisztusi béke és a lelkészeknek a krisztusi béke mellett kell állást foglalniuk. Fekete szerint ez a Ravasz által megfogalmazott formula a „klerikális reakció által irányított háborús célokat segítő politikai állásfoglalás.” Javaslat az, hogy cikkekkkel, rádióban szét kell zúzni ezt a „reakciós politikai irányzatot”. Az egyházi lapokban kezdeni, amikre a napilapok reagálnának. Szerényi szerint Fekete volt az alkalmas személy, hogy megírja ebben a témában a kezdő cikket;
- Fekete információi szerint Konkoly Iván volt egyetemi lelkész tart evangelizációkat a Kálvin tér területén, de attól függetlenül megterésre hív fel, az egyetemistákat célozza meg. Szerényi szerint a gyülekezetet fel kell számolni. Ezt a budapesti egyházmegyéek átszervezése ürügyén 1955-ben sikerült megvalósítani. Lásd: Bárány Zoltán: Konkoly Iván és a református egyetemi misszió az 1950-es években, in Kiss Réka–Lányi Gábor (szerk.): *Hagyomány, Identitás, Történelem II.*, Budapest, KRE HKT ETI–KRE ETKI RÖM–I’Harmattan, megjelenés alatt;

BFL XXIII/102c BP VB TÜK, 110. doboz, 00149/1952 Szerényi Sándor havi jelentése 1952. október 1–31., 1952. október. 31. A jelentés Fekete információi alapján arra koncentrál, hogy protestánsok bibliaórákon keresztül akarják biztosítani a vallástani-tást. Hörömpő Dezső, Oros László, Szalai István a főbb szereplők. Dobos Károlyt

szágos egyházzal, „bethánistákkal”,⁴³² pesti teológiával⁴³³ kapcsolatos információját Fekete Sándor révén szerezte be.⁴³⁴ Mindez kiváló lehetőséget adott Feketének arra, hogy a maga szerepét, jelentőségét kiemelje, egyházi riválisait, ellenfeleit befeketítse.

Fekete nemcsak információkat szolgáltatott az ÁEH számára, hanem a dokumentumokból egyértelmű, hogy a legtöbb esetben „tanácsot kért, hogy milyen álláspontot foglaljon el”,⁴³⁵ tehát mint esperes egyértelműen az ÁEH szándékai, utasításai szerint végezte el feladatát. A kötelességszerű jelenté-

Fekete eltávolította, ezen kívül lecsökkentette a bibliaórák számát és megszüntette, hogy világiak hittanra tanítsák a gyerekeket. A presbiterek éles támadást intéztek ellene, de ennek dacára keresztülvitte szándékait;

BFL XXIII/102c BP VB TÜK, 1950–1953, 110. doboz 0018-16/1953 Szerényi Sándor jelentése, 1953. május 1–31. Témája a klérus magatartása a választások előkészítése és lefolyása idején. Fekete azok között volt, akik mozgósították az alsópapságot a választások előkészületeire és a Népfontra való szavazásra;

BFL XXIII/102c BP VB TÜK, 111. doboz, 0018-2/1954 Szerényi Sándor jelentése a budapesti egyházügyekről 1954. május 1–31-ig, 1954. június 1.: Tartalmazza a Református Sajtóhétről (1954. május 2–9.) való beszámolót, ahol az egyháziaknak a hidrogénbomba ellen kellett felszólalni. A beszámoló szerint egyesek szokatlanul bátran kiálltak ellene (pl. Joó Sándor, Pasarét; Karsay Dezső, Szabadság tér; Magyar Gyula, Buda), a legjobban Fekete Sándor, Halasi Gábor, Farkas József, Czeglédi István (Pozsonyi út) szerepeltek. „Rosszul szerepelt ez alkalommal is:” Incze Gábor, Kara Pál, Kiss Ernő (Frangepán utca), Böszörményi Ede, Sebestyén Andor. Ők „ájtatoskodással” elkerülték az állásfoglalást, „nem közeledtek nemcsak az állami feladatok, de még az egyházkormányzati módszerek felé sem.” Figyelmet érdemel, hogy a beszámoló Bereczkyt is kritizálja, akinek felszólalásában „számos pozitívum” volt, de két vitatható megnyilvánulása is volt. Először is egy védekezés és öngigazolás, hogy nem volt könnyű dolog eldönteni Isten akaratát a jelenlegi rendszerhez való alkalmazkodás tekintetében. Másodszor pedig, hogy a háború a társadalmi átalakulás miatt van. Szerényi szerint ezt hangoztatni imperialista befolyás, hiszen a háborúk okai az imperialisták. Szerényi tervbe vette, hogy Bereczkyt az Egyházak Világtanácsának 1954-es evanston-i világgyűlése előtt ebben ki kell igazítani.

⁴³² BFL XXIII/134 BP ÁEH, 4. doboz, Fekete Sándor feljegyzése a volt Bethánia Egyesület budapesti vezetőiről, 1952. május 19.: A lista nemcsak a lelkeszi és világi vezetőket neveit, hanem pontos lakcímét is tartalmazza.

⁴³³ BFL XXIII/134 BP ÁEH, 4. doboz, Fekete Sándor feljegyzése a budapesti református teológia dékánjának és tanári karának személyi adatairól (lakcímeikkel együtt), 1953. március 30., 1.

⁴³⁴ Fekete után a második legtermékenyebb informátor, aki 1955 után első helyre is kerül Kenéz Ferenc volt.

⁴³⁵ lásd pl. BFL XXIII/134 BP ÁEH, 6. doboz, 1116/121/1. sz. Szerényi Sándor jelentése Fekete Sándor közlései alapján az újabban felmerülő egyházi kezelésben lévő munkásszállásokról, illetve otthonokról, 1952. június 14.

seken túl még ad-hoc informátori küldetésekből is felhasználható volt: „felkérem Feketét, hogy mindenünnen kérje meg a címlistát, mely a személyek és esetleges kapcsolatok háttérét fel fogja lebbenteni.”⁴³⁶

Fekete Sándor büszkén állította, hogy ő javasolta először a Budapesti Református Főgimnáziumnak és lány tagozatának (a Lónyaynak és a Baár-Madasnak) az állam számára való felajánlását a belső-budapesti egyházmege tanácsülésén.⁴³⁷

Kicsiny, de beszédes részlet, hogy Fekete fasori lelkész társára Halasi Gáborra is féltékeny volt, akivel szemben azt tervezte ki, hogy azt a látszatot kelti, hogy Halasi is az ő embere, ezért konventi pozícióhoz juttatja, ami Halasi népszerűségvesztését eredményezi, ami után majd „elteszi valahová.”⁴³⁸

⁴³⁶ BFL XXIII/134 BP ÁEH, 6. doboz, 1116/152/ 1. sz. Szerényi Sándor feljegyzése a konvent elnökével, Kiss Rolanddal az otthonok ügyében folytatott beszélgetésről, 1952. június 20., 1–2.

⁴³⁷ Az egyházmegei tanácsülésnek nem maradt fent jegyzőkönyve, viszont Fekete 1952-es esperesi jelentésében szó szerint idézte ott elmondott beszédét: „A magyar református egyház – mert református volt és mert egyház akart lenni – annak a népnek körében, amelyben szolgálatát Isten rendeléséből végezte, kereste azokat a szükségleteket, amelyek betöltésével, a szeretet által munkálkodó hit szabályai szerint, segítségére siethet a népnek. Éppen a reformáció első évszázadaiban, amikor a sötétség, a tudatlanság és az elmaradottság oly borzalmas tüneteivel találkozott az egyház, a felébredő gyülekezetek és a reformációt munkáló, az ígét magyarul hirdető prédikátorok lelkiismerete felébredt a tudatlan, elmaradt, sötétben ülő nép felvilágosítására is. Megtanította a népet írni, olvasni, bibliát, ábécét, fűvészkönyveket, természettudományos könyveket adott a nép kezébe. De mindezt csak azért tette, mert nem tette helyette más. A népért, a nép előmeneteléért fundálta egyre-másra a magyar református egyház nemzedékről-nemzedékre az elmúlt évszázadokban a kisebb-nagyobb iskolákat. A református egyház iskoláira még a két világháború előtt is szükség volt, mert – bár egyházunk hite és felelőssége erősen lehangyolott – az akkori államrendhez képest az egyházban mégis valamennyire érvényesült a nép iránti szeretet. 1945-ben, hazánk felszabadulása után azonban megváltozott a helyzet. Mindnyájan láttuk, hogy a nép fiai egyre erőteljesebben és céltudatosabban kezükbe vették az élet minden területén a maguk előhaladását célzó eszközöket. Így vette kezébe a magyar nép, a maga állama által, az iskolaügyet is. Kérdés, hogy ebben a helyzetben, amikor megnyugtató kezekben látjuk az iskolaügyet, amikor egyetértünk a Magyar Népköztársaság iskolaügyével, szükség van-e még a magyar református egyház tanügyi szolgálataira?” RL A/1b 2959/1952 Esperesi jelentés a belső-budapesti egyházmege 1952. évi november 11-i közgyűlésére, 15–16.

⁴³⁸ ÁBTL 3.1.5. O-9047/400–402 „Erdélyi” fn. ügynök jelentése, 1956. április 12. („Erdélyi” fn. ügynököt Kósa László Adorján Józseffel azonosította: Kósa: Az állambiztonsági szervezet, 15.)

Fekete még friss budapesti esperes volt, amikor Ravasz László Kálvin téri lelkipásztori állásának lemondása kapcsán Fekete „felszólította” őt, hogy ne használja a lemondását politikai alkudozásra.⁴³⁹ Fekete sérelmezte, hogy a nyugalmazott püspök őt, mint esperesét megkerülve közvetlenül a püspököt, Bereczkyt kereste meg végső nyugdíjba vonulási szándékával.⁴⁴⁰

Arra nézve, hogy Fekete az állambiztonság beszervezett ügynöke lett volna nincs bizonyíték. A 2003-as átvilágítási törvény három dokumentum együttes meglétéhez kötötte, hogy valakit „hálózati személy”-nek lehessen nyilvánítani. Ezek egyrészt a hálózati nyilvántartást igazoló 6-os karton, másrészt a beszerzési (B) dosszié, amelynek aláírt nyilatkozatot kellett tartalmaznia; harmadrészt pedig a munka (M) dosszié, amely magukat a jelentéseket tartalmazza.⁴⁴¹ Fekete kapcsán egyik dokumentum létezéséről sem tudunk. Ennek ellenére Kósa László filológiai alapon Feketét sejtette meg egy „Kovács” fedőnevű ügynök⁴⁴² alakja mögött.⁴⁴³

Azt, hogy Fekete hogyan tekintett magára, illetve az államhatalommal való kapcsolatára, szemlélteti egy Szerényi Sándorral, Budapest Városi Tanácsának Egyházügyi Főelőadójával, való beszélgetése. Eszerint Feketére mély benyomást tett Horváth János ÁEH elnök egy beszéde.⁴⁴⁴ Fekete arról számolt be Szerényinek, hogy nem tudja, hogy a beszéd az „alsó pap-ságban” milyen visszhangot keltett, mert még nem volt gyűlésük, de „kide-ríti.” Fekete számára viszont a beszéd „szilárd alapot jelentett a kormányzat és az alsó papsághoz való viszonyában”:

⁴³⁹ ÁBTL 3.1.5. O-9047/1/149 „Poéta” fn. ügynök jelentése, 1952. szeptember 22. („Poéta” fn. ügynököt Kósa László Kiss Rolanddal azonosította: Kósa: Az állambiztonsági szervezet, 35.); Az alkudozás azt jelentette, hogy Ravasz végső nyugdíjba vonulásáért cserébe férje (Uray Sándor) miatt kitelepített lánya hazaengedését és leányfalui nyaralója tulajdonjogának visszaszolgáltatását ajánlotta fel, amelynek megbeszélésében egészen Rákosi Mátyásig ment.

⁴⁴⁰ ÁBTL 3.1.5. O-9150/2/100–101 „Kovács” fn. ügynök jelentése, 1952. július 12.

⁴⁴¹ 2003. évi III. törvény az elmúlt rendszer titkosszolgálati tevékenységének feltárásáról és az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára létrehozásáról; lásd még Kiss Réka: Miért maradt el a tisztázás s ezért a katarzis a rendszerváltás utáni egyházban?, *Théma*, X. évf., 2008, 15.

⁴⁴² Félreértésre ad okot, hogy 1960 és 1971 között szintén „Kovács” fedőnéven jelentett egy ugyancsak Fekete Sándor nevű körmendi esperes. Munkadossziéja: ÁBTL 3.1.2. M-32849.

⁴⁴³ A jelentések, amelyek alapján Kósa megállapításait tette: ÁBTL 3.1.5. O-9150/1/60, ÁBTL 3.1.5. O-9150/2/ 23–23/A, 34, 100–101. Kósa: Az állambiztonsági szervezet, 31.

⁴⁴⁴ Sajnos arra nem esik utalás, hogy melyik beszéd lehetett ez.

„Ugyanis a beszéd előtt voltak olyan érzései, hogy *amikor egyházát a kormányzat céljainak is megfelelő síkon irányította, akadhettek olyan papok, akik gondolatban a kormányzat segítő társának bélyegezték az egyház szűkítésben.* A beszéd ezek felé is igazolta, hogy nem szűkítésről van szó, hanem arról, hogy az egyház ne akarjon több lenni, mint hivatása szerinti helye. *Személyében is igazolást kapott mindenki felé, hogy nem cinkostárs, hanem amikor munkája megfelel a haladó új rend érdekeinek, az egyházát szolgálja.* Elmondta, hogy Bereczkynél, ha nem is beszélt erről, a hatás az ő magatartásában úgy jelentkezik, hogy *ő [Bereczky] is igazolást nyert, éspedig, hogy az ő módszere helyes, az úgynevezett lassú, óvatos előrehaladás módszere.* Ez a gyakorlatban úgy jelentkezik, hogy ne tegyünk többet, mint amennyit a kormányzat kíván. *Ennek viszont nála [Bereczkynél] abban van a dolog fogyatékosága, hogy semmit sem akar tenni kormányzati nógátás nélkül.* Lényegében nem igazolást kapott, hanem okulást arra, hogy a reakciótól való mentességhez nem elég csak demokratikus nyilatkozatokat tenni, hanem a becsületes *egyházon belüli tettekkel kell szolgálni a haladás ügyét.*”⁴⁴⁵

Állam általi elismertségét mindenki számára nyilvánvalóvá tette, hogy a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsa 1951-ben a „Magyar Népköztársasági Érdemérem,”⁴⁴⁶ 1955-ben a „Munka Érdemérem” kitüntetését adományozta neki.⁴⁴⁷ Két cikluson keresztül fővárosi és VI. kerületi tanács tag is volt.⁴⁴⁸ 1951-től tagja lett Magyar Újságírók Országos Szövetségének és a Nyomda- a Papíripar és a Sajtó Dolgozóinak Szakszervezetének is.⁴⁴⁹

A személyes visszaemlékezések alapján Fekete a hétköznapiakban viszsza fogott, higgadt, megnyerő személyiségű ember volt, ébresztő hatású igehirdetéseire többen tértek meg.⁴⁵⁰ Igehirdetéseinek hatását még a végül számára palástvesztést hozó ítélet is elismerte: „Nem kell mélyen leásni emlékezetünkbe és magunk előtt látjuk panaszlottat, mint hatásos evangelizálót. Ő, – aki eljutott még a legtávolabbi egyház, filia, sőt szórvány gyülekezetekbe is, föltétlenül ébresztő szerepe volt. Híveink, amer-

⁴⁴⁵ BFL XXIII/102c BP VB TÜK, 1950–1953, 110. doboz, 00594/1951 Szerényi Sándor jelentése 1952. augusztus 1-től szeptember 6-ig, Beszélgetés Fekete Sándor esperessel, 1952. szeptember 5.

⁴⁴⁶ MR, Személyi Anyagok, Fekete Sándor törzslapja.

⁴⁴⁷ RL Lelkeszi Törzslapok, Fekete Sándor törzslapja.

⁴⁴⁸ MR, Személyi Anyagok, Fekete Sándor önéletrajza, 1960. augusztus 24., 1.

⁴⁴⁹ Uo., 2.

⁴⁵⁰ Pl. dr. Nagy Sándornak a Dunamelléki Református Egyházkerület egykori főgondnokának édesanyja is Fekete prédikációjára tért meg. Dr. Nagy Sándor személyes közlése, 2018. október 25.

re járt, – erősebbek lettek az általa láttatott hit által. Visszavárták, – visszavágyták.”⁴⁵¹

Csanády András, aki huszonévesként „Az Út” szerkesztőségében illusztrátorként dolgozott úgy emlékezett vissza rá, mint jó modorú, kedélyes emberre, aki sokat nevetett, minden alkalmat megragadott a viccre, élénk, derűs hangulat uralkodott a szerkesztőségben.⁴⁵² VI. kerületi tanács-tagi kapcsolatait felhasználva többeknek segített lakásgondjaik intézésében, mint például Durkó Gábor, Lukáts József, Ábry Endre, Hörömpő Dezső esetében.⁴⁵³ „Kemény Zsigmond” fn. ügynök szerint közvetlen munkatársai szerették, mivel nagyvonalú volt és a kis embereket védte „bármily erőszakos eszközöket használt is, amikor egyházpolitikai téren működött.”⁴⁵⁴ Egyházvezetői működésének méltatása kapcsán ugyanis többször is előkerült a „terror”⁴⁵⁵ és „rémuralom”⁴⁵⁶ kifejezés.

V.3. A MISSZIÓI FELÜGYELŐBIZOTTSÁG TEVÉKENYSÉGE

A rendelkezésre álló források tanúsága szerint ugyanis Fekete Sándornak több méltatlan hátratéelt szenvedett lelkész ügyében is meghatározó szerepe volt (az általam bemutatottak közül például Alföldy-Boruss Dezső, Dr. S. Kiss Zoltán, Dr. Incze Gábor, György Antal, Morvay István, Dr. Böszörményi Ede ügyében). Mint az egyházkerület missziói felügyelőbizottságának elnöke, befolyása nemcsak egyházmegyéjére, hanem az egész

⁴⁵¹ RL A/1e 9/1958 Baranyai Református Egyházmegyei Bíróság jegyzőkönyve, 1956. október 9., 6.

⁴⁵² Egyszer az általa „Andráskának” hívott Csanádyt arra utasította, hogy hozzon neki egy pohár vizet. Csanády eleget tett kérésének, de jelezte, hogy ő nem ilyen feladatkörben dolgozik a szerkesztőségben, amit Fekete szó nélkül tudomásul vett és többet nem utasította hasonló feladatra. Csanády András személyes közlése alapján, 2019. szeptember 18.

⁴⁵³ RL A/1e 9/1958 Fekete Sándor levele Bereczky Albertnek, 1956. július 7.

⁴⁵⁴ ÁBTIL 3.1.5. O-9047/388–396 „Kemény Zsigmond” fn. ügynök jelentése, 1956. június 22. („Kemény Zsigmond” fn. ügynököt Kósa László Muraközy Gyulával azonosította: Kósa: Az állambiztonsági szervezet, 31.)

⁴⁵⁵ Békési Panyik Andor használja a szigetszentmiklósi ügy kapcsán, lásd: RL A/1b 930/1956 Ócsai Református Egyházközség Presbitériumának 1956. december 16-i üléséről készített jegyzőkönyv kivonata.

⁴⁵⁶ Morvay Istvánnak tulajdonított kijelentés: „meg lehet szabadulni Fekete esperes rémuralmától” lásd: RL A/1b 1300/1955 Gyülekezeti tagok panasza Morvay István ellen, 1955. július 10.

egyházkerületre is kiterjedt. Ennek két szemléletes példáját mutatjuk be alább. Az első az egri, a második a szigetszentmiklósi egyházközség lelkészutódlásának befolyásolása.

V.3.1. AZ EGRI ÜGY, 1954

Miután a tiszáninneri egyházkerület felszámolásra került 1952-ben, a Dunamellékhez került hevesi egyházmegye esperesi tisztét szeretne volna az egyházkerület a saját bizalmi emberével betölteni, amely feladatra Komjáthy Aladár tűnt a legalkalmasabbnak. Komjáthy esperessé választásának előszobája az egri lelkipásztori tisztségbe való bejuttatása volt, amelynek előmozdítására Fekete, Hajdú Péter kíséretében, 1954. július 7-én személyesen Egerbe utazott. Beszédes, hogy útjának első állomása nem az egri lelkészi hivatal, hanem a megyei ÁEH, Borai Emil megyei egyházi főelőadó irodája volt, ahol informálódtak és egyeztettek a további lépésekről. Ezután a nyugdíjazás előtt álló egri lelkipásztort, Paulik Bélát, gyermekei továbbtanulásához nyújtott segítség és lakás ígéretével vette rá Fekete a nyugdíjazásba való beletörődésbe, sőt arra, hogy utódjaként elfogadhassa az ez ellen ágáló presbitériummal Komjáthy megválasztását. Paulik belátta, hogy „nyugdíjazása azért vált szükségessé, mert Egerbe olyan lelkipásztort akar ajánlani, aki a hevesi egyházmegye lelkészeinek nevelésére, teológiai és hitbeli mélyítésére alkalmas.”⁴⁵⁷

A legnagyobb nehézséget Szilva Sándor hevesi esperes ellenállása jelentette, aki Paulikot azzal bízta az ellenállásra, hogy „mindegy, hogy kócmadzaggal vagy selyemzsinórral akasztják fel az embert.”⁴⁵⁸ Szilva érezhette, hogy Komjáthyt azért választatják meg Egerbe, hogy majd az esperesi tisztséggel is megbízhassák, ezért próbálta késleltetni Egerbe történő megválasztását. De Szilva a Feketével való személyes beszélgetéskor szintén fejet hajtott és belátta, hogy „Komjáthy Aladár megválasztása fontos közügy.”⁴⁵⁹

⁴⁵⁷ RL A/1c 346/1954 Fekete Sándor feljegyzése az egri református egyházközség lelkészválasztásával és a hevesi egyházmegye helyzetével kapcsolatos 1954. július 7-i egyházkerületi kiszállásról, dátum nélkül, 3.

⁴⁵⁸ Uo., 2.

⁴⁵⁹ Uo., 3.

Fekete még arra is ügyelt, hogy a pletykák szerint a lelkészi állásra aspiráló és a presbitériumban támogatókat bíró Rózsa Tibor segédlelkésként is lebeszélje a lelkészválasztáson való indulásról. A dolgos nyári nap estéjén, a presbiteri gyűlésen a jelenlévő lelkészek már egységfrontot alkothattak Komjáthy megválasztása érdekében a vonakodó presbiterekkel szemben, akiknek hangadóit Fekete jelentésében név szerint felsorolta. A „hangadók” bár maguk is rátermettnek tartották az egyházkormányzat jelöltjét, inkább magát az eljárást kifogásolták. Szerintük az egyházkerület „túlfeszítette a húrt,” ezért kérték, hogy az egyházi vezetők „ne erőszakoskodjanak Egerben.”⁴⁶⁰ Mikor a választási eljárás során végzett törvénytelenéseket emlegettek fel, Fekete hangulatkeltéssel és alaptalan vádaskodással vádolta meg őket. Végül sikerült a gyűlés civilizált kereteit megtartani és az a kompromisszum született, hogy a presbitérium még időt kapott az egyházkormányzat akaratának a gyülekezettel való elfogadtatására.

Komjáthyt végül 1955 márciusában választották meg egri lelkésznek, ami után 1955 májusától az esperesi tisztséget is betölthette.⁴⁶¹ A viszonyokat szintén jelzi, hogy az egri kiszállásról Fekete hamarabb számolt be Veres Pál ÁEH alosztályvezetőnek, mint püspökének.⁴⁶²

V.3.2. A SZIGETSZENTMIKLÓSI ÜGY, 1955–56

Talán az egri ügy sikere bátoríthatta fel Feketét arra, hogy hasonló módon avatkozzon be a szigetszentmiklósi lelkészutódás kérdésébe is.⁴⁶³ Fekete

⁴⁶⁰ Uo., 4.

⁴⁶¹ DRE PH Lelkeszi Törzslapok, Komjáthy Aladár törzslapja.

⁴⁶² RL A/1c 346/1954 Fekete Sándor levele Bereczky Albertnek, 1954. július 11.

⁴⁶³ A szigetszentmiklósi ügy részletes bemutatásához lásd a szerző tanulmányait: Az esettanulmány módszerének megközelítési módjai az 1950-es évek református gyülekezet-történet-írásában a Szigetszentmiklósi Református Egyházközség példáján keresztül, in Kolumbán Vilmos József (szerk.): *A „recepta religioe” évszázadai Erdélyben*, Kolozsvár, Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet, 2019, 432–446.; „Egyházhatósági terror”. A Szigetszentmiklósi Református Egyházközség missziói egyházközséggé való vizsgáztatása 1956-ban, in Kiss Réka–Zila Gábor–Erdős Kristóf (szerk.): *Keskeny úton*, Budapest, Református Közéleti és Kulturális Központ (megjelentetés alatt); „Az utolsó meghódítandó”. Társadalmi változások hatásai a Szigetszentmiklósi Református Egyházközségre az 1950-es években, in Kolumbán Vilmos József (szerk.): *Egyház, iskola, művelődés. Egyháztörténeti tanulmányok*, Kolozsvár, Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet, (megjelentetés alatt).

1955 novemberében készített memorandumában,⁴⁶⁴ lépésről lépésre változtatta fel azokat a lépéseket, amelyek alapján a Délpesti Református Egyházmegye elnöksége, megkerülve az egyházmegyei közgyűlés jóváhagyását, csupán az egyházkerületi elnökség rendelkezésére támaszkodva, missziói egyházközösségé minősítette vissza az 50-es évekbeli „mélypontján” is 700 fős szigetszentmiklósi anyaegyházközösséget. A visszaminősítés célja az volt, hogy a gyülekezet „kulák” presbitériumát feloszlatthassák, a gyülekezetet megfoszthassák lelkészválasztási jogától, és az új lelkész – Eliás József – az egyházkerület kinevezése által kerülhessen oda. Fekete szavaival: „az egyházkormányzatnak a szigetszentmiklósi ügyben tanúsított erőteljes és határozott magatartása véleményem szerint jó hatást fog kiváltani az egyházközösség, az egyházmegye, sőt egész egyházunk nevelő munkájára.”⁴⁶⁵

Fekete a szigetszentmiklósi-üggyel példát akarhatott statuálni arra, hogy az egyházkormányzat céljai érdekében nemcsak a lelkipásztorok ellen tud adminisztratív eszközeivel fellépni, de meg vannak az eszközei arra, hogy akár gyülekezetek, presbitériumok akaratával szemben is érvényt szerezzen a saját akaratának. A környékbeli Ócsa lelkipásztora, később a Megújulási Mozgalom egyik vezető tagja, Békési Panyik Andor úgy jellemezte a Szigetszentmiklóson történeteket, hogy „Az egyházhatósági terror minden válfaját kipróbálták ezen az ősi gyülekezeten, hogy a vonalas jelöltet rájuk kényszeríthessék.”⁴⁶⁶

Eliás egyértelműen Bereczky bizalmi körébe tartozott, aki szintén jóváhagyását adta a Szigetszentmiklóson véghezvitt folyamatokra. Ugyanakkor a püspök és Eliás felelősségét az ügyben csökkenteni, hogy a kinevezéssel Fekete igazából nem az előbbi kettő javát kereste, hanem Bereczky esedékes nyugdíjba vonulása után a püspökségért induló harcban számára ve-

⁴⁶⁴ RL A/1c 1312/1955 Fekete Sándor jelentése Bereczky Albertnek a szigetszentmiklósi helyzetről, 1955. november 14. Lásd 7. függelék.

⁴⁶⁵ Ua.

⁴⁶⁶ RL A/1b 930/1956 Ócsai Református Egyházközösség Presbitériumának 1956. december 16-i üléséről készített jegyzőkönyv kivonata; A jegyzőkönyv eredetije más gyűlések jegyzőkönyvével együtt nem található meg az Ócsai Református Egyházközösség irattárában. Helyette Békési Andor aláírásával, 1957. június 1-i keltezéssel a következő géppel írt bejegyzés található: „Ezt a jegyzőkönyvet a Belügyminisztérium emberei magukhoz vették a lelkész letartóztatása alkalmával és azt nem adták vissza.”

szélys ellenfelet jelentő Éliást akarta Budapestről eltávolítani.⁴⁶⁷ Éliás Feketét sejtette meg amögött is, hogy amikor Éliás a neki széleskörű elismertséget hozó Jó Pásztor Missziót a kitelepítettek megsegítésére kívánta felhasználni, 1951-ben elmozdították őt a misszió igazgatóságából és „szűk porózra” került mint Fekete egyházmegyei lelkésze.⁴⁶⁸

Fekete többször is leutazott Szigetszentmiklósrá, hogy az Éliás megválasztását ellenző presbitereket „megpuhítsa.” Amikor ez nem sikerült, de az előző lelkipásztor már nyugdíjba vonult, az új beiktatásig a presbitérium elnökének Fekete Sándor saját magát nevezte ki.⁴⁶⁹ Szintén Fekete hatalmi törekvéseit mutatja, hogy az ügy kapcsán Bükki Zsigmond esperes ügyben mutatott vélt inkompetenciáját is folyamatosan ostorozta. Fekete önérzetét sérthette Bükki rangidős esperesi mivoltából táplálkozó tekintélye, ezért is kereshette gyenge pontjait. 1956 őszén Bereczky agyvérzése után rangidőssége miatt a püspök helyettesítője valóban Bükki lesz.

Szintén bosszanthatta Feketét, hogy Victor János halála után az egyházkerületi főjegyzői székbe nem ő, hanem Pap László került. Adorján József 1956. áprilisi állambiztonsági jelentése szerint, ekkor kezdetben Fekete látszólag támogatta Pap László kinevezését, de a háttérben Finta Istvánnal együtt végig azon voltak, hogy ellehetlenítsék tevékenységét. Pap kinevezésével Finta és Fekete elbizonytalanodtak saját püspöki ambícióik megvalósulásában és azt tervezték, hogy Bereczky „kidőlése” után felszámolják az egyházkerületeket és az egész egyházat a Péter János vezette konvent kezébe adják.

Az előbb felidézett példák is mutatják, hogy Fekete Sándor nem válogatott az eszközökben akkor, amikor a hivatalos egyházi vonallal, de legfőképpen az ő karrierérdekeivel szembehelyezkedők eltávolításáról volt szó. Különös ironiája a történetnek, hogy Fekete, aki megannyi koncepciós ügy lebonyolítója volt, végül maga is ilyen eljárás keretei között kényszerült hatalmának elvesztésére – „aki vermet ás, beleesik abba...”⁴⁷⁰

⁴⁶⁷ Fekete püspöki ambícióival kapcsolatosan lásd „Erdélyi” fn. ügynök véleményét: ÁBTL 3.1.5. O-9047/400-402, 1956. április 12. („Erdélyi” fn. ügynököt Kósa László Adorján Józseffel azonosította: Kósa: Az állambiztonsági szervezet, 15.)

⁴⁶⁸ Éliás visszaemlékezését Fekete motivációira lásd: Éliás: *A szolgálat teológiája*

⁴⁶⁹ RL A/1b 2480/1955 Bereczky Albert levele Fekete Sándornak, 1955. november 19.

⁴⁷⁰ Prédikátor Könyve 10,8

V.4. EGY IZGALMAS LELKÉSZÉRTEKEZLET

Bereczky Albert 1956. június 8. délelőtt 10 órára értekezletre hívta be a Budapest-Északi Református Egyházmegye lelkészeit a püspöki hivatalba.⁴⁷¹ Azzal kapcsolatos mentegetőzéssel kezdte, hogy igazából két héttel korábban lett volna jó találkozni velük, de svájci útja ezt megakadályozta. Svájcban Kar Barth-tal is személyesen találkozhatott, erre azért is fontos utalnia „mert szerintem világos bevezetése és megalapozása annak, hogy jól értsétek azt, ami történik.”⁴⁷² A nagy svájci teológus is „akceptálta” Bereczky azon két teológiai nézetét, amelyből az első az, hogy „minden tiérettetek van;” ami most Magyarországon történik az „értetek történik, a gyülekezetekért történik.”⁴⁷³ A másik tétel szerint Isten irgalmas ítélete miatt zajlik a forradalmi átalakulás Magyarországon, amely szenvedéssel jár (itt ráadásul Bereczky még Ravaszt is idézi), de az egyház feladata, hogy nehogy ellenforradalmisággal ezt a szenvedést növelje.

Bereczky ezen „captatio benevolentiae” után rátért az értekezlet összehívásának igazi okára, azon felismerésének megosztására, hogy Fekete Sándor „barátunk olyan magatartást tanúsít, ami se az egyik, se a másik tételnek nem felel meg. [...] ...hova-tovább tarthatatlanná tette a hatalmaskodásnak – nevezzük nevén – azt a magatartását, amelyiknek következményeit én már kezdtem abban látni, hogy sorban jöttek hozzám a társaságból emberek, egész komoly belső keserőségekkel.”⁴⁷⁴

Bereczky több esetet is röviden a lelkészek elé tárt, amelyek Fekete hatalmaskodó magatartását példázták. Az egyik szerint egy esperes-gondnoki értekezleten Fekete olyan minősíthetetlen támadást intézet esperes társa ellen,⁴⁷⁵ hogy az ott rögtön le akart mondani a pozíciójáról – „nagy nehe-

⁴⁷¹ A beszédet Halasi Gábor fasori lelkipásztor jegyezte fel. Hitelességét és pontosságát jelzi azonban, hogy később a peranyag részévé tették, sőt magában az ítéletben is hivatkoznak rá. Tervezetten és gondosan, az elmondottakhoz híuen készülhetett a feljegyzés, és feltehetőleg maga Bereczky is átolvashatta közrebocsátása előtt. Így mi is úgy tekintünk rá, mint hiteles megbízható forrásra. Lásd: RL A/1e 9/1958. Budapest-északi egyházmegye lelkipásztorainak értekezlete a püspöki hivatalban, 1956. június 8. péntek, délelőtt 10 ó., Bereczky Albert püspök beszéde

⁴⁷² Uo., 1.

⁴⁷³ Uo., 1.

⁴⁷⁴ Uo., 2.

⁴⁷⁵ Bereczky szerint az eset a legutolsó egyházkerületi közgyűlés alkalmával történt, ugyanakkor a beszédet megelőző közgyűlés (1955. december 7–8.) alkalmával nem volt esperes-gondnoki értekezlet. Feltételezhetjük, hogy Bereczky nem esperes-gondnoki értekezletre, hanem a közgyűlést előkészítő (1955. december 5.) egyházkerületi tanácsra

zen elsimítottuk a dolgot.”⁴⁷⁶ A másik eset rögtön rákövetkező napon a diakónia bizottság ülésén történt, ahol az egyházkerületi diakóniai előadóval szemben ütött meg Fekete agresszív hangot. Egy újabb alkalommal dr. Bodonhelyi József teológiai tanárnak támadt neki azzal, hogyha „így folynak a dolgok tovább a teológián, akkor nem lehet csodálkozni azon, hogy a budapesti teológiai meg fog szűnni.”⁴⁷⁷ Miután Bereczky figyelmeztette őt arra, hogy felelőtlen kijelentése káros pletykákat indított útjára az egyházban Fekete mindezt még megtetézte azzal, hogy újra rátámadt Bodonhelyire, amiért az „beárulta” a püspöknél. Mindezt követően Fekete egy nagy konventi missziói értekezleten is kritizálta a budapesti teológiai tanárokat. Ezek a fegyelmezetlen indulatkitörések arra a következtetésre jutatták Bereczkyt, hogy Fekete „kiesett az ige és Szentlélek fegyelmező hatása alól.”⁴⁷⁸

Bereczky a beszédében külön kiemelte, hogy Fekete felelősségre vonása nem a 20. pártkongresszus, hanem egyedül Fekete hatalmaskodásainak és indulatosságának egyenes következménye: „nyugodtan merem vallani, hogy anélkül is pontosan ide jutottunk volna el azon az úton, amelyiken Fekete Sándor barátunk járt.”⁴⁷⁹

V.5. HÁZKUTATÁS

A felsorolt kisebb esetek csak előkészítői voltak annak az ügynek, ami elmondása szerint végső döntésre készítette Bereczkyt. Ezt az esetet már nem Bereczky elmondásából, hanem az ügy bírósági dokumentumaiból és résztvevőinek nyilatkozataiból rekonstruáljuk. Ezek szerint az Elnöki Tanács titkára, a Népművelési Minisztérium miniszter-helyettese, Darabos

gondolhatott, amelyen szintén jelen van az esperesek többsége. Sajnos ennek az ülésnek csak határozati jegyzőkönyve áll rendelkezésre. A beszéde előtti legutolsó esperes-gondnoki értekezlet 1955. október 20-án zajlott le, ez túlon túl távoli időpontnak tűnik ahhoz, hogy Bereczky erre utalhasson. Az esperes gondnoki értekezletek jegyzőkönyvei elég vázlatosak és nem utalnak a résztvevők esetleges nézeteltéréseire, így ebben az esetben nem tudhatjuk bizonyosan, hogy melyik esperes társa ellen kelt ki Fekete.

⁴⁷⁶ RL A/1e 9/1958. Budapest-északi egyházegyege lekipásztornak értekezlete a püspöki hivatalban, 1956. június 8. péntek, délelött 10 ó., Bereczky Albert püspök beszéde, 2.

⁴⁷⁷ Uo., 2.

⁴⁷⁸ Uo., 3.

⁴⁷⁹ Uo., 3.

Iván,⁴⁸⁰ személyes ismeretségük révén Péter János tiszavidéki püspök segítségét kérte református felmenőinek felkutatásához. Fekete maga ajánlkozott Péternél, hogy segít neki a szükséges anyakönyvi adatok beszerzésében, amelyekért 1956. január 30-án leküldte segédlelkészét, Juhász Sándort, a kajászói gyülekezetbe. A leutazásra Péter János a saját szolgálati autóját bocsátotta rendelkezésre, amelyet azonban aznap délre vissza akart kapni. Emiatt Fekete nagyon szigorúan meghagyta a segédlelkészének, hogy úgy szerezzze meg a helyi lelkészi hivatalból az adatokat, hogy délre mindenképpen visszaérkezzen az autó. A segédlelkész nem találta otthon Czanik Béla kajászói lelkészt. Fekete szigorú rendelkezésének nyomása alatt a segédlelkész úgy döntött, hogy Czanik cselédjével felnyitattja a lelkészi hivatalt és maga keresi ki az anyakönyvből az adatokat. A régi anyakönyveket a lelkész hálószobaszekrényében találta meg. Közben odakérette az egyházközség gondnokait, akik munkája vége felé értek csak oda és az autó sofőrjével együtt – Juhász beszámolója szerint – készségesen segítettek az adatok kikeresésében és bediktálásában, majd sietve visszaindult Budapestre.⁴⁸¹ Egy cetlit hagyott hátra Czaniknak: „Ne vedd zokon, hogy távolléted ellenére is otthonosan mozogtunk, de mindent a szokott helyére tettünk vissza.”⁴⁸²

A beteglátogatásból hazatérő lelkészt nagyon feldúlta a személyes szférájába való illetéktelen behatolás, ennek ellenére másnap baráti hangvétellű levélben kért magyarázatot Feketétől.⁴⁸³ Elpanaszolta neki azt is, hogy az eset miatt kénytelen volt felmondani cselédjének és ezért 150 Ft felmondási

⁴⁸⁰ Darabos Iván (Kakucs, 1911. augusztus 3. – Budapest, 1983. január 14.), politikus. Gipszszobrászsegéd volt, majd elvégezte az Iparművészeti Iskolát. 1939-ben önálló kiállítása volt a Múcsarnokban. 1939-től vett részt a munkásmozgalomban, 1942-től az MSZDP tagja. 1945-ben belépett az MKP-ba, hivatásos pártmunkás Pestszentlőrincen, 1947-től ugyanott az MKP titkára. Az MKP hat hónapos pártiskolájának elvégzése után megyei pártbizottságokban dolgozott. 1953–56-ban az Elnöki Tanács titkára, 1956-ban népművelési miniszter-helyettes. 1956. novemberétől 1957. januárjáig rangidősként irányította a Népművelési Minisztériumot. 1957–62-ben az MSZMP Zala megyei Bizottságának első titkára, 1962-től nyugalomba vonulásáig (1965) az MSZMP Központi Bizottsága Tudományos és Kulturális Osztályának vezetője volt. 1957–59-ben az MSZMP KB póttagja, 1959–65-ben tagja, 1949–1967 között országgyűlési képviselő.; <https://www.arcanum.hu/en/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-eletrajzi-lexikon-7428D/d-750BB/darabos-ivan-75100/> (Letöltés: 2019. szeptember 11.)

⁴⁸¹ KREL Budapest-Északi Református Egyházmegye Iratai, jelzet nélkül, Juhász Sándor beszámolója Fekete Sándornak, 1956. május 3. (másolata megtalálható: RL A/1e 9/1958.)

⁴⁸² RL A/1e 9/1958 Czanik Béla levele Bereczky Albertnek, 1956. január 31.

⁴⁸³ KREL Budapest-Északi Református Egyházmegye Iratai, jelzet nélkül, Czanik Béla levele Fekete Sándornak, 1956. január 31. (másolata megtalálható: RL A/1e 9/1958.)

díjat kifizetni neki, tehát a személyes sérelmén túl anyagi kára is származott az ügyből. Azon aggodalmának is hangot adott, hogy Juhász hozzáférhetett az egyházközség pénzéhez és pecsétjéhez és nem lehet tudni visszaélt-e velük? Ezen kívül a faluban pedig, az a számára rendkívül kellemetlen pletyka kapott szárnyra, hogy az AVO tartott házkutatást a lelkésznél.

Fekete a baráti érdeklődésre két héten keresztül nem válaszolt. Ez arra indította Czanikot, hogy esperesén, Radics Józsefen keresztül emeljen hivatalos panaszt Feketénél segédlelkésze viselkedésével szemben.⁴⁸⁴ Mivel Fekete erre sem válaszolt, ezért Radics Bereczky elé vitte az ügyet, aki 1956. február 27-én kérte meg Feketét a Czaniknak és Radicsnak való válaszadásra. Bereczky meglepetten értesült arról, hogy május 2-án Fekete még semmit sem lépett az ügyben. Végül Fekete késlekedéséért, de azért is, mert Bereczky úgy ítélte meg, hogy a segédlelkész kényszerhelyzetbe hozásával és jogosulatlan tette ösztönzésével Fekete túllépte a hatáskörét, az egyházkerületi bíróság 1956. május 9-én írásbeli intés fegyelmi büntetésben részesítette őt.⁴⁸⁵

Itt térhetünk vissza oda, hogy Bereczky magához hívatta a Budapest-északi lelkészi kart 1956 júniusában. A januári, kajászói eset ismertetése után ugyanis azt tárta eléjük, hogy „magától értetődően együtt jár, hogy az egyházkerületi bíróság büntetésével megterhelve, [Fekete] nem lehet a Budapest-északi egyházmegye esperese.”⁴⁸⁶ Elmondása szerint sokat gondolkodott azon, hogy milyen megoldás is lehet találni arra, hogy a Fekete által betöltött fontos munkakört is ellássa valaki, ugyanakkor Fekete számára is legyen lehetőség a „becsületos újrakezdesre.” Végül arra jutott, hogy „legsimább, legegyszerűbb, legemberségesebb megoldás az, ha a pécsi lelkésszel és baranyai esperessel Szamosközi Istvánnal cserélnek helyet, úgymint lelkészek, úgymint esperesek, sőt Szamosközi még „Az Út” szerkesztését is átveszi Feketétől.

⁴⁸⁴ RL A/1e 10/1956 Czanik Béla panasza Juhász Sándorral szemben a Dunamelléki Református Egyházkerület Püspöki Hivatalának, 1956. január 31.

⁴⁸⁵ RL A/1e B.3./1956 Dunamelléki Református Egyházkerület Bíróságának Határozata, 1956. május 9.; Az írásbeli intés után Fekete kézzel írt, alázatos hangú bocsánatkérő levelet írt Bereczkynek: RL A/1c 1728/1956 Fekete Sándor levele Bereczky Albertnek, 1956. május 14.

⁴⁸⁶ RL A/1e 9/1958. Budapest-északi egyházmegye lelkipásztorainak értekezlete a püspöki hivatalban, 1956. június 8. péntek, délelőtt 10 ó., Bereczky Albert püspök beszéde, 4.

Bereczky már kész tényként jelenthette be az álláscserét, ami nem lephette meg az egybehívott lelkészeket, hiszen 1956. május 26-án a fasori, május 27-én a pécsi gyülekezetek presbitériumai⁴⁸⁷ is jóváhagyták már az Egyetemes Konvent Elnökségének kérését, hogy lelkipásztoraikat egymással elcseréljék. Május 28-án az egyházkerület is jóváhagyta a presbitériumok ezirányú határozatait.⁴⁸⁸

Bereczky fontosnak tartotta nyíltan hangoztatni, hogy Fekete álláscséréje nem jelent letérést a püspöksége kezdetétől folytatott „keskeny út” egyházpolitikájáról:

„Mert – ismétlem – arról nincs szó, hogy a magyar református egyházban valamilyen irányváltás következett volna be. *Mert ha »irány«-ról szó van, akkor azt – minden hivalkodás nélkül mondom, – nem ő képviselte, hanem én képviseltem, és én még a helyemen vagyok.* És amíg az Isten a helyemen tart, addig afelől semmi kétségetek sem lehet, hogy nem arról van szó, hogy most kitérünk esetleg egy olyan irányba, amelyet némelyek szeretnének. Nagyon kérek benneteket, hogy ilyen gondolatoktól, tisztogassátok meg azokat, akiknek ilyen gondolataik vannak. [...] *Mert én nagyjában és egészében a Fekete Sándor politikai állásfoglalásaival teljesen egyetértek.*”⁴⁸⁹

A püspök óvatosságra is intette a lelkészi kart:

„Ebből az is következik, hogy tehát *senki ne ábrándozzon arról, hogy Fekete Sándor elment, és most nem tudom, mi jön.* Valami igen komoly változás a ti számotokra azt hiszem, mégis jön. T.i. én nem egyötökkel beszéltem, akik hozzám jöttek és azt mondták, hogy nem merik a szájukat kinyitni. Ezt pedig az egyházban nem lehet így csinálni. És én nagyon szeretném, ha megkaphatnám tőletek azt a bizalmat, hogy nyissátok ki előttem a szájatokat. Mondhat valaki bolondot is – hadd mondja. *Mert megfélemlítésrel nem lehet az egyházat kormányozni.* ellenben azért ehhez ajánlom azt az igét is, hogy: te pedig félj! De ne attól, hogy én mit csinálok, hanem a te Uradtól, hogy abban, amiben a mi magyar református egyházunk igen komoly küz-

⁴⁸⁷ A vonatkozó presbitériumi gyűlések jegyzőkönyvének kivonatai jelzet nélkül megtalálhatók a RL A/1e 9/1958 dokumentumai között. A pécsi kivonat nem részletezi a cserével kapcsolatosan az egyes presbiterek véleményét, azonban a fasori név szerint is kiemeli a Fekete maradásáért felszólalókat.

⁴⁸⁸ RL A/1b 516/1956 Dunamelléki Református Egyházkerület Elnökségének Határozata, 1956. május 28.

⁴⁸⁹ RL A/1e 9/1958. Budapest-északi egyházmegye lelkipásztorainak értekezlete a püspöki hivatalban, 1956. június 8. péntek, délelőtt 10 ó., Bereczky Albert püspök beszéde, 4. (kiemelések a szerzőtől).

delmek, harcok között a gyülekezetek javára és épülésére a maga szolgálatát végzi, ebben pedig állhatatosan helyt kell állni. És ezért hangsúlyozom ki, mert egy dolog volna számunkra a legkeservesebb: ha volnának olyanok, különösen a lelkipásztorok között, akik egy rossz, egy nem keresztyén magatartással az Aesopousi mese szerint a szamarat utánozva belerugdosnának az oroszlánba, akár egy olyan rossz konzekvencia levonásával, hogy na mostantól kezdve aztán egy olyan új lehetőséget nyertünk, hogy *eddig fegyelmezett bennünket egy keménykezű ember, aki megfélemlített, mostantól kezdve viszont nincs*, bebizonyítjuk, hogy milyen kár volt elvinni Fekete Sándort. *Ne bizonyítsátok be, hogy kár volt elvinni Fekete Sándort az esperességből!*⁴⁹⁰

Bereczkyn, bizonyára nem véletlenül, Pap Lászlóra is utalást tett a beszédében: „Talán megengedi Pap László, hogy elmondjam őszintén azt, hogy amikor *mi ketten beszélünk az egész problémáról még mielőtt az intézkedések történtek volna*, próbáltuk mérlegelni a lehetőségeket...”⁴⁹¹. Ezzel az utalással jelezhette, hogy bár nyíltan azt hangoztatta még az előbb, hogy „nincs szó, hogy a magyar református egyházban valamilyen irányváltás következett volna be,”⁴⁹² mégiscsak elindult egyfajta változás. A Pap Lászlóra való hivatkozással Bereczky meg is erősíthette döntésének erejét, hiszen Pap széleskörű elismertségnek örvendett a lelkészi karban.

V.6. VÁRATLAN LÉPÉS

Várható volt azonban, hogy Fekete nem fog belenyugodni az őt ért megalázó hátratételbe.

Bár 1956. május 27-én „Főtiszteletű Püspök Úr előszóban közölt rendelkezése értelmében” lemondott „Az Út” főszerkesztői tisztéről,⁴⁹³ lelkipásztori állására vonatkozóan Bereczkytól engedélyt kért arra, hogy gyermekeinek tanulmányai⁴⁹⁴ miatt a 1956. június végéig a Fasorban maradhasson, amit

⁴⁹⁰ Uo., 5. (kiemelések a szerzőtől).

⁴⁹¹ Uo., 6. (kiemelések a szerzőtől)

⁴⁹² Uo., 4.

⁴⁹³ Kézzelel írt lemondólevelét lásd: RL A/1b 961/1956 Fekete Sándor levele Bereczky Albertnek, 1956. május 27.

⁴⁹⁴ A gyermekekre való hivatkozás olyan szempontból okoz értetlenséget, hogy Fekete Sándor egyházi törzslapjai (sem a Dunamelléki Püspöki hivatalban, sem a Ráday Levéltárban tárolt) nem tüntetik fel, hogy Fekete ekkor házas lett volna vagy gyermekei lettek volna. A Magyar Rádió által vezetett törzslapja szerint 1958-ban házasodott össze Gaál Gabriella népdal-énekesssel, rádiós munkatársával, akitől két gyermeke született

meg is kapott. 1956. június 27-én pedig meglepetésszerűen egyszerre adta be írásban lemondását a pécsi egyházközségnek, a baranyai egyházmegyének és Bereczkynek: „Bár meggyőződésem, hogy a Főtiszteletű Püspök Úr szolgálata és személye, valamint egyházunk útja iránti hűségem indokolná a bizalmat, magam is belátom, hogy a jelenlegi körülmények között ezt nem igényelhetem a Püspök Úrtól. [...] Több szempontból is az látszik jobbnak és gyümölcsözőnek, ha más munkakörben vállalom szolgálatot.”⁴⁹⁵

Bereczky nem fogadta el a lemondást, hanem a fegyelmi eljárást rendelt el „egyházi hatóság határozatának kigúnyolása” miatt, amelyet a Baranyai Református Egyházmegye bíróságának kellett lefolytatnia Feketével szemben.⁴⁹⁶

Fekete már mint a Magyar Rádió munkatársa, új munkahelyének fejléces papírján, válaszolt a vádakra értetlenségének adva hangot, illetve személyeskedő sértéseket vágva a vádak megfogalmazó egyházmegyei ügyészhez, annak vélt inkompetenciája kapcsán. Az egyházmegyei ügyész valóban pongyolán, a paragrafus megjelölése nélkül idézte a vonatkozó törvényeket. Fekete pontokba szedve, az egyházi törvénykönyv megfelelő paragrafusait idézve, elvitatta a baranyai egyházmegye illetékességét is az ügyben, elsősorban azzal érvelve, hogy esperes felett már az egyházkerületi bíróságnak kell ítélkeznie, illetve arra is rámutatott, hogy cserével gyülekezetbe kerülő lelkész lemondásának esetéről nem is rendelkezik az egyházi törvénykönyv: „ezért felelősségre vonni valakit, olyan érzéseket támaszthat az egyházi közvéleményben, mintha a vád kissé keresett lenne.”⁴⁹⁷ A levél hangvételének szemléltetésére álljon itt egy jellemző idézet:

„Meggyőződésem szerint a magyar református egyház méltósága kizárja, hogy amikor egy olyan ember sorsáról van szó, aki mint budapesti esperes, mint zsinati tanácsstag, mint egyházi lapszerkesztő, mint az általános köz-

1959-ben és 1960-ban. Az engedményt Bereczky Fekete szóbeli kérelmére adta meg. Elképzelhető, hogy Fekete félrevezette a püspököt, illetve, hogy a püspök nem is tudta, hogy Fekete házas-e és, hogy vannak-e gyermekei? Ha Feketének lett volna egy előző házassága, abból származó gyermekekkel azt mindenképpen valamilyen formában rögzítette volna az egyházi dokumentáció.

⁴⁹⁵ RL A/1e 9/1958 Fekete Sándor levele Bereczky Albertnek, 1956. június 27.

⁴⁹⁶ RL A/1e 9/1958 1956. Bereczky Albert levele a Baranyai Református Egyházmegye Elnökségének, július 5.

⁴⁹⁷ RL A/1e 9/1958 Fekete Sándor nyilatkozata a Baranyai Református Egyházmegye Bíróságának, 1956. szeptember 25. Lásd 9. függelék.

életben is bizonyos szerény szerepet játszó egyéniség majd két évtizedet töltött el lelkészi szolgálatban s jelenleg a Magyar Rádió felelős munkatársa, – akkor a minimális egyházi jogi hozzáértést is nélkülöző vádiratot szerkeszsen ellene az egyházmegye ügyésze. Már maga a vádirat címe: „A Baranyamegyei Református Egyházmegye” – arra vall, hogy az ügyész még a nevét sem tudja pontosan annak az egyházmegyének, amelynek felelős tisztségviselőjévé választották. A szóban forgó egyházmegye neve: – mint ezt az egyházi lapok egyszerű olvasói is tudják – Baranyai Református Egyházmegye.”⁴⁹⁸

Az egyházmegyei fegyelmi tárgyalást 1956. október 9-re hívták össze Pécsre. A tárgyalás napján Fekete táviratot küldött a bíróságnak, amely szerint: „betegségem miatt nem jelenhetek meg, kérem a tárgyalás elhalasztását.”⁴⁹⁹ Kérelmét a bíróság elutasította, azzal az indokkal, hogy annak csak az időhúzás lehet a célja. Fekete nem bocsátott orvosi igazolást a bíróság részére, illetve nem gondoskodott arról, hogy valaki képviselje őt. Végül Fekete távollétében, zárt tárgyaláson hozták meg az ítéletet. A bíróság tagjai közül csak egy tanácsbíró – B. Tóth Antal – tartotta túl szigorúnak az ítéletet, bár ő is cinikusan csak azért, mert szerinte Fekete a pécsi lelképásztorságról való lemondásával végül is csak jót tett a pécsieknek...⁵⁰⁰

Az ítélet indoklásában elsősorban az egyházi felsőséggel szembeni engedetlenség vádját emelték ki,⁵⁰¹ ráadásul groteszk módon Fekete hivatali elődjére Szabó Imre esperesre is hivatkoztak:

⁴⁹⁸ Ua.

⁴⁹⁹ RL A/1e 9/1958 Fekete Sándor távirata a Baranyai Református Egyházmegye Bíróságához, 1956. október 9.

⁵⁰⁰ RL A/1e 9/1958 A Baranyai Református Egyházmegye Bíróságának tárgyalási jegyzőkönyve, 1956. október 9. Lásd 10. függelék.

⁵⁰¹ A vádemelés Feketét az 1933 évi E. T. VI. tc. 46. § A/3, 4, 5, 6. pontjaiban meghatározott vétségekkel vádolta meg. Ezek a törvény szerint: A/ „Fegyelmi vétség az egyházi tisztviselőnek vagy alkalmazottnak a következő pontokban felsorolt cselekményei vagy mulasztásai”; 3. pont: „oly cselekménye vagy mulasztása, amely a vallásos érületbe, a hithűségbe vagy a jóerkölcsökbe ütközik, az egyházi tekintélyt lealacsonyítja, az álláshoz szükséges bizalmat megingatja, a viselt egyházi hivatali állás méltóságát sérti.”; 4. pont: „ellenzegülés és engedetlenség az egyházi felsőbbség törvényes rendeleteivel és határozataival szemben vagy az ezek ellen való izgatás”; 5. pont: „a vallásnak, az egyházi hatóságoknak vagy azok határozatainak szóval, írásban, nyomtatásban vagy képes ábrázolatban való kigúnyolása”; 6. pont: „visszaélés hivatali hatalommal” A Magyarországi Református Egyház Törvényei, Budapest, Bethlen, 1933, 166. Végül azonban csak a 4. és 5. pontokban mondják ki vétkesnek 3. és 6.-ben nem.

„Voltak előtte példaadók! Elődje, aki szolgálati helyéről Abaúj csücskéig ment, és a többiek. Engedelmeskedtek! Vállukon a palásttal kezükben a bibliával – ott hirdették az evangéliumot, ahova rendeltettek... Éppen ő nem engedelmeskedett, aki az engedelmisséget hirdette. Éppen ezért a feyelmi bíróság panaszlottnak ezt a lépését menthetetlennek tartja.”⁵⁰²

Az ítélet megfogalmazása és stílusa meglehetősen szokatlan. Nem a megszokott letisztult és steril jogi szöveg, hanem indulatos és sok esetben személyeskedő, nem mentes a patetikus megállapításoktól:

„Miért nem engedelmeskedett? Hiszen neki, éppen mint a sokakat felrázó hitszónoknak kellett volna tudnia és nem elfelejtenie, hogy az egyházat a Szentlélek kormányozza. Ő nem engedelmeskedett, aki állandóan az engedelmisségről írt. – azt hirdette és hirdettette. Oda kellett volna mennie a bibliájával, ahova őt a Szentlélek Úristen rendelte. *Nem engedelmeskedett. Itt a vétke és a vétkeességének a súlypontja. Szóval itt a törés. Ez a hitbeli és az egyházfegyelmi veszélyesség.*”⁵⁰³

Az ítélet súlyosságát azzal erősítették meg, hogy Fekete engedetleniségének példája rossz hatással van a lelkészi kar egészére nézve:

„Igehirdetőinkben is ingást okozott, amelyet helyre kell állítani. [...] *Veszér esperes* volt. Esetében figyelemmel különböző adottságaira, érvényesült a: »primus inter pares« elve, mert valóban *első volt az egyenlők között.* Az alatta szolgált igehirdetőinkben joggal felmozdulhat a kérdés, hát éppen Ő, az engedetlen?! »Bizonyára a papnak ajkai őrzik a tudományt és őtöle kérnek törvényt, mert a seregek urának követe ő.« /Malakiás: 2.7/ A panaszlott pap volt. Főpap. Ajkai szolgálták, tehát őrizték az Úr tudományát és tőle vettek törvényt, mert őt az Úr követének vélték. Ő, az Úr követe *adott is másnak mégpedig tudottan sokszor szigorú törvényt, de ő maga nem tartotta be.*”⁵⁰⁴

Azt is felróják neki, hogy világi állásba állt, ráadásul a Magyar Rádiónál:

„Éppen ezért hiába gondolta Fekete Sándor – egyelőre szegreakasztja éjfélete palástját – ha majd úgy akarja – ismét felékesíti vele magát és beáll a *magyar kárvínok papjai közé.* Nálunk, – papságunk legmúltóságosabb szertartásbeli öltözéke a palást, mert Krisztuséra emlékeztet. Nem lehet tehát minden

⁵⁰² RL A/1e 9/1958 Református Egyházmegyei Bíróság jegyzőkönyve, 1956. október 9., 5.

⁵⁰³ Uo., 6. (kiemelések a szerzőtől).

⁵⁰⁴ Ua. (kiemelések a szerzőtől).

elfogadható indok nélkül, – különösen esetében, – csak úgy haragszom rád, – letenni és jövőbeli hozomra, – arra igényt tartani. Fokozottabban áll ez a panaszlottra, kivételes egyénisége és jelentős igazságszolgálati folytán. *Az, hogy »az Út-at elhagyta, még nem volna baj, – de miért hagyta el az Úr útját? Hiszen általa is hirdettetett ez az út: »az igazság és az élet«. Ha elment volna bárhová papnak – esetleg magával vihette volna némelyek szimpátiáját, de a legvilágibb helyen helyezkedett el, – ahonnét az egész világűrbe sugárzódik a műsor, amely fordulatával a panaszlott nagy következetlenséget mutat.*⁵⁰⁵

Emlékezhetünk rá, hogy Bereczky amikor az 1956. június 8-i lelkészértekezleten bejelentette Feketével kapcsolatos terveit hivatkozott arra is, hogy a végső megoldást Pap Lászlóval együtt dolgozták ki. Arra nézve azonban, hogy Papnak milyen konkrétabb szerepe volt az ügyben, csak egy dokumentum áll rendelkezésünkre, mégpedig Papnak dr. Magda Istvánhoz, a baranyai egyházmegyei bíróság tanácsbírójához intézett levele, aki elküldte neki az ítélet tervezetét. Bár maga az ítélet is beszédes lehet, hogy miért küldték meg Papnak az ítélet tervezetét, hiszen az egyházkerületi főjegyzőnek nem szabadna egy egyházmegyei bíróság munkájába beleavatkoznia. Pap László kifogásolta, hogy „az indoklásban sehol sem látok hivatkozást tényekre, adatokra, mindenütt általánosságok vannak: inkább elhangzott előadások, vélemény-nyilvánítások szolgálnak alapul.”⁵⁰⁶ Szerinte le kellett volna szűkíteni a vádak körét és csak egy elemre fókuszálni:

„Az egészben a lényeg az, hogy a bíróságnak azt kellene vizsgálat tárgyává tenni: igazoltnak fogadja-e el Fekete Sándor lemondását, vagy nem? Mert, ha nem fogadja el igazoltnak, akkor az ítélet önmagában már indokolt és nincs szükség semmi további részletes és magával a lemondás tényével össze nem függő kérdéseket tárgyalni. Ha az indoklási rész a mostani formában maradna meg, ezzel csak alkalmat adna arra, hogy egy egész sereg ponton megtámadható legyen.”⁵⁰⁷

Pap észrevételeit figyelmen kívül hagyták és a már fentebb többször idézett dagályos, objektív tényállásokat csak nyomokban tartalmazó ítélet született.

Az ítélet palástvesztés volt, tehát egyházi hivatalviselési jogtól való végleges megfosztás és a nyugdíjigény elvesztése. Beszédes, hogy a bírósági

⁵⁰⁵ Ua. (kiemelések a szerzőtől).

⁵⁰⁶ RL A/1c 2091/1956 Pap László levele Magda Istvánnak, 1956. szeptember 15.

⁵⁰⁷ Ua.

határozatot 1956. október 22-én, a budapesti forradalmi események előestéjén adták postára – ez később még különleges jelentőségre tett szert.

V.7. VISSZATÉRÉS

Horváth János értesülései szerint, Fekete búcsúzásakor azt mondta: „ne féltsék, talpra fog állni és vissza fog ő jönni még.”⁵⁰⁸ Valóban nem kellett őt féltetni. Emlékezhetünk, hogy a palástvesztő ítéletet 1956. október 22-én adták postára. Ez a kis mozzanat adta meg a lehetőséget Feketének a fellebbezésre. Fekete ugyanis saját elmondása szerint a Magyar Rádió ostromakor két éjszakán át a rádió épületében rekedt, Hegyi Füstös István, szintén a Magyar Rádiónál dolgozó lelkészcollégája izgatására állítólag mint „ÁVO-s sztálinistát” majdnem meg is lincselték az udvaron.⁵⁰⁹ Mikor hazamehetett volna olyan híreket kapott, hogy Németh Géza teológushallgató fegyveres csoportja⁵¹⁰ és egy másik „nemzetőr” különítmény kereste Kálvin téri lakásán, ezért nem mert hazamenni, hanem Budán bujkált. Lelkiállapotáról így írt:

„Nem hallgathatom el, milyen lesújtó érzés volt számomra, hogy húsz évi lelkészi, tizenhárom esztendőes egyházkormányzati szolgálat után ilyen vesszőfutásban volt részem és így megbélyegezve és megsebezve kellett megválnom attól a munkától, amelyre ifjúkoromban az életemet tettem. Félreállításom után jó ideig állásom sem volt, egyetlen, de egyetlen lelkésztársam, vagy munkatársam nem törődött velem.”⁵¹¹

„Bujdosása” idején Kálvin térre érkező postáját sem tudta átvenni, aminek nagy jelentősége lett az ügy további menetében. Fekete ugyanis 1957. december elején kezdett el írásban érdeklődni az ítélete felől és kezdte han-

⁵⁰⁸ ÁBTL 3.1.5. O-9047/397–399, Feljegyzés Dezséry László ev. püspök és Horváth János ÁEH elnök beszélgetéséről, 1956. május 21.

⁵⁰⁹ Az eseményt Magyar Rádiós önéletrajzában is megemlíti. Ebben Hegyi Füstös Istvánra csak anonim utalás történik, mint „a Rádióban külső munkatársként dolgozó lelkész,” mellette inkább Bodó György színész van név szerint megjelölve mint felbújtó, aki a Szabad Európa Rádióban tartott ellene „vádbeszédet.” lásd: MR Személyi Anyagok, Fekete Sándor önéletrajza, 1960. augusztus 24.

⁵¹⁰ Erről a csoportról csak Fekete tesz említést, más források nem erősítik meg létezését.

⁵¹¹ RL A/1e 9/1958 Fekete Sándor levele a Dunamelléki Református Egyházkerület Elnökségéhez, 1958. július 13., 5. Lásd 11. függelék.

goztatni, hogy az „ellenforradalmi napokban” azt nem kaphatta kézhez.⁵¹² Figyelmet érdemel, hogy Fekete első érdeklődése után alig egy héttel Horváth János⁵¹³ az ÁEH elnöke táviratban kérette be magához Horváth Antal baranyai esperest, hogy Fekete Sándor fegyelmi ügyével kapcsolatos iratokkal másnap délben „szíveskedjék” hivatalában megjelenni.⁵¹⁴

Az ügy menetének következő epizódjáról Horváth Jánostól értesülünk.⁵¹⁵ Eszerint mielőtt a baranyai esperes bement volna az ÁEH-ba felkereste Bereczky Albertet, hogy utasítást kérjen. Bereczky nagyon meglepődött, amikor értesült arról, hogy az ÁEH államilag felül akarja vizsgálni Fekete ügyét és Horváth János szerint azonnal benyújtotta lemondását. Erre a lemondásra máshol nem találunk utalást. Az 1956. augusztusi agyvérzéséből felépülő Bereczky 1957 novemberében is adott már be lemondást, amit az ÁEH nem fogadott el.⁵¹⁶ Az 1956 előtti állapotok restaurációjához, a kontinuitás megőrzéséhez szükség volt a beteg Bereczky hivatalban tartásához. Mindennek alapján úgy tűnik, Bereczky többször is fenyegetőzhetett lemondásával mire végre azt 1958 végén az ÁEH elfogadta.⁵¹⁷

Fekete tehát meglévő ÁEH-s szálait is megmozgatta a maga érdekében. „Mindazok a lelkészek, akik lojálisak a rendszerünkhöz, támogatják pártunk egyházpolitikáját, a legmesszebbmenő támogatásban részesülnek.”⁵¹⁸ – írta fenti levelében az ÁEH elnöke. Ezután született meg a baranyai egyházmegyei ügyész azon Feketének kedvező szakvéleménye, amely sze-

⁵¹² RL A/1e 9/1958 Fekete Sándor levele Baranyai Református Egyházmegyéhez, 1957. december 3.; ugyanakkor ügye közszájon forgott, Pap László szerint még Visser 't Hooft az EVT főtitkára is tudott róla, lásd: Pap: *Tíz év*, 140.

⁵¹³ Arról, hogy Horváth János sem volt túl jó véleménnyel Feketéről lásd: Pap: *Tíz év*, 191.

⁵¹⁴ RL A/1e 9/1958 Horváth János levele Baranyai Református Egyházmegyéhez, 1957. december 10.

⁵¹⁵ MNL XIX-A-21-a ÁEH Elnöki Iratok M-6-161958/Eln. Horváth János levele az MSZMP Budapesti Bizottságának, 1958. január 6.

⁵¹⁶ RL A/1b 2142/1958 Bereczky Albert levele a Dunamelléki Református Egyházkerület Esperes-Gondnoki Értekezletének, 1958. december 14.

⁵¹⁷ Bereczky Albert 1958. november 24-én küldött lemondását fogadta el végül az ÁEH. Lásd: RL A/1b 2141/ 1958 Bereczky Albert püspöki tisztségről való lemondásának dokumentumai; RL A/1b 2142/1958 Bereczky Albert püspök levele az esperesi és gondnoki értekezlethez; RL A/1b 2143/1958 Bereczky Albert püspök levele az egyházkerületi közgyűléshez.

⁵¹⁸ MNL XIX-A-21-a ÁEH Elnöki Iratok M-6-16/1958/Eln. Horváth János levele az MSZMP Budapesti Bizottságának, 1958. január 6.

rint hogyha Fekete nem kapta meg az ítéletet, akkor az számára nem emelkedhetett jogerőre, tehát Feketének lehetősége van a fellebbezésre.⁵¹⁹ A baranyai egyházmegye egyébként novemberben újra megkísérelte a kiértékelést, illetve „tudakozványt” is intéztek a postához, amely szerint a levelet valaki átvette 1957. január 12-én. Ezt később nem találták hitelt érdemlően bizonyítottnak.⁵²⁰

A fellebbezést Fekete 1958. július 16-án tette meg egyházkerületi bíróságnál.⁵²¹ A hét gépelt oldalas fellebbezésnek erős egyházpolitikai felhangjai és rendkívül személyeskedő hangvétele van. Fekete bevezetőjében hangsúlyozta, hogy ítéletének mértéke példátlanul szigorú: „ilyen, vagy ehhez csak némiképpen is hasonló megtorlást időtlen idők óta nem alkalmaztak a magyar protestáns egyházakban egyetlen egy lelkész ellen sem, beleértve a közönséges bűnözőket, háborús-, népellenes- és ellenforradalmi bűnösöket is.”⁵²² Ez utóbbiakra Fekete konkrét példákat is felsorol, elsőrenden Pap Lászlót, „aki elsősorban felelős az egyházban lezajlott ellenforradalmi törvénytelen ségek tervszerű előkészítéséért, megszervezéséért és véghezvitelért.”⁵²³ Sőt „aki 1956 októberének véres napjaiban – a fehér terrorra és bizonyos nemzetközi egyházi szervezetek legreakciósabb köreire támaszkodva – az úgynevezett »Szabad Kossuth Rádióban« életveszélyesen megfenyegette és lemondásra szólította fel a törvényes egyházi vezetőket, majd botrányos körülmények között az [...] elnöki tisztébe ültette Ravasz Lászlót és Kardos Jánost és lényegében ő vette át a korlátlan hatalmat az egész egyház felett.”⁵²⁴ Papot Ravasz László, Nagy Barna budapesti teológiai professzor az »egyházi ellenállás szellemi vezetője«, Farkas László konventi osztályvezető, Bodoky Richárd konventi előadó, Joó Sándor pasaréti, Békési-Panyik Andor ócsai lelkészek, Széles László pozsonyi-úti segédlelkész, illetve Pap Géza esperes követte a „Fekete”-listán.

⁵¹⁹ RL A/1e 9/1958 dr. Jánossy egyházmegyei ügyész levele Horváth Antal baranyai esperesnek, 1957. december 23.

⁵²⁰ RL A/1e 9/1958 Horváth Antal levele a Dunamelléki Református Egyházkerület Püspöki Hivatalának, 1957. március 5.

⁵²¹ RL A/1e 9/1958 RL A/1e 9/1958 Fekete Sándor levele a Dunamelléki Református Egyházkerület Elnökségéhez, 1958. július 13.; A fellebbezés az ÁEH elnöki anyagában is megtalálható: MNL XIX-A-21-a ÁEH Elnöki Iratok R-10-16/1958/Eln. Fekete Sándor levele a Dunamelléki Református Egyházkerület Elnökségéhez, 1958. július 13.

⁵²² Uo., 1.

⁵²³ Ua.

⁵²⁴ Ua.

Fekete magát úgy láttatta, mint:

„aki az egyház megújódását szolgálta, aki a helyes egyházpolitikához ragaszkodott és az egyházkormányzat állásfoglalásait *védelmezte minden reakciós támadás ellen, ugyanakkor a nép és a szocializmus ügye iránt hűséget tanúsított.* [...] Az egyházban és az egyházért végzett munkám, egyházkormányzói, lapszerkesztői, írói és tanítói tevékenységem szorosan egybekapcsolódott a magyar református egyház helyes, bibliai útjával, saját lényegéből fakadó közéleti eligazodásával, az egyház és az állam pozitív viszonyának kialakításával és ápolásával, valamint az egyházi békeszolgálattal. [...] *Úgy gondolom, [...] hogy nevem s szerény munkám ott van megörökítve az egyház legújabbkori krónikájában és személyemet sem rosszakarat, sem törvénytelenység nem tudja végleg eltüntetni azok sorából, akik egyé váltak ezekkel a jó ügyekkel.*”⁵²⁵

Fekete szerint a forradalom utáni visszarendeződés „egyik fontos állomása és egyben bizonyítéka lesz a velem szemben igazságtalanul és méltatlanul elkövetett törvénytelenések felülvizsgálata és jóvátétele is.”⁵²⁶

Mivel nem sikerült hitelt érdemlően igazolni, hogy 56-ban kiértékeltek Feketét az ítéletről, ezért az ítélet akkor nem emelkedhetett jogerőre. Feketének ez megadta a jogot arra, hogy másfél évvel később fellebbezze meg az ítéletet. A fellebbezés azzal érvel, hogy magát a fegyelmi eljárást Bereczkynek nem lett volna joga egyedül elrendelnie,⁵²⁷ mert az az egyházkerületi elnökség jogköre. Emellett Fekete a baranyai egyházmegye bíróságának illetékességét támadta meg. Ha az utóbbit el is utasították, az első érvben igazat adtak Feketének és a Pap Géza esperes és Esze Tamás főgondnok elnökölte egyházkerületi bíróság 1958. augusztus 8-án megsemmisítette a baranyai egyházmegye palástvesztő ítéletét.⁵²⁸

Bereczky ekkor már agyvérzése után, féloldali bénultságának nyomait viselve, püspöki tisztségének utolsó hónapjait töltötte.⁵²⁹ Nincs nyoma an-

⁵²⁵ Uo., 2. (kiemelés a szerzőtől).

⁵²⁶ Ua.

⁵²⁷ RL A/1b 1288/1956 A Dunamelléki Református Egyházkerület Elnökségének Határozata, 1956. július 5.

⁵²⁸ RL A/1e 9/1958 A Dunamelléki Református Egyházkerület Fegyelmi Bíróságának Határozata, 1958. augusztus 8.

⁵²⁹ Bereczky állapotáról lásd: RL A/1b 2142/1958 Bereczky Albert nyugdíjba vonulási kérelme a Kálvin téri gyülekezet presbitériuma számára, 1958. december 16. szerint Bereczky agyvérzésétől, 1956 augusztusától, egészen lemondásáig, 1958 decemberéig, egszszor sem tudott szószéki igehirdetést tartani.

nak, hogy ezen a ponton hallatta volna hangját az ügyben. Sőt a fennmaradt információtöredékekből arra következtetünk, hogy még az is lehetséges, hogy az egyházkerületi bíróság Bereczky távollétében, annak külföldi tartózkodása alatt semmisítette meg az ítéletet. Ahogyan ez dr. Miklós Géza egyházkerületi ügyész és Farkas József egyházkerületi főjegyző levelezéséből kitűnik:

„Az iratokból megállapítható az, hogy *ez az egész ügy a Püspök Úrnak személyes természetű ügye*. Személyes természetű ügyben pedig *elképzelhetetlennek tartom azt, hogy vele ez az ügy ne tárgyalassék meg*. [...] Erre való tekintettel *nem találnám helyesnek azt, hogy Püspök Úr előtt ne tárnánk fel előzően az ügynek összes ténybeli és jogi vonatkozásait*. Úgy gondolom, hogy ez valamenyiünknek a kötelessége. Ezért *nekem az az indítványom, hogy az augusztus 8-i tárgyalást be kell állítani és az újabb tárgyalási határnapot olyan időpontra kitűzni, amikor a kérdést már a püspök úrral meg lehet beszélni.*”⁵³⁰

Az ügyész tanácsai ellenére az augusztus 8-i dátum maradt a tárgyalás napja, tehát lehetséges, hogy Bereczky már csak kész tényként értesülhetett Fekete ítéletének megsemmisítéséről, az ügy utolsó felvonásában már nem számított a véleménye.

V.8. EPILÓGUS

Fekete tehát két év múltán, ha jogi elégtételt kaphatott is, de az aktív egyházi szolgálatba már nem tért vissza. 1959 januárjában cinikus megállapításokkal tarkított nyugdíjkérelmet adott be:

„Mindenekelőtt őszinte hálával nyugtázom az ügyemben hozott bírósági végzést. A bírósági tárgyalás öröndetes módon igazolta azt a mély bizalmamat és reményemet, hogy a Főtiszteletű Elnökség áttekinti az engem ért sérelmek elvi és személyi hátterét. [...] Engedje meg, Főtiszteletű Elnökség, hogy felvessem: vajon nem jelentene-e több szempontból is megnyugtató megoldást, ha az illetékes egyházi főhatóság, az összes szempontokat és méltánylandó körülményeket mérlegelve, nyugállományba helyezne? Úgy

⁵³⁰ RL A/1e 9/1958 Dr. Miklós Géza egyházkerületi ügyész levele Farkas József egyházkerületi főjegyzőnek, 1958. július 28. (kiemelések a szerzőtől).

érzem, hogy *abból az egészen sajátos helyzetből, amibe önbírámon kívül kerültem, ez lehetne a legalkalmasabb kibontakozás.*⁵³¹

Saját bevallása szerint is rádiós állásához az ÁEH és a „párt” támogatásával került,⁵³² először az „agit.-prop.” főosztály Szülőföldünk rovatába, mint belső munkatárs.⁵³³ Rádiós önéletrajzban így emlékezett vissza egyházi háttérbe szorításáról:

„1956 nyarán a református egyházban is *megkezdődtek az ellenforradalmi előkészületek.* A reakció *célul tűzte ki a kulcspozíciókban lévő funkcionáriusok elszigetelését és eltávolítását.* Mivel *a reakció szempontjából sok volt a rovásomon (reakciós egyházi vezetők nyugdíjazása, a papoknak állampolgári kötelességek teljesítésére való szorítása stb.),* – a lehető legnagyobb *belföldi és külföldi nyomás nyilvánult meg* leváltásom érdekében. Az akkori általános politikai viszonyok kedveztek ennek a törekvésnek és a reakció el is érte célját.”⁵³⁴

Rehabilitációjára is kitért: „1958 szeptemberében az egyházi hatóságok rehabilitáltak s mód nyílt arra, hogy visszatérjek eredeti munkahelyemre. De nem éltem s nem is kívánok élni a felkínált lehetőséggel. *Sem morális, sem politikai, sem világnézeti szempontból nem tudom elképzelni, hogy ott tevékenykedjem.*”⁵³⁵

1960-ban kitűnő eredménnyel végezte el a vezető újságírók számára tartott egy éves marxista–leninista tanfolyamot. Szakszervezeti titkár, a TIT Budapesti Nemzetközi Szakosztályának és a Kossuth Klubnak lett vezető-

⁵³¹ RL A/1b 18/1959 Fekete Sándor levele a Dunamelléki Református Egyházkerület Elnökségéhez, 1959. január 2. (kiemelés a szerzőtől).

⁵³² Horváth János is írt erről: „Mivel egyes hibáitól eltekintve támogatta pártunk egyházpolitikáját, világi állás elnyeréséhez segítettem.” MNL XIX-A-21-a ÁEH Elnöki Iratok M-6-16/1958/Eln. Horváth János levele az MSZMP Budapesti Bizottságának, 1958. január 6.

⁵³³ MR Személyi Anyagok, Fekete Sándor önéletrajza, 1959. március 23.

⁵³⁴ Ua. (kiemelések a szerzőtől); Az önéletrajznak két változata van. Egy 1959 márciusában, egy 1960 augusztusában íródott, az első egyes szám első, az újabb egyes szám harmadik személyben. Az újabb életrajz a passzív megfogalmazás miatt enyhébben tünteti fel Fekete egyházpolitikai szerepét, talán nem véletlenül: „1956 nyarán a református egyházban megkezdődött ellenforradalmi előkészületek során, mint kulcspozícióban lévő egyházi funkcionáriust eltávolították helyéről. Rovására írták egyes reakciós egyházi vezetők nyugdíjazását, a papoknak az állampolgári kötelességek teljesítésére való szorítását.”

⁵³⁵ MR Személyi Anyagok, Fekete Sándor önéletrajza, 1959. március 23. (kiemelések a szerzőtől).

ségi tagja.⁵³⁶ 1960-ban bírósági népi ülnöknek választották.⁵³⁷ Már mint a rádió Idegen nyelvű Főosztályának főmunkatársa ment át a Magyar Televízióhoz 1964-ben, ahol belpolitikai rovatvezető lett. Végül 1969-ben a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsának hivatalába kapott osztályvezetői kinevezést.⁵³⁸ 57 évesen, 1972-ben hunyt el Budapesten.⁵³⁹ Özvegyének Miklós Imre, ekkor már mint az ÁEH elnöke, kivételes özvegyi nyugdíjat igényelt a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsától, azzal az indoklással, hogy néhai férje „a felszabadulástól kezdve az egyházban betöltött különböző tisztségeiben mindenkor az állam és az egyház jóviszonyának kialakításáért dolgozott. *Következetes magatartásával és írásainal elévülhetetlen érdemeket szerzett a kialakult jóviszony megeremtetésben.*”⁵⁴⁰

V.9. ÖSSZEZGÉS

A Fekete ügy háttérére már könyvünk több pontján is utalást tettünk, amennyiben háttérbe szorítása Bereczky megkésett rendszerkorrekciójának nyitánya volt.

Figyelmet érdemel ezen a ponton is, hogy az egyházkormányzat, a jézusi „ne így legyen köztetek”⁵⁴¹ felszólítás ellenére, hogyan domesztikálta a világi politika eszköztárát. Feketét hasonlóan koncepciók eljárás keretei között, mint amiket ő is másokkal szemben lefolytatott, a valós bűnök megcélzása helyett mellékesebb vétkek felnagyításával – a kajászói-üggyel és a pécsi állásáról való lemondásával – helyezik fegyelmi eljárás alá. Az egyházkormányzat Fekete nélkül is a világi politika engedelmes tanítványának bizonyult.

⁵³⁶ MR Személyi Anyagok, Fekete Sándor főmunkatárs minősítése, 1962. augusztus 4.

⁵³⁷ MR Személyi Anyagok, Fekete Sándor önéletrajza, 1960. augusztus 24.

⁵³⁸ Sajnos ennek az időszakának személyi anyagai nem találhatók meg az Elnöki Tanács iratai (MNL XVII-2a-i Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsának Dokumentumai) között. A kitüntetésekhez írt felterjesztések, méltatások is hiányoznak ebből a korszakból, csak a kitüntetési határozatok találhatók meg.

⁵³⁹ <https://www.arcanum.hu/en/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-eletrajzi-lexikon-7428D/f-7547C/fekete-sandor-755B5/> (Letöltés: 2018. szeptember 11.)

⁵⁴⁰ MNL XIX-A-21-a ÁEH Elnöki Iratok M-5-6/1972 Miklós Imre levele Cseterki Lajosnak, az Elnöki Tanács titkárának, 1972. március 30. (kiemelés a szerzőtől).

⁵⁴¹ Márk evangéliuma 10,43.

Érdekes párhuzamot vonhatunk Fekete és Péter Gábor ügye között.⁵⁴² Péter Gábort, mint a Rákosi rendszer koncepciók pereinek karmesterét már Sztálin halála előtt letartóztatták, hogy egy szovjet mintára lefolytandó magyar cionista per vádlottja legyen. Sztálin halála után – ha már kéznél volt – vádiratát megtisztították a cionista összeesküvés elemeitől és úgy próbálták beállítani, mint a Rákosi rendszer túlkapásainak és erőszakosságának, a kényszervallatásoknak és kínzásoknak, mintegy egyedüli felelősét, később a magyar–jugoszláv viszony megromlását is azt ő számlálja próbálták írni. A Nagy Imre-féle rendszerkorrekció, de közben a visszatérését előkészítő Rákosi is egyértelműen bűnbakot faragott Péter Gáborból.

Fekete kapcsán is hasonlót látunk, egy „egyházi Péter Gábort,” a piszkos ügyek elintézőjét, akit ekkor az egyházi rendszerkorrekciók kísérlet részeként félretesznek, akinek nevéhez mindazt kötik, ami a megelőző időszakban negatív volt és akinek eltávolításával a tisztulásra mutatott szándékot felmutathatják. Ráháríthatják a felelősséget a túlkapásnak megbélyegzett adminisztratív eszközökért, közben pedig nemhogy megőrizhetik, hanem meg is erősíthetik hatalmukat.

Mert ugyanakkor az is jó látnunk, hogy véleményem szerint, Bereczky tisztítási kísérletét nem annyira az egyház java, mint inkább saját hatalmának megőrzése motiválhatta. Fekete eltávolítása egyszerre erősítette Pap László pozícióit, akinek előtérbe helyezésével Bereczky visszanyerhette a belőle kiábrándult egyháziak bizalmát, felmutathatta nekik a reformokra tett szándékok látszatát, ugyanakkor mivel Fekete Péter János köréhez tartozott, riválisa pozícióit gyengíthette.

Mindezen hátsó szándékok ellenére Pap László előtérbe helyezése az egyházi reform felé való valódi előrelépésnek bizonyult. Személyisége, nyugatos kötődései, az egyház szélesebb rétegeinek belé vetett és tegyük hozzá megszolgált bizalma, és az, hogy az ÁEH is felismerte, hogy integráló személyisége képes lehet konszolidációt hozni az egyre nyugtalanabb református egyházba, talán lehetőséget adott volna neki egy egészségesebb egyházi-állami modus vivendi kialakítására.

⁵⁴² Földváryné dr. Kiss Réka felvetése alapján.

*„Úgy gondolom, [...] hogy nevem s szerény
munkám ott van megőrkítve az egyház
legújabbkori krónikájában...”*

IDÉZET FEKETE SÁNDOR LEVELÉBŐL,
1958

VI.

Konklúzió

VI. KONKLÚZIÓ

A három esettanulmány kapcsán már levontuk azok specifikus tanulságait. Ebben a záró fejezetben a különféle ügyek közös jellemzőire és vizsgálatuk legfőbb tanulságaira mutatunk rá.

VI.1. KATEGORIZÁLÁSI NEHÉZSÉGEK⁵⁴³

A fent felsorolt ügyek legfőbb tanulságait vizsgálva könnyen az az érzésünk támadhat, mintha közös jellemzőjük éppen hogy a jellemezhetetlenség lenne. Vizsgálatunk nyilvánvalóvá tette, hogy közöttük rendkívüli sokszínűség mutatkozik meg mind a hátratételeket kiváltó okok, mind azok lefolyása, mind pedig azok végeredménye között.

Az először vizsgálat alá vont eseteink körébe olyan ügyek tartoztak, amikor az állam kezdeményezett politikai okokból világi eljárást lelképásztorokkal szemben.⁵⁴⁴ Ilyen esetekben a lelkészeket az egyházkormányzat a világi eljárás megkezdésekor, ahogyan ezt egyébként egyházi törvényeink mindmáig ugyanígy szabályozzák, felfüggesztette, de a legtöbb esetben egyházi fegyelmi eljárás nem indult meg velük szemben. Fogva tartásuk után tovább gyakorolhatták volna szolgálatukat,⁵⁴⁵ ugyanakkor mégis az egyházkormányzat megpróbálta őket kiszorítani az aktív lelkészi állományból, általában a nyugdíjazás eszközével. Méltatlan hátrátételük, ebben az oktrojált nyugdíjazásban,⁵⁴⁶ illetve állami eljárásuk alatt a kongruától való megfosz-

⁵⁴³ Az ügyek kategorizálását szemléletessé teszi a 2. Függelékben szereplő táblázat.

⁵⁴⁴ A vizsgált ügyek közül lásd Komáromy János (Lovasberény), Kolláth Károly (Tiszavalk), Makár János (Szokolya és Kisoroszi) és Jánosi György (Váralja) ügyét.

⁵⁴⁵ A vizsgált ügyek közül olyan lelkészek, akik állami felelősségre vonásuk után visszatérhettek lelképásztori szolgálatukba: Kolláth Károly (Tiszavalk) és Makár János (Szokolya és Kisoroszi).

⁵⁴⁶ A vizsgált ügyek közül kényszerített nyugdíjazás esetére példa: Komáromy János (Lovasberény), Jánosi György (Váralja).

tásban⁵⁴⁷ realizálódott. A képet színezi, hogy némely esetben az egyházvezetés lelki és anyagi segítségét nyújtotta a vádlott vagy családtagjai számára. Az viszont elképzelhetetlen, de ugyanakkor a korszak viszonyainak ismeretében, elvárhatatlan is lett volna, hogy az egyházkormányzat nyíltan kiálljon a világiak által eljárás alá vont tisztségviselőjéért. Ez legfeljebb informális csatornák által történhetett meg, kivételes esetben.⁵⁴⁸

Az esetek másik részében közvetlen állami szerepvállalás nélkül, de az állami politikával való nyílt vagy vélt összekülönbözésük miatt szenvedtek a lelkipásztorok méltatlan hátratételt. Az is nyilvánvaló, hogy csak néhány esetben generált az egyházvezetés koncepciój jellegű fegyelmi ügyet.⁵⁴⁹ A legtöbbször inkább egy ilyen ügy lehetőségével vagy az állami felelősségre vonással való megfélemlítéssel vették rá a lelkipásztort az álláscsere, nyugdíjba vonulásra, távozásra.⁵⁵⁰

Láthattuk, hogy egyes egyházpolitikai szereplők a legtisztességtelenebb eszközöktől sem riadtak vissza céljaik elérésében, amint azt a pszichológiai nyomás alatt aláíratott félrevezető tartalmú lemondólevelek⁵⁵¹ vagy valótlan egyházkormányzati ígérek mutatták.⁵⁵²

Szintén külön kategóriába tartoznak azok a nevek, akikről igazolhatónak látszik, hogy tévedésből kerültek fel a rehabilitációs listára és személyükhöz nem kapcsolódik méltatlan hátratétel,⁵⁵³ illetve akik esetében a rendelkezésre álló források alapján tisztázatlan, hogy történt-e egyáltalán ilyen, avagy nem.⁵⁵⁴

⁵⁴⁷ A vizsgált ügyek közül kongruától való megfosztásra példa: Kolláth Károly (Tiszavalk).

⁵⁴⁸ A vizsgált ügyek közül például Koppány Sándor (Gara-Csátalja) ügye.

⁵⁴⁹ A vizsgált ügyek közül Papp Gábor (Külső-Csepel), Morvay István (Külső-Üllői út), dr. Böszörményi Ede (Kőbánya) ügyei.

⁵⁵⁰ A vizsgált ügyek közül dr. S. Kiss Zoltán (Újlőrincfalva), Paczolay György (Nagykőrös), Alföldy-Boruss Dezső (Buda), dr. Incze Gábor (Óbuda) és Bajusz Ferenc (Ágas-egyháza) ügyei.

⁵⁵¹ A vizsgált ügyek közül lásd dr. S. Kiss Zoltán (Újlőrincfalva) és Paczolay György (Nagykőrös) esetét.

⁵⁵² A vizsgált ügyek közül lásd dr. Incze Gábor (Óbuda) és Dr. Böszörményi Ede (Kőbánya) esetét.

⁵⁵³ A vizsgált ügyek között ezekhez tartozik: Parais Árpád (Zsámbék), Göbolyös László (Szada), Benedek László (Kalocta), Tamás Sándor (Protestáns Menza).

⁵⁵⁴ A vizsgált ügyek közül lásd Eötvös Ferenc (Seregélyes-Szőlőhegy) és Gáspár Béla (Óbuda).

VI.2. A MOTIVÁCIÓK KOMPLEXITÁSA

Az okok, a lefolyások és eredmények komplexitásához hasonlóan az ügyek mögött rejlő motivációk is rendkívül összetettek.

Fentebb már említésre került Nagy Endre apológiája, amely az „adminisztratív intézkedések” igazolását abban látta, hogy általuk az egyházkormányzat megakadályozta a kritikus lelkészek sokkal súlyosabb állami felelősségre vonását.⁵⁵⁵ Ez magának Bereczky Albertnek a megállapítására megy vissza, aki 1957. november 11-én, „Mérlegretételünk” című püspöki jelentésében védekezett úgy, hogy „adminisztratív eszközei” arra szolgáltak, hogy „egyeseket sokkal súlyosabb bajoktól óvjunk” meg.⁵⁵⁶ E szerint az olvasat szerint a méltatlan hátratételek többsége éppen azok áldozatainak érdekében történt.

Szintén az egyházkormányzat felelősségét mentő érv, hogy a kritikus lelkészek elhallgattatásához a vezetők azon aggodalma is hozzájárulhatott, hogy a Rákosi-korszakban az egész egyház közössége kárát láthatta annak, ha néhány hangos és nyílt kritikát megfogalmazó lelkész miatt szembefordul az egyházzal az államhatalom. Ez indokot és felhatalmazást adott arra, hogy az ilyen elemeket izolálják, kiszorítsák az egyházi közéletből, vagy az egyházból magából.

Ugyanakkor főképpen esettanulmányaink tükrében azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a kritikusok elhallgattatását az egyházkormányzat nem az egyház általuk felfogott érdekéért, hanem sokkal inkább saját hatalmi pozícióinak megőrzéséért tette. Nyilvánvaló, hogy Bereczky megválasztásának körülményei és a Péter János-féle csoporttal való rivalizálása miatt mind befelé (az egyházi közvélemény), mind pedig kifelé (az államapparátus felé) állandó bizonyítási kényszerben volt, abban a tekintetben, hogy képes ura lenni egyházának. Véleményünk szerint Bereczky egész püspöki tevékenységének alapmotivációja a politikai túlélés volt. Bereczkyt kompromittálta a Magyar Közösség-per sok vád alá helyezettjével való kapcsolata, kiscgazda múltja, Tildyvel való barátsága és rokonsága. Mindezt Pap László alábbi megállapítása foglalja össze számunkra a legszemléletesebben: „Tudtam, hogy Bereczkynek, mint kiscgazdapárti képviselőnek mi volt a véleménye a kommunistákról, s amit én tudtam, azt nem kétlettem, hogy a kommunisták is tudták. [...] Bereczkyt éppen ezért nem tartottam meg-

⁵⁵⁵ Nagy: A Budapest-Pozsonyi úti, 108.

⁵⁵⁶ Bereczky Albert: Mérlegretételünk. Püspöki jelentés, *Református Egyház*, IX. évf. 1957/16., 355.

felelő embernek, mert félttem, hogy ezért a politikai teherért egyházi vonalon, kell engedményeket tennie”⁵⁵⁷ A Magyar Közösséggel való kapcsolata miatt kompromittált Bereczkynek, ez a „politikai teher” adott erős bizonyítási kényszert az államhatalommal való kooperáció irányába. Feltételezés, de a kor pártállami eszköztáratól nem lett volna idegen, hogy arra gondoljunk, hogy talán éppen azért nem helyezték Bereczkyt a Magyar Közösség-perben vád alá, hogy később ezzel „pórázon” tarthassák.

Más megokolású, de ugyanúgy a személyes motivációk körébe tartoznak azok, akik opportunizmusból, személyes karrier-célok miatt idomultak az állami igényekhez, ahogyan ez az élénk került ügyekben Fekete Sándor példájából vált szemléletessé számunkra.

Mindkét típus csak azt húzza alá számunkra, hogy az egyházvezetés résztvevőit nem az egyházi közérdek, hanem elsősorban és szinte kizárólagosan önös érdekük – származzon az akár a túlélés, akár az érvényesülés szándékából – motiválta.

VI.3. A REHABILITÁCIÓK FORRADALOM ELŐTTI MEGINDULÁSA

Figyelmet érdemel, hogy a kutatásunk alapját képező, Egyetemes Konvent által kiadott rehabilitációs rendelet három nappal előzte meg az 1956-os forradalom kitörését, és azzal kapcsolatosan az Országos Intézőbizottság megalapítását és a Ravasz-féle egyházvezetés tiszavirág életű visszatérését. Láthattuk tehát, hogy a református rehabilitációs törekvésekben milyen fontos szerepet töltött be egyfelől a később a Református Megújulási Mozgalmában alakot öltött alulról, a gyülekezeti lelkészek, presbitériumok, és érdeklődő világiak között építkező egyháztársadalmi mozgolódás; másfelől pedig a Bereczky önös hatalommentési kísérlete által vezérelt rendszerkorrekció, amelynek eredményeképpen Pap László lehetett a dunamelléki egyházkerület főjegyzője. Kiss Rolandnak betegsége miatt az egyházkormányzattól való távolmaradása 1954-től, Fekete 1956 nyarán történt sikeres eltávolítása, Bereczky 1956. augusztusi agyvérzése, a már említett spo-

⁵⁵⁷ Pap: *Tíz év*, 69. Több szempontból is beszédes jelenet, hogy amikor Bereczky 1952 végén Miskolcon tárgyalt és a Korona Szállóban szállt meg, az ittas Péter János és Kiss Roland éjszaka „Nyissa ki, itt az ÁVO!” kiáltással dörömbölt az ajtaján, hogy megtréfálják. Bereczky ijedt reakciója mutatja, hogy állandó félelemben élt, hogy az államhatalom előveheti őt. Pap: *Tíz év*, 90.

radikus, de az egységesülés irányába ható megújulási törekvések, valamint az Ordass-rehabilitáció precedense mind-mind hozzájárultak ahhoz, hogy Pap László már a forradalmi események előtt elkezdhesse a rehabilitációk foganatosítását, amelyhez láthattuk, hogy még az ÁEH informális jóváhagyását is bírta. Sőt azt mondhatnánk, hogy ezt az alulról és belülről építkező megújulást bizonyos szempontból ellehetetlenítette a forradalom következtében elhamarkodottan visszatérő Ravasz-féle egyházvezetés – bár ezen megállapításunk rögtön korrigálásra is szorul, mivel mind a világi, mind az egyházi forradalmat nem belső okok, hanem egy külső tényező, a november 4-én támadásba lendülő szovjet tankok és a nyomukban kiépülő Kádár-féle rendszer-restauráció lehetetlenítette el igazából. Könyvünk felhívja a figyelmet ’56-os egyháztörténetünk ezen kevés figyelmet kapott szeletére, Bereczky megkésett rendszerkorrekciójára és abból akaratlanul fakadóan a rehabilitációs intézkedések forradalom előtti elkezdésére.

VI.4. A NAGY IMRE-FÉLE RENDSZERKORREKCIÓ HATÁSA

Az előző ponthoz hasonlóan eddig szintén kevés figyelmet kapott egyháztörténet-írásunkban az 1953-as Nagy Imre-féle rendszerkorrekció református egyházra kifejtett hatása. Fentebb láthattuk, hogy ezzel maga az ÁEH is számolt,⁵⁵⁸ Papp Gábor levelének is ez volt a közvetlen kiváltó oka és az ’56 előtti rehabilitációs törekvések kapcsán is többször előkerült a megváltozott politikai környezetre való utalás.⁵⁵⁹ Ugyanakkor azt is fontos látnunk, hogy az egyházkormányzat valóban lekövette, de csak nagyon lassan követte le a világi politika iránymódosulását. Egyrészt ezt helyesen felismert óvatosságból is tehetette, mert hiszen mára egyre inkább nyilvánvaló, hogy a Nagy Imre-féle reform inkább látszatnyihulést hozott. Ha a legkirívóbb túlkapasokat meg is szüntették, de burkoltan és finomabb eszközökkel ebben az időszakban is tovább folyt a totalitárius államrendszer kiépítésének folyamata. Bereczkyék helyesen ismerték fel és hangoztatták, hogy az irány nem, csak a tempó változott.⁵⁶⁰ Ennek ellenére is a Nagy

⁵⁵⁸ Ezzel kapcsolatos jelentés: BFL XXIII/102c BP VB TÜK, 1953–1960, 111. doboz, 0018-2/1954 Szerényi Sándor jelentése a budapesti egyházügyekről 1954. november 30-ig, 1954. december 1.

⁵⁵⁹ Ebből a szempontból a legszemléletesebb: Szíj: *Az a bírbedt füredt beszéd*, 10–11.

⁵⁶⁰ Bereczky Albert: „Legfőbb érték az ember!”, *Az Út*, VI. évf. 28. szám, 1953. július 12–18.

Imre-féle látszatenyhülés keltette szabadabb légkör mindenképpen jelent, a később a Református Megújulási Mozgalomban manifesztálódott, alulról jövő egyháztársadalmi mozgolódás katalizálói között, mint ahogyan a legfelső szinten is érezte hatását, és bátorítást adott Bereczky 1954-ben felülről indított egyházpolitikai reformkísérletének megindításához, Pap László főjegyzővé való kinevezéséhez, illetve a Péter János-klikk háttérbe szorításához is.

VI.5. AZ EGYHÁZFEGYELEM BŰNBEESÉSE

A vizsgált ügyek legtöbbször⁵⁶¹ szintén fontos tanulsága, hogy a koncepciók fegyelmi ügyekben elsősorban olyan lelkészekben tudtak fogást találni, akiknek lelkipásztori karaktere és szolgálata valóban mutatott fel defektusokat. Láthattuk, hogy azonban ezeket a defektusokat felnagyítva és eltúlozva építettek fel karaktergyilkosság-jellegű ügyeket. A már korábban jelenlévő élet- és gyülekezetvezetési problémákat csak akkor hánytorgatták fel, amikor más, egyházpolitikai indokokból akartak ügyet fabrikálni a célszeméllyel szemben. Az egyházfegyelmet annak nem igéi szándékai szerint, a gyülekezeti élet és lelkipásztori szolgálat tisztítására és jobbítására, hanem önös egyházpolitikai érdekeik szolgálatába állítva gyakorolták. Mivel a lelkipásztori szolgálat sajátja, hogy azt nem lehet minden emberi igényt kielégítően végezni és a legtöbb gyülekezetben jelen van egy a lelkéssel szembeni irreálisan kritikus kör, minden lelkész fenyegetve érezhette magát az által, hogy ezt ellene az egyházkormányzat, ha neki úgy tetszik, felhasználhatja. Mindez kiegészülve a lelkészek súlyosbodó anyagi kiszolgáltatottságával és társadalmi háttérbe szorítottságával, csak még inkább növelte a lelkésztársadalomra helyezett nyomást, és tovább rombolta az egyházkormányzati szereplőkbe vetett bizalmát.

Ebből a szempontból is érdekes a Fekete-ügy, amelynek szándékait akár helyénvalónak is találhatjuk, mégis amely eszköztárában nem különbözött azoktól az ügyektől, amelyeket Fekete maga vitt véghez másokkal szemben.

⁵⁶¹ Különösen is a Papp és Morvay-ügynek, de kisebb részt dr. Böszörményi Ede ügyének is.

Visszaulva bevezetők lírai hangütéséhez – „mert zsarnokság szól / lázból, harangozásból, / a papból, kinek gyónol, / a prédikációból, / templom, parlament, kánpad: / megannyi színpad.”⁵⁶² – láthattuk, hogy milyen sok szempontból vált református egyházunk is a totalitárius rendszer alapját képező zsarnokság színterévé. Az egyházkormányzat – hogy bizonyos esetekben csak színleg, bizonyos esetekben pedig szívből az a végeredmény szempontjából mindegy is – idomult a totalitárius állam természetéhez. Ha a keskeny út teológiájának erőltetett törekvéseivel a pártállam ideológiájával csak retorikai szinten tudott is azonosulni, de önös hatalmi érdekeitől vezérelve, sztahanovista szorgalommal tette magáévá annak hatalomgyakorlási kultúráját és az ahhoz szükséges eszköztárat, amit az érintettek joggal és okkal írtak le néhány általunk bemutatott fenti esetben úgymint rémuralmat – terrort.

Gombos Gyula, a korszak 60-as évekbeli emigráns kritikusának találó meglátása szerint „az egyházkormányzat nagymértékben fölláldozta a lényegtelenért a lényegyet, a külső látszatért a belső küldetést, a tömlőért a bort s egy tál lencséért az örökséget.”⁵⁶³

⁵⁶² Illyés Gyula: Egy mondat a zsarnokságról, lásd: <http://mek.oszk.hu/04300/04340/04340.htm#34> (Letöltés: 2018. szeptember 11.)

⁵⁶³ Gombos: Szűk, 38.

VII.

Summary

VII. SUMMARY

VII.1. SUMMARY OF CONTENT

On 20 October 1956, the General Convent i.e. the highest executive body of the Reformed Church in Hungary, issued a Rehabilitation Edict. The appendix of the Edict shows that 27 pastors of the Danubian Church District were sorted out and sidelined in the early 1950s supposedly by political reasons.

This research aims to analyze these cases in order to clarify whether the assumption of political discrimination was valid or not. The paper offers a short presentation of all cases that did not get scholarly attention before. Then, longer and detailed case studies are provided in three distinguished cases, in order to allow more insight into the nature and characteristics of these proceedings.

The first chapter of the paper is a general introduction into the history of the Reformed Church in Hungary in the early 1950s. Special attention is paid to the procedure of how the totalitarian state turned the reformed church into its political instrument, especially by replacing and manipulating leading church officials. In the course of this process, I highlight Bishop Albert Bereczky's relevance, when discussing his belated reform attempts, starting with 1954. It is also discussed in detail how the church pastors' demand for the rehabilitation of their politically discriminated fellow-pastors took shape before the 1956 Revolution.

The longer second chapter examines the common features of the discussed cases with a focus on motivation, development and results. Then, for the greater picture, three thorough case studies follow:

The first case study is on Gábor Papp (1907–1980), pastor of the Külső-Csepel Reformed Congregation. After Stalin's death, when Mátyás Rákosi's hard dictatorship was followed by Imre Nagy's system correction, and the communist leadership announced self-criticism because of their former harsh political and economic measures, Papp wrote a private letter to Bishop Bereczky. The letter harshly criticized Bereczky's church leadership for supporting the Rákosi-regime and not showing self-criticism, al-

though the secular politicians admitted their political abuses. After a three-months-long show trial-like disciplinary action, the letter resulted in Papp's losing his job as a pastor in 1954.

The second case study is on István Morvay (1904–1970), pastor of the Külső-Üllői Úti Reformed Congregation. Morvay's case is unusual because he did not oppose Bereczky's church government ideologically. Nonetheless, he attacked the result of the 1955 elections of the Budapest Church Counties, stating that the church government influenced the elections by using illegal methods in order to help their candidate to win the Dean's position. Since Morvay was not willing to revoke his appeal, he was removed from his pastoral position by a show-trial-like disciplinary action in 1955.

The third case study is on Sándor Fekete (1915–1972), Dean of the Budapest North Church County between 1952 and 1956. Fekete was one of the most ardent agents of the communist state reason within the Reformed Church in Hungary. The way he arranged the relocation, suspension and forced retirement of dissenting pastors displays many parallels with the show trials in the Rákosi Era. Fekete's methods made him infamous among his colleagues and cast a bad light on the whole church government. Ironically, in order to regain his lost popularity, Bishop Albert Bereczky turned Fekete's methods against him and made him leave the pastoral duty by exaggerating one of his minor abuses of power in mid-1956.

VII.2. THESES

VII.2.1. DIFFICULTIES IN CLASSIFICATION

The discussed examples make it apparent that there is an immense diversity among them as far as the causes, the course and the end result of the ordeal are concerned.

However, we recommend the following possible pattern for classification:

1. The state started secular legal action against a pastor. The church suspended the pastor from all church activities automatically. After the secular procedure (whether the pastor was sentenced to secular punishment or not, this varied) the church government tried to draw apart from the incriminated pastor, mostly by his forced retirement.
2. There was no state legal action against the pastor; however, the church government initiated a disadvantageous change in the pastor's employment status and sidelined him.

- In some cases, sidelining happened as the result of a show trial (e.g. Gábor Papp, István Morvay, Dr Ede Böszörményi, Antal György).
- In most cases, no actual state or church legal action took place against the pastor. The church government intimidated the pastor by threatening him with a possible state or church legal action. Consequently, the pastor submitted himself to the disadvantageous change “voluntarily.” (e.g. György Paczolay, Dr Gábor Incze, Károly Dobos, István Demján, Imre Szabó, Dezső Alföldy-Boruss).

VII.2.2. THE COMPLEXITY OF MOTIVATIONS

The case studies show that – in the course of the above mentioned procedures – the church government officials were not at all motivated by the common interest of the church, but primarily by their own career goals. It becomes apparent that Bishop Bereczky was compromised by his many links to the discredited and convicted members of the Hungarian Brotherhood and the Smallholders’ Party, especially to the disgraced Zoltán Tildy. His contemporary, László Pap, Dean of Budapest Seminary stated: “I knew what Bereczky, as a Smallholders’ Party member, thought of the Communists, and I did not doubt that which I knew, the Communists knew too. / ... / I was afraid that because of this political burden, Bereczky would have to make concessions in church matters.”⁵⁶⁴ Fighting for his political survival, Bereczky probably felt the need to constantly prove his loyalty to the Communist Regime. Others, like Sándor Fekete, were motivated mostly by their personal career goals to adjust themselves and their policies to the state reason.

VII.2.3. REHABILITATIONS STARTED BEFORE THE OUTBREAK OF THE ’56 REVOLUTION

It must be noted that the Rehabilitation Edict of 20 October 1956 was issued three days before the ’56 Hungarian Revolution broke out, and the pre-Bereczky church government led by László Ravasz was re-established. It becomes apparent that the grassroot reform movement (later known as the Reformed Renewal Movement), Bereczky’s belated reform of the church government – like Fekete’s exclusion from power and László Pap’s ap-

⁵⁶⁴ Pap: *Tíz év*, 69.

pointment to deputy bishop of the Danubian Church District – moreover the positive precedent of the rehabilitation of the Lutheran Bishop Ordass, all resulted in the start of church rehabilitations before the '56 Revolution turned the table re-establishing the pre-Bereczky church government. Because of this aspect, László Pap's role in the start of the rehabilitations and the inner-upper renewal attempt of the church must be made clear.

VII.2.4. THE RELEVANCE OF IMRE NAGY'S SYSTEM CORRECTION IN 1953

It must also be noted that the effect of Imre Nagy's system correction of the Reformed Church must not be understated. The State Office for Church Affairs surveilled its possible effect preventively. This made Gábor Papp write his critical letter to Bishop Bereczky, furthermore the pre-Revolution rehabilitation demands of church pastors also refer to the changing political climate under the Nagy administration. This milder looking climate might also have contributed to Bereczky's inner reform attempt, the appointment of László Pap and the fading power of Bereczky's rival János Péter and his supporters, like Sándor Fekete.

VII.2.5. THE DESECRATION OF CHURCH DISCIPLINE

The case studies demonstrate that the church government could use its power primarily in the cases of the pastors whose service had already shown personal or professional deficiencies. In order to fabricate a disciplinary action against the pastor, the church officials usually exaggerated these existing but mostly minor deficiencies. Consequently, church discipline was not practiced according to the Scripture, i.e. cleansing and improving the pastor and congregation's life, but it was abused for selfish secular political interests. The Fekete-case is instructive in this respect because even if its goals can be justified, the tools to reach them do not differ from those having been used by Fekete himself against politically dissenting pastors. The church government even at its best and during its reform attempts adopted the totalitarian state's aggressive political culture and coercion tools, generating a climate that several victims of the discussed cases rightly described as the reign of terror.

RÖVIDÍTÉSEK

ÁBTL	– Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára
ÁEH	– Állami Egyházügyi Hivatal
ÁVH	– Államvédelmi Hatóság
BFL	– Budapest Főváros Levéltára
BP ÁEH	– Fővárosi Egyházügyi Hivatal ügyviteli iratai
BP VB TÜK	– Budapest Fővárosi Tanács Végrehajtó Bizottságának Titkosan Ügykezelt iratai
DRE PH	– Dunamelléki Református Egyházkerület Püspöki Hivatala
DREL	– Dunántúli Református Egyházkerület Levéltára
EVT	– Egyházak Világtanácsa
KIE	– Keresztyén Ifjúsági Egyesület
KREL	– Kecskeméti Református Egyházközség Levéltára
MEKDSZ	– Magyar Evangéliumi Keresztyén Diákszövetség
MNL	– Magyar Nemzeti Levéltár
MNL OL	– Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár
MR	– Magyar Rádió
MREZSL	– Magyarországi Református Egyház Zsinati Levéltára
RL	– Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltára
SDG	– Soli Deo Gloria Diákmozgalom
SRKL	– Sárospataki Református Kollégium Levéltára

Függelék

FÜGGELÉKEK JEGYZÉKE

1. FÜGGELÉK - Összefoglaló táblázat
2. FÜGGELÉK - A Magyarországi Református Egyház Egyetemes Konventjének rehabilitációs rendelete, 1956. október 20. (Ráday Levéltár A/1b 2048/1956)
3. FÜGGELÉK – Pap László listája azokról a lelkészekről, akik feltételezhetően méltatlan hátrátételt szenvedtek (Ráday Levéltár A/1b 2048/1956)
4. FÜGGELÉK – Papp Gábor levele Bereczky Albertnek, 1953. július 18. (Pap Lászlónak küldött példány, kísérőlevéllel együtt, Ráday Levéltár C/57 Pap László iratai)
5. FÜGGELÉK –Morvay István levele a Külső-Budapesti Református Egyházmegye Közgyűlésének, 1955. július 9. (Ráday Levéltár A/1b 1389/1955)
6. FÜGGELÉK - Kántor Zoltán szerszámlakatos levele Bereczky Alberthez, 1955. december 4. (Ráday Levéltár A/1c 1349/1955)
7. FÜGGELÉK - Fekete Sándor jelentése Bereczky Albertnek a sziget-szentmiklósi helyzetről, 1955. november 14. (RL A/1c 1312/1955)
8. FÜGGELÉK - Bereczky Albert beszéde Fekete Sándor áthelyezéséről a Budapest-Északi Református Egyházmegye lelkészeinek, 1956. június 8. (Halasi Gábor feljegyzése, Ráday Levéltár A/1e 9/1958.)
9. FÜGGELÉK - Fekete Sándor nyilatkozata a Baranyai Református Egyházmegye Bíróságának, 1956. szeptember 25. (Ráday Levéltár A/1e 9/1958)
10. FÜGGELÉK - A Baranyai Református Egyházmegye Bíróságának tárgyalási jegyzőkönyve, 1956. október 9. (Ráday Levéltár A/1e 9/1958)
11. FÜGGELÉK - Fekete Sándor levele a Dunamelléki Református Egyházkerület Elnökségéhez, 1958. július 13. (Ráday Levéltár A/1e 9/1958)

A függelékekben szereplő forrásközleményekben a források eredeti helyesírását követtük.

1. FÜGGELÉK
ÖSSZEFOGLALÓ TÁBLÁZAT

I. Indítók: Állami büntetőjogi felelősségre vonás → egyházi eltávolodás

Név	Szolgálati hely	Ügy időszaka	Hátrátétel jellege
Komáromy János (sz. 1888)	Lovasberény	1950–1954	nyugdíjazás, 1954
Kolláth Károly (1910–1999)	Tiszavalk	1951	kongrua megvonás
Makár János (1908–1979)	Szokolya és Kisoroszi	1952–1953	kongrua megvonás
Koppány Sándor (1910–1967)	Gara-Csátalja	1952	áthelyezés, 1952
Jánosi György (1889–1966)	Váralja	1953	nyugdíjazás, 1953

II. Indítók: Politikai nézetkülönbség → egyházi intézkedés

II.1. Hátrátétel módszere: Megfélemlítés

Név	Szolgálati hely	Ügy időszaka	Hátrátétel jellege
Szabó Imre* (1891–1955)	Bp.-Gorkij fasor	1951–1955	lelkészi, esperesi állásról való lemondás, áthelyezés 1952
Dobos Károly* (1902–2004)	Bp.-Gorkij fasor	1952	áthelyezés, 1952
Demján István* (1888–1962)	Budafok	1952	nyugdíjazás, 1952
Ecsedy Aladár* (1902–1990)	Tahitótfalu	1952	lelkészi, esperesi állásról való lemondás, 1952
Bajusz Ferenc (1919–2005)	Ágasegyháza	1952–1958	lelkészi állásról való lemondás, 1953
Paczolay György (1906–1961)	Nagykőrös	1953	abszolút hatályú lemondás, 1953
Dr. S. Kiss Zoltán (1912–1974)	Újlőrincfalva	1954–1956	abszolút hatályú lemondás, 1954
Alföldy-Boruss Dezső (1919–2010)	Buda	1954–1956	rendelkezési állományba helyezés, 1954
Dr. Incze Gábor (1898–1966)	Óbuda	1956	áthelyezés majd nyugdíjazás, 1956

* ügyeikkel könyvünk nem foglalkozik

II.2. Hátrátétel módszere: koncepciós eljárás

Név	Szolgálati hely	Ügy időszaka	Hátrátétel jellege
Papp Gábor (1907–1980)	Külső-Csepel	1953–1964	hivatalvesztés, hivatalviselési jogtól való végleges megfosztás, 1954
György Antal (1913–2013)	Újpest	1953–1954	rendelkezési állományba helyezés, feddés, 1955
Morvay István (1904–1970)	Külső-Üllői út	1955–1959	szolgálati helyről való elmozdítás, 1955
Dr. Böszörményi Ede (1911–2002)	Kőbánya	1955	áthelyezés, 1955

III. Nem áll fent méltatlan hátrátétel

Név	Szolgálati hely	Ügy időszaka	Státuszváltozás oka
Parais Árpád (sz. 1898)	Zsámbék	1954	nyugdíjazás munkaképtelenség miatt
Göbolyös László (1912–1973)	Szada	1955	gyülekezetével való kibékíthetetlen konfliktus
Benedek László (sz. 1905)	Kalocsa	1955	álláscsere a presbitérium kérésére
Tamás Gáspár (sz. 1920)	Protestáns Menza	1955	erkölcsi kihágások
Kara Pál (sz. 1911)	Bp.-Pozsonyi út	1955	Kőbányára került dr. Böszörményi Ede helyére

IV. Nem eldönthető a méltatlan hátrátétel megléte

Név	Szolgálati hely	Ügy időszaka	Ok
Gáspár Béla (sz. 1892)	Óbuda	1953	rendelkezésre álló források hiánya
Eötvös Ferenc (sz. 1912)	Seregélyes- Szőlőhegy	1954	rendelkezésre álló források hiánya

A dunamelléki listán szerepel még Farkas Béla kaposvári lelkész, akit 1953-ban Ádándra helyeztek. Ügyét nem tettük vizsgálatunk tárgyává, mert dunántúli eset.

ifj. Bajusz Benő hatvani segédlelkészről még annyi adatunk sincsen, hogy ügyéről bármilyen véleményt alkothassunk.

2. FÜGGELÉK

A MAGYARORSZÁGI REFORMÁTUS EGYHÁZ EGYETEMES KONVENTJÉNEK
REHABILITÁCIÓS RENDELETE, 1956. OKTÓBER 20.
(Ráday Levéltár A/1b 2048/1956)

Református Egyetemes Konvent
Budapest, XIV. Abonyi-utca 21.

1576/1956-I/1. szám.

Főtiszteletű Egyházkerületi Elnökség!

Tudomásvétel és további illetékes intézkedés kérésével értesítjük a Főtiszteletű Egyházkerületi Elnökséget, hogy az Egyetemes Konvent Elnökségi Tanácsa 1956. október 19-20. napjain tartott ülésén a méltánytalan hátrátételt szenvedett egyházi tisztviselők ügyének felülvizsgálása tárgyában a következő határozatot hozta.

Az Egyetemes Konvent Elnökségi Tanácsa megállapodott abban, hogy azokban az esetekben, amikor kétségen kívül megállapítható, hogy a méltánytalan hátrátétel

akár olyan politikai okokra vezethető vissza, amelyek időközben tárgytalanokká váltak/ állami rehabilitáció, felmentés, stb./,

akár olyan egyházpolitikai látás, meggyőződés vagy magatartás következménye volt, amelyekre nézve egyházunk álláspontja alapvetően megváltozott,

akár személyi önkénykedésből /megfélemlítésből, lelki kényszerből/ származott,-

a méltánytalan hátrányt az összes törvény-adta lehetőségek felhasználásával jóvá kell tenni.

Ezért az Egyetemes Konvent elnöksége felhívja valamennyi egyházi szervet, amely /vagy amelynek tisztviselője, bizottsága/ a méltánytalan hátrátétel alapját képező közigazgatási határozatot hozta, illetve az ilyen intézkedést tette, vagy abban közreműködött, hogy a hátrányos helyzet megszüntetéséről akár hivatalból, akár az érdekelt egyházi tisztviselő /illetve hozzátartozói/ kérelmére haladéktalanul megindítandó felülvizsgálati eljárás során intézkedjék.

Az esetben, ha a méltánytalan hátrátétel fegyelmi vagy közigazgatási bírósági ítéleten alapszik, az ügyben elsőfokon eljáró bíróság elnökségének, illetve a bíróság mellé rendelt ügyésznek kell megvizsgálnia, hogy a méltánytalan hátrátétel perújítási eljárás során orvosolható-e.

Az esetben, ha az ügy ilyen módon a fokozatos egyházi hatóságok, illetve bíróságok útján sem orvosolható, az ügy felülvizsgálásának, illetve a méltánytalan

hátrátétel megszüntetésének módjáról az Egyetemes Konventnek, illetve elnökségének kell gondoskodnia.

Ezért mind a méltánytalan hátrátétel jóvátételének megtörténtéről, mind a jóvátétel meg nem történtéről /illetve ennek akadályáról/ az Egyetemes Konvent elnökségéhez haladéktalanul jelentést kell tenni.

Az egyházkerületek elnökségei már 1956. november 1-ig tájékoztassák a konventi elnökséget e határozat alapján tett intézkedésekről.

Atyafiságos köszöntéssel
Budapest, 1956. október 20.
Az Egyetemes Konvent elnöksége:

*Dr. Benkő Ferenc*⁵⁶⁵
egyházmegyei gondnok,
h. világi elnök.

*Győry Elemér*⁵⁶⁶
püspök, lelkészi alelnök.

*[A Magyarországi Református Egyház
Egyetemes Konventjének pecsétje]*

⁵⁶⁵ kézírással

⁵⁶⁶ kézírással

3. FÜGGELÉK

PAP LÁSZLÓ LISTÁJA AZOKRÓL A LELKÉSZEKRŐL,
AKIK FELTÉTELEZHETŐEN MÉLTATLAN HÁTRATÉTELT SZENVEDTEK
(Ráday Levéltár A/1b 2048/1956)

REFORMÁTUS EGYETEMES KONVENT FŐTISZTELETÜ ELNÖKSÉGÉNEK

B u d a p e s t .

2048 - 1956./K.A. szám.

Főtiszteletü Konventi Elnökség!

Hivatkozással 1956. október 20-án kelt 1576/1956.-I/1. számú rendelkezésre, az ezzel kapcsolatos intézkedésekről a Főtiszteletü Elnökség tájékoztatására a következőkben számolhatok be.

1956. november 2-án valamennyi érdekelt egyházmegye elnökségét felhívtam a Konventi Elnökség fenti számú rendeletének végrehajtására. Az Egyetemes Konventtől megkapott tájékoztatás alapján közöltem az egyházmegyei elnökségekkel azoknak a lekipászoroknak a nevét, akikkel kapcsolatban feltehető volt, hogy méltánytalan hátrátételt szenvedtek.

A közben bekövetkezett forradalmi események miatt az ügyek kivizsgálása, elintézése természet szerint lasabban folyik. Az egyházkerülethez beérkező jelentésekről személyenként és ügynként fogom tájékoztatni a Főtiszteletü Elnökséget.

Budapest, 1957. január 8.

Atyafiságos köszöntéssel

egyházkerületi főjegyző

DUNAMELLÉKI EGYHÁZKERÜLET.

1.	Alföldi Boruss Dezső	sl.	Bp. budai e.k.	1954.VII.2.	rend. áll. 423/1954.T.
2.	Ifj. Bajusz Benő	sl.	Hatvan	1953.XI.	rend. áll.
3.	Bajusz Ferenc	lp.	Ágasegyháza	1953.IV. 1953.XII.12.	áll. segélyt megvonták lemondott 1466/1953.T.
4.	Benedek László	lp.	Kalocsa	1955.IX.25.	kényszerű lemondás? lp. Kákics.
5.	Böszörményi Ede	lp.	Bp. kőbányai	1955.X.5.	áth. közig. bir. uton. lp. Hódmezővásárhely
6.	Demjén István	lp.	Budafok	1952.VIII.1.	nyugd.
7.	Dobos Károly	lp.	Bp.Gork.fasor	1952.XII.1.	kényszerű lemondás lp. Szank.
8.	Ecsedy Aladár	esp. lp.	Tahitótfalu	1952.V.9.	kénysz. lem. esp. zs. tag. 9/1952.Zs.sz.
9.	Eötvös Ferenc	sl.	Seregélyes	1954.VII.1.	rend. áll. 367/1954.T.
10.	Farkas Béla	lp.	Kaposvár	1953.V.1.	kénysz. lem. lp. Ádánd.
11.	Gáspár Béla	sl.	Bp. óbudai	1953. 1953.IX.	szolg. felm. 1076/1953.T. nyugd.
12.	Göbölös László	lp.	Szada	1956.III.13.	áth. közig. bir. uton? lp. Soltvadkert.
13.	György Antal	sl.	Ujpest ujev.	1955.III.8.	fegyelmi 2-1955 bir.dm. sl. Szedres.
14.	Incze Gábor	lp.	Bp. óbudai	1956.I.31.	nyugdíjazás.
15.	Jánosi György	lp.	Váralja	1953. XII.1.	nyugd. előtt vizsg. fogs. III-799/1953.I.
16.	Kara Pál	lp.	Bp. Pozsonyi ut	1955.X.1.	kényszerű lemondás. lp. Bp. Kőbánya
17.	S. Kiss Zoltán	lp.	Ujlőrincfalva		absz. hatályu lemondás.
18.	Kolláth Károly	lp.	Tiszavalk	1951.III.18- 1953.V.25-ig	áll.s. nem kapott sza- badságvesztés
19.	Komáromy János	lp.	Lovasberény	1950.V.15. 1950.V.15. 1953.IX.1.	3 évi bört. bünt. e. m. bir. felfügg. nyugd.

FÜGGELÉKEK

20.	Koppány Sándor	lp.	Gara-Csátalja	1953.I.10.	kénysz. lemondás sl. Isztimér
21.	Makár János	lp.	Szokolya	1952.X.1.	8 hónapszabadságvesztés lp. Kisoroszi. 960/1953.T. áll. s. nem kap. kisz. ut. se
22.	Morvay István	lp.	Bp. Küls. Üllői uti		fegy. uton elmozdítás 3/1956. bir. sz.
23.	Paczolay György	lp.	Nagykörös		absz. hat. lemondás, majd sl. Ujfehértó
24.	Papp Gábor	lp.	Bp.Külsőcse- pel	1954. IV. 23.	állásvesztés bir. 9/954.
25.	Parais Árpád	sl.	Zsámbék	1953. XI.	rend. állomány 1228- 1954.III.2. nyugd. 1953.:
25.	Szabó Imre	esp. lp.	Bp.G.fasor	1952.II.1. 1955.I.27.	kényszerű lemondás lp. Buj. meghalt.
26.	Tamás Sándor	sl.	Prot.üz.konyha adminisztrátor		rend. állomány.

DUNÁNTULI EGYHÁZKERÜLET

1.	Benedek Sándor	teol.tan.	Pápa	1953.III.29.	lp. Nagydorog
2.	Bolla József	lp.	Nemesgörzsöny	1952.IX.1.	ny. előtt á. s. megvonták.
4.	Mérétei Sándor	sl.	Enying	1955.XI.1.	állását nem fogl. el.
5.	Trombitás Dezső	esp.lp.	Komárom	1954.VII.27.	absz. hat. lemondás 515/1954. T.

a pápai teológia megszűnése után kizárt teológusok.

TISZAVIDÉKI EGYHÁZKERÜLET.

1. Alföldi Ernő	sl.	Balmazujváros	1952.IV.1.	áll. s. megvonták lemondott 19/1953. T.
2. Bakó László	esp .lp.	Szeged	1952.XII.21.	kénysz. lemondás lp. Tabajd.
3. Balla Árpád	lp.	Hajdunánás	1953.I.31. 1953.III.29.	fegy. ut. elmozdítás 10/1952.Tt.bir. lp. Sényő 248/1953.T.
4. Balogh Mátyás	lp.	Békés	1953.	nem jogerősen elítélve nyugd. 856/1953.T.
5. Biró Gyula	lp.	Nagyecséd	1953.VI.1. 1954.III.3.	áll. s .besz. 859/1953.T. azonhelyről elmozdítás. 4/1954.bir.
6. Cziriák Géza	lp.	Turkeve	1953.XII.	ny. előtt á. s. megvonták.
7. Fekete Antal	lp.	Mánd	1953.XII.	ny. előtt büntetve volt.
8. Fekete István	lp.	Tiszadob	1952.VII.29.	ny. e. 1 év 8 hó börtön.
9. Gazdag Sándor	sl.	Hbösözörmény	1954.VIII.1.	rend. áll. 597/1954.T.
10. Horváth Zoltán	sl.	Hódmezővhely	1955.VI.1.	rend. áll. 365/1955.III.ko.
11. Ignéczy Sándor	lp.	Szabolcsbáka	1953.XII.	ny. előtt szabadságveszt.
12. Kádár Imre	lp.	Fábiánsebestyén	1954.VIII.1.	kénysz. lem. sl. Tomor.
13. Kálmán Sándor	lp.	Hbösözörmény	1954.IV.11.	kénysz. lem. lp. Dunaszt- benedek.
14. Koncz Sándor	teol. tan.	Spatak	1952.IX.1.	h. lp., lp. Alsóvadász.
15. Koppány i Gyula	lp.	Békéscsaba	1956.III.25.	kényszerü lemondás lp. Tiszanagyfalu.
16. Kovács József	lp.	Encsencs	1953.III.12.	áll.veszt. 8/1953.bir. á. s. előbb besz.
17. Kovács Tibor	sl.	Debrecen	1954.IV.1.	rend. áll.
18. Lengyel András	lp.	Hódmezővhely	1954.XI.14.	kénysz. lem. lp. Balajt.
19. Megyeri Béla	lp.	Dévaványa	1955.XII.31.	lp. Tiszabura lemondott.
20. Mikó Miklós	lp.	Hodász		absz. hat. lemondás.
21. Nagy Zoltán	lp.	Hódmezővhely	1954.VII.4.	kénysz. lem. lp. Tiszamogyorós

FÜGGELÉKEK

22. Orbán Elek	lp.	Ilk.	1953.	13 hó szabadságvesztés sl. Bódvalenke.
23. Papp Béla	lp.	Karcag	1951.XI.27.	szabadságvesztés.
24. Radó József	lp.	Nagyléta	1952.VII.4. 1952.XII.1.	lemondott nyugd.
25. Ráski András	lp.	Aranyosapáti	1953.I.19.	internálás meghalt.
26. Sarkadi Nagy József	lp.	Esztár	1952.IX.2. 1952.XII.1.	lemondott nyugdíjazás.
27. Seres Béla	lp.	Hódmezővhely	1953.V.31.	kényszerlemondás lp. Papos.
28. Siposs Károly	lp.	Debrecen Szabadság t.	1953.VIII.1.	kényszerü lemondás lp. Egyek.
29. Sohajda Béla	sl.	Hódmezővhely	1955.X.1.	rend. áll. 579/1955.T.
30. Sólyom Ferenc	sl.	Hódmezővhely	1955.VII.1.	lemondott 468/1955.T.
31. Szabó Antal	lp.	Mátészalka	1954.XI.14.	kénysz. lemondás. lp. Szamosszeg.
32. Szabó Béla	lp.	Ujfehértó	1952.V.1.	h lp., lp. Révaranyos.
33. Szabó Sándor	lp.	Szerep	1955.VII.28.	szabadságvesztés felfügg. 507/1955.T. lemondott.
34. Szabó Zoltán	teol. tan.	Spatak		lp. Ofehértó.
35. Szarka László	lp.	Nyírbogát	1953.IV.8.	lemondott 698/1953.T.
36. Szenes László	lp.	Deb.Nagytemp.	1953.VII.17.	kénysz. 14/1953. bir. lp. Kosd.
37. Tamás László	sl.	Makó	1955.XI.1.	rend.áll. 914/1955.T.
38. Tárkány Szücs J.	lp.	Hódmezővhely	1953.IX.6.	kénysz. lem. lp. Encsencs.
39. Tokaji Károly	sl.	Doboz	1953.VII.19.	lem. 963/1953.T.
40. Tussay János	lp.	Miskolc Avas	1954.X.10.	kénysz. lem. lp. Pocsaj.
41. Varga Emil	sl.	Mátyus	1952.VIII. 31.	lemondott 175/1952.T.
42. Vásárhelyi Lajos	lp.	Hódmezővhely	1955.X.1.	felfügg. 643/1955.T.
43. Vecseri Lajos	v.o.	Szentes	1952.-es adat	bört. bünt. fegy. eljár.

a sárospataki teológia megszűnése után kizárt teológusok.

KONVENT

1. Balla Péter	konv. missz. munk	1952.XII.1.	felmondás
2. Benedek Petur	konv. előadó	1954.XI.15.	felmondás
3. Darányi Istvánné Kiss B. Julia	missziói munkás	1952.XII.1.	felmondás 494/1952.T.
4. Fejér Gyula	könyvelő	1953.I.12.	kénysz. áthelyezés Bethesda
5. Kiss József	konv. főtan		nyugdíjazás
6. Németh Péterné Kossár Margit	könyvelő	1954.XI.15.	felmondás
7. Dr. Rada Tibor	ügyész h.	1955.V.15.	felmondás
8. Teleki László	konv. tisztv.		Bp. budai e. k. tisztv. szabadságvesztés.
9. P. Tóth István	oszt. vez.	1952.XII.23.	kényszerű lemondás lp. Nágocs, B.lelle
10. Vasady Kovács Ferenc	konv. tisztv.	1954.XI.15.	felmondás.

A listán szereplő sajátos rövidítések feloldása:

absz. hat.	= abszolút hatályú
áll. s.; á. s.	= államsegély
áll. veszt.	= állásvesztés
bört.	= börtön
esp.	= esperes
fegy.	= fegyelmi
fegy. ut.	= fegyelmi úton
h. lp.	= helyettes lelkipásztor
kénysz.; kénysz. lem.	= kényszerű lemondás
konv.	= konventi
lem.	= lemondás
lp.	= lelkipásztor
ny. előtt; ny. e.	= nyugdíjazás előtt
rend. áll.	= rendelkezési állomány
sl.	= segédlelkész
tisztv.	= tisztviselő

4. FÜGGELÉK

PAPP GÁBOR LEVELE BEREZKY ALBERTNEK, 1953. JÚLIUS 18.

(Pap Lászlónak küldött példány, kísérvőlevéllel együtt,
Ráday Levéltár C/57 Pap László iratai, 1–7.)

Bpest, 1953 júli 18.

Nagytiszteletü

Dr. P a p p L á s z l ó
teológiai dékán urnak

B u d a p e s t .

Szeretett~~x~~ Barátom!

Mellékelt levelet juttattam el a püspök Urhoz. Ez főbenjáró dolog lévén szükségesnek látszott előttem, hogy a dolgok Isten és emberek előtti bizonyítékának megőrzése gyanánt legalább 2 tanu számára megküldjem ez irást. Mert Isten ugyan tudja, hogy megtörtént az ő üzenetének átadása, de szükség, hogy ennek emberek előtt is bizonyítéka legyen!

Mikor kész voltam, kértem az, urat, mutasson nekem 2 személyt, elküldjem az irást. Hiszem, hogy ő vezetett, amikor egyiknek Rád esett a választásom, bár nem vagyok egészen képes megállapítani e pillanatban azt, hogy ebben mennyi része van azoknak az emlékeknek, melyek bennünket, mint a debreceni öreg kollégium diákjait és tanulóársait összeköt s annak a bizalomnak, mely ezen emlékekből táplálkozva vészeli át az időket s a nehéz órákban a lélek mélyén egyszerre csak jelentkezik.-

Kérem a következő. Kezeld ezt a legszigorubban bizalmasan mindaddig, amíg a./vagy nem történik velem semmi s távolléteimből hazaérve, a továbbiakra nézve megbeszélést folytathatunk, vagy

b./ amíg meglátod, hogy velem történik valami olyas, aminek következtében veled nem volna módod többé beszélni közelesen. Ez esetben tudni fogod, miért történik ez s akkor az irás felhasználását rád bizom.

Oly bajra, mely életkörülményeimben nagy elváltozást okozna, nem gondolok, mert e dologgal kapcsolatban az Ur ígéje hozzám ez volt: "Ne félj, csak higgy"! Remélve, hogy nem okozok neked tulságosan sok gondot, igaz baráti szeretettel köszöntelek

*Papp Gábor*⁵⁶⁷

⁵⁶⁷ kézírással

Püspök Ur!

Mult év május 20-a, Önhöz intézett levelemben Isten színe előtt mondtam el az Ur parancsára, ami személyes elrendeznivalóm volt. Mint kiderült később, azért volt erre szükség, hogy így minden személyes adósság, teher és gátlás nélkül mondhasam meg esetleg majd azt, amit az Ő megbízásából kell mondani. Levelemben jeleztem is, hogy nem fogok habozni ezt tenni, amikor parancsom és bizonyosságom lesz arról, hogy elő kell állanom és szólanom kell. A levél megírása után másnap a diakonai konferencia befejezésén már elő kellett állanom s kényszerültem elmondani nyíltan, és isteni őszinteséggel és tisztasággal amit az egyház mostani á l d i a k o n i á j á r a nézve az igéből hallottam. Hogy ez ítélet volt, arról én nem tehetek. Őszintén vágytam arra, hogy levelem mondanivalója kedvességet találjon az Ön színe előtt egyben belső szorongással aggódtam azért, hogy bár Ön az egyház és a saját javára meglátná, ami az emberi szavak közt az Ur intelmeként bizonytalán ott volt. Fájdalom, meg kellett győződnöm a konferenciái válaszból, hogy ez utóbbi vonatkozásában az Ur szavát Ön megvetette s a következményekből is azt kellett látnom, hogy az előbbi vonatkozásban sem értem célt. Ezek után tehát úgy döntöttem én, hogy nem szólok többet, hiszen úgy sincs miért és nincs kinek. Ez azonban csak az én döntésem volt, de nem az Uré. Amidőn tisztázódott bennem a mostani eseményekkel kapcsolatosan az Ur hangja azokra az üzenetekre és azokra a személyekre nézve, amiket mondanom s akikhez szólanom kell, elfogott gyöngeségem megtorpanása. De tisztán csendült a szó: "Te azért övezd fel derekadat és mond nekik mindazt, amiket én parancsolok neked. Meg ne riadj tőlük, különben én riasztalak el előlük." És elindultam és mondtam embereknek, amit az Ur szólt, sok félelem, sok remény és öröm közt. Ezen foglalatosságban került kezembe az Ut vasárnapi száma s benne az Ön cikke. Amint elolvastam, megképzett bennem világosan, tisztán, hogy szólanom kell, s az is, hogy mit kell mondanom. Ekkor történt a különös dolog. Bizonyosságot, jelet, kértem s noha ez kettősen is jött egymás után, igével és emberi szón át, olyanon keresztül, akinek fogalma sem lehetett arról, hogy milyen gondolatokkal viaskodom: mindkettő rámutatott, hogy az előbbi ígét át kapott utasítás ez utóbbi dologra a cikkel kapcsolatban is vonatkozik s én mégis ekként szoltam magamban: Te hallottad Uram,-szoltam,-hogy tavaly a püspök mivel fenyegetett meg engem a konferencia színe előtt s te láttad, hogy milyen indulattal volt telve ellenem? Minek szóljak hát, hisz ugyesem veszi semmibe? -De mikor másnap megnyugodni csak nem tudva, sőt ismét e gondolatokkal győtrődve tartottam csendességemet, zaklatva, kérdezve a választ: Uram mond meg hát, szóljak-e? -a reggeli igében nem egyenes választ adott az Ur, hanem visszakérdezett a kérdésemre csupán ennyit: "Hol van a te hited?"/Luk8:25/

Emiatt kell visszatérnem arra a bizonyos vasárnapi cikkekre. Az elolvasásakor bennem ez hangzott: -Látod-e ezt a hazug és szemérmetlen írást?

Hazug először is, mert már magában a cím felírásában is hazugság van. A hitetlen politikus bevallja, hogy bizony nem tartották mindig magukat ahhoz a szemponthoz, hogy a legfőbb érték az ember! Az egész ország tudja, milyen helyénvaló ez a beismerés! Hiszen véres gonyként, irtózatossággal lelkis grimaszoként hangzott ez már sok

nyomorult, meghajszolt ember száján. S egy egyházi férfi, egy püspök, ilyen blöfföket lát jónak világgá ereszteni?

Hazug másodsor, mert a hitetlen politikus bevallja nyugodtan az eredménytelenségeket, aminek következtében sok mindent vissza kellene csinálni s mindent előlről kezdeni. S egy püspököt, egy szellemi embert megtéveszt a külső technikai kultura látszateredménye s nem kérdez utána /vagy nem akar?/ az egyéni életek s a családok rettenetes elnyomorodásának? S nem látja az irtózatot lelki-szellemi elhajlást és sötétetést, melyért nem kárpótlás semmiféle kultura? /Márk 8:36-37./

Hazug harmadszor, mert hazugság a hálaadása, a bűnbánata, amit itt emleget. Mert a hálaadást illetően egyrészt nem egészen világos, hogy kinek hálás és ennekfelette pedig miért nem ad hálát nyíltan itt az Istennek azért, amit tényleg "az emberért" és tényleg "az Isten" cselekedett, amikor igát tört össze, nyomorultakat szabadított stb.stb. A bűnbánattal is baj van ezt mutatja az egész írás. Mert amiért most bűnbánatot kellene tartani az [2] az eseményekkel kapcsolatban, -arról egy szó sincs az írásban, ellenben ott van ez a szó amit nemcsak a református közvélemény fogalmában, hanem a nemzet színe előtt is hitelét veszített frázis.

Hazug frázis az, hogy az eddigiek során minden "a z e m b e r é r t" történt. A cikk írójának tudni kellene, hogy ez nem igaz mert nem mindenfajta emberért, hanem csak b i z o n y o s fajta, osztályu, foglalkozásu vagy pártállásu emberekért. A nemzet egy része, a megbélyegezettek, a kizsákmányolóknak kikiáltottak, a bűnbakok és más efféle elhanyagolható és kiírtani való férgek kimaradtak bizony azokból az eredményekből épp úgy, mint ahogyan már éraban is. Nem az a baj, hogy kimaradtak. Ördög vágyik a világ dicsőségébe belemerülni. De miért kell az igazság ellenkezőjét kiabálni? Dehát a hazugság szépen hangzik ily vonatkozásban és főként hasznos!

Hazug dolog, hogy az eredmények tetté lehetővé az önkritikát. A cikk írójának egész bizonyosan tudnia kell, hogy milyen hatalmas más okok játszottak közre. És itt illenék már nem annyira elrejtteni, hanem adni az Istennek is valami foglalkozást: elismerni, hogy ő tette ezt s magasztalni őt! És jajj, mennyi még ezen kívül a már mindenki előtt tartalmát és hitelét veszített, olcsó és hitelét veszített frázis?!

És szemérmetlen ez az írás!

Először is, mert nem akar tudomást venni arról, amit Isten cselekedett, amiről eseményekben is jelentkező isteni cselekvéssel kapcsolatban is beszélni kellene, erről egy árva szót sem szól.

Másodsor: mert megint az egész egyház nevében, az egész meg magyarság nevében beszél s nem veszi tudomásul azt, hogy ehhez mindig külön felhatalmazás kell. De azt sem, hogy nem beszélhet azért sem az egyház nevében, mert rég elszakadt az egyház népétől, tömegétől s amit ír, nem azoknak, nem az az egyház népének a véleménye, hanem csak az övé. S amit mond, abban saját kívánczóságát hallatja. És ez a saját kívánczóság a szolgálalkúságnak s hatalmasok előtt hódoló ~~xxxxx~~, dicsértetni és elismerni vágyódása minden mondaton át úgy csepeg ki az írásból, mint a nyársratüzött kövér szalonnából a tűz felett a zsír.

Legfőképpen szemérmetlen azonban azért, hogy azok után, amik történtek, nemcsak, hogy ilyen tartalommal ír, hanem, hogy egyáltalán ír!

Mert mi is történt? Nézzük csak meg közelebbről. A

Az történt, hogy a Magyar Ref. egyház címe alatt egybetársult hamis próféták céhét és minden hamis próféciájukat leleplezte maga Isten. Mert ez történt akkor, amikor a magyar miniszterelnök kimondta a szót és elismerte

/csak a főbb dolgokat emitve:/

1./hogy a termelőszövetkezeti mozgalmat tulhajtották s az önkéntesség megsértése zavarta a nyugodt termelő munkát,

2./Hogy az életnivó az utóbbi időben visszaesett,

3./hogy a kulákok ellen t u l z ó rendszabályokat alkalmaztak, melyek földek művelés nélkül maradását vonták maguk után,

4./hogy igazságtalanul alkalmazták munkásokkal és alkalmazottakkal szemben a fegyelmezés eszközeül a pénzbüntetést,

5./hogy indokolatlanul és helytelenül tulóráztattak és fogtak be pihenőnap /vasárnap/nélkül munkásokat,

6./Hogy a szerződéses termelés kötelező és kényszerjellege sok visszatetszést szült,

7./hogy a beadási kötelezettség nem igazságos végrehajtásánál 600 milliónyi összeget fognak utólag elengedni,

8.hogy értelmiség nem részesült kellő megbecsülésben és indokolatlan tisztoztatásokkal nem egyszer a népi demokráciához méltatlanul bántak velük,

9./hogy nagyobb türelmet kell tanusítani a vallási kérdésekben és megengedhetetlen e téren az adminisztratív eszközök alkalmazása, amik előfordultak

10./hogy az igazságügyi és rendőri szervek és tanácsok munkájában nem jutott kellően érvényre a törvényesség,

11./Hogy bírósági ~~xxx~~ és kihágási eljárások nagy száma, a széles körben alkalmazott adminisztratív módszerek, a begyűjtés, az adóbehajtás, a kuláklista ,a tagosítások terén elkövetett tulkapások és visszaélések és egyéb zaklatások sértették a lakosság igazságérzetét, megrendítették a törvényességbe vetett hitét és meglazították a dolgozó nép és állami szerveink, valamint helyi tanácsaink kapcsolatát,-

12./hogy hivatalokban és közintézményekben durva, rideg és lelketlen magatartással bánnak némely bürokraták az egyszerű polgárokkal és meg- [3] keserítik a nép életét,

13./hogy hatóságaink gyakran nem tartották be az alkotmányos szabályokat, amelyek védik az állampolgárok jogait, személyes szabadságát és biztonságát. Maga az internálás intézménye is hozzájárult ahhoz, hogy a törvényességen csorba essék.

14./hogy a kitelepítettek helyzetét is szükséges rendezni, akik eddig letelepedési helyüket sem határozhatták meg.

15./hogy a parasztságnak a jogrendbe és törvényességbe vetett bizalma megrendült s ebben nem kis része volt a kuláklistának.

Ezzel szemben Önök külföldi hittestvéreink érdeklődései és az egyházunkhoz intézett kérdések tekintetében kül és belföldön egyaránt az hirdették hogy itt nagyszerű igazságosság szerint folyik minden, nincs itt panaszra semmi ok. A tömegesen elítéltek, börtönben és internáló táborban kinzottak és deportáltak

tekintetében fülem hallatára jelentette Ön ki az öt egyházmegye nyílt színén, hogy néhány fától nem látják némelyek az ~~xxxxxxxx~~ erdőit! /Akkor megjegyeztem azonnal magamban, hogy ilyen becstelenül gyáva hang a saját fajtája lebukott részének megvetését magától elrugását illetően nem hangzott még el magyar ref. ~~xxxxx~~ püspök szájából/. -Azt mondták tovább, hogy itt milyen nagyszerű vallásszabadság van. Jöttek az egészen féloldalu és egészen hamis statisztika nagyágyujával,~~xxx~~ azt a féloldalt hangsúlyozva ki, amely a propagandának s az államsegély biztosításának kedvez, bölcsen elhallgatva a másik féloldalt. Versenyt kiáltották, hogy itt folyton emelkedik az életnivó, hogy itt befelé nincs a lelkekben semmi keserőséget okozó, gyulékony anyag, mert itt nincs zaklatás, nincs igazságtalanság s nem kell már a fejünknek mástól fájni, csak Koreától és a német kérdéstől. Erre persze. azt mondták ott kinn /tudták ugyan az ellenkezőjét s Péter Jánosnak ki is fejezték, hogy csodálkoznak azon, hogy a püspök ur nem ismeri ez itthon való helyzetet/ -hogy ha így állanak a dolgok, miért rontanák tanácsaikkal, vagy éppen segítségükkel a mi tökéletes boldogságunkat. Itthon pedig azt, aki mert valamit szólni az egyházban s merte megkiáltani a nagy nyomorúságot s az egyház mulasztásait, azokat részint megfenyegették, mint engem is, hogy elhallgattassák az igaz és tiszta szót, másokat, aki a nyomorultak segítségére mertek sietni, a leggyalázatosabb módszerekkel kényszerítették állásuktól és tisztségeiktől megválni, helyüket elhagyni, vagy más ennél is kinosabb sorsra jutni. Az Isten bizonyágtételét gyáván elhallgató, az ő megdicsőítését elmulasztó, hűtlen és szolgálalkü egyház, mely eladta magát pénzen, nem volt alkalmas, hogy rajta keresztül munkálja Isten az ő kegyelmes akaratát. Másokat választott "felkentül" a pogány Cyrust, hogy szabadon engedje a foglyokat és lesújtottakat. Az Isten leleplezte az összes hamis próféciát és kiderült minden. Egyrészt kiderült, hogy amit Önök éveken keresztül beszédekben szónoklatokban, ujságban mondtak és szajkómódra visszahangoztak, az hamis. S amit önök tagadtak a külföldi hittestvérek előtt, azt e miniszterelnöki beszéd nyíltan mint hibákat és mulasztásokat ismeri be. Kiderült, hogy az egyház olyasmit dicsőített, olyannak tapsolt, amiket módszerben és eszközökben egyaránt maguk az azokat alkalmazók is kénytelenek hibásnak bélyegezni. Önök azt magasztalták jognak, igazságosságnak, szabadságnak, amire nézve amonnan elismerik, hogy ezen eljárások megrendítették a nép lelkében a törvényességbe vetett bizalmat, elkeserítették a nép életét stb.stb. Önök azt zengték: a néppel és a népért éltek. Hát ~~xxxxxx~~ ha a néppel és népért éltek, hogy nem hallották az igazságtalanságok és zaklatások panaszait? Ki hiszi azt el önöknek, hogy nem hallották önök? S ha meg hallották, s mégis az ellenkezőjét mondták annak, amit hallottak mint ahogyan maga a miniszterelnöki beszéd kétségtelenné teszi ezt, -kik Önök a nép szemében? Hiszen, ha hallották a panaszokat s nem szóltak, ezzel elütötték az erőtlenségüket, a nyomorultakat, a félrelökötteket bajaik és nyomorúságaik orvoslásának a lehetőségétől is, részesei lettek Önök a takarással az irgalmatlan sorsokat szerző bűnöknek, Mert aki a bűnt takarja, részesevé válik az annak és az arra kimondott ítélet alá esik!

De mit folytassam: -Isten gondviselő kegyelme gondoskodott arról, hogy lelepleződjék a kettős bűn: önök egyrészt behunyták a nyilvánvaló igazság előtt a szemüket, becsukták a fülüket, másrészt kész eszközökké váltak arra saját

existenciális érdekeik biztosítása céljából ,hogy el- [4] takarják mások elől is az igazságot. Most az is kiderül, hogy Isten az Önök beszédeit nem igazolta. Nem jól látták, nem jól hirdették Isten szavát. Isten most azt mondta: e l é g, s kinyilvánította akaratát. Isten újra eseményekben beszélt, de ennek értelme persze csak az Igén át megvilágosítva lesz érthetővé. Egy ilyen újságcikk ~~xxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxx~~ arról tanuskodik, hogy Isten az igazság iránt vak s azt elleplező egyházat azzal bünteti, hogy vakságot bocsát rá, hogy ne lássa, ne hallja, ne értse az Isten akaratát.

S amikor ilyen helyzetben a leleplező világosság előtt az egyháznak /az igazi egyháznak persze!/ valóban nem lenne más feladata, mint sirva és zokogva bűnbánatot /de igazit!/ tartani vaksága és szörnyü hitetlensége felett, akkor jön az Ön cikke Püspök Ur! Nem jobb lett volna az egyház népe előtt, amelyik meglátta az Isten karját s ennek a felemelt karnak a látásában megbátorodva kezdett felfelé nézni s utálkozva fordult el az emberi magasztalásoktól,-mea culpa-t kiáltani a miniszterelnöki beszéd~~x~~ nyomában! A jó példát követni nem szégyen, ha nem egyházi férfiú után kell is menni, hiszen az egyháziak kiváltsága azután, hogy az szépen, igazi egyházián, kegyesen és penitenciálisan csináljanak bűnbánatot, beismerést! Mert a nép ,-jaj,- várja ám valóban az Isten megdicsőítését, szomjas utána. Támaszt, világosságot keres s az önök beszédeiben nem talál mást, csak emberi magasztalásokat és tömjénezést s ezért fordul el önöktől. Így lehetett ezt megfigyelni a theologia évzáró ünnepélyén mult hó 14-én, amikor Martin Niemöller elmondta gyermekien egyszerű hitével, de az élő hit tapasztalásának szivekbe átcsapó erejével beszédjét. Ez a beszéd Önöknek sok mindenből láthatólag nem nagyon tetszett. De akik ott ígét kerestek, azok ebben a beszédben meg is kapták. S úgy itták önfeledten azt az Önök borzalmas beszédei után, mint pocsolya után az üditő forrásvizet. Mert az Önök beszédeinél abban van a hiba, hogy: mondják, mondják, de nem cselekszik. Önök észre sem veszik, hogy nyiltan, vagy burkoltan ott van a beszédekben egy célzat, mely az Önök irányát, mondanivalóját kívülről szabja meg az Ige felé s nem úgy, mint ahogyan egyetlen módon szabad az ígét hirdetni: belőlről az ige felől haladva kifelé a dolgok felé! S ez a célzat aztán mindenén átüt, mint ahogyan a boron is átüt a hordó hetedéves doha akkor is, ha a hordót átcsutakolják kívül-belül s akkor is, ha a bort arany, ezüst, vagy kristálykehelyben, vagy fakupában kínálják is. És ez betegé teszi Önöket s elvonja az élet forrását beszédeiktől. Szárazon kopognak a helyes theologiai tanítás emlékeiből táplálkozó s a rutin és sváda kerékvágásaira beszabott és kiczellált szavaik. Zeng a farizeusi helyes morál s hiányzik belőle az élet: a kegyesség ereje a feltámadott Krisztus győzelmének c s a k h i t által megragadható s nem a nyomorult láthatókkal, hanem a láthatatlanokkal bizton számoló ereje!!

Isten a gyakorlatban ellene mond annak, amit Önök mondanak s így sem ~~xxxxxx~~ gyülekezeteikben sem a magyar ref.egyházban nem támad megújulás abból.

És ha már itt tartunk a gyökérbajnál, fel kell világosan sorakoztatnom mindazt, ami ebből származik. Mert a gyökérbajból rengeteg baj ágazik el. Rengeteg baj és bűn s mulasztás árnyéka setétlik éppen innen a magyar ref. egyházunk felett. Ebben majdnem minden kérdés benne van, ami egyházunk életében aktuális kérdésként szerepel. Kezdjük mindenekelelőtt a sokat hangoztatott hármas nagy

kérdéssel: "amiből élünk"! Hiszen az egyház, ahogyan hirdetik Önök: a bűnbánatban, engedelmisségben és hálaadásban él! A tételt, mint önmagában helyeset aláírom. Kérdés azonban, hogyan alkalmazzuk? És itt aztán

1./ki kell jelentenem, hogy gyakorlatilag az önök egész bűnbánat hirdetése és tanítása hamis! A bűnbánat ugyanis, mint neve is mutatja, -azt jelenti, hogy bánom: tehát elvetem a bűnt, elszakítom magam tőle, miután felismertem teljes világosságban a jót, a helyeset. Ennek fényében megítélem s elvetem, tehát többé nem cselekszem a rosszat, a bűnt mert ha tovább is cselekszem, hát akkor hazugság az egész, akkor bizony nem bántam meg. Az egyház életében sok szó esett arról, hogy felismerte az egyház bűnnek ezeket:

a./hogyan világi hatalmasságokat helyezett bele az eminens egyházi tisztségekbe, de ezek nem egyházi jellegük kiváló vonásai felragyogtatásával hatották át világi állásukat, hanem hitetlenségüket hozták be az egyházba s világi állásuk érdekei szerint igyekeztek tisztük jogkörében befolyásolni az egyházat.

b./A választásoknál nagy korteskedések voltak s meg nem engedett [5] eszközöket használtak a választásoknál.

c./Hogy egyházi vezetők erőszakosan befolyásoltak alsóbb egyházi közületeket választási és egyéb kérdésekben.

d./Hogy lelkipásztorok és püspökök politikába avatkoztak és politikai porondon való kakaskodásukkal botrányos megoszlásokat támasztottak híveik között.

e./hogyan az állások, javadalmak betöltésében egyházi vezetők rendkívüli befolyásra törekedtek, megengedhetetlen hatalmi előnyöket ragadva magukhoz s mindez aztán az állások elnyerésénél nyálkás és utálatos szervilizmusnak veti meg az alapját.

f./hogyan birói tiszttel egybekötött kormányzói feladatok ellátói némely dolgokban praesjudikálnak s ezzel igazságtalan befolyásokat gyakorolnak és személyválogatásnak vetik meg alapját. De ezenfelül a birói ~~xx~~ tisztességgel össze nem egyeztethető dolgot cselekesznek, amikor vindikálják, hogy bírák lehessenek ügyekben, amelyekbe már beavatkozva összeférhetetlenségbe jutottak.

g./Hogy világi befolyások s külső erők ne lehessenek döntők az egyház belső életét érintő dolgokban.

h./hogyan külső forrásokból ne jöjjön olyan pénz az egyházba, amely annak és igehirdetőinek függetlenségét veszélyeztetheti.

Minek folytassam tovább? Bizonyára elég lesz egyházi életünknek csak a kardinális bűneit felmondani hamarjában s hozzátenni, hogy ugye, mindez már a régmúlté?? Óh, ugye, már ezek nem fordulnak most elő? Milyen jó, hogy püspökválasztásnál ma már nem befolyásolnak senkit, hogy a lelkészi állás betöltésénél nincs beleszólás, hogy egyházi férfiak politikától mentesen egészen lelki hitvátsuknak szentelik magukat stb, stb. Jajj, jajj, Püspök Ur, tegye a szívére a kezét s becsületesen nézze meg egyszer már, hogy nem ugyanezeket-é s ráadásul nem százszor rosszabbul csinálja ezeket az egyház? Hát akkor hol van az Önök bűnbánata?

2./Az engedelmisséget illetőleg meg kell jegyeznem, hogy ez eléggé sikamlós téma. Ezt jelszó gyanánt rengetegszer hallottuk ismételtetni sokan, -de hogy egyszer tővéről hegyére alaposan és világosan megmondták volna, hogy mit értenek e

fogalom tartalma alatt, ahhoz nem volt módomban hozzájutni. Ez erősen bántott, hogy ilyen tájékozatlan vagyok a 3 legfőbb fogalom egyikének teológiája felől s így érthető, mennyire örültem, amikor a multkorában az egyik előkelő tisztséget viselő, élvonalbeli egyházi férfi előadását volt módomban meghallgatni e témáról. Előadásának rövid vázlatra a következő. Az engedelmség alatt mindenesetre a Szentszellemnek való engedelmséget értjük. De ez nagyon bizonytalan, mindenki mondhatja. Konkrétebben kell a kérdést megragadni s ezen az uton elérkezünk a hitvallásainknak, a hitvallásainknak való engedelmségen át az ige és a hitvallások szellemében határozó zsinatnak s ezen keresztül az ige együtt meghozott határozatokat végrehajtó egyházi vezetőinknek való engedelmséghez. Ez mindnyájunkat köt. S aki nem alkalmazkodik ehhez, az aljas, gyáva opportunist, bethánista stb.stb. Persze, -ez túl egyszerű vázlat, de tessék elhinni, hogy nem is nagyon torzít a lényegen. Ha tehát ebben állana az az engedelmség amiben az egyház él, akkor én abból az életformából tisztelettel kimegyek. Kár vitázni és kár szót vesztegetni! Mert ez az engedelmség-fogalmazás és tanítás törülmeszetten hamis. Péter és János a Nagytanács előtt egészen biztosan tisztában voltak azzal, hogy kinek engedelmskedjenek. Ismerték a "s z ó"-t, amelyet nem lehet összetéveszteni sem zsinattal, sem püspökkel, sem semmi mással. S így, ha egyedül maradok is ezzel a véleményemmel, nem hiszem el, hogy az Acta 4:18-19-et és 5:29-et úgy kellene értelmezni, hogy a Szentszellem szavát nyugodtan be lehet helyettesíteni s zsinati határozatok, a püspök és stb. szavával és ~~s~~ ezzel a behelyettesítéssel s ezáltal ez utóbbinak való engedelmséggel egészen bizonyosan Istennek engedek! Meg vagyok győződve mellesleg, hogy véleményemmel nem vagyok egyedül.

3./A hálaadás kérdésénél nem érdekel, hogy egyes egyházi vezetők egyéni életükben hogyan élnek hálaadó módon, hogy juttatják kifejezésre e nemes és szent erényt. Az ellenben érdekel, hogy az egyház kollektív hálaája, mint elsősorban szellemi hódolat, mint az Urnak kegyelmes és gondviselő cselekedeteit a hitetlen világ előtt megdicsőítő magasztalás miben jelenik meg? [6] S ha ezt keresik az egyházi vezetők megnyilatkozásaikban, reprezentatív utjaikon elröppenő üdvözlésekben, előadásokban, beszédekben, sajtóban itthon és külföldön Debrecentől Londonig és Budapesttől Prágáig és Wienig, akkor az Ember tragédiájában Ádámmal szólhatok: "Végtelen irt érzek"!

A szavak, amikor hiányzik mögölük a valóság és cselekvés ereje, olyanokká lesznek, mint a vedlett Jancsi-bankó, amely mögül elfogyott az ércfedezet. Komoly és szent tartalmu fogalmak lejáratására legbiztosabb ut a pusztá frázisként emlegetés. Azt a hálaadást, amely csupán a szavak monoton ismételtetése, de nem követi nyomon az Isten igazi megdicsőítése-, s végén senki sem veszi komolyan, mert a szavak magukban nem munkálják és nem fakasztják fel a bővelkedésre másokban a hálaadás szent forrásait.

És mit mondjak még? Ha e fontos három kérdés után sorbaveszem az összes aktuális kérdéseket, azt kell mondanom, hogy végzetes eltévelyedésben vagyunk, hiszen

4./hamis a helyzetkép, amelyet az egyház vezetősége az egyházra nézve a nabukodonozori birodalom alatti állapot paralleljében határozott meg /persze különbözőségeket fenntartásával/ s így ebből

5. /nem adódhatott más, mint a mondani és hirdetni való eltévesztése! Nemcsak a reformátusság, hanem bizonyonnyal az egész nemzet várta a világosságot. De az a t ö b b l e t, amely a hamis helyzetképből kifolyólag hozzápadt az igéhez azokból, akik ma hivatalosan az egyház nevében nyilvánosan beszélnek, -elriasztotta a hirdetett dolgoktól a tömegeket!

6./Hamisan játszottak Önök az egyház kettős fogalmával. A láthatatlan egyház ismérveiből következő dolgokat rántották elő legtöbbször akkor, amikor az jó volt arra, hogy desztáljanak azoktól a feladatoktól, amelyek rájuk épen abból a célzatosan sokat hangoztatott tényből következtek volna, hogy az egyház látható t e s t /szervezet, szóma⁵⁶⁸./-ként benne él a világban!

7./Még nem lehet teljes egészében tudni, mi lesz abból a theologiai kísérletből, mely az egyházi vezetők megnyilatkozásaiban most kezdi bontogatni szárnyait az általános kegyelem bibliai nyomdokaiból kiindulva. Még nincs tüzetesen kifejtve az új gondolatok tartalma. Körvonalaiiban azonban már sejthető a felépítmény kettős jellege: Az egyik: hogy egyeduralmi nézetnek készül, mely kiszorítja az ellenkezők igazolásának minden lehetőségét. A másik: hogy amikor az egész embervilágnak látszólagos roppant széles és tágkeblű szeretettel egybeölelésében a különös kegyelemben öntudatosan élő egyház és az általános kegyelemi sugaraival pajzánkodó egyház közt elmosódnak a bibliában igenis roppant élesen kitűnő határok: -gőg, elzárkózás, szektáskodás és bethániasság vádjával támadhassák meg és tegyék lehetetlenné azokat, akik theologiai játszadozás helyett a kegyesség erejének hittel megragadását és misszióban, diakóniában, fegyelemben stb.-ben ennek megfelelő berendezkedést és bátor hitvalló gyakorlatot sürgetnek.

Egy vidéki lelkipásztor, ki az új gondolatokat csak a hivatalos lapokban elhelyezett ily jellegű és tartalmu írásokból ismerhette meg, -igen találóan azt mondja ezzel kapcsolatban: "Ez az új fajta k o s z m o s z -theológia,-amennyire körvonalaiiból megítélhető,-nem igeszerű! ...olyan mintha kulturoptimizmusmusból fakadó kulturprotestantizmusnak Kelet kulturájában hirdethető változata lenne." -Látnivaló, hogy a teljes egyoldalúság hamis ~~xxx~~ alapjain hová vezethet ez az út. Ezt azért kell szóvátenni, mert hiszen a bennünk levő bűn miatt a tanítást illetően ugyanis hajlamosak vagyunk a vakságra, nem szükséges hát a vakságot mesterségesen tenyészteni ilyen tetszetős theologia népszerűsítése által.

8./Hamis dolog a prófétai igazoltatás! A multkor olvastam az egyház sajtóban egy cikket,

⁵⁶⁹/ha jól emlékszem: az Utban/ Kétszer hallottam elnöktársa szájából saját füleimmel is hasonló igazolást. Először, amikor a 25 éves lelkipásztori jubileumán azt mondta Önről, hogy "Látóként hirdeti a vakoknak az isteni igazságot", -másodszer a theologia idei évzáróján Önről Hromádkáról és Péter Jánosról szólva ajánlotta Önöket az ifjuságnak azzal, hogy figyeljenek nagyon Önökre, mert Önök "az Isten igaz beszédeit nekik igazán szólják!" Mindkétszer megrázkódtam, megdermedtem.

⁵⁶⁸ eredetiben görög kézírással

⁵⁶⁹ Kézírási kiegészítés a lap alján: *mely többrendbeli bizonyítékok alapján azt bizonygatta, hogy Bereczky Albert igenis nem hamis próféta!*

Mitől? Püspök Ur, Ön oly sokat beszélt az akusztikáról. Ez igazolásokkal kapcsolatban a szavak akusztikája nem mond Önnek semmit? Nem figyelte Ön meg az igéből, hogy az ilyen igazolások „utánuk és ránk kiáltások, melyek minket állítanak a nagmasra”, -még ha a dicséret igazat mond is,- [7] a tisztátalan, démoni szellemek jelenlétének vaskos bizonyítéka. /Lásd Acta:16:16-18/ Pál nem tűrte, kiüzte. Püspök Ur, az Istenért, ne tűrje, hogy tisztátalan szellemek vegyék körül, hogy az eltűréssel szövetségbe ne kerüljön velük és hatalmuk alá ne jusson. Jézus hatalmával üzze ki őket!

És még egy kérdést! Melyik igaz próféta szorult rá csak egyetlen egyszer is, hogy emberek igazolták volna és bizonyítani kellett volna róluk, hogy nem hamis próféták??? Minden igaz próféciónak isteni, belső tartalmi igazolása önmagában van. Ez elég kell, hogy legyen! Ahol igazolásra szükség van, ott már baj van, még pedig nagy!

9./Egyik leghamisabb dolga azonban a vezetőknek a szeretet megtagadása. Az emberszeretet emlegetése magában senkit sem győz meg. Amikor a szeretet nagy parancsáról beszél a felebarát vonatkozásában a "plésion"-ról, a legközelebbiről beszél. S hamis az a szeretet amelynek a szava a hontentották és koreaiak szenvedéseit siratgatja, de saját véreinek égbekiáltó szenvedéseinek megkiáltására nincs egyetlen szava sem!

10./S véget nem érnek, ha elkezdeném mondani, hogy mennyi hamisság ~~xxxx~~ lepleződnék le már egyszer, ha nyíltan, ha isteni tisztasággal lehetne beszélni a békemozgalomban való részvétel módjáról, ahogy az egyháznak kellene csinálni, ha beszélnék az ige hirdetés és misszió igeellenes monopolizálásáról, aminek következtében másféle hang egyáltalán nem juthat szóhoz az Önökén kívül, mert oly féltékenyen örködnek, hogy az isteni szó világossága keresztül ne törhessen az emberi szövvényen, ha beszélnék a törvény erőszakos félretolásáról, mely embereket és gyülekezeteket tesz tönkre és bomlaszt.

Mindezek olyan gonosz dolgok melyek kihívják Istent a hűtlen, világgá cinkosult egyház ellen. Nem fog sokáig kézni az Ő ítélete!

Miért mondom ezeket a Püspök urnak? Mert mondanom kell! Miért épen Önnek, amikor épen nem egyedül vétkes abban, hogy ily folynak a lavina sodrásával a dolgok. Sőt tudom, hogy mások még abban is bűnösebbek nála, hogy mindjobban összeszövődnek a bonyodalmak. De miért gyűlnek Ön köré ilyen emberek? Megborzad az ember, ha látja az egyházi vezetők köré gyülekező garniturában az intrikának, hizelgésnek, színből kedvesség mögött felágaskodó önző, 20 körömmel és 32 foggal tépő és harapó rabló étvágnak ezt a seregét! Az érvényesülni akarás törtetőinek irtózatot hadát!

Hiszem, azért kell szólanom, mert Isten Önt meg akarja menteni, hogy szakítsa el magát tőlük. Mert Isten a dolgokra már bizonyonnyal kimondta az ítéletet. És Önre is áll ez: aki a dolgokkal, bűnökkel, amik megítéltettek,- azonosul, -az azokra kimondott ítélet alá esik s ki ebben eggyé teszi magát a hamissakkal, a hamisak ítéletével együtt fog elveszni. A hamisság házának, a hamis teologia egyházának eresztékei recsegnek, ropognak, tetejébe már bele is kapott az ítélet tüze! Jajj, jajj azoknak, akik benne ~~xxx~~ maradnak. Püspök Ur, jajj, siessen! Önmaga és veszni tért egyháza üdvéért fusson ki belőle!

S hogy pedig a régibben megszokott baráti "te" helyett a ridegnek látszó "Ön" megszólítást használom: -ne essék zokon. Amikor még úgy beszélünk egymással, az elég régen volt! Másrészt óriási különbség szakadt közénk abban a hatalomban, amit most a mostani világi egyház püspöki méltósága jelent. S ezt a távolságot részemről bizonyos jogosult félelem tölti ki. Nem alázatosság s nem hizelgés akar lenni, amit mondok. Jó most, hogy én a legutolsó és a magyar református papság sorában senki ily nagy távolságból így szóljak, hogy ezzel megkisértessék a püspök hite: megérti-e az isteni szót, amikor könnyű azt a távolság és alacsonyság miatt elvetni. Remélem, nem ezt teszi, hanem meghallja. Mindenképpen ajánlom magamat oltalmába

Budapest, 1953 július hó 16-n.

szegény alázatos szolgáljaként:
*Papp Gábor*⁵⁷⁰

5. FÜGGELÉK

MORVAY ISTVÁN LEVELE A KÜLSŐ-BUDAPESTI
REFORMÁTUS EGYHÁZMEGYE KÖZGYŰLÉSÉNEK, 1955. JÚLIUS 9.
(Ráday Levéltár A/1b 1389/1955, 1–2.)

Nagytiszteletű Egyházmegyei Közgyűlés!

Megfellebbezem, mint az egyházmegye egyik lelkipásztora én mint Kenéz Ferenc budafoki lelkipásztor társamnak egyik ajánlója az esperesi tisztre, a jelen esperesi és egyházmegyei tisztek választásánál működő, szavazatbontó bizottság törvénykönyvünkkel ellentétben lévő és egyházi régi tisztes gyakorlataihoz nem simuló döntéseit.

Jelentem és panaszolom, hogy a szavazatbontó bizottság három világosan érvénytelen szavazatot nem nyilvánított érvénytelennek, sőt érvényesített Hajdu Péter javára.

Érvénytelen Pesterzsébet-Szabótelep szavazólapja és szavazata, mivel határidő után késve érkezett az illetékes esperesi hivatalhoz, amit az esperes hiteles írásos jegyzete tanusít a szavazólap borítékján.

Érvénytelen Budafok szavazata, mivel nem volt rajta az egyházközség pecsétje. A szavazatbontó bizottság a szavazatok felbontása előtt (és ez a jegyzőkönyvből is kitűnik), megegyezett, hogy csak az egyházközség pecsétje az érvényes pecsét a lelkészi hivatal pecsétje nem, ami különben törvénykönyvünkben is világos; ennek ellenére Budafok szavazatát Hajdu Péter javára érvényesítették.

Érvénytelen Külső Kelenföld szavazata, mivel lelkipásztora írásban jelentette, hogy szavazólapja sérült, azon kaparás és átírás látható. Szemennyei Sándor, majd Fekete Sándor lelkészek telefonbeszélgetése után, melyet Szabó Géza lelkészekkel

⁵⁷⁰ kézírással

folytattak érvényesítették e szavazatot is Hajdu Péter javára, holott, hogy itt mi az igazság azt csak egy későbbi vizsgálat dönthetné el, ahol én Szabó Géza dr. lelképásztor társam nekem tett vallomása alapján kész vagyok tanuságot tenni.

Mind ezek az érvénytelen szavazatok eldöntik, hogy Hajdu Péter Péter semmiképpen sem lehet törvényesen megválasztott esperesünk. Erősíti [2] ezt a döntést, hogy Buda a neki tulajdonított öt szavazatával nem szavazott Hajdu Péterre, ezt a budai presbitérium határozata ellen benyújtott fellebezés és a presbiterek nekem személyesen, sőt a lelképásztoroknak előttem és mások előtt tett nyilatkozata, valamint a presbiteri gyűlésről felvett jegyzőkönyv is bizonyítja.

Ha mind ezt tudva még azt is tudja a Nagytiszteletű Egyházmegyei Közgyűlés, hogy a szavazatok felbontása az egyházközségek fellebezése ideje előtt, a fellebeezést elgyávitja, befolyásolja ,akkor nem helyeselheti azt sem, hogy a szavazatbontó bizottság nem fogadta el a bizottság egyik tagjának írásos kérelmét, melyben a hirtelen összehívott szavazatbontók összehívása es a fellebezési határidő előtt történő szavazatbontás ellen tiltakozik.

Végül fellebezeésemet erősítem azzal ,hogy az egy ember jelölése ellen az egyházmegye állítandó esperes személyét illetőleg, tiltakozását bejelentette a Külső Budapesti egyházmegye lelkészértekezletén Pócs Lajos szemeretelepi lelképásztor, a Belső Budapesti lelkészgyűlésen pedig én magam. Jelentem,hogy az új egyházmegye többségét alkotó gyülekezeteket, vagy annak lelképásztorait a többi tisztere vonatkozólag se kérdezték meg, hanem Fekete Sándor, Kéri Sándor és Hajdu Péter állították össze a listát és már kész listát mutattak be Benkő István esperesnek és Kenéz Ferenc lelkésznek. Ezta listát sokszorosítva és elfogadó záradékkal előre ellátva terjesztették a két egyházmegye közgyűlési tagjai elé, világosan értésünkre adva, hogy másra nem lehet szavazni. Ezekután feleslegesnek tartottam ott is bejelenteni, hogy a listát elfogadtam ugyan, de javításokat vagyok kénytelen tenni rajta és ily érteledben új ajánlást teszek.

Ha mind ezután még feltárnam azt a sok megnemengedhető dolgot, amit hajlandó is vagyok feltárni, amelyek a választási harc során estek, akkor Hajdu Péter semmiképpen sem lehet esperesünk törvényesen.

Kérem fellebezeésem elfogadását és ezen, az alapon új választás elrendelését új jelöléssel, közakaratuval egyházunk és népünk javára.

Budapest 1955 július 9.

*Morvay István lelképásztor*⁵⁷¹

⁵⁷¹ kézírással

6. FÜGGELÉK

KÁNTOR ZOLTÁN SZERSZÁMLAKATOS LEVELE
BERECZKY ALBERTHEZ, 1955. DECEMBER 4.
(Ráday Levéltár A/1c 1349/1955)

Főtiszteletü Püspök Ur!

Engedje meg, hogy egy olyan levél olvasására kérjem, melynek témája részben ismeretes Püspök ur előtt, melynek kavargása, zavargása a napi események közé sorolható.

Én kint nevelkedtem a periférián, a Ceglédi uton. Sok nyomorral találkoztam, sok olyan bűnnel, mely családokat bomlasztot szét. Köztük olyan szennyel, amely a régi társadalom kezéhez tapad. Évek kellene ezek eltűnéséhez, évek- hosszú küzdelmes évek, eszmék, emberek, kik a helyes utirányt megszabják, tanítják és élük az emberek között az igazságot.

Gyermek voltam, amikor lekerültem a Külső-Üllői-uti Ref. Egyházhoz, nevezzük nevén a gyermeket: a Valériára. Még most is fülembé cseng Morvay nagytiszteletü ur szava, ahogy Máté 14:22-31 versét magyarázta. A példázatból azt értettem, hogy a Valéria nyomoruságának közepén ez a kis Ref. egyház képezi a csónakot ahol felkiálthat bárki, társadalmi különbség nélkül: Uram tarts meg engem! Egyszer kint volt az ifjuság zöme a Nagytiszteletü urral a telepen evangélizációra hivatgatni. Ugy éreztem, mintha félnék. Belülről remegés fogott el. Emberek vettek körül bennünket. Emberek, kiknek zsebében olyan könnyen nyílik ki a bicska, mint jó pap kezében a Biblia, - Aztán Morvay nagytiszteletü ur teljes erőből rázendített: Jézushoz jöjjetek megfáradtak, igája néktek is nyugodalmat ad! Azok a hetyke, magabiztos emberek hogy lesütötték a fejüket! Némelyek közénk állottak és velünk is maradtak hosszú éveken át. Nem tudom miért éppen ez a jelenet elevenedett meg előttem, s kerül papírra Főtiszteletü ur elé. Az egész ifjuságomat ott éltük le én is, feleségem is a valériai ref. gyülekezetben. Házasságkötésünkkor távol kaptunk lakást és ez szakított el fizikailag a gyülekezettől, de hogy lelkileg ott maradtunk, bizonyítja, hogy mindhárom gyermekemet Morvay nagytiszteletü ur keresztelte és presbitere vagyok ma is a gyülekezetnek. Istentiszteletre is amikor tehetem, egész családommal együtt odamegyek.

A napokban a fényképeim között turkáltam. Kezembe került egy csoportkép 1948 augusztusából. Dunavacsei kép. A szigeten töltött a Külső-Üllői-Uti Ref. Egyház ifjusága egy hetet. A kép szélén Hajdu Péter esperes ur ifju alakja áll, nagy evezőlappal a kezében. Velünk volt és evangélizált küzöttünk. Ha kép nem volna róla, talán ma is azt kellene mondanom: nem igaz!

De sok mindenről, amit ez a levél tartalmaz, azt kellene mondjam, hogy nem igaz. Nem igaz, hogy korán reggel a közösségem volt a valérián. Morvay nagytiszteletü ur tartott imaórát számunkra, és velünk munkábaindulás előtt. Nem igaz, hogy épültem

a bibliaórákon, az istentiszteleteken. Abból sem igaz semmi, hogy a gyermek ifjúvá a vasárnapi iskolából az ifjúsági körbe, onnan a presbitériumba nőtt bele. Ma semmi sem igaz!

Ma olvastam el Morvay nagytiszteletű ur ítéletének indoklását. Ezek után úgy érzem, amit elmondtam eskü alatt a vizsgálóbíró előtt és a zárt tárgyaláson a bíróság előtt, egészen hiábavaló volt. Az egyházmegyei bíróság több ízben leintett amikor mondókámba kezdtem, hogy ezt rajtam kívül elmondták már vagy harmincan. Eszerint kihallgattak jó néhány embert a gyülekezetből. Mégis azt kell hogy érezzem: öt-hat olyan embernek a véleménye akik kezdettől fogva csak a gyülekezet bomlasztására törekedtek sokkal döntőbb, mint a többségé, akik mindvégig hűségesen kintartottak és résztvettek a gyülekezet munkájában. Vagy talán mind a harminc Morvay nagytiszteletű urat vádolta a Valériai egyház hanyatlásáért? Alig hiszem, hiszen ismerem őket és tudom hogy egészen más a véleményük erről.

Közel sem áll hozzám, hogy az egyházmegyei bíróság ítéletét bíráljam, de a lelkiismeret kényszerít és a tények igazolnak. Olyan ez az irat, mintha háborúságot üzentek volna Morvay Istvánnak. Mintha nem is az a megbecsült ember volna, aki Szárszón vagy az ország bármelyik részén prédikált.

Morvay nagytiszteletű urat nagyon sokan szeretik, köztük magam is. Ugy gondolom, hogy ez az állásvesztés nagyon súlyos ítélet. Nagy megütközést keltett bennünk egyszerű dolgozóknak, akiket olyan nagy szeretettel gondozott. S a kis csónak a vihar közepén süllyedni kezd. Vajjon Jézus szól e azonnal: Bizzatok, én vagyok, ne féljete!

Kérem Püspök urat, gondolja át levelem tartalmát, még akkor is, ha a tényen nem lehet változtatni. Hordozza velünk együtt imádságban ennek súlyos terhét.

Egyben bocsánatát kell kérnem, hogy elrabortam idejét, de úgy érzem, szívem megkönnyíti ez hogy leirtam és az a tudat, hogy a közös imádság olyan erő, mely minden válaszfalat és akadályt ledönt.

Jó egészséget, áldást és békességet kíván:

Soroksár, 1955. dec. 4.

*Kántor Zoltán*⁵⁷²
szerszámlakatos

⁵⁷² kézírással

7. FÜGGELÉK –

FEKETE SÁNDOR JELENTÉSE BERECSKY ALBERTNEK
A SZIGETSZENTMIKLÓSI HELYZETRŐL, 1955. NOVEMBER 14.
(RL A/1c 1312/1955)

Főtiszteletü Püspök Ur!

Hivatkozással mai megtisztelő megbizására, az alábbiakban tisztelettel előterjesztem a szigetszentmiklósi lelkipásztorválasztással kapcsolatos javaslataimat, ezt megelőzően megismétlem írásban is az ügy előzményeit.

I.

Szeptember 12-én, a dunamelléki egyházkerület esperesi értekezletén merült fel először a nagyobb nyilvánosság előtt az a terv, hogy Éliás József lelkész a szigetszentmiklósi gyülekezet lelkipásztora lesz. Ekkor Bükki Zsigmond esperes arra való hivatkozással, hogy Szigetszentmiklóson a presbiterek jobboldaliak és volt vitézek, kijelentette, hogy nem fog menni a választás. Pap Géza esperes hasonlóképpen látta a presbitérium beállitottságát és azt mondta, hogy a presbiterek Éliás Józsefet nem fogják megválasztani. Kéri Sándor egyházkerületi tanácsos, Hajdu Péter esperes és magam ezt nem tartottuk egyházilag elfogadható érvnek s azt hangoztattuk, hogy az antiszemitizmus előtt nem lehet tétet és fejet hajtani. Felajánlottuk mindhárman segítségünket Bükki Zsigmond esperesnek, hogy vele együtt mindent megteszünk Éliás József megválasztásának érdekében. Bükki Zsigmond esperes a végén ígéretet tett arra, hogy mindent megtesz a választásért. Nem sokkal ezután Bükki Zsigmond esperes Adorján József nagykőrösi lelkipásztor jelenlétében egy társaságban kijelentette, hogy nem hajlandó az egyházkormányzat jelöltjének érdekében oktroj alatt cselekedni. Közben a pánda gyülekezetben volt lelkipásztorválasztás, ahol az egyházkormányzat jelöltjét, Mező Ferencet meg sem említette s a presbitérium kívánsága ellenére meghívatta az ő jelöltjét, egy másik lelkészt.

Október 20-án ismét esperesi értekezlet volt egyházkerületünkben. Ekkor Főtiszteletü Püspök Ur ismét ismertette a nyugdíjazásokkal kapcsolatos lelkész-elhelyezési tervet, ezen belül Éliás Józsefnek Szigetszentmiklóstra való elhelyezését is s külön megkérdezte Bükki Zsigmond esperestől, hogy rendben van-e így, mire ő seemiféle észrevételt sem tett, hanem helyeselte a tervet.

Közben Kéri Sándor egyházkerületi tanácsossal külön meglátogattuk Bükki Zsigmond esperest s nyomatékosan felhívtuk a figyelmét arra, hogy a nehézségekkel csak úgy birkózhat meg, ha teljes erejével beveti magát a küzdelembe. Felajánlottuk segítségünket, de ő ezt nem tartotta szükségesnek. Bükki Zsigmond esperes megbeszélte Kéri Sándor tanácsossal, hogy november 1-én, kedden tartja meg azt a presbiteri gyűlést, amelyen a lelkipásztori állás megüresedését állapítják meg és intézkedéseket tesznek az állás betöltésére. Amikor e nap délutánján Kéri Sándor tanácsos érdeklődött Bükki Zsigmond esperesnél az ügy állása felől, meglepetéssel

hallotta, hogy Bükki Zsigmond esperes a presbiteri gyűlést az előzetes megbeszélés ellenére nem tartja meg, hanem hozzájárult, hogy ehelyett november 6-án presbiter-választás legyen a gyülekezetben. Kéri Sándor figyelmeztette Bükki Zsigmondot arra, hogy ez helytelen, mire Bükki megígérte, hogy az eredetileg keddre kitűzött presbiteri gyűlést november 4-re, péntekre tüzi ki s a presbiter-választás elmarad. Kári Sándor tanácsos kérésére én magam is felhívtam Bükkit és érdeklődtem nála a szigetszentmiklósi választás felől. Nekem már úgy mondta, hogy először presbitereket kell választani, mert nincsen minden presbiteri hely betöltve. Mikor én erre azt mondtam, hogy ez nem érinti a választást s annyi érvényes szavazata van a presbitériumnak, ahány betöltött presbiteri helye, azt mondtotta, hogy higyjem el, hogy ő jól csinálja a dolgokat és hogy ez esetben is neki lesz igaza. Figyelmeztettem a felelősségére. Finta István konventi főtanácsos is felhívta Bükkit és megkérdezte, hogy van-e szüksége valamilyen segítségre az Éliás-féle választásnál, mert nagyon sok kárt szenvedne az egyház,

ha valamiféle hiba csuszna bele a választásba. Bükki nem kért segítséget. Mint kiderült, a presbiter-választás alkalmából hajszálnyira ugyanazokat választották meg presbitereknek, akik eddig voltak.

Éliás József egyébként október 23-30-ig naponta evangélizált Szigetszentmiklóson, hogy megismerhessék. Nem kapott alkalmat arra, hogy vasárnap délelőtt istentiszteletet tartson. A nyugalmazott lelképásztor, dr. Tóth Pál, nyíltan azt mondtotta, hogy neki minden vágya az, hogy tavaszig ott maradjon Szigetszentmiklóson.

November 8-ra presbiteri gyűlést hívott össze Bükki, amelyen sikertelen volt a meghívásra irányuló kísérlete. Utána Főtiszteletű Püspök Urnak jelentést tett erről a konventen. Amikor engem felhívott Bükki, azt állította, hogy amikor Főtiszteletű Püspök Urnál a jelentését megtette, Péter püspök ur megvizsgálta őt, hogy nem olyan nagy baj az egész. Éliás Józsefnek már úgy mondta, hogy én vigasztaltam meg őt ugyanezzel s másoknak pedig azt mondtotta, hogy Főtiszteletű Püspök Ur vigasztalta meg őt kudarcában. November 10-én, csütörtökön délelőtt Kéri Sándorral együtt beszélgettünk Bükkiel. Felajánlottuk segítségünket, de ő azt állította, hogy nincs rá szükség. Kérésünkre Éliás József még egyszer kiment a gyülekezetbe az egy-hetes evangélicáció után újbóli bemutatkozásra. November 13-án volt a presbiteri gyűlés, amelyre a presbiterek már írásbeli nyilatkozatot készítettek. Ebben három presbiter kivételével mindnyájan írásban kijelentették, hogy Éliás Józsefet semmiképpen sem kívánják lelképásztorul. Az előző nap /november 12./ esti megbeszélésen nyíltan hangoztatták némelyek a presbiterek közül, hogy a baj az, hogy Éliás zsidó származású.

II.

A szigetszentmiklósi gyülekezet lélekszáma több, mint 3700. Templomát teljesen felrobbantották a németek. A templomépítés terén tíz év alatt semmi sem történt, amikor ugyanezen idő alatt templomok százai épültek újjá az országban és sok új templom is épült. Az istentiszteletek elnéptelenedtek, az egyházköziség anyagi bevételei rohamosan csökkennek. A szekták minden fajtája burjánzik, a presbitérium teljesen kiskoru, járatlan az egyházi dolgokban s meg van fertőzve az

antiszemizmus és a vele rokon politikai érzelmektől. Kivánatos lenne, hogy az egyházközséget ez okok alapján az egyházmegyei közgyűlés határozatával az egyházkerületi közgyűlés átmenetileg missziói egyházközséggé szervezze át. Ezzel kapcsolatban ugyanis az 1933. évi I. egyházi tc. 18. §.-a a következőképpen rendelkezik: "minden változás, valamint új egyházközség felállítása, vagy megszüntetése tárgyában akár az érdekelt egyháztagok kezdeményezésére, akár anélkül, az országos törvények figyelembevételével az egyházmegyei közgyűlés határoz az egyházkerületi közgyűlés jóváhagyása mellett."

III.

Az egyházmegyei elnökség a missziói lelkész kinevezéséig Éliás József lelkészt alkalmazná helyettes lelkészül a szigetszentmiklósi egyházközségben.

Tisztelettel kérem Főtiszteletű Püspök Urat, szíveskedjék fenti javaslataimat mérlegelés tárgyává tenni annál is inkább, mert az egyházkormányzatnak a szigetszentmiklósi ügyben tanusított erőteljes és határozott magatartása véleményem szerint jó hatást fog kiváltani az egyházközség, az egyházmegye, sőt egész egyházunk nevelő munkájára.

Fogadja Főtiszteletű Püspök Ur őszinte tiszteletem és nagybecsülésem nyilvánítását.

Budapest, 1955. november 14.

Főtiszteletű

Dr. BERECSKY ALBERT püspök urnak

*Fekete Sándor*⁵⁷³
/Fekete Sándor/
esperes

B u d a p e s t .

⁵⁷³ kézírással

8. FÜGGELÉK

BERECZKY ALBERT BESZÉDE FEKETE SÁNDOR ÁTHELYEZÉSÉRŐL
A BUDAPEST-ÉSZAKI REFORMÁTUS EGYHÁZMEGYE LELKÉSZEINEK,
1956. JÚNIUS 8.

(Halasi Gábor feljegyzése, Ráday Levéltár A/1e 9/1958, 1–8)

Budapest-északi egyházmegye lelkipásztorainak értekezlete a püspöki hivatalban.
1956. június 8. péntek, délelőtt 10 ó.

BERECZKY ALBERT PÜSPÖK BESZÉDE.

Kedves Barátaim! Legelőször engedjétek meg, hogy megköszönjem, hogy szivesek voltatok eljönni erre az értekezletre. Biztosan mindnyájakat nagyon komolyan foglalkoztattak azok az események, amelyek egyházi életünk újabb időszakában történtek. Ha nem úgy alakult volna az ezeknek az eseményeknek az ideje, hogy nekem pontosan akkor kellett Svájcba elutaznom, amikor a presbitériumokban a döntések megtörténtek, akkor természetesen első dolgom lett volna az, hogy benneteket összehívjalak és tájékoztassalak. Azonban pontosan úgy történt, hogy vasárnap lesz két hete történt meg a lelkési állásokra vonatkozó presbiteri gyűlési határozat a cserére nézve, és hétfőn nekem még kellett tartanom a négy protestáns egyház elnökségeivel egy értekezletet a konventen, ahol a Központi Bizottság előkészítésének az egész problematikáját úgy végig kellett tárgyalnom, hogy kedden reggel elutazván, magammal vihessem az egész anyagot. Tehát fizikai lehetetlenség volt az, hogy összejöjjen veletek. Viszont már akkor meghagytam hogy, 6-án megérkezvén, 7-én elintézem a legfontosabb teendőimet és utána az első alkalmat nem pihenésre szánom, hanem megadom számotokra azt a tájékoztatást, ami megillet benneteket.

Azzal kezdem, hogy svájci utazásom során, - amely Svájc területén belül is kitett 1400-1500 km-t, - egyik igen nagy élményem volt, hogy Barth Károllyal egy délutánt együtt tölthettem és vele megbeszélhettem a mi egyházunkat érintő kérdéseket. Az ő irántunk való igen nagy és igen komoly szeretetét, sokszor aggódó szeretetét alkalmunk volt tapasztalni és ennek a beszélgetésünknek azt a részét mindjárt itt elmondom, ami szerintem a világos bevezetése és megalapozása annak hogy jól értsétek azt, ami történik,

Amikor Barth Károllyal beszéltem, azt mondtam neki, hogy mióta Isten beállított abba a felelős szolgálatba, amiben vagyok, egészen világos előttem két alapvető teológiai tétel. Az egyik az, hogy az én szolgálatomnak és mindazok szolgálatának, akik velem együtt a magyar református egyházban valamilyen őrállói tisztet hordoznak, a döntő szempontja az, hogy minden tiérettetek van, amit úgy kell érteni, hogy minden a gyülekezetekért van. Ezt itt nem részletezem. Annyit

életét, - amelynek tagjai a mi gyülekezeteink tagjai is, - se az egyik, se a másik szempontot nem szolgálja. Nem akarom nektek elmondani azt, hogy milyen konkrét tényekben mutatkozott meg az a magatartás, amelyik az én meggyőződésem szerint hova-tovább tarthatatlanná tette a hatalmaskodásnak - nevezzük a nevén - azt a magatartását, amelyiknek a következményeit én már kezdtem abban látni, hogy sorban jöttek hozzám ebből a társaságból emberek, egész komoly belső keserőségekkel.

Nem megyek vissza oda, csak éppen megemlítem, hogy a legutolsó egyházkerületi közgyűlés alkalmából megtörtént az a teljesen szokatlan eset hogy egy olyan esperesi és gondnoki értekezleten, ahol kb. 30 létszámú társaság volt jelen, egészen minősíthetetlen támadást intézett egyik esperestársa ellen, annyira, hogy az esperestársa ott, a gyűlése felállt és bejelentette, hogy ő lemond az esperességről. Nagynehezen azután elsimitottuk a dolgot.

Ennek ellenére a következő napon, a missziói és a diakóniai bizottság ülésén egy ugyanilyen támadás történt az egyházkerületi diakóniai előadónak a személyével kapcsolatban. Ezek után az esetek után már meg kellett mondanom Fekete Sándor barátunknak azt, hogy ha ő velem való megbeszélés nélkül - ami a lojalitás és együttműködés elemi előfeltétele - ilyenfajta támadásokat csinál, akkor ennek az lehet csak a vége, hogy én nyilvánosan fogom úgy kiteríteni, hogy nem fogja tudni összeszedni magát.

Ezután következett egy olyan eset, ami rendkívül felháborított és elkésérített - és örülök, hogy Pap László főjegyző ur szabaddá tudta tenni magát és itt lehet közöttünk. A missziói felügyelő bizottság ülése előtt, már gyülekezvén a résztvevők, közöttük Bodonhelyi József barátunknak, - aki tagja ennek a bizottságnak, - kijelentéseket tett arra nézve, hogy ha így folynak a dolgok tovább - ez az ő enyhe fogalmazása, - ha így folynak a dolgok tovább a teológián, akkor nem lehet csodálkozni azon, hogy a budapesti teológia meg fog szünni. Ugyanannyira hogy a lelkészképesítő vizsgákra Győry püspök ur azzal jött fel hozzám hogy Pápán hallotta, hogy meg fog szünni a budapesti teológiai akadémi[a.] [3] /A legsúlyosabb csalódás volna számomra, ha azokból, amiket én most itt nektek elmondok nyíltan és őszintén, mivel velem együtt hordozzátok a felelősséget azért az egyházmegyéért, amelynek én is egyik lelképásztora vagyok, ha ezekből azoknak az embereknek a kíváncsiságát kielégítő anyagot próbálnátok csinálni, akiknek "viszket a fülük." De titeket én köteles vagyok tájékoztatni arról, hogy nem úgy derült égből jött a villámcsapás, - és nem is a huszadik kongresszus hozta létre Mert nyugodtan merem vallani, hogy anélkül is pontosan ide jutottunk volna el azon az uton, amelyiken Fekete Sándor barátunk járt./

Amikor én elővettem őt, hogy hogyan lehet ekkora felelőtlenséggel nyilatkozni egy olyan pozícióban lévő embernek, mint ő, akinek a szava természetes, hogy súlyos, és természetes, hogy nagy következményekkel jár, és megmérgeti az egész

légkört, - az volt a sajnálatos folytatása hogy miután ezeket az intelmeket elfogadta, utána Bodonhelyit szigoruan felelősségre vonta, hogy hogyan merete Bodonhelyi nekem, a püspöknek elmondani ezeket.

Ilyenfajta események tömörültek össze különös módon sorozatosan, -amint mondtam nektek,- a decemberi egyházkerületi közgyűlés előtt A sok közül még egyet megemlítek és aztán az utolsó[t] mondom, amelyikkel a pohár betelt. A konventen az egyik konventi főtanácsos, - aki most egyelőre tartós szabadságon van, - Finta István, összehívott egy nagyszabású missziói értekezletet, konventi, kerületi missziói előadókat, felügyelő bizottsági elnököket, stb., ahol szintén a teológiai professzorok ellen történt egy olyan súlyos támadás az ő részéről, ami miatt én egy többórás beszélgetésre ültem le vele. Elmondtam azt, hogy az lehet, hogy valakinek a teológiai tanárokkal kapcsolatban, - plána egy budapesti esperesnek, aki egyuttal a lelkészképesítő bizottság tagja is, - van kifogása, bírálata, az is lehet, hogy ezt elmondja nekem, mint aki közvetlen felügyelő hatósága vagyok a teológiának, vagy elmeg[ly] a tanárokhöz, vagy a tanári karhoz és elmondja nekik, de az nem lehet, hogy egy olyan grémium előtt, amelynek semmi köze sincs az ügyhöz, hangozzék el egy ilyen kijelentés. Az ekkori beszélgetésem különös ~~xxxxxx~~ mértékben fontos a számomra, mert elhihetitek, hogy nem könnyű lelkiismereti küzdelmek során jutottam el arra a döntésre, amire eljutottam Azért fontos ez, mert ez után órákat beszélgettem vele arról, hogyha valaki sorozatosan mondja a fegyelmezetlen magatartásnak, a fegyelmezetlen indulat-kitöréseknek, vagy a mai ígéretekre gondolatok, ama bizonyos önös magatartásnak a szavait, amelyek az önmagam érvényesítését tartja mindig elsőrendű dolognak, ez csak annak a következménye lehet, hogy az illető kiesett az ige és a Szentlélek fegyelmező hatása alól. Ilyenfajta fegyelmezetlen magatartás nagyon enyhe kifejezés, de ha komolyan veszitek, szigorú lehet, mert a fegyelmezetlen magatartás nagy[on] szigorú kifejezés. Mindig csak onnan táplálkozhatik, hogyha valaki nem áll naponta az ige áldó intése és fegyelmezése és az Szentlélek áldó fegyelme alatt.

Ez után történt az az eset, amiről azt mondtam, hogy e sorozat után végső döntésre kényszerített. T.i.a segédlelkészét egy megbízó levéllel elküldte Kajászóra, ahol Czanik Béla barátunk a lelkész, hogy ott egy bizonyos családnak visszamenőleg kutassa fel az őseit, ✕ - azz[al] az utasítással, hogyha Czanik Béla nincs véletlenül otthon, akkor a távollétében hívassa oda esetleg a kurátorokat és maga csinálja meg a munkát. Ez a szerencsétlen segédlelkész ezt meg is csinálta. Czanik Béla valóban nem volt otthon, a takarító asszonnal kinyitotta a lakást, a régi anyakönyveket Czanik Béla a hálószobája szekrényében tartotta, azt is kinyitotta. A kurátorokat később előkerítették, s azok - Fekete Sándor esperes megbízó levele nagy dolog, - asszisztáltak is neki. A segédlelkész aztán ott egy csomó anyakönyvi űrlapot birtokába vett és megcsinálta a feljegyzéseket. Erre Czanik Béla január 30-án irt egy baráti levelet Fekete Sándornak, amiben igen barátságosan kifejezte felháborodását afelett, hogy a segédlelkész mit csinált, és ké[t] [4] kívánságot fejezett ki. Az egyik az, hogy mivel a takarító asszonyát azonnal elbocsátotta, - és megjegyzi, hogy e

faluban milyen hire van neki, hogy megjelenik autón egy ur és az a lakását végigmotozza, - kéri, hogy a 150.- Ft. felmondási díjat térítse meg, és a segédlelkéskzt szigoruan dorgálja meg.

Erre a levélre nem érkezett két hétig válasz. Akkor Czanik Béla az esperesen keresztül hivatalos levelet irt. Erre Radics József is ir egy baráti levelet, és ő is nagyon kéri, hogy intézze el ezt az ügyet. Erre Kéri Sándor eldugja az aktát előlem két hétig és nem mutatja be, de telefonál Fekete Sándornak, hogy válaszoljon Czanik Bélának. Végül február 27-én mit tehet mást, prezentálja nekem az ügyet, mire én kiadom az egyszerű utasítást, hogy illetékes esperes, azonnali jelentéstétel. És amikor én, közbejött betegségem és mátraházi üdülésem után május 2-án a hivatalt átveszem, akkor kiderül, hogy addig válasz sem érkezett. Nos, hát ez az, ami azt mutatta, hogy itt tovább beszélgetni nem lehet.

Se intelem, se rábeszélés, se egyéb, - így tovább nem megy. Hanem ez egyetlen, amit ilyenkor a legszelidebb és a keresztény reménységnek e soha fel nem adható álláspontja szerint csinálni lehet, hogy az egyházkerületi bíróság elnökségi írásbeli megintésben részesítette. Amivel magától értetődően együtt jár, hogy az egyházkerületi bíróság büntetésével megterhelve, nem lehet a Budapest-északi egyházmegye esperese. Nos, a tények sorozata összefoglalásban és nagyon őszintén eddig ennyi.

Most a megoldás problémája. Nem magától értetődő és nem egyszerű dolog egy ember számára megoldást találni, akinek kétségtelenül sok ajándéka van, akiben kétségtelenül igen-igen sok jót adott az Isten, és aki - az sem kétségtelen - közben ilyen romlásba jutott bele. Sokat kellett meditálni azon, hogy mi legyen a megoldás. Mert a legegyszerűbb lett volna a fegyelmi és a bíróság. De maradt, mint egyetlen jó megoldás, az írásbeli intés, - s azt hiszem, hogy elég szokatlan, hogy egy esperest az egyházkerületi bíróság megintett volna, és pedig ilyen súlyos indokolással. Az következett tehát, hogy egy olyan megoldást keressünk, amelyikkel jól meg lehet oldani azt az igen~~x~~ jelentős munkakört, amit Fekete Sándor betöltött, és ami ugyanakkor lehetőséget nyújt Fekete Sándor számára egy becsületes ujrakezdésre.

Mert - ismétlem - ~~xxx~~ arról nincs szó, hogy a magyar református egyházban valamilyen irányváltozás következett volna be. Mert ha 'irány' ról szó van, akkor azt - minden hivatkozás nélkül mondom, - nem ő képviselte, hanem én képviseltem, és én még a helyemen vagyok. És amíg az Isten a helyemen tart, addig afelől semmi kétségetek sem lehet, hogy nem arról van szó, hogy most kitérünk esetleg egy olyan irányba, amelybe némelyek szeretnének. Nagyon kérlek benneteket, hogy ilyen gondolatoktól, tisztogassátok meg azokat, akiknek ilyen gondolataik vannak. Mert itt egy olyan belső egyházfegyelem gyakoroltatik nagyon irgalmas formában, aminek a világon semmi köze sincs például a politikai kérdésekhez. Mert én nagyjában és egészében a Fekete Sándor politikai állásfoglalásaival teljesen egyetértek. Azonban látok egy ilyen komoly különbséget. Azt, amit a lelegején elmondtam nektek. Hogy amit csinálunk, azt a gyülekezetekért, az Isten igéjéért csináljuk, és azért, hogy az

nagyarányu átalakulás, ami a mi hazánkban végbe megye[n], minél kevesebb ellenállással és minél kevesebb szenvedéssel menjen végbe. Mondhatnám így a három b-s cikkemből, hogy: becsületesen kell csinálni. Nem lehet megengedni magunknak semmit, ami ellenkezik az egyház emberének e szolgálatától, se hatalmaskodást, se önérvényesítést, se hazugságot, se semmi olyat, ami a szolgálatunk szidalmaztatásához vezetne.

Igy született nem kis töprengés között a megoldás-keresésben az a megoldás, amelynek egy része titeket rendkívül közelről érint. És én szeretném ebben elmondani véleményemet, tanácsomat és kérésemet. [5] A éegsimább, a legegyszerűbb, a legemberségesebb megoldás az, hogy Szamosközi Istvánnal, a pécsi lelkipásztorral cserél Fekete Sándor, a Budapest-Gorkij-fasori lelkipásztor. Ez már meg is történt, a két presbitérium határozata a létrejött, mindkettőt az egyházmegyéi elnökségek jóváhagyták. És ezzel ez végérvényes. Az egyházi törvények szerint ebből az következik, hogy az I.t.c.-nek a 90-91. §-a szerint megszűnik az egyházi tisztségviselése annak, akim lelkészi minőségében, stb.... Ennek következtében, ha megvárjuk - a forma kedvéért meg kell várunk - a két presbitéri határozat keltétől kezdődően a 15 napot, akkor hétfőn Fekete Sándor végérvényesen megszűnt, lemondás nélkül is - mivel nem lelkipásztor ebben az egyházmegyében - az esperes lenni, és ugyanakkor Szamosközi István megszűnt pécsi lelkipásztor lenni, illetve mindketten már pécsi, illetve fasori lelkipásztorokká lettek.

És most szeretném még egyszer hangsúlyozni, hogy én elmondottam nektek azokat az eseteket, amelyekben világosan láthatjátok, hogy ő a magatartásával létrehozott egy számára tarthatatlan állapotot. A második: ebben pedig semmiféle politikai Hinterlandot senki ne keressen, se pro, se kontra. Ez az egyház belső ügye, és hangsúlyozhatom előttetek, hogy a legilletékesebbek ezt így ~~is~~ minősítették. Ez az egyház belső ügye s ez egyház intézi el. Nem hiszem, hogy itt különöset részletezésre van szükség, hogy mit értünk ez alatt. Ez a nyilatkozat illetékes helyen elhangzott. Ennek a nyilatkozatnak az értelmében tehát nem kell tovább kombinálgatni. Az én viszonyom nem romlott meg ez Állami Egyházügyi Hivatallal, én nem váltam politikailag gyanússá. Szóval itt egyszerűen arról van szó, hogy aki ezeket csinálja, - utoljára ezt a kajászói esetet, - azt senki nem minősítheti másnak, mint az egyház belső fegyelmezési ügyének.

Ebből ez is következik, ~~xxxx~~ hogy tehát senki ne ábrándozzon arról, hogy Fekete Sándor elment, és most nem tudom, mi jön. Valami igen komoly változás a ti számotokra azt hiszem, mégis jön. T.i. én nem egyötökkel beszéltem, akik hozzám jöttek és azt mondták, hogy nagyon merik a szájukat kinyitni. Ezt pedig az egyházban nem lehet így csinálni. És én nagyon szeretném, ha megkaphatnám tőletek azt a bizalmat, hogy nyissátok ki előttem a szájatokat. Mondhat valaki bolondot is, - hadd mondja. Mert megfélemlítéssel nem lehet egyházat kormányozni. Ellenben azért xxx ehhez ajánlom azt az ígét is, hogy: te pedig félj!.. De na attól, hogy én mit csinálok, hanem a te Uradtól, hogy abban, amiben a mi magyar református egyházunk igen komoly küzdelmek, harcok között gyülekezetek javára és épülésére a maga

szolgálatát végzi, ebbe[n] pedig állhatatosan helyt kell állni. És ezt azért hangsúlyozom ki, mert egy dolog volna számunkra a legkeserveesebb: ha volnának olyanok, különösen a lelkipásztorok között, akik egy rossz, egy nem keresztyén magatartással az Aesopousi mese szerint a szamarat utánozva belerugdosnának az oroszlánba, akár egy olyan rossz konzekvencia levonásával, hogy na, mostantól kezdve aztán egy olyan új lehetőséget nyertünk, hogy eddig fegyelmezett bennünket egy keménykezű ember, aki megfélemlített, mostantól kezdve viszont ez nincs, bebizonyítjuk, hogy milyen kár volt elvinni Fekete Sándort. Ne bizonyítsátok be, hogy kár volt elvinni Fekete Sándort az esperességből! Ezt nem ok nélkül mondom, emberek vagyunk. Az emberekben oly sokféleképpen ébredt fel ez az önös ösztön, hogy én azért nevezek néven egy pár ilyen kísértést, hogy nagyon becsületesen nézzünk mindnyájan szembe vele és szálljunk nyomban szembe vel[e.]

Ami Fekete Sándor személyét, szolgálatát és jövőjét illeti, arról szeretnék most néhány szót szólni. Én a következőket mondtam neki, - és ezt most előtetek azért mondom el, hogy az imádságaitokban segítsétek, hogy a jó jőjjön ki belőle, mert az Isten ezt megteheti. Azt mondtam neki, hogy: az, ami most veled történik, az én belső és sok tusakodás után megérlelődött meggyőződéseim szerint Istennek fegyelmezése. Minden tőled ~~xxx~~ függ. Ha egy szerény, de nagyon megbecsülni ~~x~~ [6] való helyen, egy nem nagy, de egy szép gyülekezetnek a lelkipásztorságában becsületesen és hűségesen végzed a szolgálatodat, akkor én két-három hónap múlva egy egész napra leülök veled, hogy beszéljek veled arról, hogyan jutottál te odáig, hogy ilyen súlyos fegyelmezetlenséget és hibákat ~~xxxxxxx~~ követhetél el, és ilyen konzekvenciákat kellett érette elhordoznod. De intézkedések nélkül már nem tárgyalok veled. Intézkedések és azok alázatos elfogadása után teljes szívvvel kész vagyok veled beszélni arról, hogy milyen nagy dolog egy gyülekezet lelkipásztornak lenni. És én őszinte szívvvel mondhatom nektek, hogy a mi egyházi törvényeinkben kevés olyan jó rendelkezés van, mint az, hogy a püspöknek lelkipásztornak kell lennie, hogy gyülekezetben kell élnie, ígét kell hirdetnie, és pedig úgy, hogy felelősen hirdeti, nem úgy, hogy belopózkodik; hogy az igehirdetésének a rezonanciáját megkapja, - ez egy olyan óriási dolog, hogy alapjában véve ennél nagyobb tiszttség nincs. A többi alapjában teher, a gyülekezetért vállalt teher. De az áldásnak a forrása a gyülekezet. Nemcsak minden a gyülekezetért van, hanem a lelkipásztorok számára is a gyülekezet adja az erőt, a vigasztalásokat, a bátorításokat. Onnan él. Én tehát ezt ő előtte nyitva hagytam és nyitva is hagyom. Tőle függ. Kétségtelen, hogy az ő e világ szerinti nézése szerint nem más ez, mint egy nagyon magas polcra, nagy befolyásból, nagy hatalomból egy olyan helyzetbe jutni, mint amiben ti vagytok, és még ráadásul nem is Budapesten, hanem elég messze Budapesttől. És én mégis azt mondom, hogy benne az Isten irgalmasságának egy áldott ajándékát kellene felismernie, és én e pillanatban többet nem is tudok mondani, csak azt, hogy remélem, hogy felismeri.

Most pedig térjünk rá a dolognak a másik felére. Amikor Szamosközi István lekerült Baranyába, Pécsre lelkipásztornak, én boldog voltam, hogy kikerült Budapest körzetéből. És volt egy idő, amikor felém irányuló kísérletek történtek arra

vonatközlő, hogy a Szamosközi Pistát fel szabad-e hozni. Én
~~xxxxxxxxxxxxxxxxxxxx~~ ennek mereven ellene álltam. Semmi körülmények között
 nem engedtem meg. Az első esetben a legelősebben visszautasítottam a gondolatát is
 annak, hogy felőjjön Fekete Sándor mellé. És ugyanilyen meggyőződéssel merem
 mondani azt, hogy kicserélni a kettőt, azt igen. És azt hiszem, hogy ezt megértitek
 nagyon könnyen.

Szamosközi Istvánnal kapcsolatosan van egy olyan probléma, ami nemcsak az
 egyházmegye problémája, hanem általában a református egyházé: az Ut. Az Ut egy
 ember kezében volt, és szellemi és anyagi értékei fölött egy ember rendelkezett
 szabadon. Ezt megszüntettük. Szamosközi István úgy szerkesztője az Utnak, hogy az
 Ut szellemi és anyagi irányítása egy többtagu szerkesztő bizottság kezében van. Nem
 úgy persze, hogy a szerkesztő ne szerkeszthessen, hanem úgy, ahogy a mi
 egyházunkban igazán nem új felfedezés, ha a kollektív munkáról beszélünk, hogy egy
 ötagu szerkesztő bizottság hetenkénti munkával részben a megjelent számot bírálja,
 vizsgálja át, részben a következő számot tervezi el, készíti elő, stb. Jelenlévők közül
 ketten tagjai: Domján János és Kéri Sándor. Ezenkívül tagjai még: Hajdu Péter, Pap
 Géza és Kádár Imre. Tehát ez az ötagu szerkesztő bizottság az, amely a belső
 felelősséget hordozza, de nem úgy, hogy a felelős szerkesztőnek a teljes felelősségét
~~xxxxxxx~~ ez csökkentené. Az a jó benyomáson van erről a bizottságról, hogy a munka
 így menni fog. És amikor ez a bizottság szükségesnek látja, kiegészítheti magát.

Szamosközi Istvánról szeretnék most nektek szólni. Talán megengedi Pap László,
 hogy elmondjam őszintén azt, hogy amikor mi ketten beszélünk az egész
 problémáról még mielőtt az intézkedések történtek volna, próbáltuk mérlegelni a
 lehetőségeket s érdekes módon mindkettőnkben Szamosközi István személye
~~xxxxxxxx~~ volt az egyező véleményünk. Éspedig azért, mert közvetlen
 tapasztalataink voltak és vannak [7] Szamosközi Istvánnak a pécsi lelkipásztori
 szolgálatáról és közvetlen tapasztalataink vannak arról, hogy ő, aránylag rövid idő
 alatt elérte azt Baranyában a nagyon meleg szívével, a lelkipásztor-társai iránti
 szeretetével, hogy úgy a szívükbe fogadták őt, hogy amikor Nagy Ákosnak a
 nyugdíjazása megtörtént és ott voltam, Nagy Ákos mondotta el igen kedves és meleg
 szavakkal azt, hogy hála Istennek, nincs problémájuk az esperes személyére nézve,
 mert ebben aztán ő közöttük egyetlen ember sincs, aki másra gondolna, mint
 Szamosközi Istvánra. Kovácsi Józsa tréfált azzal, hogy: ha püspök ur ezért jött volna,
 akkor kár volt a fáradtságért.

Én olyan esperesek szolgálatát kell, hogy nagy figyelemmel kísérem, akik ujak
 ebben a szolgálatban. Szamosközi Pistát is különös gonddal figyeltem, meghívtam
 többször magamhoz és beszéltem vele és lelkészekkel is érintkezésbe kerültem, hogy
 lássam, hogy hogyan szolgál. És én most erről akarok előttem bizonyosságot tenni.
 Éspedig egészen konkrét esetek formájában. Mert ez a legegyszerűbb. Amikor
 esperes lett, elindult részt venni a lelkészkörök munkájában. Elmondotta nekem,
 hogy az első élménye az volt, hogy az egyik baranyai lelkészkörben a bevezető

áhitatot tartó lelkipásztor azzal kezdte az áhitatot, hogy: bizonyára mindnyájan ismeritek Dövényi Nagy Lajosnak azt a híres könyvét, hogy Tarnopolból ~~xxxxxxxx~~ jöttem... Ez volt a kiindulási pontja. Szamosközi István elmondotta nekem, hogy ő elkezdett magában imádkozni, hogy Uram, Isten, csak most adj türelmet és békességet, hogy neki ne szaladjak. És az történt, hogy a végén azt mondotta az áhitat vezetőjének, hogy szeretne vele beszélgetni és kéri, hogy jöjjön be hozzá egy félnapra Pécsre és beszélgessenek erről. Az utiköltségét megfizeti. Ennél többet nem is akar mondani. Az ember bement hozzá egy félnapra, elbeszélgettek és a következő hónapban a lelkész- körben mindjárt szót kért és azt mondotta, hogy hát ő borzasztóan megszegyenült, sok mindent megértett, amit az esperese elmagyarázott, és miután elmondotta, hogy mi mindent magyarázott el neki, odafordult Szamosközi Pítához és azt kérdezte, hogy: esperes ur, elég lesz?... Mire azt mondta Pista: én nem kértem tőled, azt mondasz, amit akarsz... Nekem ez nagyon jól esett. És azt hiszem, tudjátok, miért mondtam el. Szamosközi Pista megszerette a lelkipásztorokat és ők is megszerették. Tud velük közösséget gyakorolni, tud a barátjuk lenni. Megvallom, hogy engem mindig az események, a tények érdekelték. Én csak akkor hiszek a keresztyénségünkben, ha látok valamit belőle. Az esperesi beiktatása előtt ott voltam szállva a feleséggel és reggel, ahogy kimegyek, az előszobán át látom, ahogy egy igénytelen foltos ruhában, köténnyel maga előtt, viszi a vödröt és eteti a disznót. Az a családi élet, amit náluk láttam, nagyon mélyen presszionált. A felesége sir, hogy ne menjenek el Pécsről. A pécsiek is sírnak.

Amikor én őt felhívtam és ezt az eseményt elmondottam neki, azt mondotta, hogy ő tudja, hogy én nem az ő érzelmeire vagyok kíváncsi, de ne haragudjak, ki kell fejeznie, hogy tele van fájdalommal. Azt mondtam neki, hogy :nem is becsülnék másképpen. Utána, amikor az egész csere problémáját tárgyaltuk, elmondotta azt, hogy mi mindenféle aggodalom van benne, és a végén megállapodtunk abban, hogy a legnehezebb probléma a pécsi presbitérium lesz. És még inkább meg fogja nehezíteni a dolgot azon túl, hogy szeretik, az, hogy a főgondnok, Kiss Zoltán, Kiss Rolandnak az öccse, egy nyugalmazott tanár, egy súlyos konfliktuson ment keresztül éppen Fekete Sándorral, annyira, hogy itt, a kerületi közgyűlés előtti napokban mondotta el, hogy az történt vele, hogy becsületsértésért be akarta perelni Fekete Sándort, mivel bizonyos goromba kifejezésekről volt szó. Elment egy katolikus ügyvéd barátjához, előadta a szándékát, mire az azt mondotta, hogy: Zoltán bátyám, én úgy tudtam, hogy te keresztyén ember vagy. Mire elszégyelte magát.

Most egy komoly probléma volt, hogy hogyan fogadják őt Pécsen. [8] Engem is kissé aggasztott, hogy hogyan fogadják. Megegyeztünk hát Szamosközi Istvánnal. hogy a presbitéri gyűlés előtti pénteken este felhív engem és elmondja, hogy mire ment a főgondnokával. És akkor a következőket mondotta el nekem: Kiss Zoltán azt mondotta neki, hogy: nézd, Pista, arról kár is beszélni, hogy téged sajnálunk. Azt is mondhatnám, én annyira szeretem Bercit s annyira bizom benne, hogy azon az alapon, hogy ő ajánlja ezt a cserét, elfogadom. De te tudod, hogy nekem nagy konfliktusaim voltak Fekete Sándorral. De azért én nem azt mondom, hogy bizom

Berciben, hanem azt, hogy bizom Istenben. És hogyha az Ur Isten úgy rendel, hogy idejön Fekete Sándor, akkor baráti kezemet nyujtom felé. És ez Szamosközi Pista szolgálata mellett sem utolsó | bizonyosság.

Ezzel én azt, amit el kellett mondanom, elmondottam.

.....

Halasi Gábor gorkij-fasori lelki-
pásztortól átvettem 1956. június 15-én.
Kéri Sándor s.k.

A másolat hitelűl;
Budapest, 1956. július 6.

[kézirásos aláírás]
Kéri Sándor
egyházkerületi tanácsos
[Dunamelléki Református Egyházkerület pecsétje]

9. FÜGGELÉK

FEKETE SÁNDOR NYILATKOZATA
A BARANYAI REFORMÁTUS EGYHÁZMEGYE BÍRÓSÁGÁNAK,
1956. SZEPTEMBER 25.
(Ráday Levéltár A/1e 9/1958, 1–2)

Magyar Rádió

Budapest, 1956. szeptember 25-én
VIII. Bródy Sándor utca 7 Telefon: 338-330, 339-330

Nagytszeteletü
Baranya Egyházmegyei BiróságnaK
Pécs

Nagytszeteletü Egyházmegyei Biróság!

Az Ad 258/1956.szám alatt kelt ügyészi vádiratot kézhezvettem. Ezt a mellékelt vétívvel tisztelettel igazolom. A felszólítás értelmében a vádiratra - törvényes határidőn belül - röviden az alábbi nyilatkozatot teszem:

1. Az a bizalom, amelyet a Nagytszeteletü Egyházmegyei Biróság iránt érzek, felbátorit arra, hogy kifejezésre juttassam az ügyészi vádirattal kapcsolatos aggodalmaimat. Aggodalommal tölt el ugyanis az a tény, hogy az ügyészi vádirat - mind tartalmilag, mind formailag - az egyházi törvényekben és általában az egyháziasságban való járatlanságról és nagyfoku felületességről tesz tanuságot. Meggyőződéseem szerint a magyar református egyház méltósága kizárja, hogy amikor egy olyan ember sorsáról van szó aki mint budapesti esperes, mint zsinati tanácsstag,

mint egyházi szerkesztő, mint az általános közéletben is bizonyos szerény szerepet játszó egyéniség majd két évtizedet töltött el lelkészi szolgálatban s jelenleg a Magyar Rádió felelős munkatársa, - akkor a minimális egyházjogi hozzáértést is nélkülöző vádiratot szerkesszen ellene az egyházmegye ügyésze. Már maga a vádirat címzése: "A Baranyamegyei Református Egyházmegye..." - arra vall, hogy az ügyész még a nevét sem tudja pontosan annak az egyházmegyének, melynek: felelős tisztségviselőjévé választották. A szóbanforgó egyházmegye neve: ✖ - mint ezt az egyházi lapok egyszerű olvasói is tudják - Baranyai Református Egyházmegye.

Ugyanilyen egyháziatlan nemtörődömséget árul el az is, hogy amikor a vádirat I.pontja - közelebről ugyan nem részletezett - kizárólag az egyházkerület püspökének, nem a bíróság részére hanem egészen intern jellegű tájékoztatására hivatkozva, magtartásomról azt állítja, hogy elkövettem az 1933:VI.t.c. A. 3. és 4. pontjaiban meghatározott fegyelmi vétségeket. Ezeket a vétségeket el sem lehet követni, mert ilyen törvényhely nincs.

Hasonlóképpen a vádirat II. pontjában, amikor olyan cselekménnyel vádol az ügyész, amelynél jelen sem voltam s amelyről Czanik Béla lelkész, aki egyébként szintén nem volt jelen a cselekménynél, homlokegyenesen mást állít, mint a cselekményeknél résztvevő Juhász Sándor segédlelkész, aki a cselekményt két olyan tanu jelenlétében végezte el, akiket mindezideig nem hallgatott meg senkisémm/ a kajászói egyházközség két gondnoka/, -akkor azt kiáltja rám, hogy cselekményemmel kimerítettem az 1933: VI.t.c 3.,4. és 6. pontjaiban meghatározott fegyelmi vétségek tényálladási elemeit. Ezeket a vétségeket - a fentiekén kívül - megint csak nem követhettem el mert az ügyész által idézet törvényhelyek nem találhatók meg a törvénykönyvben.

A vádemelésben egyébként oly nagyon szorgalmas ügyész, aki a felsőbb egyházi hatóság által elrendelt fegyelmi eljárást öntevékenyen kibővíti s bizonyos ténykedéseket; amelyek az egyházkerület bíróság elnöksége által - mint res iudicata - megtárgyaltattak, - amikor az egyház egy szolgájának a sorsáról van szó, nem nagy szorgalmat tanusít az egyházi törvénykönyv tanulmányozá- [2] sában.

A vádirat III. pontja a pécsi lelkipásztori állásomról való lemondásomat teszi panasz tárgyává. A lemondásom ténye és formája az ügyész szerint megvalósította az 1933.VI.t.c.4. pontjában körülírt vétséget. Kénytelen vagyok ismétlésbe bocsátkozni és ismét leszögezni, hogy ilyen törvény nincs. A vádiratról még csak annyit, hogy szelleméből önként következik az az indítvány, hogy nincs szükség még csak vizsgálatra sem.

2. Ami a dolog érdemét illeti, tisztelettel bejelentem, hogy a I. és II. alatt felsorolt cselekmények megvizsgálása, egyházi törvénykönyvünk rendelkezései szerint nem tartozik a baranyai egyházmegye illetékességébe. Három okból nem tartozik oda: a./Az 1933:VI.t.c.37.§.2.bek. előírja, hogy "Tisztségviselő, általában egyházi alkalmazottak fegyelmi ügyében az a hatáskörrel bíró elsőbíróság illetékes, amely a tisztségviselőnek, illetőleg alkalmazottnak a fegyelmi vétség elkövetésekor viselt hivatala /alkalmaztatása/ idején területi joghatósággal bír azon a területen, amelyen a hivatal /alkalmaztatást/ a tisztségviselő /alkalmazott/ betöltötte." Világos, hogy az esperes ténykedése miatt nem ~~xxx~~ az egyházmegye, különösen pedig nem egy másik

egyházmegye bírósága előtt felelős. b./ Legjobb tudomásom szerint pécsi lelkipásztori állásomban a baranyai református egyházmegye engem meg nem erősített, az egyházmegye közösségébe be nem kebelezett, így hát a vádirat I., II., és III. pontjaiban felsorolt panaszok tárgyában a baranyai egyházmegye bírósága nem vonhat felelősségre.

c./ A vádirat I. és II. pontjaiban felsorolt vádakát a dunamelléki - református egyházkerület bíróságának elnöksége megtárgyalta, bennük jogerős végzést hozott, - a baranyai református egyházmegye bírósága nem illetékes ennek a végzésnek a felülbírálásában.

3. Ami a pécsi lelkipásztori állásomról történt lemondásomat illeti /vádirat: III.pont/, köztudott dolog, hogy az egyházkerület püspökének kívánságára történt a csere, amelynek következtében mint pécsi lelkipásztor mondtam le állásomról. Az egyházi törvénykönyv /1933:II.t.c.58.§.4.bek./ rendelkezik arról, hogy lelkipásztor választás esetén a választást el nem fogadó lelkipásztor elhatározását írásban megindokolni köteles. Az egyházkerületi közgyűlés elnöksége ezen törvényhely alapján re[n]delte el ellenem , a fegyelmi eljárást, mert ez a törvényhely elrendeli, hogy a lemondást az esperes köteles az illetékes fegyelmi bíróság elé terjeszteni. De ami engem illet, én nem választás utján lettem pécsi lelkipásztor, hanem csere utján s ez törvénykönyvünk minden egyházi joghoz értő ember előtt napnál világosabb megkülönböztetéssel nem lelkipásztor választásnak nevezi, hanem "lelkipásztor változásnak" /1933:II.E.tc.27.§.1.bek./. Lelkipásztor változás esetén történt lemondásról, mint fegyelmi vétségről, vagy ennek köteles indokolásáról mit sem tud az egyházi törvénykönyv. Ezért felelősségre vonni valakit, olyan érzéseket támaszthat az egyházi közvéleményben, mintha a vád kissé keresett lenne.

A fentiek alapján tisztelettel kérem a Nagytiszteletű Egyházmegyei Bíróságot, hogy méltóztassék az egyházkerületi bírósághoz a fegyelmi eljárás~~s~~ megszüntetését indítványozó határozatot terjeszteni.

Tisztelettel

Fekete Sándor

[kézírásos aláírás]

VIII.Bródy S.u.7.

ref.lelkész,a Magyar Rádió munkatársa

10. FÜGGELÉK

A BARANYAI REFORMÁTUS EGYHÁZMEGYE BÍRÓSÁGÁNAK
TÁRGYALÁSI JEGYZŐKÖNYVE, 1956. OKTÓBER 9.
(Ráday Levéltár A/1e 9/1958, 1–7)

M á s o l a t

258/1956. szám

Baranyai Református Egyházmegye Bírósága, mint Fegyelmi Bíróság!

Baranyai református egyházmegye bírósága, mint fegyelmi bíróság Fekete Sándor, korábban a budapesti Gorkij-fasori egyház lelkésze és a Budapest- északi egyházmegye esperese, később a pécsi egyház lelkipásztora, budapesti lakos panaszlott ellen a Dunamelléki egyházkerület elnöksége által, hivatalból indított fegyelmi ügyében, - melyben az egyházmegye ügyésze, az 1935 évi tc. 46 §- 3,4,5 és 6. alatt meghatározott fegyelmi vétségek miatti vádiratot adott ki.- Péccsett 1956 évi október hó 9 napján tartott tárgyaláson, zárt tanácskozás alatt meghozta és nyilvánosan kihirdette a következő

i t é l e t e t :

A fegyelmi bíróság Fekete Sándor, korábban a budapesti Gorkuj-fasori lelkész, később a pécsi egyház lelkipásztora, budapesti lakos panaszlottal szemben a vádirat II. alatt vád tárgyává tett és egyházi törvénykönyv VI.tc. 46 §.A.3 és 6. pontjában ütköztetni kívánt cselekmény vonatkozásában az eljárást megszünteti, -

de a vádiratban I és III. alatt irtak miatt, az egyházi törvénykönyv VI.tc. 46 §.A. 4 és 5. pontjában meghatározott fegyelmi vétségekben vétkesnek mondja ki és ezért óta 47 § A.c. és d. pontjában irt nyugdíjigényének teljes elvesztésére, - valamint az egyházi hivatalviselési jogától végleges megfosztásra ítéli.

Ez ellen az ítélet ellen, írásban leendő kikézbítésése után, 15 nap alatt 7. példányban, a Baranyai Egyházmegye elnökségéhez beadandó és a Dunamelléki egyházkerületi bíróság, mint Fegyelmi Bírósághoz címzendő felebbezésnek van helye.

I n d o k o k:

Fegyelmi bíróság az egyházmegye ügyészenek vádlevelében I-III. alatt, vádlevelének indoklásában megállapított tényeket,- amelyek a mellékletek vonatkozó részein alapulnak és amelyeket a fegyelmi bíróság az alábbiakban ismertet, - tényként és ítélkezése alapjául fogadja el:

Ad.I. - Főtisztelendő dr. Bereczky Albert püspök ur, a Budapest északi egyházmegye lelkipásztora előtt, 1956 június 8-án értekezletet tartott, melyben elmondotta, hogy a panaszlott esperesi ténykedése alatt következetesen, olyan

magatartást tanusított, amellyel az egyházi tekintélyt lealacsonyította. Közelebről: esperes-gondnoki értekezleten igaztalanul támadást intézett egyik esperestársa ellen. A missziói és diakóniai bizottság ülésén szintén személyében megtámadta az egyházkerület előadóját. A missziói felügyelőbizottság előtt pedig dr. Bodonhelyi József, professzor tagnak a budapesti teológiai-akadémiára tett súlyosan sértő minősítést.

Tetézte ezt azzal, hogy a teológiai akadémiára vonatkozóan azt állította, ott olyan hibák vannak, amely miatt meg kell szünnie.

Fegyelmi bíróság idevonatkozóan bizonyítékul utal a püspöki beszámolóra, amely 2./ alatt fekszik el.

Ad.II. Panaszlott magánlevéllel, - azt azonban nem tudja a bíróság, hogy magán autón-é. - 1956. január 8-án kiküldötte Juhász Sándor segédlelkészét a kajászoói lelkészhez anyakönyvi adatok beszerzésére. [2] A parókus lelkész nem volt otthon, így távollétében, amint azt a káplán nyilatkozatában írja, - mert a panaszlott gyors elintézésre utasította, - akként, hogy még a parókus lelkész távollétében is, - mert ugy a hivatali helyiségben, mint a lelkész magánlakásába bement és szinte házkutatás szerűen eljárva 14. drb. anyakönyvi űrlapot magához vett és az adatokat feltárta.

Czanik Béla lelkész, amikor hazaérkezett, háztartási alkalmazottjától és a később odahívott két gondnoktól értesült a történekről. Valószínűen nem előnyösen, mert a fegyelmi bíróság tagjai, mint a való életet ismerők tudják, hogy a falusi emberek életében - különösen ha papjuk van a központjában, ilyesmi számosabb előítélettel kísért eset,

Lelkész és háztartási alkalmazottja között emiatt azonnali hatályu elbocsájtásra is került sor.

Czanik Béla a történekr és a leirtak ellenére, - lelkésztestvéri módon igyekezett tisztázni a kérdést, - de panaszlott még csak válaszra sem méltatta.

Püspök ur február 27-én hívta fel magyarázatra, - de csak május 7-én válaszolt.

Bizonyítékok az iratoknál elfekvő és e vádponttal összefüggő levelek.

Ad. III. - Panaszlott a cserét, melynek során a Gorkij-fasori lelkészi állásából a pécsi egyházhoz került, - amelyet a két egyház presbitériuma tudomásulvett, - az illetékes egyházmegyék pedig megerősítették, elfogadta. Erről az 1956 évi június 27-én kelt és az iratoknál 3/3. levéllel lemondott, - semmitmondó indokolással.

Panaszlott ebben a levelében ezt is írja: "Az ügyemmel kapcsolatos utolsó beszélgetésünk és az azóta hozzám eljutott hírek és híresztelések meggyőztek arról". - levelének ez a paszusa külön sértő főpásztorára mert feltételezi, hogy püspöke, róla, - mások előtt kárfálón nyilatkozott.

Ahelyett, hogy igyekezett volna elfogadható indokát adni lemondásának, - még itt is és így is meg nem engedhetően viselkedett.

Azt azonban végül beleírta levelére: "lelkészi képesitésem hatálybantartását megfelelő formában majd kéni fogom".

Levelének ezt a részét, a fegyelmi bíróság az ügyészi vádindítványban megjelölttől eltérően értelmezk és értékeli, amelyet ítélete indokolásának további részében fog majd érinteni.

A vádbeli alkalomkor és időben panaszlott még pap volt, és így az egyházi törvényeink reá hatályosak, ezt külön megállapítani nem kell.

Ügyész a panaszlott levelének ame részéből arra a következtetésre jut, hogy ő magát még mindig a lelkészi karhoz tartozónak vallja és így- e fegyelmi ügybe fogható volt.

Ennek megállapítása teljesen felesleges,- az előbb már elmondottak miatt.

Panaszlott Budapesten, 1956 szeptember 25-én, az ügyészi vádiratban irtakra, észrevételeket tett.

Ebben az Ad.I. vádpont tekintetében adott nyilatkozatát azzal kezdi: "Az ügyészi vádiratokra nézve, úgy formai, mint tartalmi vonatkozásban aggodalmi vannak, - mert szerinte törvényeinkben és az egyháziasságban való járatlanságról és nagyfoku felületességről tanuskodik " , Elmondja, hogy Ő, aki budapesti pap, esperes, zsinati tanácsostag, egyházi lapszerkesztő és a közéletben is szerepet játszó egyéniség volt jelenleg pedig a "Magyar Rádió" felelős munkatársa [3] elvárja, hogy az ügyész, minimális egyházihoz hozzáértést nélkülöző vádiratot ne szerkesszen ellene. Kifogásolja, hogy az ügyész vádiratában; "a baranyamegyei" megjelölést használt, - amely szerinte arra enged következtetni, hogy még a nevéet sem tudja pontosan az egyházmegyének, ahol funkciót tölt be, mert: Baranyai Egyházmegye" irandó.

Szerinte, - egyháziatlan nemtörődömséget vél és kíván felismertetni abban, az által is, - hogy püspökének, nem a bíróság részére szánt tájékoztatására hivatkozik, mint fegyelmi vétségre. Azt állítja, azért nem követhette el ezeket a vétségeket, mert ilyen törvényhelyek nincsenek

A vádirat II. pontjában megjelölt cselekményekre azt írja, nem követte el, mert jelen sem volt. Czánik Béla lelkész mást állít mint az ő volt segédlelkésze Juhász Sándor.

Ismét azzal hozakodik elő, hogy az elébb megjelölt törvényhelyek nincsenek.

Sérelmezi, hogy az ügyész ezt az esetet is vád tárgyává tette, pedig ezt már az egyházkerületi bíróság eldöntötte, elbíráta.

Az ad. III. pontban vád tárgyává tett, a pécsi lelkészi állásáról való lemondásával kapcsolatban is sérelmezi a vádemelést és a felhívott jogszabály létét kétségbe vonja.

Illetékességi kifogással is él, mert szerinte az ad. II. alatti nem tartozik a fegyelmi bíróság illetékességébe, mert amikor azok elkövették, nem a baranyai egyházmegye területén, hanem Budapesten működött lelkész és esperesként.

Ezt az illetékességi kifogást az ad. III. alattira is megteszi, mert szerinte őt a pécsi lelképásztori állásából történt lemondásának forma és tárgyi okai miatt bíróságunk felelőségre nem vonhatja.

Állásáról történt lemondásával kapcsolatban ezt is írja: "köztudott dolog, hogy az egyházkerület püspökének kívánságára történt a csere, amelynek következtében, mint pécsi lelképásztor mondtam le állásomról"

Ezt követően variálja a lelkészválasztás és a lelkészváltozás fogalmait és azt állítja, hogy ő az utóbbi fogalom alá tartozik. Előadja, hogy őt a pécsi lelképásztori állásában az egyházmegyénk meg nem erősítette, tehát vele szemben nem illetékes.

Az egyházmegye bírósága, mint fegyelmi bíróság, ilyen tényállás és bizonyítékok mellett, - lelkesameretbeli magábaszállás után hozta meg a rendelkező részben irt döntését.

Mindenek előtt azzal foglalkozik a fegyelmi bíróság -, helytállónak találja panaszlott azon kifogását, hogy a vádiratban II. alatt a vád tárgyává tett cselekményét a kerületi bíróság már eldöntötte.

Ezt a fegyelmi bíróság tényként megállapítja és ebből, ok és jogszerűen azt a következtetést vonja le, hogy a vádiratnak eme vonatkozásában "res indicata" - ítélt dolog esete van és így a - fegyelmi bíróság erre már vissza nem térhet.

Idetartozóan utal a bíróság a Dunamelléki egyházkerületi bíróság elnökségének a B. 3/1956 az. alatt Budapesten, 1956 május 9-én hozott és az iratoknál a B./ alatt levő határozatára, amelyben a panaszlottat, - e magatartása miatt az E.T. VI.tc. 51 § 2. bek. alapján írásbeli megintésben részesítette.

Ilyen tényállás és bizonyítékok mellett szüntette meg tehát a fegyelmi bíróság - e vádpont tárgyában az eljárást.

[4] Az I. és III. alatti vádpontok tekintetében pedig mielőtt a rendelkező részben irt érdemi döntését megindokolná, - szóvá teszi, - a következőket:

Panaszlott észrevételeiben kicsinylően, személyében sértően aposztrofálja az egyházmegye ügyészét, - járatlanságot felületességet állít róla. Fegyelmi bíróság panaszlottnak ezt a tettét a leghatározotabban visszautasítja.

Panaszlottnak joga van az ügyési vádiratban irtakat tagadni, el, vagy beismerni, azoktól eltérő tényállításokat tenni, ha akar és tud bizonyítani, de ahhoz, hogy az egyházi törvénykezés funkcionálisát személyigmenően sértegesse, mint ahogyan tette, feljogosítva magát nem érezheti és nem is paphoz illő viselkedés.

Sértegetésére semmiesetre sem adott okot ha, ügyész vádiratában az "a" névelőt és a "megyei" szavakat használja, mégpedig csak egyszer.

Bíróság úgy véli, azért kerültek bele a szövegezésbe, - különösen az utóbbi szó, - mert a vármegyék rendezésekor, az egyházmegyék határai összeestek azokkal.

Semmi egyéb mint egyszerű elírások.

Éppen ezért fegyelmi bíróság a panaszlottnak ezt a tényét és annak hangját, mint terhére szolgálat értékel.

Azok a törvényhelyek pedig vannak, amelyekre hivatkozás történt.

Nem helytálló panaszlottnak illetékességi kifogása sem.

Vádirat I. pontjában és a III. pontban vád tárgyává tett cselekmény elbírálásában is illetékesnek érzi magát, a fegyelmi bíróság, -

mert amikor dr. Bereczky Albert főtisztelendő püspök ur, Budapesten, 1956. június 8-án a vádirat I. pontjában foglaltakról értesült, és azt szövéttette, azt megelőzően már a panaszlott, 1956 május 20-án a pécsi egyház lelkipásztora lett és így e vádpont tekintetében is az egyházmegyénk főhatósága alá került.

Megáll az illetékessége a fegyelmi bíróságnak a vádirat III. pontjában irtakra is, mert a panaszlott mint előbb már érintette a bíróság 1956. május 20-án lett pécsi pappá, - cseréhez a pécsi presbitérium akkor hozzájárult, - ugyancsak a vele cserélt, Szamosközy István volt pécsi lelkipásztoréhoz is, - a budapesti Gorkij-fasori

presbitérium. Ezt a cseréjüket az illetékes egyházmegyék tudomásul vették és így az szabályszerűen elintéztették.

Ennek igazolására utal a fegyelmi bíróság az egyházkerületi közgyűlés elnöksége által az 1288-1956 K/J. szám alatt Budapesten, 1956 július 5-én kelt határozatára, melyben panaszlott ellen a fegyelmi eljárás hivatalból való megindítása lett elrendelve, amely határozatot hivatalos bélyegzőjével ellátottan az egyházkerület püspöke által aláírtan, - e- iratoknál megvan, eredetben.

Itt érinti a fegyelmi bíróság panaszlottnak azt a próbálkozását amelyben abból a fogalmi megkülönböztetésből, hogy nem lelkészválasztás, hanem lelkészváltás útján került a pécsi egyházhoz, - más és további megjegyzést nem tesz, mert emelett a kérdésrész mellett, - úgy érzi időznie nem kell. Lényeg a fontos - pécsi pappá lett.

Kétségtelenné teszi ezt és így vele panaszlott alaptalan helyt nem álló, tehát rosszhiszemű előadását, - az általa irt lemondó levele, amelyet a főtitiztelendő püspök urhoz Budapesten, 1956. június 27-én kelt és az iratoknál hiteles másolatban a 3/- alatt elfekszik.

Levelét azzal kezdi "Főtitiztelendő Püspök Ur! Tisztelettel bejelentem, hogy a pécsi egyházközség lelkipásztori állásáról lemondok"

Hát ha nem volt pécsi pap, - akkor miért mondott le arról?

Panaszlottról, aki annyira magas intelligenciája, legnagyobb [5] erőlködés mellett sem lehet félreértelmezni, hogy valóban így érzi.- azt érzi, amit állít.

Azonban a fegyelmi bíróság - e kérdésrésznél sem esik bele abba a hibába, hogy neki sértő, oktató hangon a kölcsönt visszaadja.

Kétségtelen tehát panaszlott I és III. tétel alatti vádpontok elkövetésekor már pécsi pap volt, és így a fegyelmi bíróság ügyének elbírálására magát illetékesnek érzi.

Ezzel az illetékeség kérdésben tett Kifogást elutasítja és azt a részt lezártak tekintik.

Azt pedig, hogy a bíróság az I. és a III. pontban emelt vádpontok miatt miért ítélkezett a rendelkező rész szerint, akként indokolja.

Panaszlott, - amint az a június 8-i, püspöki beszámolót tartalmazó írásból megállapítható, - és már korábban érintve lett, - úgy általános magatartásával, mint esperestársa és a bizottsági előadó személyére vonatkozóan, meg nem engedetten viselkedett.

Tudott dolog, hogy a budapesti teológiai akadémia professzorai hitben és tudományban jeleskednek. Élükön, a világviszonylatban is tudósként számontartott dr. Papp László dékánnal.

Hitelessé teszik ezt a ténymegállapítást a korábban a Világ Egyháza Tanácsa és szerveinek elismerő nyilatkozatai, amelyek szerint a hittudomány több vonatkozásában minden más nemzet egyházát megelőző tanulmányokkal szolgálták: "Krisztus ügyét".

Azt, hogy kijelentéseivel a nyugalmat zavarta, abból állapítja meg, hogy György Elemér, püspök ur, - azzal ment fel Pápáról Budapestre, hogy " igaz hogy megszűnik a teológia?

Érthető a kiváló igehirdető főpásztor aggodalma amelyet a panaszlott hozzá eljutó hírverése mozdított fel benne, hiszen mér nincsenek a pápai és a sárospataki főiskolák.

Igy valósította meg panaszlott ebben a vonatkozásban az E.T. VI.tc. A. 46 §. 5. pontjában irt cselekményt, mert az egyházi hatóságnak határozatait szóval megsértette, - kigunyolta, - a bizottságok ülésén azt állította, - olyan hibák vannak a hittudományi főiskolán, amely miatt meg fog szünni.

Békétlen és sértegető volt vezető paptársaival szemben is.

Megállapítja a fegyelmi bíróság panaszlott terhére a felhívott törvényhely 4. pontjában irt cselekményt is, az engedetlenséget, - mert annak tényálladék elemeit az előbb érintett és okiratbeli bizonyítékok alapján felismeri.

Panaszlott nem helytállóan igyekszik magyarázni és értelmezteni, hogy a lelkészváltozás hogyan kezdeményeztetett, - mert az teljesen közömbös.

Ő azt elfogadta, akkor kifogást nem tett, tehát a pécsi lelkészségéről, ilyen igazán semmitmondó indokolással le nem mondhatott volna, — de mivel ezt tette, — feltétlenül engedetlen.

Ha őt sérelem érte, miért nem kért birói védelmet?

Lemondásának okáról még csak felsem hozott semmit.

Miért nem jött le Pécsre? Országunk tájban, kulturában, hit életben egyik legkülömb helyére.

Ment volna el bárhová papnak, - vallásoktatónak, - de maradt volna meg egyházi teránumon.

Voltak előtte példaadók ! Elődja, — aki szolgálati helyéről, - Abauj csücskéig ment és többiek

Engedelmeskedtek. Vállukon a palástartal, kezükben a bibliával, - ott hirdették az evangéliumot, - ahova rendeltettek ...

Éppen ő nem engedelmeskedett,- aki az engedelmességet hirdette. [6] Éppen ezért a fegyelmi bíróság panaszlottnak ezt a lépését, - menthetetlennek tartja. Emiatt alkalmazta vele szemben, az egyházi törvénykönyv VI. tc. A. 47 §.A. c. és d. pontját,- melyek közül az előbbi alkalmazását hosszabban nem is indokolja, mert felfogása szerint az panaszlottat teljes nyugdíjigényének elvesztésére ítélte,- helyzetének ismeretében, a panaszlottra nézve, - jelentéktelen. Ez az ítélet döntése egymagában aránytalanul enyhe lenne, - hiszen csak ezáltal talán semmit, legfeljebb alig valamit érezne panaszlott cselekményeinek tárgyi súlyáért, - és következményéért.

Inkább oda veti további indokolásának terjedelmét és súlyát, hogy miért tartotta szükségesnek a d. pont szerinti a még meglévő illetőleg a jövőben panaszlott által kilátásba helyezett állapotra vonatkozóan az egyházi hivatalviselési jogtól való végleges megfosztását.

Ugyanis nem kell mélyen leásni emlékezetünkbe, és magunk előtt látjuk panaszlottat, mint hatásos evangelizálót - ő, - aki eljutott még a legtávolabbi egyház, filia, sőt szórvány gyülekezetekben is, feltétlenül ébresztő szerepe volt. Híveink, amerre járt, - erősebbek lettek az által láttatott hit által. Visszavárták, - visszavágyták.

Miért nem engedelmeskedett? Hiszen Neki, éppen Neki a sokakat felrázó hitszónoknak kellett volna tudnia és nem elfelejtkeznie,- hogy az egyházat a Szentlélek kormányozza.

Ő nem engedelmeskedett, aki állandóan az engedelmességről irt, - azt hirdette és hirdettette.

Oda kellett volna mennie bibliájával, ahova őt a Szentlélek Uristen rendelte.

Nem engedelmeskedett. Itt a vétke és a vétkeisége a súly-pontja. Szóval itt a törés. Ez a hitbeli és egyházfegyelmi veszélyesség.

Igehirdetőinkben is ingást okozott, amelyet helyre kell állítani.

A panaszlott magaviselete és kijelentéseinek romboló hatásainak méreteit még lemérni nem lehet, - de felismerni igen. Könnyen felütődhetik a kérdés, — hát még ő sem állhatatos ? esetleg a hitben - de feltétlenül az engedelmisségben!

Vezér esperes volt. Esetében figyelemmel különböző adottságaira, érvényesült a: "Primus inter peres" - elve, - mert valóban első volt az egyenlők között.

- Az alatta szolgált igehirdetőkben joggal felmozdulhat a kérdés,- hát éppen ő az engedetlen?!

- "Bizonyára a papnak ajkai őrzik a tudományt és őtőlé kérnek törvényt, - mert a Seregek Urának követe ő." - /Malakiás 2.7./

A panaszlott pap volt. Főpap. Ajkai szolgálták, - tehát őrizték az Ur tudományát és tőle vették törvényt, mert őt az Ur követének vélték.

Ő az Urnak követe adott is másoknak, mégpedig tudottan, sokszor szigorú törvényt, - de ő maga nem tartotta be.

Éppen ezért hiába gondolta Fekete Sándor. - egyenlőre szegre akasztja éjfélete palástját,- ha majd úgy akarja - ismét felékesíti vele magát és beáll a magyar kálvinok papjai közé.

Nálunk, - papságunk legméltóságosabb szertartásbeli öltözéke a palást,- mert Krisztuséra emlékeztet.

Nem lehet tehát minden elfogadható indok nélkül, - különösen esetében, - csak úgy haragszom rád, - letenni a jövőbeli hozómra - arra igényt tartani. Fokozotabban áll ez a panaszlottra, - kivételes egyénisége és jelentős igeszolgálati folytán. [7] Az, hogy az "Ut"-at elhagyta, - még nem volna haj, de miért hagyta el ma Ur utját?

Hiszen általa is hirdettetett es az ut; "az igazság és az élet."

Ha elment volna bárhova papnak, - esetleg magával vihette volna némelyek szinpátiáját, - de a legvilágibb helyen helyezkedett el. - ahonnét az egész világűrbe sugározódik a műsor,- amely fordulatóban a panaszlott, nagy következetlenséget mutat.

Lemondó levelébe belevette, hogy a lelkészi képesítése hatályban tartását, majd kérni fogja. Ebből arra következtet a fegyelmi bíróság, hogy panaszlott, később egyházi hivatal viselésre irányuló igényét fog támasztani.

A fegyelmi bíróság egyházi hivatalviselési jogától való végleges megfosztásbeli döntésével, azt az esetleges igényét kívánja megelőzni, illetőleg a későbbi vitát, - ebben a vonatkozásban kizárni.

Végül nem hagyhatja szó nélkül a fegyelmi bíróság panaszlott részéről észlelt azt a tény sem. hogy még egy félív tiszta papír ára értékéig sem verte magát költségre, - hanem a "Magyar Rádió" cég-jelzésével ellátott nyomtatványra írta válaszirátát.

E tényét is rosszalja a fegyelmi bíróság, tiszteletlenségnek veszi és az egyháztól való elszakadásnak értelmezi.

Az egyházmegye bírósága, mint fegyelmi bíróság, így ítélte meg, és így ítélte el panaszlottat, - a megvádolt főpapot, - mert testvéri szeretettel védelmezi papjait, minden bántódással szemben, de ha úgy kell, atyai szigorral is őrködik a papirend rendje felett.

Fegyelmi bíróság tehát a leirtak alapján a rendelkező részben irt döntéseit találta szükségeseknek és indokoltnak.

Költség nem merült fel.

Pécs, 1956 évi október hó 9 – napján.

Kiss Zoltán s.k.
e.m. gondnoka, a bíróság világi elnöke.

Horváth Antal s.k.
esperes, a bíróság lelkészelnöke.

dr. Magda István s.k.
e.m. vill.tanácsbíró, előadó.

Derzsi Endre s.k.

Zeke Gyula s.k.

B. Tóth Antal s.k.

tanácsbírák,-szavazó bírák.

P.h.

11. FÜGGELÉK

FEKETE SÁNDOR LEVELE

A DUNAMELLÉKI REFORMÁTUS EGYHÁZKERÜLET ELNÖKSÉGÉHEZ,

1958. JÚLIUS 13.

(Ráday Levéltár A/1e 9/1958, 1–9)

A Dunamelléki Református Egyházkerület
Főtiszteletű Elnökségének,
B U D A P E S T.

Főtiszteletű Egyházkerületi Elnökség!

1956 októberében a baranyai egyházmegye fegyelmi bírósága példátlan ítéletet hozott: végleg megfosztott lelkészi jellegemtől és megvonta nyugdíjigényemet.

Véleményem szerint ez az ítélet törvénytelen és súlyosan sérti a közérdeket. Már az ítélet mértéke is - ennél súlyosabb ítéletet nem ismer az egyházi törvénykezés! - méltán felkeltheti a Főtiszteletű Egyházkerületi Elnökség és az egyházi közvélemény figyelmét. Hiszen ilyen, vagy ehhez csak némiképpen is hasonló megtorlást időtlen idők óta nem alkalmaztak a magyar protestáns egyházakban egyetlen egy lelkész ellen sem, beleértve a közönséges bünözőket, háborus-, népellenes- és ellenforradalmi bünösöket is. Pap László budapesti teológiai dékánt, aki elsősorban felelős az egyházban lezajlott ellenforradalmi törvénytelenések tervszerű előkészítéséért, megszervezéséért és véghezviteléért, aki egyházkormányzati funkcionárius létre nem átalotta létrehozni az egyház törvényes rendjének, ősi szokásainak teljes felforgatására hivatott rosszemlékű "országos intéző bizottságot" és aki 1956 októberének véres napjaiban - a fehér terrorra és bizonyos nemzetközi egyházi szervezetek legreakciósabb köreire támaszkodva - az egynevezett "Szabad Kossuth Rádióban" életveszélyesen megfenyegette és lemondásra szólította fel a törvényes egyházi vezetőket, majd botránys körülmények között az egyházkerület és az egyetemes konvent elnöki tisztébe ültette Ravasz Lászlót és Kardos Jánost és lényegében ő vette át a korlátlan hatalmat az egész egyház felett, - ~~xxxxxxxxxxxx~~ nem állították egyházi bíróság elé, ma is lelkész. Ravasz Lászlót, akinek régebbi és újabb vétségei közismertek mind az egyház, mind a magyar nép ellen, - nem vonták felelősségre az egyházban, nyugdíjat élvez. Nagy Barna teológiai professzort, aki az ugynevezett "egyházi ellenállás" szellemi vezetője volt; Farkas László osztályvezetőt és Bodoky Richárd előadót, akik a konventi ugynevezett "forradalmi bizottságban" vezető szerepet töltöttek; Joó Sándor budapest-pasaréti lelképásztort, Békési-Panyik Andor ócsai lelképásztort, Széles László budapest-pozsonyi-uti segédlelkészt, Nagy Gyula lelkész jellegű egyént és - fájdalom a névsor ennél sokkal hosszabb! - a többieket, akik az "országos intézőbizottság" szervezői és irányítói, illetve ez ellenforradalmi célzatu bizottság által létesített illegális folyóiratnak, a "Reformációnak" munkatársai és cikkírói voltak, - nem vonták egyházi fegyelmi eljárás alá, mindannyian ma is lelkészek.

[2] És változatlanul esperes, zsinati tanácsstag, konventi lelkészi jegyző, sőt elnöki teendőik tekintetében a püspök helyettese: Pap Géza, aki az ellenforradalom és elsősorban Pap László által az egyházkerület elnöki székébe ültetett Ravasz Lászlót és Kardos Jánost - még az ellenforradalom leverése után is, 1956 novemberében és decemberében támogatta és a lelkészekhez intézett körlevelében a lelkészeket is az ő támogatásukra hívta fel ugyanakkor a törvényes püspököt betegágyánál is lemondásra készítette. Pedig Pap Géza törvénytelen ténykedéseit még súlyosbítja az, hogy az ellenforradalmat megelőzőleg évekig a helyes egyházpolitika támogatójának tüntette fel magát és törvénytelen tevékenységét olyan időszakban követte el, amelyben már nem lehet megzavarodottságra, vagy félrevezetettségre hivatkozni, hiszen ez már a konszolidáció időszaka.

Felettem viszont - aki ellen az ügyészi vádirat szerint éppen az volt a fő kifogás, hogy a felsoroltakat bomlasztó tevékenységük miatt nyilvánosan és ~~xxx~~ élesen megbíráltam - elhangzott a lehető legsúlyosabb ítélet; megfosztottak lelkészi jellegemtől és minden nyugdíjigényemtől.

Jogosan tünhetik fel tehát úgy, hogy míg egyfelől a baranyai egyházmegye fegyelmi bírósága keresve is kereste a vádak egy olyan egyházi vezető ellen /t,i, ellenem/, aki az egyház megújódását szolgálta, aki a helyes egyházpolitikához ragaszkodott és az egyházkormányzat állásfoglalásait védelmezte minden reakciós támadás ellen, ugyanakkor a nép és a szocializmus ügye iránt hűséget tanusított, - addig másfelől az egyházban még ma is érvényesülő negatív erők keresve is keresik a mentségeket olyan egyházi emberek számára, akik az egyház megújódását gátolják, a helyes egyházpolitikát megtagadták, vagy el se fogadták és akik tevékenyen szembeszegültek az egyház és a nemzet alapvető életérdekeivel.

Lelkiismeretem szavára hallgatva, úgy látom: ma mindennél fontosabb, hogy a magyar református egyház mindent megtegyen ennek még a látszata ellen is. Meggyőződésem, hogy egyre inkább mindent meg is tesz. Szilárd meggyőződésem továbbá, hogy ennek az egyházkormányzati törekvésnek egyik fontos állomása és egyben bizonyítéka lesz a velem szemben igazságtalanul és méltatlanul elkövetett törvénytelenések felülvizsgálata és jóvátétele is.

Az a reményem, hogy ügyemet - kérésem nélkül is - felülvizsgálják, sajnos nem vált valóra. Így most magam kezdeményezem. Mély tisztelettel kérem a Főtiszteletű Elnökséget: biztosítsa számomra az elégtételt és tegye meg a szükséges törvényes intézkedéseket teljes rehabilitálásomra. Kifejezem legőszintébb bizalmamat a Főtiszteletű Elnökség iránt és tudom, hogy kérésem meghallgattatásra talál.

[3] Szeretném tisztelettel előrebocsátani: elsősorban általános elvi szempont és ~~xxx~~ a közérdek készítet arra, hogy orvoslást sürgessek. Az egyházban és az egyházért végzett munkám, egyházkormányzói, lapszerkesztői, írói és tanítói tevékenységem szorosan egybakapcsolódott a magyar református egyház helyes, bibliai útjával, saját lényegéből fakadó közéleti eligazodásával, az egyház és az állam pozitív viszonyának kialakításával és ápolásával, valamint az egyházi békeszolgálattal. Talán szabad remélnem, hogy ez nem szorul bővebb bizonyításra. Engedtesse meg, hogy ezzel kapcsolatban csupán a személyemről és munkásságomról korábban elhangzott egyházkormányzati megnyilatkozásokra és az államkormányzattól nyert

kitüntetésemre utaljak. Ugy gondolom, még az engem elmarasztaló bíróság tagjai sem vonhatják kétségbe, hogy nevem és szerény munkám ott van megörökítve az egyház legújabbkori krónikájában és személyemet sem rosszakarat, sem törvénytelenység nem tudja végleg eltüntetni azok sorából, akik egygyé váltak ezekkel a jó ügyekkel. Ezért látom úgy, hogy jelenlegi törvénytelen és méltánytalan jogfosztottságom, a velem szemben elkövetett igazságtalan elbánás árnyékot vet magukra az általam képviselt jó ügyekre is és hátráltatja azok még teljesebb kibontakozását, sőt: megingatja meggyőződésében sok jószándéku lelkésztársamat és mindazokat, akik együtt szolgáltak velem ezekért a jó ügyekért. Meggyőződésem tehát, hogy most, amikor tisztelettel teljes beadványomban a magam ügyét vetem fel, egyuttal a közérdeket szolgálom, mert egyuttal felvetem az egyházban lezajlott ellenforradalom sajátosan szégyenletes problémáját is.

Mindazokból, amik az ellenem lefolytatott eljárást jellemzik, csak néhányat emelek ki. Bizom benne, hogy a Főtiszteletű Elnökség — a baranyai egyházmegye bíróságánál és a püspöki hivatalban elfekvő és ügyemre vonatkozó iratokból - ugyis teljes képet nyer a történekről. Ezen felül - ha erre a Főtiszteletű Elnökség megtisztelő módon alkalmat ad - készséggel kipótlom előszóban jelen beadványom esetleges hiányosságait. E hiányosságok főoka az, hogy - mint azt a továbbiakban panasz tárgyává is teszem - a baranyai egyházmegye fegyelmi bíróságának rám vonatkozó ítéletét mind a mai napig nem tudtam kézhez kapni. Szükség esetén méltóztassék tisztelettel teljes beadványomat perujrafelvételi kérelemnek tekinteni.

I. A baranyai egyházmegye fegyelmi bírósága illetéktelenül járt el ügyemben. A terhemre rótt cselekményeket mint budapesti esperes követtem el, e cselekmények kivizsgálása és elbírálása tehát kizárólag a dunamelléki egyházkerület fegyelmi bíróságának illetékessége alá tartozik. De különben is: nem tartoztam, nem tartozom a baranyai egyházmegye kötelékébe, ott nem kebeleztek be és még lakóhelyem szerint is más egyházi bíróság az illetékes. A baranyai egyházmegye fegyelmi [4] bírósága azonban - tiltakozásom ellenére - nem szállította le az illetékességét.

2: Terhemre rótták, hogy a pécsi lelkipásztori állásról lemondtam. Nem vették figyelembe, hogy elállásomkor a csere folyamata még nem fejeződött be, elfogadó nyilatkozatot nem tettem és esperesi engedélyt /koncesszát/ nem kaptam. Voltak esetek, amikor lelkészi álláscsere alkalmával valamelyik fél, vagy mindkét fél elállt a cserétől. Viszont egyetlen egy esetet sem tudok, hogy ezért bárkit is fegyelmi bíróság elé állítottak volna. Az egyházi törvénykönyvnek az a rendelkezése, amely szerint a lelkészt - ha megválasztása után eláll - hivatalból fegyelmi eljárás alá kell vonni, kifejezetten lelkészválasztásokra vonatkozik és nem lelkészi álláscserekre, amelyek nem tekinthetők szorosan vett lelkészválasztásoknak, éppen ezért az egyházi törvénykönyv világosan lelkész-változásnak nevezi őket. Egyébként meg lelkészválasztások esetén is, a bíróság csupán a választási költségek megtérítésére kötelezheti azt a lelkészt, aki az elfogadó nyilatkozatot ugyan aláírta, de az állást – indokolatlanul! - nem fogadta és nem foglalta el. Fegyelmi büntetésre - még akár a legenyhébbre is! - az elmúlt évtizedekben soha, egyetlen egy lelkészt sem ítélték ~~xxx~~ el ilyen esetben. Lemondásért, lemondás után palástvesztésre ítélni? Talán nem tévedek, ha azt állítom, hogy ilyesmi a magyar református egyház négyévszázados

történetében még egyáltalán nem fordult elő. És ez már önmagában is rendkívül figyelemreméltó.

3. A baranyai egyházmegye fegyelmi bírósága - különös módon - nem vette fontolóra, hogy mi állhat annak a bizonyos álláscsereének és az álláscsere elmaradásának a hátterében. Végére is nem mindennapi dolog, hogy egy budapesti esperes, lapszerkesztő, zsinati tanácsstag álláscsérére szánja el magát. Minden bíróságnak elsődrendű kötelessége, hogy az eléje kerülő ügyeket sokoldaluan vizsgálja meg és lehetőség szerint vegye figyelembe az összes meghatározó körülményeket és indító okokat. Csak így várható az igazság kiderítése és a körültekintő ítélelhozatal. Ez a baranyai egyházmegye fegyelmi bíróságának érintett tárgyalásán nem történt meg. Ha megtörtént volna, nem hogy nem találtak volna indokot, hanem túl sok indokot is találtak volna, hogy mikor, milyen lépésre kellett elszánnom magam.

4. Az ügyészi vádirat szerint nem indokoltam meg elhatározásomat. Az iratokból viszont kiderül, hogy az egyházkerület püspökéhez intézett lemondó levelemben egyúttal alkalmat kértem arra, hogy élőszóban terjesszem elő visszalépésem indokait. Az iratokból az is kiviláglik, hogy miért ebben a formában óhajtottam az indokolással élni. A püspöki hivatal azonban azt üzentte vissza, hogy fegyelmi eljárás alatt álló lelkészeket a püspök nem fogad. Itt nyilvánvaló tévedésről volt szó. Hi- [5] szen amikor a Püspök urhoz intézett, fentebb említett lemondó leveletem kézbesítették /amelyben, mint előadtam és amint ez abból világosan bizonyítható, lemondásom élőszóban leendő előterjesztésének meghallgatását kértem/ - egyáltalán nem álltam fegyelmi eljárás alatt. Hogyan is állhattam volna? Hiszen a vádirat szerint a fegyelmi eljárást éppen azért rendelték el, mert indokolás nélkül álltam el a pécsi állás elfoglalásától. Az ügyészi vád tehát nyilvánvalóan nélkülözi a megalapozottságot, mert mind a Püspök urhoz intézett levelemben, mind a bírósághoz intézett észrevételemben felajánlottam legteljesebb készségemet arra, hogy élőszóban teljes indokolást adok. De az ügyészi vádban legalább három ellentmondás is van. Mert - Egyfelől: amikor a fent említett levelemben kértem, hogy élőszóban indokolhassam meg elhatározásomat, akkor erre nem adatott mód, mert - ugymond - fegyelmi eljárás alatt állok; Másfelől: azért vontak fegyelmi eljárás alá, mert - ugymond - nem indokoltam meg a lemondásomat; És végül: bár bejelentettem, hogy a bíróság előtt élőszóban nyilatkozatot kívánok tenni és előadom indokaimat, a bíróság meghalgattatásom nélkül is kimondta a lehető legsúlyosabb ítéletet, mert - ugymond - indokolás nélkül lemondtam. /L.7-ik pont./

5. Nem tudom milyen formában, de állítólag a bíróság súlyosbító körülménynek vette, hogy az ügyészi vádiratot kemény bírálattal illetttem. Méltóztassék megtekinteni a vádiratot, az valóban nélkülözi a jogszerűség és a szakszerűség alapelemeit. Még pedig a dolog természeténél fogva: ahol nincs bűncselekmény, ott még a legképzettebb jogász sem képes jogszerű és szakszerű vádiratot szerkeszteni, ott kénytelen nagy szavakkal leplezni a tartalom hiányosságait. És ez sértő mind a bíróságra, mind a panaszlottra nézve. De különben is: az ügyész nem tagja a bíróságnak, amely iránt én teljes tiszteletet tanusítottam. A panaszlottnak joga van arra, hogy vitába szálljon az ügyésszel, hogy rámutasson állításainak képtelenségeire, érvelésének ellentmondásaira, sőt, ha kell: vádiratának jogszerűtlenségére és

szakszerűtlenségére. Természetesen az ügyésznek meg jogában áll a maga álláspontját a legerélyesebben képviselni és a panaszlelt állításait érveivel szétzuzni. Két fél vitatkozik tehát a bíróság előtt és ez a vita a tárgyalás egyik legfontosabb mozzanat, segítséget nyújt a tényállás felderítéséhez.

Ez a fél-egyenlőség általános jogi ~~szabálya~~ szabálya. A baranyai egyházmegye fegyelmi bírósága áthágta ezt az általános jogi szabályt eleve az ügyész pártjára állt, nem az ügyészre bízta, hogy érvet-érv ellen megvédje az álláspontját hanem előítélettel nyult a kérdéshez.

6. A baranyai egyházmegye fegyelmi bírósága vizsgálat és tanukihallgatás nélkül hozott az ügyemben végzést. Kész tényállásból indult ki. Tényállás gyanánt fogadta el az egyházkerület püspökének – egy [6] zártkörű lelkészi értekezleten elhangzott, ~~xxxxx~~ intern közlését. Ennek gyorsírói áttételét szerezte be és ezt csatolta a bírósági iratokhoz. Ezzel a baranyai egyházmegye fegyelmi bírósága ismét csak egy általános jogi szabályt sértett meg. Egy ilyen zártkörű értekezleten elhangzott bizalmas tájékoztató gyorsírói áttétele nem helyettesítheti a tényállást és nem képezheti a tényálladék minden elemét. Még akkor se tekinthető egyébként egy gyorsírási áttétel perdöntő bizonyítéknak, ha az magának a panaszlottnak a beismerését tartalmazza.

7. A bírósági tárgyaláson nem hallgattak meg. Holott észrevételemben - mint már ezt fentebb érintettem: L. 4-ik pont - nyomatékosan bejelentettem, hogy a tárgyaláson mindenképpen részt kívánok venni és ott élőszóban nyilatkozatot óhajtok tenni. A tárgyalás időpontjában súlyos beteg voltam, orvosi kezelés alatt álltam és ezt a tényt táviratban a baranyai egyházmegye fegyelmi bírósága elnökségének bejelentettem, kérve a tárgyalás elnapolását. A bíróság - bejelentésem és kérelmem ellenére - meghallgatásom nélkül is szükségesnek tartotta a tárgyalás megtartását és a lehető legsúlyosabb ítélet kiszabását. Egy ilyen horderejű fegyelmi ügyben figyelmen kívül hagyni az elnapolási kérést és meghallgatás nélkül az ekzsztenciámban érintő, megbélyegző, lehető legsúlyosabb ítéletet hozni! Ugy érzem, Főútszertei Elnökség, hogy ez a körülmény is olyan, amely egymagában meggondolkodtató.

8. Az ítéletet - mint már említettem - mind a mai napig nem kaptam kézhez, holott annak kikézbésítését kétszer is megsürgettem. Ezzel megfosztottak a jogorvoslat lehetőségétől. Az ítélet lényegétől csak hónapokkal később, véletlenszerűen szereztem tudomást.

9. A tárgyalás 1956 októberében volt. 1957 őszén, amikor az ellenforradalom okozta hullámok úgy-ahogy elültek az egyházkerület életében, levelet intéztem Horváth Antal ~~xxxxxxx~~ baranyai espereshez és kértem őt, mint a bíróság lelkészi elnökét: küldje el a bírósági ítéletet. Azt válaszolta, hogy ő kétszer is - 1956 októberében és novemberében — postázta, nézzek tehát utána a postán, hogy ki vette át az ajánlott küldeményt. Az egyházi törvénykezési ügyrend félreérthetetlenül előírja, hogy a bírósági iratokat vétív mellett kell kézbesíteni. Horváth Antal esperes nem volt hajlandó közölni velem, hogy ki írta alá illetéktelenül a vétívet.

10. Másodszori sürgetésemben előadtam Horváth Antal esperesnek, hogy 1956 október végétől, tehát az ítélet postázásának időpontjában már nem az általa tudott címen tartózkodtam, mégpedig kénytelenségből. A Kálvin-téri vendégszobákban ugyanis Németh Géza teológus vezetésével egy fegyveres csoport keresett, ezenkívül

még egy másik ugynevezett "nemzetőr" különítmény, szintén géppisztolyosan és nehezen félreérthető célból. Nem voltam ott, mert a Rádió ostromakor két éjszakán át [7]az épületben rekedtem, majd Budán töltöttem pár napot, de amikor visszamentem a vendégszobákba, jóakaróim figyelmeztettek rá, hogy életveszély fenyeget. Másodszeri sürgetésemben is közöltem Horváth Antal esperessel új lakáscímemet és kértem az ítélet kézbesítését. De erre is azt a választ kaptam, hogy az ítélet ellen fellebbezés nem érkezett, tehát az ítélet jogerős, ha a szövegét meg akarom szerezni, érdeklődjek a postán. Különös módon nem merült fel Horváth Antal esperes előtt, hogy ha tényleg megkaptam volna is az ítéletet 1956 novemberében, ugyan mimódon és kihez fellebezhettem volna.

11. Fegyelmi ügyemet az egyházkerületi közgyűlés elnöksége rendelte el. Lehetetlennek tartom, hogy ez a tény ne szerepeljen valamilyen módon az ítéletben, mert az ügyészi vádiratban szerepel. De ezt a tényt más módon is bizonyítani tudom. Az egyházmegyei ügyésznek tehát hivatalból meg kellett volna fellebbeznie az ítéletet. Erre őt az egyházi törvénykönyv tételes rendelkezése kötelezi. A bírósági ügyeket csak azon a szinten lehet és kell lezárni, ahonnan elindították. Az én esetemben tehát az egyházkerületi fegyelmi bíróságon. Másodszeri sürgetésemben erre is felhívtam Horváth Antal esperes figyelmét és megkérdeztem: mikor adta be az egyházmegyei ügyész a fellebbezést? Horváth Antal esperes válaszelevelében tagadta, hogy a fegyelmi eljárást az egyházkerületi közgyűlés elnöksége rendelte volna el és nem utasította az egyházmegyei ügyészt törvényszabta köteletségének a teljesítésére.

12. Horváth Antal esperes ugyanebben a levelében azt is ellenembe vetette, hogy miért nem érdeklődtem előbb az ügyem után, hiszen magam hivatkozom arra, hogy fülembé jutott a dolog. Horváth Antal esperes figyelmét elkerülte az, hogy jelentkezésem időpontja egybeesett az egyházkerületi közgyűlés egybehívásának az időpontjával. Vagyis akkor fordultam hozzá, amikor a törvényes helyzet helyreállására megvolt már a reményem, amikor Ravasz László és Kardos János, Pap Lászlóval együtt letűnt a szinpadról. Míg a törvénytelen helyzet fennállt, amugysem fordultam volna az egyházkerülethez, mert a felsoroltakkal még olyan viszonylatban sem voltam hajlandó együttműködni, hogy ők a bírák, én pedig a panaszlott.

13. Azért időzöm ilyen sokat az ítélet kikézésbesítésének a problémájánál, mert ez különös fényt vet az egész ügyre. Mintha nem az lett volna a cél, hogy a panaszlott élhessen a jogorvoslattal, hanem az, hogy az igazságtalan és méltánytalan végzés jogerejéhez ne férjen kétség. Vajon milyen jogszabályt, vagy közérdeket sértett volna meg a baranyai egyházmegye, ha - a sorozatos és súlyos vis maior-okat méltányolva - valamilyen engedékenységet tanusít és árérveze valóban nehéz, keserves lelkiállapotomat, akár harmadszorra is kikézésbesített [8] az ítéletet? Horváth Antal espereshez intézett leveleimet és az ő válaszait készséggel bemutatom és a Főtiszteletű Elnökség bölcs belátására bízom annak elbírálását, vajon a velem szemben tanusított eljárás nem sértette-e meg az emberiség általános szabályát is.

14. Vád tárgyává tétetett, illetve hallomásból tudom, hogy a baranyai egyházmegye fegyelmi bírósága súlyosbbitó körülménynek fogta fel jelenlegi munkakörömet. T.i. azt, hogy a "legvilágibb" helyen, a Rádiónál vagyok alkalmazásban. Ez ellen külön is panasszal élek, mert benne felelős és jó

lelküismerettel végzett munkám antikálvinista lebecsülését látom. Sőt bizonyos értelemben véve még a Rádió munkájának is, amely pedig köztudomás szerint szívesen nyújt alkalmat vallásos félórák tartására, általában készséget tanusít az egyházak iránt és nagyjában-egészében fontos szolgálatot végez az ország életében. Mert felmerül a kérdés: vagy hallgatni sem szabad a rádiót egy magyar református lelkésznek, vagy pedig - lelküismeretére hallgatva - közreműködnie is szabad benne.

15. Ügyem tartalmi részére nem térhetek ki. Elsősorban azért nem, mert nem ismerem az ítélet indokolását. De rá szeretnék mutatni az engem ért ítélet káros kihatására. Mert ha egy - engedelmet kérek: az egyszerűség okából élek ezzel az egyébként közhasznú kifejezéssel - demokratikus egyházi vezetőt, aki aktív harcot folytatott az egyházi reakció előretörése ellen, alap nélkül félre lehet állítani és a legsúlyosabb ítélettel meg lehet bélyegezni, tehát a törvényesség látszatával meg lehet valósítani az egyházi ellenforradalom célkitűzését: az egyháznak "a régi egyházkormányzat jellegzetes képviselőitől való megtisztítását", - ugyanakkor pedig az egyházi reakció képviselői, bár a fegyelmi vétségek halmazátát követték el, elkerülik a jogos és törvényes felelősségrevonást, akkor mi következik ebből? Az, hogy ez a körülmény még a világosan látó, az engedelmesség útján járó lelkészek körében is félelmet, legjobb esetben bizonytalankodást kelthet, és visszatarthatja őket a nyílt teológiai, egyházpolitikai és politikai állásfoglalásoktól; és azt a véleményt alakíthatja ki bennük, hogy nem érdemes bátran, megalkuvás nélkül, szívvel-leléssel kiállni a felismert igazságok és a nagy emberi ügyek mellett, "okosabb", "célszerűbb", "kockázatmentesebb" az ügyeskedő lavírozás a tűz és víz között, előrehaladásuk szempontjából is kényelmesebb az apolitikus és antipolitikus, tehát antikálvinista magatartás. Ugyanakkor ez a körülmény felbátorítja az egyházi reakciót, egyenesen ösztönzi őket a ~~xxxxx~~ titkos ellenkezésre, vagy a nyílt akciókra és menlevelet ad számukra ahhoz, hogy tévedésekhez és bűneikhez "hősiesen" ragaszkodjanak. Ez a körülmény tehát elszurkíti, nem egy helyen engedetlenségbe taszítja a szószéki tanítást és arra biztat némelyeket, hogy ott folytassák, [9]

*novemberében*⁵⁷⁴

ahol 1956 ~~októberében~~ vagy decemberében kénytelenek voltak ~~xxxxxxxx~~ abbahagyni, mert ehhez hallgatólagos támogatást kapnak és még bizonyos rétegek előtt népszerűkké is válnak. Ebből pedig mérhetetlen károk származnak a gyülekezetekre, az egyes hívekre és közvetve az egész társadalomra.

Főtiszteletű Egyházkerületi Elnökség! Végezetül engedtessek meg, hogy bizonyos személyi vonatkozásokat is érintsek. Nem hallgathatom el, milyen lesújtó érzés volt számomra, hogy husz évi lelkészi, tizenhárom esztendő egyházkormányzati szolgálat után ilyen vesszőfutásban volt részem és így megbélyegezve és megsebezve kellett megválnom attól a munkától, amelyre ifjúkoromban az életemet tettem.

Félreállításom után jóidőig állásom sem volt, egyetlen, de egyetlen lelkésztársam, vagy munkatársam se törődött velem. Amikor végül sikerült elhelyezkednem, új munkahelyemen, a Rádióban már a legképtelenebb rágalmak fogadtak. Egyik lelkésztársam, Hegyi Füstös István, aki akkor külső munkatársa volt a rádióknak, hangulatot keltett ellenem, úgyhogy később e hangulatkeltés következtében kis hija,

⁵⁷⁴ kézírással

hogy a Rádió udvarán meg nem lincseltek, mint "ávós sztálinistát" Ugyanakkor, mint már említettem, a lakásomon is halálra kerestek, mert a Kálvin-téri presbitérium határozatilag követelte, hogy mint "hazaárulót" állítsanak világi bíróság elé-. Lakásomról, munkahelyemről elüzve, a rám zudult eseményektől megviselve, többszörös életveszély közepette, hazug rágalmak sulya alatt felmerült bennem a kérdés: tényleg ezt érdemlem én az egyháztól? Alig hogy a legszörnyűbb eseményeken tulestem, a konszolidációért végzett, hivalkodás nélkül mondhatom: súlyosan megerőltető idegmunka közepette, utólért még az elítéltetésem hire is. Ezt tetőzte be a Horváth Antal esperessel történt levélváltásom. Majd két esztendő eseményei ezek. E két esztendő alatt csendesesen várokztam s úgy érzem, nem érhet olyan vád, hogy türelmetlenkedtem, vagy erőszakoskodtam volna ügyemért. Kérem, méltóztassék ezt a körülményt is figyelembe venni.

Ügyem felülvizsgálatát és rehabilitálásomat kérve, azzal zárom soraimat, hogy ujólag kifejezem legteljesebb és legőszintébb bizalmamat a Főtiszteletű Elnökség iránt. Kérem, sziveskedjék - értelemszerűen - tisztelettel teljes beadványomat az egyházkerületi fegyelmi bíróság elnökségéhez intézett panaszomnak, vagy perujrafelvételi kérelemnek tekinteni. Meg vagyok győződve róla, hogy a Főtiszteletű Elnökség a velem kapcsolatos kérdéseket igazságosan és méltányosan rendezi. Fogadja a Főtiszteletű Egyházkerületi Elnökség igaz tiszteletem és nagyrabecsülésem őszinte nyilvánítását.

Budapest, 1958. július 13.

*Fekete Sándor*⁵⁷⁵

/Fekete Sándor/ Lakás: I. Vám-u 2.IV.
2. Tel: 351-502. Munkahely: Magyar Rádió,
VIII. Szentkirályi-u 25/a, II. 213
*Tel: 338-380-533 mell.*⁵⁷⁶

⁵⁷⁵ kézírással

⁵⁷⁶ kézírással

BIBLIOGRÁFIA

- A Budapest–Csepel–Királyerdői Református Egyházközség története, http://csepke.reformatus.hu/?page_id=2 (Letöltés ideje: 2019. május 11.)
- A Magyarországi Református Egyház Törvényei, Bethlen Nyomda, Budapest, 1933.
- ADORJÁN József: Az értől a Dunáig, dátum nélkül, (kézirat); Pap László: *Tíz év és ami utána következett 1945–1963*, Bern, EPMSZ, 1992.
- Az 1953. évi július hó 3-ára összehívott Országgyűlés naplója, Budapest, 1967. https://library.hungaricana.hu/hu/view/OGYK_KN-1953_01/?pg=0&layout=s
- BALÁZS Kovács Sándor: A Gyöngyösbokréta mozgalom története Tolna megyében, in Gaál Attila (szerk.): *A Wosinszky Mór Múzeum Évkönyvei*, 33. évf., Szekszárd, 2011.
- BÁN István: Az arctalan szolgák, kézirat
- BÁRÁNY Zoltán: Konkoly Iván és a református egyetemi misszió az 1950-es években, in Kiss Réka – Lányi Gábor (szerk.): *Hagyomány, Identitás, Történelem II.*, Budapest, KRE HKT ETI – KRE ETKI RÖM – PHarmattan, megjelenés alatt
- BARCZA József: Egyházunk az 1956. évi forradalom idején és Ravasz László jelentősége, in Barcza József–Dienes Dénes (szerk.): *A Magyarországi Református Egyház története 1918–1990*, Sárospatak 1999, 173–190.
- BARÁTH Béla–DIENES Dénes–MISÁK Marianna (szerk.): *A Tiszáninnyi Református Egyházkerület babiloni fogsága. Dokumentumok 1948–1957*, Miskolc–Sárospatak, Tiszáninnyi Református Egyházkerület, 2006.
- BÁRCZAY Gyula: Megújulás – Megdermedés – Megmozdulás. A Magyarországi Református Egyház harminc éve, in: *Harminc év 1956–1986*, Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, Bern, 1986, 328–363.
- BÁRCZAY Gyula: *Sorsok a református egyházban 1948–1988*, Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, Bern, 1989.
- BERECZKY Albert: A gyülekezetekben él az egyház, *Református Egyház*, XVII. évf., 1965, 14–17.
- BERECZKY Albert: Egyházunk útja, in Berczky Albert (szerk.): *A keskeny út*, Budapest, Református Egyetemes Konvent Sajtóosztálya, 1953.
- BERECZKY Albert: I. püspöki jelentés, Budapest, Sylvester, 1948. november 25.
- BERECZKY Albert: Két nagy misszionáriusunk: Emlékezés Victor Jánosról és Mott Jánosról, in Berczky Albert (szerk.): *Hitben való engedelmesség*, Budapest, Református Egyetemes Konvent Sajtóosztálya, 1961.
- BERECZKY Albert: Legfőbb érték az ember!, *Az Út*, VI. évf. 19. szám, 1953. május 10–16.
- BERECZKY Albert: Mérlegretételünk. Püspöki jelentés, *Református Egyház*, IX. évf. 1957/16.

- BERECZKY Albert: Teológiai gondolkodásunk útjáról, in *Hálaadás. Igehirdetések, előadások, cikkek, tanulmányok*, Budapest, Református Zsinat Iroda Sajtóosztálya, 1980.
- BERECZKY Albert: Victor János temetése, in Berczky Albert (szerk.): *Hitben való engedelmesség*, Budapest, Református Egyetemes Konvent Sajtóosztálya, 1961.
- BESIER, Gerhard: *'Intimately Associated for Many Years'. George K. A. Bell's and Willem A. Visser 't' Hooft's Common Life Work in the Service of the Church Universal – Mirrored in their Correspondance (Part Two 1950–1958)*, Newcastle, Cambridge Scholars Publishing, 2015
- BOÉR Zoltán: Aki soha sem kellett. Kenéz Ferenc lelkész portréja az állambiztonsági iratok tükrében, in Kiss Réka – Erdős Kristóf – Zila Gábor (szerk.): *Református lelkészportrék a 20. századból*, Református Közéleti és Kulturális Központ Alapítvány (megjelentetés alatt).
- Budapest–Csepel–Királyerdői Református Egyházközség: *75 év*, Budapest, 2015 (kézirat)
- CSÚRÓS András Jakab: Pap Béla, in: Földesi Margit–Szerencsés Károly (szerk.): *Keresztény közéleti személyiségek a XX. században*, Budapest, Kairosz, 2011. 134–140.
- DEMJÉN István: *Csődálatos, hogyan segített Isten minden munkánkban. A Budafoki Református Egyház története 1900. november 11-től 1945. februárig*, Budapest, Budafoki Református Egyházközség, 2007.
- DENKE Gergely: Az SDG kapcsolata a népi írókkal, a népi mozgalommal, a Márciusi Fronttal és az ellenállással, in Tenke Sándor (szerk.): *Református ifjúsági egyesületek és mozgalmak Magyarországon a XX. században. Tanulmányok, emlékezések és dokumentumok különös tekintettel az SDG Szövetség történetére*, Budapest, 1993.
- DÉR Ferenc (szerk.): *A Nagy Imre vonal. Dokumentumválogatás*, Budapest, Reform, 1989.
- DRASKÓCZY István: *Szabó Imre a Budapesti Református Egyházmegye első esperese*, Mezőszilas, 1968.
- ÉLIÁS József: „*A szolgálat teológiája vagy a kiszolgálás teológiája*” – a magyar protestáns egyházi vezetők „szolgálati, diakóniai teológiájának” a kritikai elemzése, 1987 (kézirat)
- ERDŐS Kristóf: Magyar Köztársaság és a Magyarországi Református Egyház 1948-as egyezményének vizsgálata, in: J. Újváry Zsuzsanna (szerk.): *Összekötnek az évezredek*, Budapest–Piliscsaba: PPKE–Szent István Társulat, 2011, 310–331.
- FUTKAI HOROG József előadása Makár Jánosról – Kisoroszi, 2016. október 22. <https://www.youtube.com/watch?v=Asjammvyedo>
- GOMBOS Gyula: Szűk esztendőik, in: *A történelem balján II.*, Budapest, Püski, 1992, 5–105.

- GYÖRGY Antal: *A bizonyságok fellege. Egyháztörténeti olvasókönyv*, Ráday Kollégium Nyomdája, Budapest, 1990.
- HAVAS Gábor–Kulifay Albert: *A Soli Deo Gloria szövetség története*, Budapest, magánkiadás, 1992.
- HORVÁTH Erzsébet (szerk.): *Megújulás, visszarendeződs. Dokumentumok a Magyarországi Református Egyház Zsinati Levéltárában az 1956–1957-es esztendőké történetének kutatásához*, Kálvin Kiadó, Budapest, 2007.
- HORVÁTH Erzsébet: *A református iskolák államosítása Magyarországon (1945–1948)*, Magyarországi Református Egyház Zsinati Levéltára, Budapest, 2014.
- HOSSZÚ Gyula – Kádár Judit (szerk.): *Victor István életinterjú*, Hejce, 2011, http://www.kre.hu/portal/images/életutinterjuk/victor_istvan_életutinterju.pdf (Letöltés ideje: 2020. február 12.)
- ISÓ Gergely: Kardos János ügyvédi szerepe Ordass Lajos evangélikus püspök koncepció perében, in Kiss Réka–Lányi Gábor (szerk.): *Hagyomány, Identitás, Történelem 2018*, Budapest, KRE – PHarmattan, 2019, 413–431.
- ISÓ Gergely: *Ordass Lajos evangélikus püspök működése kapcsolatrendszer tükrében*, doktori értekezés (kézirat)
- JÁNOS Makár: *The Story of An Immigrant Group in Franklin New Jersey*, New Brunswick, 1969.
- KÁDÁR Imre: Búcsú Morvay Istvántól, *Reformátusok Lapja*, 1970/18.
- KÁNÁSI Szabolcs – Horváth Erzsébet (szerk.): *Megújulás, visszarendeződs. Dokumentumok a Magyarországi Református Egyház Zsinati Levéltárában az 1957–1958-es esztendőké történetének kutatásához I–II.*, Budapest, 2008.
- KARDOS István: Apám. Dr. Kardos János, London, 1989 (kézirat)
- KENÉZ Ferenc: *Aki soha nem kellett*, Budapest, Szent Gellért Kiadó, 2011.
- KERESZTURI Csaba: A gyülekezet önállóságának 50. évfordulója, <http://tirek.hu/lap/miskolcgoromboly/hir/mutat/33895/> (Letöltés ideje: 2020. február 16.)
- KISS Réka: Bereczky Albert lelkipásztori, püspöki működése, in Kósa László (szerk.): *Reformátusok Budapesten 1.*, Budapest, Argumentum, 2006, 601–620.
- KISS Réka: Egy védőügyvéd portréja a XX. századból, *Valóság*, 2006/8, 87–101.
- KISS Réka: Fejezetek a budapesti reformátusság második világháború utáni történetéből az 1970-es évekig, in Kósa László (szerk.): *Reformátusok Budapesten 2.*, Argumentum, Budapest, 2006, 1369–1371.
- KISS Réka: Ravasz László püspöki működése, in: Kósa László (szerk.): *Reformátusok Budapesten, 1. kötet*, Budapest, Argumentum, 2006, 537–578.
- KISS Réka (szerk.): *Kelt mint fent. Iratok a Református Megújulási Mozgalom történetéből (1956–1957)*, Budapest, 2007.
- KISS Réka: Miért maradt el a tisztázás s ezért a katarzis a rendszerváltás utáni egyházban?, *Théma*, X. évf., 2008, 9–29.
- KÓNIA István: *A „keskeny úton” a „szolgáló egyház” felé*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1988.

- KÓSA László: Az állambiztonsági szervezet hálózata a református egyházban a diktatúra idején, *Théma*, XII. évf., 2010/1–2, 1–45.
- KOVÁCS Bálint: Arcok az ifjúsági munka elmúlt évtizedeiből. Morvay István (1904–1970), az alsós diákok evangelizátora, *Confessio*, XV. évf., 1991/4, 87–90.
- KOVÁCS Bálint: Pap Béla a mártírsorsú lelkipásztor, *Confessio*, XIV. évfolyam, 1990/2, 84–94.
- KÖBEL Szilvia: „Nem vesztegette arra az idejét, hogy a maga igazát keresse”. Dobos Károly (1902–2004) lelkészi pályaképe, in Kiss Réka – Erdős Kristóf – Zila Gábor (szerk.): *Református lelkészportrék a 20. századból*, Református Közéleti és Kulturális Központ Alapítvány (megjelentetés alatt)
- LADÁNYI Sándor – Keresztes Dániel – Hamarkay Ede (szerk.): *[Sic!]. Válogatott kövek a református egyház és az állam kapcsolatának medréből*, Budapest, Exodus, 2006.
- LADÁNYI Sándor (szerk.): *Adalékok a Magyarországi Református Egyházban az 1956–1957-es esztendőben történetekhez. Dokumentumok a Református Megújulási Mozgalom és az Országos Intézközösség tevékenysége valamint a megtorlások történetéből*, Budapest, Kálvin Kiadó, 2006.
- LADÁNYI Sándor: Bereczky Albert centenáriuma, *Reformáció*, II. évf., 1994/2–3, 25–36.
- LADÁNYI Sándor: Őrségváltás – háttérzenével. Dr. Kardos János megválasztott főgondnok hivatalba lépésének megakadályozása és Kiss Roland főgondnokká tételének körülményei, *Confessio*, 15. évf., 1991/1, 85–105.
- LADÁNYI Sándor: Vázlatos történelmi áttekintés a Magyarországi Református Egyház közelebbi múltjának alakulásáról, in Barcza József–Dienes Dénes (szerk.): *A Magyarországi Református Egyház története 1918–1990*, Sárospatak 1999, 101–139.
- LÁNYI Gábor: „Az utolsó meghódítandó”. Társadalmi változások hatásai a Szigetszentmiklósi Református Egyházközsége az 1950-es években, in Kolombán Vilmos József (szerk.): *Egyház, iskola, művelődés. Egyháztörténeti tanulmányok*, Kolozsvár, Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet, (megjelentetés alatt).
- LÁNYI Gábor: „Egyházhatósági terror”. A Szigetszentmiklósi Református Egyházközség missziói egyházközséggé való visszaminősítése 1956-ban, in Kiss Réka–Zila Gábor–Erdős Kristóf (szerk.): *Keskeny úton*, Budapest, Református Közéleti és Kulturális Központ (megjelentetés alatt)
- LÁNYI Gábor: Az esettanulmány módszerének megközelítési módjai az 1950-es évek református gyülekezet-történet-írásában a Szigetszentmiklósi Református Egyházközség példáján keresztül, in Kolombán Vilmos József (szerk.): *A „recepta religiók” évszázadai Erdélyben*, Kolozsvár, Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet, 2019, 432–446.

- LÁNYI Gábor: Bishop Albert Bereczky (1893–1966) A Life Full of Questions, in Jaeshik Shin–Ábrahám Kovács (eds.): *Nationalism, Communism, and Christian Identity. Protestant Theological Reflections from Korea and Hungary*, Debrecen Reformed Theological University–Honam Theological University and Seminary, Debrecen–Gwangju, 2019, 123–140.
- LÁNYI Gábor: 1956 előtti rehabilitációs törekvések a Magyarországi Református Egyházban, in Kiss Réka–Lányi Gábor (szerk.): *Hagyomány, Identitás, Történelem 2019*, Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem Egyház és Társadalom Kutatóintézet Reformáció Öröksége Műhely–Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Kar Egyháztörténeti Kutatóintézet, 2020, 277–290.
- MAJSAI Tamás: „... Rákosi telefonon hazarendelt ...”. Kiss Roland lemondólevele, *Egyház és Világ*, I. évf., 1990/10, 5–11.
- MAJSAI Tamás: *Karl Barth és Bereczky Albert levélváltása, 1951*, (kandidátusi disszertáció), Budapest, 1994, MTA Kézirattára D/18296
- MAKÁR János: *A szokohyai református egyház története, néprajza*, New Brunswick, 1965.
- MARCSÁK Gergely: *Beregszász szülötte, Jánosi György*, <http://marcsakgergely.blogspot.hu/2017/11/23/beregszasz-szulotte-janosi-gyorgy> (Letöltés ideje: 2020. február 16.)
- MILISITS Máté: Budapest-Csepel-Királyerdői Református Egyházközség, in Kósa László (szerk.): *Reformátusok Budapesten I.*, Budapest, Argumentum–ELTE BTK Művelődéstörténeti Tanszék, 2006, 331–332.
- MILISITS Máté: Budapest-Külső-Üllői úti Református Egyházközség, in Kósa László (szerk.): *Reformátusok Budapesten I.*, Budapest, Argumentum–ELTE BTK Művelődéstörténeti Tanszék, 2006, 381–382.
- MIRÁK Katalin: Ordass Lajos evangélikus püspök és az Állami Egyházügyi Hivatal találkozásai. (1956. június–szeptember), in Somorjai Ádám–Somorjai Gabi (szerk.): *In laborator assiduus. A 70 éves Zombori István köszöntése*, Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet–Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár, 2019.
- MOLNÁR Sándor Károly: Budafoki református lelkészek önéletrajzai 1943-ból. (Szekely Sándor, Németh Győző, Lukáts József, Demjén István önéletrajza.), *Acta Papensia*, XVI. évf., 2016/3–4, 375–433.;
- MONG Attila: *János vitész a Gulágon*, Budapest, Helikon, 2008.
- MORVAY István: El kell készítenünk egyházunk öt éves tervét, *Az Út*, 1. évf. 1. szám. 1948. július 11–17.
- MORVAY István: Ordít a gyerek, *Az Út*, I. évf., 2. szám, 1948. július 18–24.
- MORVAY István: Piros a pecsétje... Hogyan írták alá egyházunk és államunk konkordátumát, *Az Út*, 1. évf. 14. szám, 1948. október 10–16.
- NAGY Endre: A Budapest-Pozsonyi úti „Hálaadás” templomának lelkésze Bereczky Albert mint egyházkormányzó, *Confessio*, XV. évf., 1994/4, 105–121.

- NAGY Endre: A Budapest-Pozsonyi úti „Hálaadás” templomának lelkésze Bereczky Albert mint egyházkormányzó. *Confessio*, XV. évfolyam, 1994/4, 105–121.
- NAGY Károly Zsolt: „Az Igét híven szolgálni, de a mának...”. A „szocialista lelkész-típus” kialakítása, in Horváth Gergely Krisztián (szerk.): *Vakvágány. A „szocializmus alapjainak lerakása” vidéken a hosszú ötvenes években*, Budapest, Nemzeti Emlékezet Bizottsága, 2019, 279–351.
- ORDASS Lajos: *Önéletrajzi írások. Folytatás*, Bern, EPMSZ, 1987.
- PAPP Vilmos: *Negyvenegy prédikátor – XX. századi magyar „gályarab” prédikátorok IV.*, Budapest, Új Berea, 2010.
- PÓTOR Imre: *A bibliás politikus. Kiss Sándor Isten s a bazaar szolgálatában* (habilitációs értekezés), Vásárosnamény, 2003. <http://mek.oszk.hu/02400/02449/02449.htm> (Letöltés ideje: 2020. február 19.)
- RÁCZ Lajos: *Fejezetek a nagykőrösi református egyház történetéből*, Nagykőrös, 1988
- RAVASZ László: *Emlékezéseim*, Budapest, Kálvin Kiadó, 1992.
- GÁRDONYI Jenő (szerk.): *Budapesti Hivatali Útmutató*, Budapest, Budapesti Napilapok Fővárosi Rovatvezetőinek Szervezete, 1947, 160. https://library.hungaricana.hu/hu/view/FszekCimNevTarak_36_031_06/?pg=6&layout=s (Letöltés ideje: 2020. február 18.)
- SALAMON Konrád: A Soli Deo Gloria Magyar Útja és a népi mozgalom kezdetei. *Confessio*, VI. évf., 1982/4, 18–30.
- SZABÓ IMRÉNÉ Szabó Éva (szerk.): „Ég de meg nem emésztetik”. *Szabó Imre a Budapesti Református Egyházmegye Első Esperese. Naplók 1914–1954*, Budapest, Budahegyvidéki Református Egyházközség, 2001.
- SZABÓ István: *Egyházvezetés és teológia a Magyarországi Református Egyházban 1948 és 1989 között* (doktori értekezés), Debrecen, 1995.
- SZÁSZ Lajos: Folytonosság és megszakítottság a Budafoki Református Egyházközség életében 1945 után, in Kiss Réka–Zila Gábor–Erdős Kristóf (szerk.): *Keskeny úton*, Budapest, Református Közéleti és Kulturális Központ, (megjelentetés alatt)
- SZATMÁRI Emília: „Közegyházi életünk sodrában”. *Dr. Koncz Sándor életműve a 20. század történeti és egyháztörténeti viszonyainak tükrében* (doktori értekezés), Debreceni Református Hittudományi Egyetem, Debrecen, 2015.
- SZÍJ Rezső: *Az a hírbedt füredi beszéd*, Budapest, Szenczi Molnár Társaság, 1995.
- VÁLYI Nagy Ervin: *Minden időnk peremén*, Basel–Budapest, EPMSZ, 1993.
- VIGH Károly: Bajcsy-Zsilinszky Endre és a „hideg napok”, *Történelmi Szemle*, X. évf., 1968/1–2, 81–103.
- VISSER ʹT HOOFT, Willem A.: *Memoirs*, Genf, WCC Publications, 1987.

A sorozat eddig megjelent kötetei:

1. *Hagyomány, Identitás, Történelem – HIT 2018*, szerk. Kiss Réka – Lányi Gábor, Bp., Károli Gáspár Református Egyetem, ETKI Reformáció Öröksége Műhely, HTK Egyháztörténeti Kutatóműhely, L'Harmattan, 2019, 482 pp.
2. *Vértelen ellenreformáció*, szerk. Csorba Dávid, Bp., Károli Gáspár Református Egyetem, ETKI Reformáció Öröksége Műhely, HTK Egyháztörténeti Kutatóműhely, 2020, 310 pp.
- 3/1. *Hagyomány, Identitás, Történelem – HIT 2019, I. kötet*, szerk. Kiss Réka – Lányi Gábor, Bp., Károli Gáspár Református Egyetem, ETKI Reformáció Öröksége Műhely, HTK Egyháztörténeti Kutatóműhely, 2020, 470 pp.
- 3/2. *Hagyomány, Identitás, Történelem – HIT 2019, II. kötet*, szerk. Kiss Réka – Lányi Gábor, Bp., Károli Gáspár Református Egyetem, ETKI Reformáció Öröksége Műhely, HTK Egyháztörténeti Kutatóműhely, 2020, 468 pp.